

Het zal koud zijn in 't water als 't vriest

**editie Hinke van Kampen, Herman Pleij, Bob Stumpel, Annebel
Venmans en Paul Vriesema**

bron

Het zal koud zijn in 't water als 't vriest. Martinus Nijhoff, Den Haag 1980.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_kou002koud01_01/colofon.htm

© 2004 dbnl / Hinke van Kampen, Herman Pleij, Bob Stumpel, Annebel Venmans
& erven Paul Vriesema

Voorwoord

Het is ons niet meegevallen om dit boekje op de markt te krijgen. En dan bedoelen we niet dat er gebrek aan medewerking is geweest van redactie en uitgeverij van deze reeks. Integendeel. We zijn steeds gestimuleerd om de plannen verder uit te werken, zowel in de vormgeving als naar de inhoud. In het bijzonder prof. dr. W.P. Gerritsen te Utrecht en Dr. D. Coigneau te Gent deden ons een reeks waardevolle adviezen aan de hand. En ook de medewerking van bibliotheken en archieven te Amsterdam, Antwerpen, Brussel, 's-Gravenhage, Leiden en Deventer konden we ons niet beter wensen.

Het zat 'm meer in de gekozen teksten zelf. Ze behoren tot een genre dat nauwelijks bekend is in de Nederlandse letterkunde, dat van de spotprognosticatie, parodie op jaarvoorspellingen in druk. De serieuze prognosticaties vormden een belangrijke bron van inkomsten voor menig 16e-eeuws drukker. In zekere zin is de Enkhuizer Almanak nog een late uitloper van dit eertijds veel algemener artikel. Zoals elk maatschappelijk verschijnsel van enige betekenis in de late middeleeuwen is ook dit aangegrepen voor parodie. En de geëigende gelegenheid daartoe was zoals vaak het volksfeest, dat tijdelijk de geordende wereld op zijn kop placht te zetten. De populaire drukpers heeft veel van zulke spot- en speeltteksten verduurzaamd in een geadapteerde vorm voor een zo breed mogelijk publiek. Maar amusementslectuur zonder meer werd het allerm minst. Er gaat een sterk sociaal effect uit van deze vrolijke boekjes.

Op het meten van dat effect voor het 16e-eeuwse publiek is de interpretatie van de hier aangeboden teksten gericht. En détail is dat in veel opzichten op een teleurstelling uitgelopen. Voorlopig is er meer geschat dan gemeten. Maar er is ook nog nauwelijks enige traditie in de interpretatie van dit soort teksten, laat staan een adequaat lexicologisch apparaat.

De teksten ventileren grappen en grollen, vol satire, met sterk lokale en tijdgebonden dimensies. Steeds moeten we denken aan het cabaret van onze dagen, en we hebben zelfs platen gedraaid met conférences van zo'n twintig jaar terug. Ook daarbij keken we elkaar vaak vragend aan, terwijl het publiek van toen nog in de groeven nagierde.

Met de zekerheid van zo'n lachend, meesmuilend en knarsetandend publiek in de 16e eeuw zijn we aan het werk gegaan en vooral gebleven. Dat werk ligt binnen een sinds enige jaren lopend project aan de Universiteit van Amsterdam rond aard en omvang van de laatmiddeleeuwse volks- en triviaalliteratuur. Binnen dit project tekende zich steeds duidelijker een genre van spotprognosticaties af. Dat was aanleiding om met een werkgroep van een 12-tal kandidaten in de eerste helft van 1976 dat genre nader te verkennen, zeker toen de redactie van deze reeks de mogelijkheid opende om de teksten uit te geven. Uit deze werkgroep is een eindredactie gevormd die de eigenlijke tekstuitgave tot stand gebracht heeft. Daarbij is veel onverklaard gebleven en misschien te veel gespeculeerd. We

hebben zoveel mogelijk geprobeerd twijfels en onbegrip te expliciteren, om toch vooral de indruk te vermijden dat niet becommentarieerde passages zonder meer duidelijk zouden zijn.

Op die manier leek ons de kennismaking met een typisch produkt van de populaire drukpers in de 16e eeuw het gezondst. Tenslotte valt er in de toekomst nog meer aan onbekende produkten van vergelijkbare aard te verteren. Wat ons betreft, tenminste.

Amsterdam, augustus 1977

Verantwoording van de illustraties

Uit *Thuis der Fortunen* ... ed. 1531 (vgl. noot 15) zijn de illustraties op p. 13 (links), 21, 86, 145, 187 (rechts) en 192.

Uit Johannes de Indagine, *Chyromantia* ... ed. 1536 (vgl. noot 17) zijn de illustraties op p. 13 (rechts), 16, 116 en 160.

De illustratie op p. 39 is een detail uit Pieter Bruegels *Temperantia* (Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam).

Uit Erasmus' *Laus Stultitiae* ed. 1515, ex.: Prentenkabinet Bazel) zijn de pentekeningen van Hans Holbein op p. 42 en 83.

De details van de titelpagina's van de hier uitgegeven teksten (vgl. inleiding en de inleidingen op de teksten) vindt u op p. 57, 81, 101, 119, 144, 166 en 189.

Uit *Refreynen int Sot, amoreus, wijs* ed. 1528-30 (vgl. noot 120) zijn de illustraties op p. 62, 66, 75, 92, 103, 128, 139, 172, 174, 183 (rechtsboven), 190, 194 (midden), 194 (onder) en 200.

Uit *Der scaepherders Kalengier* (Antwerpen, Willem Vorsterman, 1514/5, ex: UB Gent) zijn de illustraties op p. 64, 96, 127 en 156.

Uit *Der dieren palleys* ... ed. 1520 (vgl. noot 128) zijn de illustraties op p. 69, 121 en 152.

De prent op p. 90 is van Frans Huys naar (pseudo-) Hieronymus Bosch (Rijksmuseum Amsterdam).

Op p. 102 de titelpagina van *Die groote prognosticatie van den Landtluyden* ... ed. 1573, (vgl. noot 122).

Uit Jacobus de Cessolis, *Boec ... vanden Scaecspul* (Delft, Jacob Jacobsz. van der Meer, 14 febr. 1483; ex.: K.B. Den Haag) zijn de illustraties op p. 105, 138, 179 (links), 180 (boven), 181 (linksboven), 187 (links) en 194 (boven).

Uit *Der Schaepherders Kalengier* ed. 1539 (vgl. noot 14) zijn de illustraties op p. 133, 179 (rechts), 180 (onder), 181 (linksonder, rechtsonder en rechtsboven) en 183 (rechtsonder).

Uit *Den sack der Consten* ... (Antwerpen, Jacob van Liesvelt, 1528; ex.: UB Amsterdam) is de illustratie op p. 136.

Uit *Nieu Complexie Boeck* ... (Antwerpen, Jan Roelants, 1554; ex.: UB Amsterdam) zijn de illustraties op p. 167, 183 (linksboven en linksonder) en p. 185.

Astrologie als koopwaar

1 Laatmiddeleeuwse voorspeltechnieken

Onder het jaar 1107 weet Giraldus Cambrensis in één van zijn kronieken te vermelden dat er in Pembrokeshire in Wales een boerenkolonie van Vlamingen gevestigd is die over magische gaven beschikt. Ze kunnen in de toekomst kijken, maar ook op bestelling geheimen uit heden en verleden ontrafelen. Daartoe koken ze rechterschouderbladeren van rammen totdat het vlees eraf valt. Uit de aard van spleetjes en plekjes in het kale bot leiden ze oorlog en vrede af, ziektes, moorden en branden. Voor het oplossen van diefstal en het vinden van de dief hebben ze daarnaast een andere techniek, namelijk het kijken in een spiegelend wapen.¹

Op het eerste gezicht is men geneigd te veronderstellen dat het isolement deze Vlamingen teveel geworden is, en dat Giraldus deze mededeling verstrekt om te laten zien hoe gek men wel in groepsverband kan worden. Doch niets is minder waar. De Vlamingen worden ter plaatse geëerd om hun daar ongekende gaven, en dat moet in de kroniek. Op het vasteland van Europa waren *spatulamantie* (voorspelkunst uit botten) en *speculomantie* (idem uit spiegelende voorwerpen) breder bekend, samen met een honderdtal andere voorspelvormen die zich naast de astrologie ontwikkelden.

Voor de behoefte aan zo'n grote verscheidenheid aan voorspeltechnieken kan op verschillende oorzaken gewezen worden, maar de voornaamste is wel de professionalisering van de astrologie vanaf de 12e eeuw. Zodra Thomas van Aquino's denkbeelden over de astrologie door iedereen - ten onrechte - begrepen worden als een positieve stellingname, die kan worden aangehaald om dit bedrijf binnen een christelijke levenswijze te legaliseren, annexeren universiteiten, adellijke hoven en bisschoppelijke paleizen deze voorheen heidense tovenarij als eerbiedwaardige wetenschap. Het monsterverbond met de medische wetenschap doet hier nog een schepje bovenop, zodat in de late middeleeuwen astrologie een aangelegenheid is voor de verhevenen der aarde, bedreven door universitair geschoolden. Daarmee ontstaat een groot gat in de markt voor technieken om de toekomst te kennen en te overheersen. Dat zal pas door de astrologen zelf ingevuld worden wanneer ze kunnen beschikken over de drukpers - die ze overigens snel het initiatief uit handen neemt - om het resultaat van hun geleerde berekeningen in handzame boekjes vol praktische adviezen voor een breed publiek te verspreiden.

Maar voor het zover was, hadden zich talloze voorspeltechnieken ontwikkeld met een doe-het-zelf-karakter, uit te voeren door ongeschoolden met eenvoudige hulpmiddelen. Sommige daarvan worden zo populair dat ze ook de drukpers halen, en dankzij deze nog een korte bloeiperiode kennen in de 16e eeuw, om langzaam weg te slijten als achterlijk volksvermaak in de 18e en 19e eeuw. De

meeste hangen samen met elementen uit de astrologie die een leek kon waarnemen, vandaar wel de eigentijdse verzamelaanduiding van *astrologia naturalis* daarvoor. Deze term had bovendien nog een andere pretentie. Hij moest aangeven dat dit soort astrologie niet alleen door iedereen beoefend kon worden, maar bovendien nadrukkelijk geoorloofd was, in tegenstelling tot de *astrologia superstitia* die van een volstrekke determinatie door de sterren zou uitgaan.²

Dit is voornamelijk theorie. In de praktijk woekeren talloze systemen en technieken door elkaar als nevenaabod naast de geleerde astrologie. Het geoorloofde ervan berust voornamelijk op bezwerende mededelingen uit dezelfde bron. Ook na Thomas van Aquino blijft de kerk in feite de astrologie, en zeker andere voorspelvormen, verbieden. Pogingen om zich te verenigen met een christelijk standpunt en tegelijkertijd uit te reiken naar een breed publiek vindt men in de profetieën. Allereerst worden de bijbelse profetieën voor de eigen nabije toekomst uitgelegd, maar al snel vinden we ook profetieën van eigen makelij, toegedicht aan de wonderlijkste figuren, die door God met het zienerschap verrast zouden zijn. We horen van een 13e-eeuwse Jan Aneseus, alias de smit van Huysse, wiens raadselachtige voorspellingen nog herhaaldelijk in de 16e eeuw gedrukt worden.³ Wereldfaam verkrijgen de steeds weer gedrukte voorspellingen van zekere Alonse Fresant (Aloncius), een bekeerde Turk uit het begin van de 15e eeuw. Ze zouden pas overtroffen worden door de *Centuries* (1555) van Nostradamus, oorspronkelijk als geneesheer in dienst van Cathérine de Medicis. Men meent nog in onze tijd hierin allerlei voorspellingen aan te treffen met betrekking tot 20e-eeuwse gebeurtenissen, wat ook geldt voor de voorspellingen van de Zwitserse arts Paracelsus uit de eerste helft van de 16e eeuw.⁴ Graag verwijst men ook naar een onbekende kluizenaar of een vondst in een zeer oud boek.⁵ Vooral in het Noorden blijft het tot in de 18e eeuw gonzen van via de drukpers verspreide visioenen en profetieën. De voorkeur om ze toe te dichten aan doofstommen, onnozelen en waanzinnigen neemt daarbij toe, immers zij zouden met name het derde oog hebben: Jaarfke Wypkes, Onnozel Trijntje van Boskoop, Michael Saeckes, Intje Jansz. en vele anderen gaan gebukt onder deze afwijkingen, waarvan de drukkers een gave maken.⁶

Toch aanvaardt de kerk in de middeleeuwen dit allerm minst: 'Besetene lieden die te voeren niet en wisten, segghen somtijt wel toecommende saken, ende dat comt al biden viant.'⁷ Dit komt uit een tekst uit de kring der biechtboeken, zondenspiegels en catechetische verklaringen van de Tien Geboden voor brede lagen van de bevolking. Vooral naar aanleiding van het Eerste Gebod wordt uitvoerig geïnstrueerd wat allemaal als bijgeloof aangemerkt moet worden. In aanmerking genomen wat het doel van deze in relatieve overvloed bewaarde werkjes is - begeleiding tot de biecht en van een christelijke levenswandel in het algemeen - vormen ze sterk bewijs voor de populariteit van de genoemde praktijken: 'Het es

verboden tot toeveraers te ghane ende te willen weten dinghen die heymelic gheschiet zijn.⁸

Naast de al eerder genoemde bot- en spiegelkijkerij horen we van het lezen van de handlijnen (*chiromantie*), van met olie of roet besmeerde vingernagels (*onychomantie*), van in lood gegoten vormen, van galappels, eikels, de interpretatie van vogelgezing en allerlei andere diergeluiden, van de gang der dieren, enzovoort. Ook uit andere bron dan de biechtinstructies zijn ons deze technieken bekend, in een paar gevallen direct uit middelnederlandse teksten die voorspellingen op één der genoemde wijzen bevatten. Zo is er een middelnederlandse instructie over de bepaling van de afloop van een ziekte. Dag van de week en dag van de maand waarop de ziekte is begonnen moeten gecombineerd worden met de getalswaarde van de naam van de zieke (*onomatomantie*). Daarnaast geven de humanisten op satirische toon veel informatie. De meeste hechten tot op zekere hoogte wel waarde aan de tekenen der sterren, en in hun spot met de lekenastrologie en andere cultische voorspelvormen zijn ze één. Sebastian Brant en de auteur van het Erasmiaanse refrein op de stokregel ‘Maer 't is 't Evangelie van de Spinrocken’ vegen de vloer aan met de genoemde technieken alsook met de hierna te noemen *calendologia*.⁹

De simpelste vormen met de eenvoudigste hulpmiddelen krijgen succes via de drukpers. Daartoe behoorden de dobbelstenen: ‘Sommeghe prouwen met teerlinghen ende segghen: “Werpe ic sus veel oeghen of so vele, het sal aldus gheschien”, ende sij steller haer gheloeve in.’¹⁰ In ieder geval in het Duits kennen we gedrukte dobbelsteenboeken, zoals het *Strassbürger Würfelbuch* van 1529.¹¹ Maar het grootste succes krijgen hier toch volksboekjes die de lekenastrologie - die *mòcht!* - tot een aantrekkelijk gezelschapsspel weten te promoveren, vol illustraties en onderhoudende rijmpjes. Voor de drukpers manifesteert deze astrologie voor doe-het-zelvers zich in verschillende vormen. Het eenvoudigst waren de *dag-jaarprognosen*: de planeet die de eerste dag van het nieuwe jaar regeerde was de jaarregent die de loop van dat hele jaar bepaalde. De *maan-jaarprognose* deed datzelfde op grond van de maanstand, terwijl *metereognostische jaarprognosen* allerlei weersverschijnselen op die eerste dag (donder, zonneschijn, wind, regen, hagel) determinerend achtten voor de toekomst die dat gehele jaar zou brengen. Tezamen kan men dit soort teksten, ook bewaard in het middelnederlands, aanduiden met *calendologia* of *jaarprognosen*.¹² Voorspellingen inzake weer, oogst en het vee staan centraal, en boeren vormen dan ook het voornaamste publiek (en de voornaamste kennisbron?) voor deze vorm van lekenastrologie. Als ‘Boeren-Practica’ of ‘Schaapherders-Kalender’ krijgen ze in gedrukte vorm over geheel Europa een enorm succes bij een stedelijk publiek, rijk geïllustreerd in rood en zwart, met een tekst in verzen.¹³ Het amusementsgehalte neemt toe. *Der schaepherders Kalengier*, gedrukt in 1539 bij Symon Cock te

Antwerpen, bespeelt op de titelpagina zorgvuldig het ‘nuttig en aangenaam’: ‘seer ghenoechlyc om lesen ende nyetmin profitelijc allen menschen, coopluyden ende anderen menschen, wat handelinghe si ooc hanterende sijn.’¹⁴ Bovendien is de inhoud verbreed. Naast de bekende stof wordt allerlei praktische astronomische informatie gegeven, die resulteert in wenken voor een gezond en lang leven: het *regimen*. Deze adviezen worden nadrukkelijk gepresenteerd als berustend op de praktijkervaringen van de schaapherders, en níét op geleerdheid. Op hun naam is zelfs één der prologen gesteld, met instructie voor het gebruik van de kalender.

In de 16e-eeuwse vakliteratuur, met een bredere opzet rond de astrologie, gezondheidsregels en als gezelschapsspel gepresenteerde doe-het-zelf-horoscopen, blijven de calendologia een gewild onderdeel. *Thuys der Fortuynen*, vanaf het begin der 16e eeuw meermalen gedrukt, bevat aan het slot *Der boeren pronosticatie* met voorspellingen gebaseerd op het weer. Daarna volgt nog *Een pronosticatie vanden Iaersdach*, waar de implicaties van de dagregent op 1 januari voor het gehele jaar toegelicht worden.¹⁵ Het boek, vol houtsneden en versjes - we hebben zelden een aantrekkelijker uitgevoerd 16e-eeuws drukwerk gezien - behoort tot het type van de *lotboeken*, beter bekend onder de Duitse naam *Losbücher*.¹⁶ Door middel van een draaiend wijzertje op een schijf aan het begin bepaalt men het eigen lot, want tezamen met andere gegevens over naam en geboortetijdstip wordt men naar steeds nieuwe rubrieken in het boek verwezen, waarbij astrologie een dominerende rol speelt. Aan het slot beschikt men over een complete horoscoop voor het gehele leven. Deze gezellige winteravondboeken richten zich in de eerste plaats op ontspanning voor een breed publiek, maar dan wèl weer met nut, want er valt ook veel uit te leren.

Hiermee zijn we op de markt van de populaire drukpers gekomen met tientallen van zulke werken. Al hebben ze verschillende titels, de inhoud bestaat toch steeds uit een bonte mengelmoes van de volgende elementen: de sterrenbeelden, de tekenen van de dierenriem, de planetenkinderen, de fysiognomiek (karakterleer op grond van uiterlijke kenmerken van het menselijk lichaam), chyromantie (handleeskunde), horoscoop, de dies egyptiaci (gevaarlijke dagen voor bepaalde handelingen), aderlaatinformatie aan de hand van ledenpoppetjes, gezondheidsregels, humorenleer, de leeftijdstrappen, medicatie, weersvoorspellingen, astronomische gegevens, tabellen om de kerkelijke feestdagen te vinden, jaarmarkten en nog zo wat. De titel van het werk wordt bepaald door het uitgangspunt (één van de bovengenoemde aspecten), maar onvermijdelijk komen dan ook de andere te voorschijn. Daarbij staat veel op rijm, komen talloze houtsneden voor, en houden amusement en lering elkaar in evenwicht. Naast *Thuys der Fortuynen* behoorde Johannes Indagines *Chyromantia* (1536) tot de successen, evenals *Tscep vol wonders* (1514), het *Nieu Complexie-Boeck* (1554), *Dat grote*

Planeten Boeck (1591), en zelfs Petrus Sylvius' *Tfundament der medicinen ende chyrurgien* (1530).¹⁷ Ze verraden hoe vertrouwd een zeer breed publiek met astrologie was in de 16e eeuw, en op welke wijze deze kennis steeds weer door leken toepasbaar gemaakt kon worden op de handelingen van het dagelijks leven door middel van vernuftige spelvormen.

Zodiacman

Fysiognomie van 'maankind'

2 Astrologie van middeleeuwen naar nieuwe tijd

Augustinus veroordeelde de heidense erfenis der astrologie als een onzinnige en ketterse leer. Deze stellingname heeft een remmende invloed gehad op de ontwikkeling van de astrologie gedurende de vroege middeleeuwen. Desondanks bleef een zekere belangstelling gaande. Vooral de filosoof Boethius († 524) en de encyclopedist Isidorus van Sevilla († 636) besteedden er nogal wat aandacht aan. Via de geleerde abt Beda († 735) en zijn leerling Alcuinus werd de astrologie in de tijd van Karel de Grote naast landbouw, bouwkunst en muziek op de scholen onderwezen. Deze licht gekerstende Latijnse astrologie werd door de School van Chartres in de 11e eeuw in verband gebracht met de Grieks-Arabische traditie, een vrucht van de eerste kruistochten. Deze kenmerkte zich vooral door de *interrogationes* (het met behulp van ‘ondervraging’ der sterren opsporen van verloren voorwerpen en verdwenen mensen) en *electiones* (het uit de geboortehoroscoop vaststellen op welk moment men bepaalde handelingen moest verrichten). Abelard († ca. 1140) volgde de lijn van Chartres. In zijn conceptie van de astrologie kon men wel *naturalia* (bijvoorbeeld het weer) voorspellen, maar niet *contingentia*, dat wil zeggen dingen die afhingen van de wil van God, van het toeval of van de vrije wil van de mens. Zijn mening vertegenwoordigde nog eeuwenlang de stellingname van de kerk, die wel een zekere plaats aan de astrologie binnen het geloof moest toekennen gezien de astrologische elementen in de bijbel, met name in geboorteverhaal van Christus.

Zeer belangrijke stimulansen gingen vervolgens uit van het Spaanse Toledo, waar een groot aantal geleerden een enorme hoeveelheid vertalingen in het Latijn van de werken van Arabische astrologen produceerde. Langs deze Arabische (om)weg verschenen ook de geschriften van Euklides, Aristoteles en Ptolemeus in het Latijn. De bijdrage van de scholastiek, bij monde van de dominicanen Albertus Magnus († 1280), Thomas van Aquino († 1274) en Vincent van Beauvais († 1264), bestond uit het aanbrengen van een zo scherp mogelijke scheiding tussen de door hen resoluut verworpen judicerende noodlotsastrologie en de ‘zuivere’ astrologie, die rekening hield met de vrije wil van de mens. De franciscaan Roger Bacon († 1294) benadrukte dat zijn dominicaanse collega's bij hun bestrijding van de noodlotsdwang slechts een *vermeende* astrologische stelling bestreden, die nimmer aanhang had gevonden bij *geleerde* astrologen, doch slechts populariteit had genoten bij de leke-astrologen. Hij verkondigde de opvatting dat het individu in staat moest worden geacht de invloeden der sterren te weerstaan, hetgeen helaas bij de *massa* niet het geval was. In zijn strijd daarvoor ging hij zelfs zó ver, dat hij derhalve bepleitte dat de kerk zelf de leiding en bevordering der astrologie ter hand moest nemen.

Gedurende de 14e eeuw en de eerste helft van de 15e eeuw ontwikkelde zich,

binnen het kader van overal groeiende vraag naar intellectuele ‘voeding’, een grote behoefte aan geschriften die op de astrologie betrekking hadden. Het was de boekdrukkunst die deze honger naar kennis pas in de tweede helft der 15e eeuw enigszins bevredigend kon stillen.¹⁸

Wanneer we in de eerste eeuw van de boekdrukkunst spreken over *astrologie* hebben we meer op het oog dan nu. Om te beginnen is er het onderdeel dat zich bezig houdt met de hemellichamen en de manier waarop ze door het universum schieten. Wij zouden dat nu *astronomie* noemen. Maar daarbij komt de overtuiging dat de macrocosmos (het universum) met de microcosmos (het aardse) samenhangt. Derhalve bestudeert men ook de relatie tussen de verschijnselen van beide, in het perspectief van de veronderstelling dat de hemelse bewegingen gebeurtenissen op aarde tot gevolg hebben. Alleen dit laatste noemen wij *astrologie*, maar tot in de 17e eeuw worden beide onderdelen van de sterrenkunde niet of nauwelijks onderscheiden, en in samenhang bestudeerd. Termen als astronomie en astrologie betekenen dan ongeveer hetzelfde, zodat in de 16e eeuw de sterrenkundigen nog op beide velden actief zijn, waarbij de grens tussen beide disciplines moeilijk te trekken is. Een complicatie daarbij vormen de nadere onderscheidingen binnen de astrologie die afhangen van de reikwijdte der voorspellingen. Sommige astrologen menen dat de sterren alleen informatie kunnen verschaffen over zaken die te maken hebben met gezondheid of weer, terwijl anderen vinden dat de sterren op alles in detail antwoord kunnen geven. Deze beide soorten van voorspellende astrologie beleven na 1450 een enorme bloei. Daarvoor is de drukpers verantwoordelijk, die een groeiende vraag zo adequaat weet te beantwoorden dat zij daarmee een nog veel wijdere markt creëert die tot ver in de 16e eeuw onverzadigbaar lijkt.

Maar met het stijgen van de populariteit wordt de kritiek op de astrologie in de 16e eeuw ook steeds heviger. De vraag waarop die kritiek zich dan richt, is niet zomaar te beantwoorden. Duidelijk is dat het lang niet altijd gaat om de principiële grondslagen van de astrologie, maar veel meer om een (vermeende) foute manier van vakbeoefening door collega's. Want de critici schuilen niet zo zeer onder de al of niet verlichte geleerden maar vooral onder de geleerde vakgenoten. In de 15e en 16e eeuw werden in Europa werkelijk talloze polemieken gevoerd door praktiserende astrologen. Tekenend is dat de wetenschapshistoricus Thorndike de hoofdstukken over de Europese astrologie vrijwel uitsluitend kan schetsen aan de hand van zulke polemieken.¹⁹ Ook in de Nederlanden wordt meegetwist. Hier begint het met een opvallende ruzie tussen de artsen-astrologen Jasper Laet jr. en Jean Thibault, gevoerd rond 1530. Deze polemieken mag representatief heten voor het niveau waarop over het algemeen in Europa getwist werd. Laet verwijt Thibault dat deze een charlatan is die eigenlijk totaal niets van medicijnen of astrologie afweet. Thibault antwoordt hierop dat hij juist bijzonder goed op de

hoogte is, dat hij immers hofarts is geweest en tijdens een epidemie belangrijk werk heeft gedaan. Laet weet er niets van en om dit te bewijzen komt Thibault met een aantal onjuiste voorspellingen in het werk van Laet. Natuurlijk ontkent Laet dit en de polemieek begeeft zich op het welles-nietes-niveau waarbij valse beschuldigingen en scheldwoorden niet van de lucht zijn. Uiteindelijk droeg dat allesbehalve bij tot het beoogde doel, namelijk het herstel van de reputatie van de astrologie.²⁰ Doch ook in humanistenkringen werd tegen de astrologie geageerd. Alweer blijkt dat men niet zozeer de astrologie als zodanig ontkent, maar vooral vecht tegen de uitwassen. Daarbij heeft iedereen zo zijn eigen ideeën over wat

nog toelaatbaar is en wat afgewezen diende te worden als bijgeloof. Dit betekent dat iemand best vóór de astrologie kan zijn maar tegen al te gedetailleerde voorspellingen, een houding die niet altijd even consequent aandoet. Die tweeslachtigheid vinden we bijvoorbeeld bij Erasmus. In zijn boek over de opvoeding, *De Ratione Studii* (1511), zegt hij dat de astrologie nutteloos is en alleen bestaansrecht heeft als bron voor dichters. Sterren mogen van hem niet meer dan een aanleiding voor astrologische beeldspraak zijn. Daartegenover meldt hij in een brief uit 1519 dat hij een bezoek heeft gebracht aan een aantal beroemde astrologen om hen te raadplegen over de ongelukkige tijden.²¹ De Duitse humanist Sebastian Brant is altijd gezien als een tegenstander, naar aanleiding van uitlatingen in zijn *Narrenschiff* (1494). Bij nadere bestudering van zijn werk blijkt dat gewoon niet waar te zijn. Hij toont zich juist een voorstander maar daarbij stelt hij grenzen. Daarbuiten ligt bijgeloof. Alleen astrologie beoefend door de vakman is acceptabel, en dat betekent dat niets in strijd met de vrije wil van de mens mag zijn. Al te detaillistische conclusies zijn uit den boze. Het jaar is de kleinste voorspelbare tijdruimte, terwijl de voorspelling steeds voor iedereen geldt. De voorspellingen, gebonden aan religie en moraal, dienen gericht te zijn op de rijks- en kerkpolitiek. In die zin schreef hij ook zelf prognosticaties.²² Ook Luther wordt per traditie ingelijfd bij de critici. Aanvankelijk hoorde hij daar ook bij maar hij veranderde van mening toen hij in een prognosticatie las, dat de reformatie zou overwinnen. Sindsdien was hij voorstander en hij heeft zich zelfs beijverd de betreffende prognosticatie van Johann Lichtenberger (1486) steeds opnieuw met een toelichting uit te geven.²³

Meer lijn zit er in de standpunten van geleerden als Thomas More, Rabelais en Pontus de Tyard. More was zeer geïnteresseerd in astronomie maar moest niets hebben van astrologie. Blijkbaar wist hij een grens tussen beide moeilijk scheidbare wetenschappen wel te trekken. In Utopia zou, volgens hem, geen aandacht meer besteed hoeven te worden aan voortekenen of voorspellingen en dat soort nonsens. Het zou daar beschouwd worden als een grap.²⁴ Dat lijkt Rabelais ook aan te geven met zijn toonaangevende parodie op de astrologische voorspellingen, de *Pantagruéline Prognostication* (1532). Toch schreef hij daarvoor en daarna serieuze almanakken en prognosticaties. Ook voor hem geldt dat hij wel degelijk de aanwijzingen der sterren erkent, maar ageert tegen het commerciële misbruik dat er door charlatans en drukkers van gemaakt wordt.²⁵ Op een andere manier hield de Pléiade-dichter Pontus de Tyard zich met astrologie bezig. Uiteindelijk verwerpt hij haar volledig. In zijn *L'Univers* (1557) zet hij al diverse vraagtekens, om in zijn *Mantice* (1573) tot de conclusie te komen dat de vrije wil van de mens zijn lot bepaalt en de sterren geen invloed kunnen uitoefenen. Astrologie is voor hem, in het voetspoor van Augustinus, alleen bruikbaar voor weersvoorspellingen en eenvoudige huishoudelijke zaken.²⁶

De houding van de katholieke kerk is altijd onduidelijk geweest. Al vanaf de kerkvaders heeft zij aanhoudend de astrologie veroordeeld, zonder er krachtig tegen op te treden. Integendeel. Astrologen werden vaak geraadpleegd in het Vaticaan, en verschillende pausen en kardinalen deden zelf ook aan astrologie. Na het concilie van Trente (1545-1563) kwam er een poging tot krachtiger beleid. De Index van 1563 telde vele astrologische werken. Astrologie was van nu af slechts toegestaan ten behoeve van geneeskunde en weersvoorspellingen. Ook de Index is echter krachteloos gebleken. Men publiceerde lustig verder, alsof er geen verbod bestond. Vaak kreeg het werk zelfs nog een kerkelijke approbatie mee! Pas onder paus Sixtus V (1585-1590) kwam het tot vervolgingen van afzonderlijke astrologen maar zelfs dat was nog alleen om de ergste uitwassen in te dammen.²⁷ De katholieke kerk, die de vrije wil zo hoog in het vaandel droeg, heeft het geloof in de astrologie nooit echt kunnen beperken. Slechts het 'compromis-voorstel' van Thomas van Aquino - de sterren beïnvloeden wel maar dwingen niet - wordt nog aangehaald in allerlei teksten en fungeert zelfs als 'motto' in menige gedrukte prognosticatie in de 16e eeuw. Als toppunt van tegenstrijdigheid mag een Duits biechtformulier genoemd worden uit de 15e eeuw, waarin de biechteling wordt gevraagd of hij naast God misschien óók planeten vereerd heeft. Dat is immers zonde. Maar gelukkig wordt eraan toegevoegd dat die zonde veroorzaakt wordt door de sterren die immers noodzakelijke dwang uitoefenen op de wil van de mens!²⁸

Wanneer tenslotte tegen het einde der 16e eeuw de astrologie begint te wankelen, kan dat nauwelijks gebeurd zijn onder invloed van de kerk. De aandacht richt zich daarentegen in de eerste plaats op het werk van astronomen als Copernicus, Brahe, Kepler en Galilei, die vaststelden dat niet de aarde het centrum van het universum was, maar de zon. Dat heeft bijgedragen tot het ontstaan van een geheel nieuw wereldbeeld. En dit staat in het perspectief van een verandering in het geestelijk klimaat. Er staat een kritisch soort mens op, die niet meer de zintuigelijk waarneembare werkelijkheid voegt naar de apriori's, maar andersom rationele conclusies baseert op wat hij ziet. Voor de astrologie betekent dit dat zij afgewezen zal worden. Het *cogito ergo sum* dwingt tot een andere houding ten opzichte van metafysica. De objectieve waarheid wordt nu slechts erkend voorzover zij denkbaar is. Fantasie, gevoel en intuïtie zijn minder belangrijk of zelfs waardeloos. De microcosmos werd niet langer meer gezien als een afspiegeling van de macrocosmos. Door deze filosofische en fysische ontwikkelingen werd de bodem onder de astrologie volledig weggeslagen.²⁹

De centrale aanval op de astrologie lijkt al in de tweede helft van de 16e eeuw aan kracht te winnen. Daarbij zijn het niet alleen de geleerde betogen die als wapen dienen voor de nieuwlichters. Ook in de spotschriften en satires op de astrologie wordt dit proces zichtbaar. De vraag is nu welke plaats de spotprognosticaties bij deze rigoreuze onttakeling innemen.

3 De gedrukte prognosticaties

Hoewel de prognosticaties een opvallend deel van het totale aantal uitgebrachte edities van de 16e eeuw vertegenwoordigen, is een compleet overzicht van hun aantal, vorm en inhoud tot op heden niet beschikbaar. In de 19e en 20e eeuw zijn wel enkele bibliografieën opgezet, maar die zijn meestal onvoltooid gebleven.³⁰ Niettemin is duidelijk dat ook op dit terrein de Antwerpse drukkers in hoge mate toonaangevend waren. Jaarlijks produceren ze een prognosticatie, soms parallel met een Latijnse, Franse, Engelse of Duitse editie van dezelfde tekst.

De uitgaven werden over het algemeen niet gedateerd in het colofon. Maar omdat ze in de titel het *richtjaar* (het jaar waarvoor de voorspelling gold) vermelden, zijn ze toch ongeveer te plaatsen. Een enkele keer komt een *drukjaar* voor in het colofon, dat dan merkwaardigerwijs identiek is aan het *richtjaar* op de titelpagina. Werden zulke prognosticaties dan gedrukt in het jaar waarvoor ze voorspellingen gaven? Soms wel, al zullen vaker richtjaar en drukjaar gelijkgeschakeld zijn om verwarring te voorkomen.³¹ Daarom zal dat drukjaar in de regel niet vermeld zijn. In ieder geval ligt de drukactiviteit meestal rond de kerstdagen. De Antwerpse drukker Claes de Grave procedeert in 1511 tegen zijn collega Hendrik Eckert van Homberch omdat deze tijdens de kerstdagen van 1510 een voor Claes bestemde prognosticatie van Jasper Laet gedrukt had, met 4 of 5 personen en een 15-tal gezellen. Daardoor kon Hendrick een complete oplage onmiddellijk na Kerstmis verkopen.³²

De schrijvers van prognosticaties moeten doorgaans onder de artsen gezocht worden. Eerder hebben we al gezien hoezeer geneeskunde en astrologie verbonden zijn. Al gauw blijkt echter dat de artsen zich niet meer beperken tot de medische astrologie, maar allerlei al dan niet verwante gebieden in hun voorspellingen betrekken. Bekende namen uit de 15e en 16e eeuw zijn Johan Laet en Jasper Laet I en II, Jean Thibault, Adriaen van Vossenholen, Pieter van Goorle en Willem de Vriese. In de Noordelijke Nederlanden krijgen Ambrosius Magirus, Rodolphus Grapheus, Pieter van Foreest en Philips Lansbergen meer dan lokale bekendheid.

Deze schrijvers zagen elkaar blijkbaar als lastige concurrenten. Regelmatig voerden ze polemieken in de prologen en epilogen van hun werk, waarin ze elkaar beschuldigden van onbekwaamheid. Hiervóór is reeds de langdurige twist tussen Jasper Laet jr. en Jean Thibault aangestipt. Ook daar ging het niet alleen om wat er wel of niet in de prognosticatie thuishoorde, maar vooral om de methode en de bronnen die een schrijver gebruikte om tot zijn voorspellingen te komen.³³ Startpunt bij het schrijven was voor de minder begaafde voorspellers steeds een *efemeride*, dat is een door wiskundigen (astronomen) opgestelde tabel waaruit af te lezen viel wanneer welke planeet waar zou staan aan het firmament. Veel voor-

spellingen zouden waarschijnlijk eensluidend zijn geweest, als de efemeriden dat geweest waren. Dit was echter nooit het geval, omdat door onkunde, slordigheid, rekenfouten en zetfouten de tabellen vele storende fouten bevatten. De astrologen zijn zich hiervan ook bewust, getuige Adriaen van Vossenholen in 1560: ‘(...) want niemand en mach zijn calculatie maken na dye Ephemerides overmits dat dye in vele incorrect zijn ende in motibus planetarum faelgieren, ende alder meest die tabulas Alfonsinas (...)’.³⁴ Ook Jasper Laet klaagde over de ‘abuseringhe des printers’, die er, samen met de onkunde van de astrologen, voor zorgen dat er zoveel foute voorspellingen gedaan worden: ‘Ende want si dese erroren van Ephemerides niet aengemerct hebben / so mach een yegelic wel weten / hoe corrupt dat die Pronosticatie ende Almanacken vanden jare .xxx. moeten zijn. Aldus waert goet datse haren Ephemerides eerst leerden corrigeren eer si pronosticeerden of Almanacken maeckten (...)’.³⁵ De efemeriden zaten zo vol fouten dat er geen twee identiek waren. Een bonafide astronoom als Regiomontanus die veel moeite deed om zijn efemeriden foutloos te laten zijn, kon dan ook niets anders doen dan zelf een drukkerij beginnen om zo de produktie van begin tot einde te kunnen controleren.³⁶ Zelfs als de astrologen aan de hemelverschijnselen dezelfde invloeden toekennen, komen ze toch tot andere voorspellingen omdat hun efemeriden niet deugen. Uiteraard vonden ze hun eigen bronnen het best, terwijl hun collega's oplichters waren, die het aanzien van het vak omlaag haalden. Het aanklagen van concurrenten naast het aanprijzen van eigen werk wordt in de proloog de vaste aanloop van de gedrukte prognosticatie. In die prologen worden daarnaast doorgaans de functie en de bedoelingen van de planeten nog eens uitgelegd. Niet zelden wordt er op gewezen dat de planeten wel veel hebben in te brengen, maar dat Gods wil uiteindelijk de doorslag geeft. Aan de hand van een aantal korte hoofdstukjes komen daarna de jaarvoorspellingen. Een aantal vaste onderwerpen keert steeds terug. Eerst de *seizoenen*, meestal te beginnen met de winter, als het seizoen waarin de prognosticatie verschijnt. Daarna worden vaak de 12 *maanden* apart behandeld en het wel en wee rond de *gewassen* in verband met de te verwachten oogst. Daarbij kunnen ook de prijzen van de gewassen aan de orde komen, ook wel in een apart hoofdstukje *van den goeden en dieren tijt*. Dan volgen de ziektes die er dat jaar zullen heersen, vaak samen met de conjuncties en opposities van de planeten die hier een rechtstreekse invloed op hebben. Tenslotte zijn er stukjes over *oorlog en vrede* en de *heersende macht*. Vorsten worden met name genoemd, met voorspellingen over hun bewind, hun eventuele dood en de krijgsprestaties. Om een idee te geven hoe dit er in de praktijk uit ziet, is in *Appendix A* de prognosticatie voor 1555 van Willem de Vriese afgedrukt.

Naast deze vaste onderwerpen kan de tekst uitgebreid zijn met andere, zoals de *heren van het jaar*, meestal kort na de proloog behandeld, en de *planetenkinderen*

en wat ze te wachten staat.³⁷ Ook kunnen *zon- en maaneclipsen* en hun effect voorspeld worden. Situaties in *buurlanden, landstreken* en *steden* die van belang zijn voor een specifiek lezerspubliek, kunnen eveneens aparte vermelding krijgen. De keuze van bepaalde hoofdstukken kan samenhangen met de voorkeur van een bepaalde auteur. Zo wil Jasper Laet steeds planetenkinderen en steden apart behandelen. Een sterk op de medische kant gerichte auteur zal nadrukkelijk de dagen willen noemen die voor het gebruik van bepaalde medicijnen gunstig of ongunstig zijn.³⁸ We kunnen derhalve niet spreken van een vaste indeling van de prognosticaties. Ook in de volgorde van de hoofdstukken is variatie. De meeste prognosticaties doen voorspellingen voor één jaar, maar men was daarnaast niet bang om ook de eeuwigheid onder de loep te nemen en eeuwigdurende prognosticaties te schrijven, die zich meer in het algemeen met de toestand van de wereld en zijn bewoners bezighouden.

Saturnus

Deze opzet van de gedrukte prognosticatie wordt door de spotprognosticaties nauw gevolgd. We vinden er dezelfde hoofdstukken terug als in de serieuze

prognosticaties.³⁹ Het enige nieuwe is het *gulden getal*, dat nooit in prognosticaties wordt aangetroffen maar alleen in kalenders of almanakken. Met behulp hiervan konden de feestdagen en dergelijke voor het gehele jaar berekend worden. Zoals we zullen zien, kunnen de spotprognosticaties dit begrip uit een verwant gebied uitstekend gebruiken voor hun doelstelling.

4 Produktie en verspreiding

In *Een Meijspel van sinnen* van Jacob Awijts, in 1561 te Amsterdam gespeeld, wordt het personage *Onboorlijck comenscap* voorgesteld ‘ghelijck een de almanacken vercoopt met eender meersen aen den hals’.⁴⁰ Aangezien van het rederijkerstoneel (en daarvoor) de gewoonte bekend is om de allegorie te plaatsen in alledaagse decors en in personen uit het dagelijks leven, kunnen we hieruit afleiden dat de almanakverkoper of prognosticatieventer een vertrouwde figuur is in het straatbeeld van de 16e eeuw. In dit spel komt hij het toneel op met de ventersuitroep ‘Pronosticacien en almanacken!’. Een ander personage, *Menschelijcke broosheit*, in de gedaante van een jongeling, vraagt hem wie genoemde teksten heeft gemaakt: is het soms Jasper Laet? Nee, ‘theeft ghemaect laet sonden’, antwoordt de koopman met verfijnd woordspel, en vanaf dat moment wordt bij het allegorisch uiteenrafelen van de boodschap niet meer gerefereerd aan de feitelijke manier van voorstellen: een almanakverkoper die zijn waar uitvent.

Juist gezien de presentatietechniek van het allegorisch rederijkersdrama vormt dit een belangrijk gegeven. Jaarlijks werden almanakken en prognosticaties voor het nieuwe jaar uitgevent in stad en land, met een piek in de maanden rond de jaarwisseling. Maar ook daarbuiten bleven de eeuwigdurende prognosticaties, de profetieën, komeetvoorspellingen en dergelijke geliefkoosde koopwaar. In ventersliederen worden ze steeds genoemd, zoals in de 16e-eeuwse *Cris de Paris*:

‘Pronostications nouvelles;
Beaux Almanachs nouveaux,
Elles sont aussi bonnes et belles
Que ceux de maistre Jean Thibault’.

Ook in Nederlandse liederen van de 16e eeuw komen ze voor.⁴¹

Voor de drukkers van de 15e en 16e eeuw is dit astrologische strooigoed van niet te overschatten belang geweest. In veel gevallen was het de kurk waarop hun bedrijf dreef. Vanuit de vaste omzet die deze jaarlijks terugkerende produktie bood, konden ze gewaagder ondernemingen beproeven. Al in de incunabelperiode zien we drukkers ernaar streven om auteurs - vaak stadschirurgijns - aan zich

te binden. Zelfs het enorme bedrijf van Plantijn is er niet vies van. Vanaf 1568 heeft hij Pieter Haschaert aan zich gebonden voor een jaarlijkse prognosticatie. Bovendien grossiert hij ook als boekhandelaar in andere almanakken, want hij levert geregeld vele exemplaren aan boekverkopers elders. In de beginfase van zijn bedrijf, in 1558, sluit hij namelijk een akkoord met een tweetal Gentse drukkers-boekhandelaars, in die zin dat hij ze jaarlijks 100 Vlaamse en 100 Franse almanakken zal leveren, op voorwaarde dat ze dergelijke almanakken niet zelf op de pers zouden leggen. Op zichzelf is dit al een voorbeeld hoe geliefd de omzet in almanakken was als fundament voor een rendabele onderneming.⁴² Opdrachten aan de stadsmagistratuur moeten monopolies verder onderbouwen, en dit krijgt in de loop van de 16e eeuw legale steun in de vorm van een octrooistelsel. Een overzicht van aanvragen daarvoor in het algemeen telt een overvloed aan voorgenomen almanakken en prognosticaties.⁴³ De conflicten die niettemin de gehele 16e eeuw door ontbranden tussen drukkers over contracten met auteurs en over ‘pirated editions’ geven aan hoeveel hier vanaf kon hangen voor een gezond bedrijf.⁴⁴

De concurrentie uit zich verder in de presentatie van de werkjes. De geleerdheid van de auteurs wordt breed uitgemeten en de naam van personen en instanties aan wie het werk is opgedragen, springen naar voren. Daarbij mag verder in een proloog graag bescheiden gerefereerd worden aan de juiste voorspellingen van het vorige jaar - de onjuiste bevestigen het succes ook want dankzij de vrije wil hebben de mensen de neigingen der sterren tot ongewenste zaken dan kennelijk weten te weerstaan. Terloops wordt nog vastgesteld welke klaarblijkelijke onzin de concurrentie eruit geslagen heeft. Vrijwel elke drukker in de 16e eeuw geeft jaarlijks dit werk uit, zodat de markt hogelijk overvoerd raakt. Daarover spreekt Johannes Cario in de inleiding bij zijn prognosticatie voor meerdere jaren, die in 1528 bij Adriaan van Berghen in Antwerpen verscheen.⁴⁵ Hij signaleert een overvloed van profetieën en prognosticaties op de markt, waarvan de meeste op niets gebaseerd zijn. Slechts een enkele heeft enige grond. De oorzaak van het kwaad ligt bij de drukkers die ze ‘al te met verzieren ende also int volck voor nyeuwe tydinghen uutstorten, ende blasen sulcke prophetyen hooch op ende gheven haer sulcken groten costelicken namen en tytels dat als se die lezer siet, niet gelaten en can, hi en moet enen coepen.’ Daarmee is de situatie van de astrologie voor een breed publiek in handen van een modern productie-apparaat haarscherp getekend. Reeds in 1494 had Sebastiaan Brant daarop gewezen in zijn *Narrenschiff*⁴⁶:

‘Viel Praktik und Weissagekunst
Verbreitet jetzt der Drucker Gunst;
Die drucken alles, was man bringt
Und was man schändlich sagt und singt.’

De drukker verspreidde zijn oplaag langs verschillende wegen. Een aantal exemplaren ging, eventueel via de auteur, naar de in de opdracht genoemde instantie, een aantal naar de winkels van andere boekverkopers met wie hij contracten had, een aantal naar grossiers als Plantijn, een aantal verkocht hij zelf uit voorraad, maar het grootste gedeelte van de oplage vond zijn weg naar de consument via de marskramer. Hierboven haalden we al een enkel bewijs daarvoor aan. Een kostbaar document voor inzicht in deze gang van zaken wordt gevormd door een gedeelte van de boekhouding van de Deventer boekdrukker Simon Steenbergen uit het laatste decennium van de 16e eeuw.⁴⁷ Diens bedrijf steunt zwaar op de jaarlijkse almanakproductie, die kramers voor hem uitventen. In een afrekening alleen met betrekking tot almanakken is sprake van 'een Craemer uth die Twente' (voor 375 exemplaren), 'een Craemer van Zutphen' (voor 104), 'een Man van Emmerich' (voor 41), 'Berendt die Bode' (voor 1100), en zonder exemplaren van een Herman Cruytcraemer, Winoldt die Bode, Gerryt die Boden en een paar keer 'Kramer' zonder meer. Allemaal nemen ze almanakken af. Daarnaast verkocht hij ook aan de steden Deventer en Zutphen, en aan 'eener genaemt Lambert Barthelsen Boeckvercooper tho Sneek' (liefst 525 exemplaren).

Het moet in de 16e eeuw tamelijk vanzelfsprekend geweest zijn voor menig gezin om zo'n prognosticatie jaarlijks in huis te hebben, en zeker een almanak. Ook al waren veel ouderen de kunst van het lezen nog niet machtig, het kleinste schoolgaande kind thuis kon desnoods stamelend een paar woorden per dag voorlezen, en de almanak las als een beeldroman. Bovendien was er altijd de buurman nog. Er stond immers in over het weer, de oogst, het vee en te verwachten rampen en oorlogen, en je moest wel half-zot zijn wilde je daar geen rekening mee houden. Hoe het ook zij, veel drukkers hebben dankzij deze in hoge mate gecreëerde behoefte een gezond bedrijf kunnen opbouwen, waaruit ook ander werk geproduceerd kon worden, zij het met minder vastigheid.

5 Invloed

Uit de enorme produktie van de gezamenlijke drukkers in de 16e eeuw blijkt ook hoe centraal de astrologische voorspelboekjes in de belangstelling staan. Dat hangt onvermijdelijk samen met de betekenis die aan astrologie in het algemeen gehecht werd in die tijd in alle lagen van de bevolking. Wanneer nu blijkt dat het merendeel van dit publiek de dagelijkse handelingen laat bepalen door zulke voorspellingen in de vorm van de jaarlijkse prognosticaties, worden deze in onze ogen lachwekkende werkjes van het hoogste belang. We kunnen immers veronderstellen dat we hier geconfronteerd worden met een massaal manipulatiemedium, dat voor velerlei belangen aangewend kon worden.

Het werd algemeen van belang geacht om de medische adviezen van de prognosticaties en almanakken nauwgezet op te volgen, speciaal met betrekking tot de centrale medische handeling, het aderlaten. Afhankelijk van de eigen complexie waren er geschikte, minder geschikte en gevaarlijke dagen daarvoor, terwijl bovendien niet alle lichaamsdelen gelijkelijk gebruikt konden worden.⁴⁸ François Rapaert, een Brugs stadsmedicijn in de tweede helft van de 16e eeuw, ziet met lede ogen aan hoe het volk klakkeloos de prognosticaties en almanakken volgt: 'Ten tweesten spruyt de scadelycheyt uut de simpelheit ende ongeleertheyt vanden gemeenen volcke, dewelcke de prognostication ende almanacken geloven als Evangelie, ende haer in alle siecten daer naer regeren, ende obedieren haar opinatelc in al dat sy wysen'.⁴⁹ Overigens verwerpt hij hiermee zeker niet de *astrologica medica*, hij betwist slechts de kwaliteit van de uitvoerders en het misbruik dat van deze wetenschap uit winstoogmerken wordt gemaakt.

Hoe vanzelfsprekend astrologisch advies in het dagelijks leven is, niet alleen voor 'ongeleerden' en het 'gemene volk' maar ook voor officiële instanties, blijkt onder meer uit het gebruik dat de Nijmeegse stadsmagistratuur maakt van waarzeggers. In 1511 wordt de stadsbode meermalen naar zulke personen in Neer- en Overasselt gezonden, 'om te weten, waer Jan van Erps geld bleven was.' We herkennen hier de oorspronkelijk Arabische specialiteit in de astrologie, de *interrogationes*: het opsporen van verloren voorwerpen. In 1544 gebeurt dat weer naar aanleiding van vermist geld, en nu vermelden de stadsrekeningen erbij dat de aanwijzingen van de waarzegger in Overasselt de zaak opgelost hebben.⁵⁰ Zijdelings zij eraan herinnerd dat de middeleeuwse biechtinstructies deze handelingen van de stadsmagistratuur zonder meer als doodzonde beschouwen. Maar waar het vooral om gaat is dat men tot op het hoogste niveau dagelijkse handelingen laat bepalen door het advies van sterrenkijkers.

Nog vóór de explosie van de gedrukte prognosticaties en almanakken horen we van angstaanjagende berichten over de invloed van rondtrekkende astrologen op de massa. In 1481 zwerft door Utrecht een verlopen priester die bekend stond onder de naam *Rasscaert*, omdat hij de mis zo snel placht af te raffelen. Hij strooit praatjes rond dat de bisschop dood is, en hij doet dit door zich daarbij het gezag te verlenen van astroloog: 'Ende dat gerucht quam onder dat gemeen volck ende dat volck tooch te williger uyt.' Maar hij loog maar wat, stelt de kroniekschrijver vast, 'daarmede bedrieget hi dat volck'.⁵¹ Door zich als astroloog uit te geven weet hij het gewone volk te misleiden en aldus te gebruiken in de Utrechtse partijstrijd van die jaren. Op enige schilderijen van Jeroen Bosch - de middenpanelen van de Hooiwagen en de Verzoeking van de H. Antonius - ziet men zo'n rondzwervend astroloog staan met z'n hoge zwarte hoed en de attributen die zijn geleerd bedrijf aangeven.⁵²

Astrologische voorspellingen kunnen velerlei en verregaand effect hebben.

Wanneer zo'n voorspelling met autoriteit gedaan wordt in officieel drukwerk - en de auteurs waren geleerde artsen in dienst van de stedelijke overheid of afhankelijk van de adel - kan zij het gedrag van een massa of een belangengroep zó bepalen dat de voorspelling inderdaad uitkomt of, integendeel, met alle middelen verhinderd wordt. Wanneer we dit vaststellen in de 16e eeuw, wordt duidelijk waarop de interesse voor sterrenwielarij berust bij humanisten en dichters als Dante, Chaucer, Erasmus, Luther, Brant en Rabelais. Oppervlakkig gezien wekt hun 'geloof' enigszins de lachlust op, maar wanneer we de sterren eraf krabben blijft de centrale problematiek van de *vrije wil*, *voorbestemdheid* en *toerekeningsvatbaarheid* over. En daar zijn ook wij allerm minst over uitgepraat.

Het is opvallend dat onze vaderlandse geschiedschrijving in geen enkel opzicht de rol van de prognosticaties bestudeert in verband met graanwoeker, volksbewegingen en het begin van de Opstand in de 16e eeuw. Ze staan toch vol met voorspellingen over misoogsten, over oproerig volk in de steden en op het platteland en over tot mislukken gedoemde acties van vorsten inclusief hun overlijden. Dat had effect, en dat effect werd bespeeld en gevreesd. De volgende uitspraak van de even beroemde als gevreesde astroloog Jean Thibault voor het hertogdom Brabant in 1531 kan enorme implicaties hebben al naar gelang het gezag dat het publiek eraan toekent: 'Ende die dienaers sullen qualic onderdanich wesen haer meesters. Ende is te vreesen van eenige tweedrachticheyt van den borghers teghen de heeren voor sommighe privilegiën ende statuten.'⁵³ Het is dan ook veelzeggend dat hertog Karel van Gelre in 1524 de publikatie bekostigt van een felle aanklacht tegen de praktijken van Luther en de zijnen, die gegoten is in de vorm van een *profetie*. Het pamflet is getiteld *Van der verveerlicken aenstaende tyt endechristes*, en verscheen ook in het Latijn als *Prognosticon de terribilissimo maledicti Antichristi adventu*. Over de bedoeling laat het voorwoord geen twijfel: 'Dat syn f.g. (= furstlicke genade) gans bekostiget hevet to prenten erst to Latino unde na to dude (= diets) voer den gemenen volleke, dat van groten node is, wantse synt gerade to bedrygen, wanneer se geen scryft tegen de ketterye en hebben.'⁵⁴ Met een voorspelling (*prognosticon*) over wat Luther uiteindelijk brengen zal moet het 'gemene volk' op andere gedachten gebracht worden.

De voorspellingen van Alonse Fresant (Aloncius), de tot het Christendom bekeerde heidense meester uit het begin van de 15e eeuw, verwerven zich in de 16e eeuw via de drukpers grote invloed. Ze staan geheel in dienst van de politiek van Karel V, waarvoor steeds grote successen worden aangegeven. In enkele politieke propagandaliedjes uit het Antwerps Liedboek worden deze profetieën ook als autoriteit aangehaald.⁵⁵ Het politieke karakter van de prognosticaties wordt door de Europese vorsten gevreesd, en de klaarblijkelijke invloed ervan lezen we af aan het toenemend aantal verbodsbepalingen. Ambassadeur Chapuis schrijft uit Engeland aan Karel V dat er een prognosticatie in Vlaanderen gemaakt was

waarin Hendrik VIII oorlog en ellende voorspeld werd. Derhalve was vertaling en publikatie hiervan in Engeland verboden. Daar maakte men vervolgens in 1541 en 1549 bepalingen tegen valse voorspellingen (!) die er alleen op uit zouden zijn om onrust te verwekken.⁵⁶ Dat gebeurde dus kennelijk. Ook Karel IX en Hendrik III van Frankrijk komen met verbodsbepalingen, in 1560 en 1579.⁵⁷ Hierbij sluit de Index van verboden boeken van 1564 aan. Daarop staat een groot aantal astrologische werken, terwijl in het algemeen bepaald wordt dat voorspellingen over politieke zaken verboden zijn. De astrologie mag alleen in dienst staan van scheepvaart, landbouw en geneeskunde.⁵⁸ Het effect van dit verbod is overigens nihil. De prognosticaties blijven even politiek als daarvoor, alleen het kapittel 'oorlog en vrede' verdwijnt, maar de informatie wordt eenvoudig elders ondergebracht.

Het is niet toevallig dat expliciete verbodsbepalingen van de wereldlijke overheid in de lage landen in verband met deze teksten achterwege blijven, al neemt het aantal almanakken en prognosticaties op de Index vanaf 1546 tot 1570 geleidelijk toe.⁵⁹ Het zwaartepunt van de produktie ligt tot ver in de 16e eeuw in de lage landen. Daar zetelen ook de grote meesters, de verschillende generaties van de familie Laet voorop. Hun werk wordt, veelal in Antwerpen zelf, eveneens in het Frans, Duits, Engels en Latijn gepubliceerd voor de buitenlandse markt. Gezien hun afhankelijkheid van de stadsmagistratuur en andere souvereinen - en dat gold ook voor de drukkers - lopen hun politieke en sociaal-economische voorspellingen aan de leiband van de ambities van de Bourgondisch-Habsburgers en hun bondgenoten. En dat betekende niet alleen gunstige voorspellingen voor Karel V, maar vooral kwaadaardige ten aanzien van zijn vijanden. Vandaar de verbodsbepalingen in het buitenland.

Een voorbeeld van zo'n aan belangen gebonden astroloog is de vermaarde Maastrichtse arts Willem de Vriese. Zijn prognosticatie voor 1555 is integraal in *Appendix A* afgedrukt. In de proloog trekt hij de registers van de retorica wijd open. Eigenlijk had hij er geen zin meer in, gezien de huidige spot en verachting voor de astrologie, niet alleen van ongeleerde onnozelen maar ook van theologen. Te zijner tijd zal hij een werk schrijven om ze definitief het zwijgen op te leggen, en daarin zal hij aantonen dat de astrologie in het geheel niet strijdig is met Gods woord, integendeel, het is 'een redelike, natuerlijcke conste (...): een gave des Heeren, om Zijn wonderlijcke wercken duer Sijne instrumenten te kennen ende te aenmercken.' Hoewel hij dus geen zin meer had, oefenden anderen niettemin aandrang op hem uit, 'groote heeren ende andere goede vrienden' - let op hoe zorgvuldig hij zich hier als goede vriend van hoge heren presenteert - immers, zijn voorspellingen voor vorig jaar waren zo wonderwel uitgekomen, 'waeraf ick mi niet en beroeme, noch my yet toe en scrijve, maer dancke alleen God voor Sine gaven ende ghenade.' Vandaar dan toch maar voorspellingen voor 1555. Op

grond van eclipsen op 15 juli ziet hij ‘opruer ende tweedracht onder den volcke, muyterije en de conspiratie tegen overheit ende heeren’. Dit zijn geen voorspellingen meer, maar dreigementen! Men zou zelfs van overheidswege kunnen besluiten het gepeupel bij voorbaat te beschermen tegen de kwade ‘influencie’ der sterren door het op te sluiten. In ieder geval moeten ze goed in de gaten gehouden worden. Mocht men nog twijfelen aan De Vrieses bedoelingen en die van zijn ‘goede vrienden’ dan verstrekt de volgende passage de gewenste duidelijkheid. De ‘voorspelling’ loopt van waarschuwing om je rustig te houden tot ‘opsporingsbevel’: ‘In den ghemeynen volcke, d'welck een belua multorum capitum (dat is een beeste met veel hoofden) [es], sal seer onstantivastich ende wanckelbaer sijn in haren raet ende dinghen. Si sullen wonderlijcke dingen willen ordineren teghen haer overheyte ende regenten. Si sullen claghen van lasten ende gravamina die si niet ghedraghen en connen. Si sullen nieuwe politiën ende statuyten eisschen na haren eyghen sin, jae, oock schier met foortsen die eysschen. Si sullen murmureren, mompelen, susureren ende achterclappen van haren regenten, ende dieselve geerne in haet ende nijt brenghen, waer 't moghelijck, soodat die heeren regeerders ende voorstaenders der landen ende steden wel wijsen raet moghen ghebruycken ende haer ghemeynten peyselijc regeren, soo si dat voor God ende alle die werelt willen verantwoorden. Anders sal het ghemeyn volck in redelijcken goeden doene sijn ende goede neeringe ende voorspoet hebben, conden si slechts tevreden ghezijn ende doen als goede oprechte onderdane schuldich zijn te doen, ende doen haren even christo mensche soo si wouden dat men hen dede.’ Hierna wordt de eigen koning, aangesproken met majesteit, alle goeds voorspeld, alleen moet hij oppassen voor de valsheid van zijn vijanden. Daarentegen zal de koning van Frankrijk het zeer moeilijk krijgen, met name omdat enige bolwerken die hem niet toebehoren (!) zullen vallen, hetgeen hem zeer aan het hart zal gaan. Dit patroon wordt verder gevolgd: de eigen streken en steden zullen zeer welvarend zijn, waarbij eventuele tweedracht onder het volk (of de vijand buiten) door de wijsheid der bestuurderen opgelost zal worden. De overige landen zullen het zeer slecht hebben.

De Vrieses opruiend propagandawerk vormt geen uitzondering op de jaarlijkse in grote oplage voor een breed publiek verschijnende prognosticaties. Ze dicteren gedrag, met het gezag van de wetenschap achter zich, van medische handeling tot politieke keuze. In dat laatste zit een richting. Het is die van en voor grote heren van stad en land, en allen die hun belangen zouden kunnen schaden worden verdacht gemaakt, van de vijand in het buitenland tot het ‘gemene volk’. De sterren wijzen steeds maar uit dat men zich voor zijn eigen welzijn het best kan verlaten op het wijs bestier van die hoge heren.

Aan het eind van de 16e en het begin van de 17e eeuw worden prognosticatie en almanak een allegorisch strijdmiddel van satirische aard, niet alleen in Frankrijk

en Engeland maar ook in de Nederlanden. Een voorbeeld daarvan is de *Prognosticatie vanden allendigen jaere 1578*, waarin de oorlogstoestand scherp gehekeld wordt.⁶⁰ De astronomie heeft korte metten gemaakt met de serieuze prognosticatie. Maar het gemak en de vanzelfsprekendheid waarmee de vorm gehandhaafd blijft in de latere satire, geeft aan hoezeer het aspect van politiek strijdmiddel reeds in de serieuze prognosticatie vanaf de 15e eeuw aanwezig en gewoon was.

Eindnoten:

- 1 De Keyser 1934.
- 2 Klibansky 1964, 179-80.
- 3 De Pauw II (1903-14), 453-524 geeft naast een editie ook een overzicht van dit soort teksten in het middelnederlands.
- 4 Bax 1950; Thompson 1973, 132-41 en 163-7; Paracelsus ed. 1974; Paracelsus ed. 1948.
- 5 Zie bijvoorbeeld de volledige titelpagina van NK 103.
- 6 Jaarfke ed. 1931; Van der Molen 1943; *id.* 1952; *id.* 1954; Geschiedenisse 1609; Algarazebel 1680.
- 7 De Vooys 1902, 365.
- 8 De Vooys 1902, 364. Ook in het wereldlijk strafrecht waren deze zaken aanleiding tot vervolging; zie bv. Van de Tannerijen ed. 1952, cap. 42, 183-4.
- 9 Zie o.a. Moll 1872; Verwijs 1872; De Vooys 1902; Schotel 1874, I, 132-96; Jansen-Sieben 1974; 63-5 en 69; Summe ed. 1900, 269; Eis 1956, 26; Vandewiele 1966; Braekman 1970; De Pauw, I (1893-7), 272-89; Cramer-Peeters 1966; Brant ed. 1966, 232-5; VGD ed. 1899, 212-5 (en voor een betere redactie van dit refrein Pleij en Resoort 1974/5, 403-4).
- 10 De Vooys 1902, 367.
- 11 Würfelbuch ed. 1918.
- 12 Jansen-Sieben 1971; Eis 1956, 24-5 en 66-8.
- 13 Rosenfeld 1963; *id.* 1964; Schotel 1874, I, 9-19.
- 14 NK 3296; ex.: UB Amsterdam.
- 15 NK 1150, 1151, 3222, 4243 (hier geciteerd naar 1151: Utrecht, Jan Berntsz, 1531, ex.: KB Den Haag, fol. P1 recto-P2 recto).
- 16 Bolte 1903; Rosenfeld 1961.
- 17 Resp.: zie noot 3; NK 1222 (ex. van ed. Antwerpen, Jan Roelants, 1554: Mus. Plantijn Antwerpen); NK 1875, 1876, 1877; Catalogus 1969, nr. 336; ed. Antwerpen, Jan Roelants 1554 (ex.: UB Amsterdam), ed. idem 1564 (ex.: idem), ed. idem 1560 (ex.: privé-collectie in Nederland); ed. Hoorn, E.C. Muller, 1591 (ex.: UB Amsterdam), verder edd. 1628, 1759, 1768, 1800, 1801 (2x) (exx.: idem), ed. z.j. (UB Göttingen), edd. z.j. en 1655 (exx.: KB Brussel), edd. 1700, 1727 (exx.: KB Den Haag), ed. 1786 (ex.: UB Leiden); NK 1971, 1972, ed. 1622 (ex. UB Amsterdam).
- 18 Gundel 1966; Knappich 1967; Thorndike, III-IV (1934).
- 19 Thorndike, V (1941), hfdst. 10, 11, 14, 15.
- 20 Laet 1530; Thibault 1530; Laet 1531.
- 21 Woodward 1971, 146 en 168; Erasmus, IV (1922), 40-2.
- 22 Wuttke 1974.
- 23 Sementowsky-Kurilo 1970, 248-9; Knappich 1967, hfdst. VII, sub C.
- 24 More ed. 1975, 121-2.
- 25 Lapp 1949, 530-1; Rabelais ed. 1974.
- 26 Tyard ed. 1950, m.n. L-Lij; Tyard 1573, 113-4.
- 27 Knappich 1967, hfdst. VII, sub C; Sementowsky-Kurilo 1970, 167; Saintyves 1937, 268-95.
- 28 Steinlein 1915, I, 516-7.

- 29 Saintyves 1937, 333-4; Sementowsky-Kurilo 1970, 281.
- 30 De speciale bibliografieën zijn: Zech-Du Biez 1903; Warzée 1852; Jacobsen Jensen 1975 (zie hiervoor ook *Dokumentaal* 5, 1976, 72). Wel compleet, maar door een algemene opzet minder gericht op prognosticaties en almanakken is Houzeau & Lancaster 1882-9. Zie voorts rubriek IV.4.D. van *Catalogus* 1920-65.
- 31 Gedateerd in januari van het richtjaar werden bijvoorbeeld Middelburg 1524 en Laet 1510 (resp. 23 en 1 januari).
- 32 Verheijden 1938/9, 103-4.
- 33 De Meyer 1844, 45-8 geeft daar voorbeelden van.
- 34 Van Vossenholen 1560, fol. 1 recto. De Alfonsinische Tafels behoorden tot de bekendste efemeriden (vgl. aant. bij *T* 130-1).
- 35 Laet 1530, fol. A2 recto.
- 36 Zinner 1938, 90-1 en 100.
- 37 Zie commentaar bij *L* en de *termenlijst*.
- 38 Zie bijvoorbeeld Laet 1507, *id.* 1517 en *id.* 1519. Meer medisch georiënteerd is Hubrechts 1561. Zie over de medische astrologie ook De Meyer 1844, 47-8.
- 39 Hiervan wijkt *T* af (vgl. p. 142).
- 40 Hummelen 1968, p. 33, 1 D 9, fol. 8 verso-9 recto; over dit spel zie Ellerbroek-Fortuin 1937, 147-53.
- 41 De Montaignon, XIII (1878), 426-7; Van Duyse 1891, 76; Maastrichts Liedboek 1554, nr. 16 (vgl. Quaadvlieg 1968). Zie voor een 16e-eeuwse kopergravure van een 'Praktikenverkäufer' te Keulen: Norrenberg 1873, 29-30.
- 42 BB, III, 407; Verheyden 1905, 307-10, 337 en 348; Dela Montagne 1907.
- 43 Baelde 1962.
- 44 Verheyden 1938/9.
- 45 NK 523, ex.: Bibl. Thysiana Leiden; geciteerd bij Schotel 1874, I, 97.
- 46 Brant ed. 1966, 234.
- 47 Handschrift Gemeente-Archief Deventer; drs. P.J. Verkruysse te Nieuwkoop was zo vriendelijk om zijn hulp te verlenen bij de ontcijfering. Zie ook Almanakken 1845.
- 48 Homble 1971a; *id.* 1971b; *id.* 1972.
- 49 De Meyer 1844, 46.
- 50 Van Schevichaven 1899, 330.
- 51 Tenhaeff 1920, 46-7.
- 52 Wertheim Aymes 1961, 63.
- 53 Thibault 1530, fol. [A4] verso.
- 54 Kronenberg 1922; *id.* 1926.
- 55 Bax 1950.
- 56 Bennett, I (1969), 119.
- 57 Berckmoes 1968, 224.
- 58 Knappich 1967, hfdst. VII, sub C.
- 59 Reusch 1886.
- 60 Wilson 1969; Picot 1886-8, 3e deel, 243-5, nr. 88; Blommaert 1846, 171-3; zie voorts de Nederlandse pamflettcatalogi.

De spotprognosticatie

1 Inhoud en traditie

Hoewel in het buitenland al vanaf 1480 spotprognosticaties verschijnen, dateert de eerste Nederlandse van circa 1528. Zeer waarschijnlijk zijn oudere en jongere uitgaven in de loop der tijd verloren gegaan, zodat de nu bekende teksten kwantitatief nauwelijks representatief geacht mogen worden. De bewaarde 16e-eeuwse spotprognosticaties behelzen de zeven teksten die wij hier uitgeven. Hieronder volgt een beknopte beschrijving, met in de marge de letteraanduiding die in dit boekje steeds gebruikt wordt:

- U*   *Een schoone ende wonderlijcke prognosticatie*
Van sloctoors Ulenspieghels calculatie [...].
 Antwerpen, Weduwe Jacob van Liesveldt, 1560.
- K*   *Pronstelcatie van den jare ons Heeren*
Duysentvijfhondert, sonder verseeeren,
En elvenvijftich daertoe gheresen,
Van meester Malfus Knollebol ghepresen [...].
 Antwerpen, Weduwe Jacob van Liesveldt, [1560 of 1561].
- A*   *Vremde prenonicatiën, wien verwonden, van den jare M vijfhondert*
ende XXVIII. [...] bi mi, meter Herry Aelwarich Voirstel.
 [Antwerpen?, z.n.?, 1527 of 1528].
- S*   *Die seer vreemde, warachtige ende wonderlijcke prognosticatie.*
Ghecalculeert op eenen rooster in die langhe weke voor Sinxten
by mi, heer Sorgheloos van Kommerkercke. P.T.
 Antwerpen, Willem Vorsterman, [ca. 1540?].
- T*   *Pronosticatie van den jare MDXLIII duerende totten eynde der werelt.*
Niew overgheset [...] by Tugrobel, anders ghehaemet Transipalocin. Ende
voorts uut den Franchoise getranslateert [...] by my, Peeter Snoeys.
 Antwerpen, Peeter Snoeys, [1543 of 1544].
- L*   *Nieuwe prognosticatie ende wonderlijcke calculatie van den toecomenden*
jaren [...]. Ghecalculeert by m. Lieripe alias Gheldeloos [...].
 Antwerpen, Cornelis van den Kerckhove, 1561.
- H*   *Prognosticatie van desen toecomenden jare, gecalculeert [...] by meester*
Hongherenbrocht van Commerkerken.
 Antwerpen, Jan van Ghelen, [ca. 1562?].

Daarnaast kennen we van drie uitgaven wel de titel, zonder dat een exemplaar achterhaald kon worden. Het gaat daarbij om twee verschillende teksten. De eerste is de *Pantagruelsche Prognosticatie metter prophetie*, waarvoor op 31 december 1554 octrooi werd aangevraagd. De aanvrager Jan Cauweel, drukker te Gent tussen 1553 en 1556, kreeg het octrooi met het alleenrecht om de tekst te drukken gedurende twee jaar.⁶¹ Tegen 1560 is de tekst herdrukt door Jan II van Ghelen uit Antwerpen, zoals deze zelf meedeelt aan de lezers van zijn uitgave van de *Nieuwe Ordinantie ende Statuten van Caleph Ringhelant* uit 1560. In die mededeling worden enkele subtiliteiten uit de *Prophetie* alsnog aan de lezers uitgelegd.⁶²

De *Pantagruelsche Prognosticatie* komt ook nog voor op de Index van verboden boeken uit 1570. Exemplaren van deze tekst, die naar men mag aannemen gedeeltelijk een vertaling is van de *Pantagruéline Prognostication* van Rabelais, zijn tot nu toe niet gevonden.⁶³

De tweede tekst dateert uit later tijd: *Rijm-Almanach ende gheneraele Prognosticatie eewelijck duerende. Met zekere Prophetije van D. Pluijmarius van Haus-Berghen. Ghepractiseert door den beroemden Bottoor H. Plomparius Gecco*. Amsterdam 1595. Deze titel doet door de verhaspelingen en spotnamen direct aan de spotprognosticaties denken. Een exemplaar van deze uitgave werd aangeboden in de veilingcatalogus van de collectie-Serrure, maar de huidige bewaarplaats is onbekend.⁶⁴

Na 1600 heeft het genre zich weten te handhaven, zij het met enkele ingrijpende wijzigingen in vorm en inhoud. Uiteraard zijn er nog wel uitgaven die inhoudelijk en formeel niet of nauwelijks afwijken van hun 16e-eeuwse voorgangers, zoals *Een kortswijlige prognosticatie over dit tegenwoordig jaar. Gepractiseerd op de gloven van Monsr. Sibillis Al-geraden. Gedrukt tot vermaak op de Pars* (18e eeuw), waarvan de titelpagina versierd is met het portret van niemand minder dan Erasmus.⁶⁵ Ook is er de *Almanak van den duyvel. Behelzende geheele zeldzame en ten eenemaal onfeilbare voorzeggingen voor 't jaar MDCCXXXVII. Tweede Druk, Uyt de Hel, met Aprobation en Privilegie*.⁶⁶ Beide hebben de indeling van de 16e-eeuwse spotprognosticaties en wijken ook voor het overige nauwelijks af van wat in de 16e-eeuwse teksten gebruikelijk was. Bovendien is er een herdruk van de uitgave van *Ulenpieghel (U)* met het schijn-adres: 'tot Lovendeghem. By Colofon van Bacharach inde Sterre met de Steert. Anno 1606.'⁶⁷ Hieruit blijkt niet alleen dat zo'n tekst in de 17e eeuw nog steeds gevraagd werd, maar vooral dat er geen veranderingen van betekenis nodig waren: de humor was niet tijdgebonden. Meestal werd in de latere spotprognosticaties het kader voor de grappen niet meer door hun serieuze voorbeelden aangegeven. Ze groeien uit tot moppen-, anekdoten- of novellenbundels waarin serieuze voorlichting en flauwekulgegevens naast elkaar gepresenteerd worden. Alleen in de titel werd de traditie

van de spotprognosticaties voortgezet met het verschil dat deze vlag de nieuwe lading niet meer dekt.

Eén van de procédés die zichtbaar blijft, is het verbinden van de (spot)tekst met een literair personage, zoals Rabelais dat het eerst deed met zijn *Pantagruéline Prognostication*. Zo vinden we nog de *Antwerpsche Sancho Pança* (1849-50), *Tybaert de Kater*, *Almanak voor verstandige lieden* (1893-1900), *Kluchtige almanak van Jaakske en zijn Fluitje* (1895-8) en *Almanak van Uilenspiegel* (1889). In Duitsland is er op dit gebied bijvoorbeeld *Das Abenteuerlichen Simplicissimi Ewig während der Calender* (1670), geschreven door H. von Grimmelshausen.⁶⁸ Ook afzonderlijke grappen blijven soms voortbestaan, zoals in *Momus Almanak of jets (sic?) om te lagchen voor het jaar 1834-en 11*, waarin bij de weergave van het richtjaar het (gekken)getal *elf* net als in de prognosticatie van Malfus Knollebol speciaal benadrukt wordt.⁶⁹ Daarnaast zijn er talloze titels die vermaak suggereren: de *Lovensche Klucht Almanak* (1744), de *Lapschuerschen Guychelaer en waarin het carakter en geaertheyd van de alom vermaerden Lapschueren als nae het leven is afgeschilderd* (1788) of de *Nieuwen Aelsterschen Guychelaer ofte Gemetamorphoseerde Logenaer, Vervult met schoone klugtjens* (1773). Bij gemengde uitgaven vinden we de *Nieuwen laggende en leerende Mechelsen almanach* (1771) waarin (apart van het serieuze deel) is opgenomen de *Laggende en leerende Almanach, klap voor menschen en boeren ofte renovatum à la grecque ten koste der koopers*.⁷⁰ Bij de mengvormen verdient de *Opregte Maastrichter Almanak* een ereplaats omdat zij van 1804 tot 1914 plaats heeft geboden aan de *Hottentotsche Kluchtalmanak [...] getrokken uit de Bullen van Don Diego à lecto son gatto. En uit de nagelatene Schriften van den hoog-lachbaren en wytbekenden Grillogrolibollius Lapidina*, met als colofon *Tot Dulken, by Nostradamus Pypels, geswooren tandtrekker van de Sint Pitershinnen en opzigter van den pypel-poel tot Tongeren, woonende in de hinkende plat-luys, in Sint-Jorisstraat, no. 20*. Naast vele serieuze wetenswaardigheden bevat deze kluchtalmanak talloze grappen en raadsels die, wat hun zedelijke gehalte betreft nauwelijks hoeven onder te doen voor hun 16e-eeuwse voorgangers.⁷¹ De titel met zijn overdonderende uitbundige woordenbrij, potjeslatijn, scabreuze en scatologische referenties, fake-titels en schijnadressen, bewijst dat al. Samenvattend kan men zeggen dat door de eeuwen heen veel formules, clichés en grappenprocédés constant gebleven zijn.

Maar de Nederlandse traditie staat uiteraard niet op zichzelf. Zo'n veertig jaar voor de oudste Nederlandse spotprognosticatie drukt Hans Folz in Neurenberg een *Parodistischer Almanach* waarin vooral de voor het aderlaten geschikte plaatsen en tijdstippen, in uitsluitend sexueel- en anaalgerichte sfeer worden geparodieerd. Uit het relatief grote aantal bewerkingen van deze tekst mogen we wel afleiden dat de formule direct aansloeg.⁷² Eveneens vóór 1500 neemt in

Frankrijk Jean Molinet de kalender op de korrel: zijn *Kalendrier* heeft meer astrologische raakpunten in de vorm van woordspelletjes met de tekens van de dierenriem.⁷³ Van groter belang voor de verspreiding van het genre is de *Prognostica alioqui barbare practica nuncupata latinitate donata* van Jacob Henrichmann, die in de populaire anekdotenbundel van Bebel werd afgedrukt.⁷⁴ Met deze in het Latijn gestelde spotprognosticatie kon een internationaal publiek worden bereikt. Inhoudelijk nauw verwant is *Ein new abentürlich Practica Doctor Johannis Rossschwantz von Langen Lederbach*, die een jaar later verscheen. Het is vooral deze Rossschwantz geweest, die in het Duitse taalgebied veel navolgers heeft gekregen. Fragmenten eruit zijn nog terug te vinden in een Duits vastelavondspel uit 1560.⁷⁵

De beroemdste spotprognosticatie is van Rabelais. Hij moet via de auteurs die in het Latijn geschreven hebben met het genre in aanraking zijn gekomen.⁷⁶ De *Pantagruéline Prognostication* werd vele malen herdrukt. In hoeverre deze als inspiratiebron voor andere spotprognosticaties gediend heeft valt moeilijk aan te geven. Een directe indicatie geeft de naam van de auteur van de *Pronostication nouvelle*, Tubal Holoferne, de eerste leermeester van Gargantua.⁷⁷ Buiten Frankrijk kan hiervoor gewezen worden op de bewerking in het Nederlands van Lieripe (L), de verloren uitgaven van de *Pantagruelsche Prognosticatie* en op Fischarts *Aller Praktik Grossmutter*. Fischart verwerkte overigens niet alleen fragmenten uit Rabelais' werk, maar ook een grote hoeveelheid materiaal van andere auteurs.⁷⁸ Ook de Engelse spotprognosticaties - er zijn er twee bewaard uit de 16e eeuw - liggen in het voetspoor van Rabelais.⁷⁹

Behalve de bovengenoemde werken, die wat inhoud betreft in hoge mate met de Nederlandse spotprognosticaties overeenkomen, zijn er ook teksten waarin de profetie als basis voor een komische bewerking heeft gediend. Frère Tybault voorspelt: 'une creature qui aura barbe de chaire, le bec de corne' en verklaart even later: 'la dicte est un coq'. Dezelfde geluiden klinken door in Aelwarich (A) waarin wordt vermeld 'hoe dat dit jaer een dier opstaen sal met een haren monde ende met een vleeschen baerde'. De context wijst uit dat het hier ook om een haan gaat. De uitleg die Jan II van Ghelen de lezers van de *Pantagruelsche Prophetie* aanbiedt, doet overigens vermoeden dat het daarbij om net zo'n tekst gaat.⁸⁰ Als Duits voorbeeld zou nog de Bazelse drukker Pamphilus Gengenbach genoemd kunnen worden, die zijn voorspellingen van allerlei wonderlijke zaken begeleidt met een moraliserende verklaring.⁸¹

2 Herkomst uit het volksfeest

De oorspronkelijke presentatievorm van de hier uitgegeven spotprognosticaties - aantrekkelijk uitgevoerde leesboekjes - doet op het eerste gezicht niet vermoeden dat de oorsprong van het genre ligt in komische voordrachten, ja zelfs in dramatische voorstellingen van het middeleeuwse volksfeest. En toch moeten we daar zijn, want op allerlei manieren herinneren de teksten inclusief de houtsneden aan zulke situaties. Sommige tekstgedeelten zijn alleen te begrijpen in het licht daarvan en lijken ervan uit te gaan dat de 16e-eeuwse lezer zich de gang der feestelijkheden moeiteloos voor de geest kan halen.

De titelpagina van *S* bevat de mededeling dat de prognosticatie is ‘Ghecalculeert op eenen rooster’, dat wil zeggen met een typisch vastenavondattribuut als het rooster.⁸² Een liedje uit één der bundels van Tielman Susato geeft een mini-spot-prognosticatie en brengt deze in verband met ‘alder kindren dach’ en ‘onsen biscop’, referenties aan een kerkelijke zottenfeest op Onnozelekinderendag (28 december) en de daarbij optredende kinderbisschop.⁸³ In een Franse sottie en een Duits vastelavondspel, beide dramatische gebeurtenissen in het kader van het volksfeest, komen spotprognosticaties voor.⁸⁴ Van een Franse spotprognosticatie, *Les erreurs du peuple commun, qui prenostiquent la famine* is zelfs een concrete opvoering bekend in een bepaald theater tijdens de vastelavondviering in 1521 te Parijs.⁸⁵ Een andere Franse spotprognosticatie, *La prognostication des prognostications* van 1612, is geschreven door de quasi-auteur Caresme Prenant, dat wil zeggen: Vastelavond. De openingsregels gaan nog geheel van de oorspronkelijke situatie uit: ‘Approchez, curieux de ce festin (...)’.⁸⁶

Met deze aanwijzingen stemt de op de houtsneden herhaaldelijk optredende zot overeen. Natuurlijk is dat in gedrukte leesboekjes ook een nadere aanduiding van de zothed der astrologische voorspelkunst. Alle houtsneden in de Nederlandse spotprognosticaties zijn ontleend aan vroegere werken, waarin de menselijke gebreken als narren voorgesteld worden, zoals de bewerkingen van Sebastian Brants *Narrenschiff*. Maar wanneer de quasi-astroloog op de plaatjes in de teksten wordt gepresenteerd als een zot, die vervolgens een publiek in de teksten in de directe rede toespreekt, dan wordt hiermee tevens gerefereerd aan de wijze waarop deze teksten als levende voorstellingen bij het volksfeest werden gebracht. In die zin wordt ook een figuur als Ulenspieghel in *U* opgevoerd. Ook hij kan een quasi-astroloog voorstellen als prototype van de bazelende nar die er alleen maar onzin uitslaat, ‘Uylenspieghels fabelkens’ naar een 16e-eeuwse zegswijze.⁸⁷

Dat zijn tot nu toe alleen wat uiterlijke aanwijzingen. In hoeverre correspondeert de inhoud van deze parodieën nu met thema's en gebruiken van het middeleeuwse volksfeest? Parodie en ironie zijn inherent aan de middeleeuwse feest-

cultuur. Het hoogtepunt daarvan ligt tussen Kerstmis en Pasen. De aanleiding daartoe wordt allerminst gevormd door de christelijke feestdagen, maar wortelt in oeroude cultische gebruiken inzake de wisseling der seizoenen, met name tussen winter en zomer (lente). Het rijk van de winter gaat ten onder en sterft af, en na een periode van ontbering wordt opnieuw het leven geboren in de schoot van moeder aarde, die warmte en een rijke oogst zal schenken. Tenminste, als alles meezit. Daarom moeten de winterdemonen uitgebannen worden met afschrikwekkende middelen - de feestvierenden stellen ze zelf voor door zich te maskeren. Het is tijd voor een complete reiniging, dus ook zonden en ziekten moeten hardhandig uit de weg geruimd worden. Daarnaast wordt het jonge leven de helpende hand toegestoken met vruchtbaarheidsrituelen.

Als rollenspel, vermommingen, omkering der traditionele waarden, met het grof geschut van lawaai, sex- en strontgrappen vinden we het terug in vele feesten, met diverse benamingen, tussen Kerstmis en Pasen. Resten van deze gebruiken zijn nog in onze tijd herkenbaar: het vuurwerk (lawaai) bij de jaarwisseling, de quasi-koning op Driekoningenavond, rolverwisseling op 29 februari (vrouwen mogen mannen vragen), paasvuren en midwinterblazen.

De vooral Germaans-heidense gebruiken hebben in de middeleeuwen een oppervlakkig christelijk vernis gekregen. Van een kerkelijke oorsprong van de lentegebruiken, vooral de bijna alles omvattende vastelavondviering die over een veel langere periode liep dan nu, kan geen sprake zijn. Reeds Augustinus stelt vast dat deze gebruiken gehoorzamen aan de heidense sacramenten van de duivel. De rolverwisseling en de omkering der waarden, die zo'n belangrijke plaats innemen bij deze feesten, volgen niet alleen uit het ritueel van het uitdrijven der demonen. Ze staan centraal in de Klassieke uitspattingen van satirische aard, de Lupercaliën en de Saturnaliën. Tacitus, Lucianus en Plautus schrijven over feestelijke slemppartijen, waar meester en knecht van rol verwisselen voor de duur van het feest. Deze twee tradities verbinden zich nu in de middeleeuwen naar aanleiding van feestelijke gebeurtenissen op de kerkelijke kalender, die in de periode tussen winter en zomer vallen.

Zo'n aanleiding is Onnozelekinderendag op 28 december. Vanaf de 10e eeuw horen we dat kostschoolkinderen en lagere geestelijkheid in kloosters en kapittels naar de macht grijpen en een eigen kinderabt, ezelbisschop of ezelpaus benoemen. Deze is oppermachtig, en zijn schertsbewind kenmerkt zich door stelselmatige parodie en omkering van wat de rest van het jaar tot de gewenste gang van zaken behoort. Ze zingen de mis met falsetstem, het wijwater wordt vervangen door urine, er wordt gedobbeld en gesmuld van vette worsten op het altaar en de wierook bestaat uit stinkende walm van brandende schoenzolen. Tijdens de mis worden zangwedstrijden gehouden tussen de lagere en de hogere geestelijkheid, waarbij het er eenvoudig om gaat wie het eerst klaar is of wie de andere groep

weet weg te zingen. Aan het slot spreekt de celebrant niet het 'Ite missa est' uit, maar hij boert driemaal hardop. Daarop moet iedereen zien zo snel mogelijk uit de kerk te komen, want de laatste zal de broek uitgetrokken worden.

Dit kerkelijke zottenfeest treedt in de loop van de 13e eeuw steeds meer buiten de kerk. Ezelpausen en kinderbisdommen trekken met hun gevolg van de ene stad naar de andere en worden door de stadsmagistratuur als ware gezagsdragers met wijn en ander eerbetoon ontvangen. Er wordt een evangelie gepreikt van zuipen en slempen, van vrijen en dobbelen. Hevige satire komt terecht op het hoofd van de traditionele gezagsbekleders, er wordt recht gesproken over hen die daartoe de macht hebben, en de typisch aardse vormen van stront en sex moeten het bestaande regime tijdelijk afbreken en te gronde richten.

Men zou kunnen veronderstellen dat het sociaal effect van deze feestcultuur toch op zijn minst een kritische begeleiding moet zijn van de bestaande rechtsorde en de wijze waarop deze gehandhaafd werd - men bespot immers aanhoudend de autoriteiten, en voorziet ze van felle kritiek. Het tegendeel is eerder waar, omdat de essentie van de omkering ligt in het *tijdelijke* karakter ervan. Parodie en satire functioneren als ventiel op het systeem. De tijdelijke spelvorm biedt kortstondig soelaas voor spanningen die het universele normensysteem van de kerk en het statische wereldbeeld van de standenideologie in de middeleeuwen veroorzaken. En zelfs sterker nog: uit de korte periode van totale losbandigheid en zot bedrijf mag des te meer blijken hoezeer de bestaande orde door goddelijke wijsheid gedicteerd is, immers ging men door dan zou men eeuwig zot zijn. Dit wordt overigens exact zo in 1444 door de Theologische Faculteit te Parijs opgemerkt in een poging om het feest te verdedigen tegen de hevige kritiek van de kerkelijke top. Daarbij gebruikt ze een vergelijking met wijnvaten: deze barsten immers wanneer niet geregeld de sponningen geopend worden om lucht te laten ontsnappen. Zo is het ook met geestelijken die normaal in het gelid van een strakke orde lopen. Eens per jaar moeten ze stoom afblazen. En geldt dat ook niet voor alle mensen?⁸⁸

3 Dramatische monologen

De teksten die bij het middeleeuwse volksfeest werden gebruikt hebben een parodistisch en ironisch karakter. De instituties van kerk en maatschappij worden geparodieerd door de uitingsvormen die erbij horen na te spelen, maar dan wel met een omgekeerde moraal. Zo kennen we het spotsermoen, het spotmandement, de spoteed, het spotrecept en ook de spotprognosticatie.⁸⁹ Nu zijn de gespeelde en uitgesproken teksten over het algemeen maar zeer incidenteel bewaard. Ze hebben doorgaans een sterk geïmproviseerd karakter, en van het

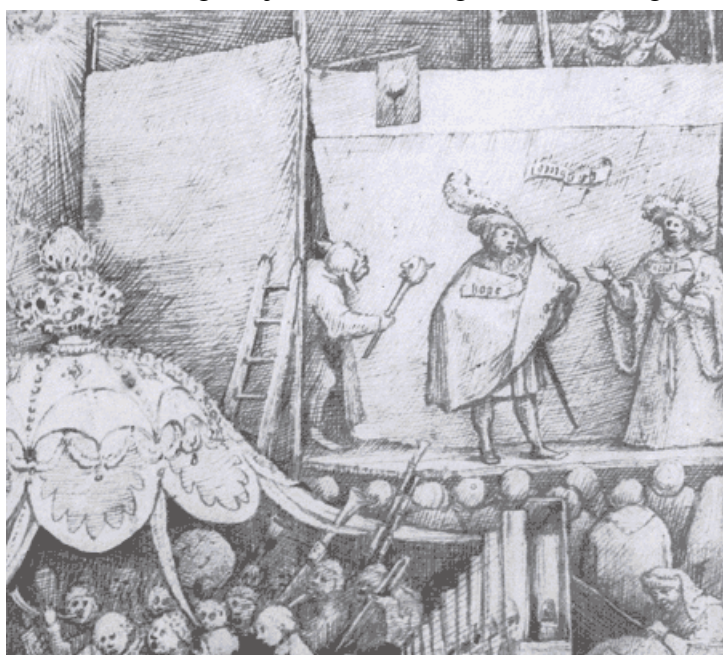
publiek werd verwacht dat het een spontane rol meespeelde. Zulke teksten zijn sterk aan een bepaalde situatie gebonden, en ze lenen zich slecht voor transport in handschrift of druk. Het middeleeuwse volksfeest heeft een uitgesproken lokaal karakter, en de teksten bevatten veel referenties aan slechts op een bepaald moment in een bepaalde plaats voor een bepaald publiek te begrijpen zaken. Het is zelfs de voorwaarde voor een volksfeest. Het saamhorigheidsgevoel van de groep wordt bevorderd door toespelingen te maken op alleen voor dié groep bekende verschijnselen. En het effect wordt nog versterkt wanneer daarbij geridiculiseerd wordt wat de verzamelde menigte als geheel dwars kan zitten in het normale leven. Daarbij hoort ook de erotiek die zo'n grote plaats in het feestprogramma inneemt. De sexgrappen worden in raadselachtige vorm gelanceerd, de groep wordt als het ware gedwongen om gezamenlijk mee te doen. Bovendien wordt daarbij de sexualiteit zeer veraardst in (letterlijk) huis-, tuin- en keukenmetaforen om er het sacrale en diabolische karakter aan te ontnemen en het in te lijven in de eigen vertrouwde omgeving.⁹⁰ Zulke teksten, die voor de feestvierende menigte uitgaan van een bekend plan - de parodie op elk kerkelijk en maatschappelijk verschijnsel - kunnen in hoge mate tijdens het feest worden ingevuld. Maar in een enkel geval treffen we ze aan in een handschrift dat de aard lijkt te hebben van een soort repertoire-boek voor feesten en partijen.

En dan nog is de status van zo'n tekst in de bron onduidelijk. Wat representeren ze nu eigenlijk, repertoire om te gebruiken door de beroepsentertainer die bij deze feesten optrad of de opgeschreven herinneringen van een deelnemer? Wat dit betreft zijn gedrukte boekjes met zulke teksten duidelijker - en alleen in deze vorm kennen we de spotprognostaties. Ze bevatten een adaptatie van gespeelde of voorgedragen teksten voor een leespubliek, dat níét tot de feestvierende groep behoord hoeft te hebben. Derhalve is veel veranderd, niet alleen de lokale referenties maar vooral alles wat het lezen kon bemoeilijken omdat het gebonden was aan een levende voorstelling. Niettemin blijft bij die aanpassing de veronderstelling aanwezig dat het leespubliek weet tegen welk decor ze de tekst moet plaatsen. Op dit punt hebben we een merkwaardig gegeven in de hier in een bijlage afgedrukte uitleg van de drukker Jan van Ghelen met betrekking tot een, helaas niet bewaarde, spotprognostatie, die níét door zijn publiek begrepen is. Gezien Van Ghelens uitleg ging het hier kennelijk vooral om een toegevoegde spotprofetie, zoals we die in het begin van A ook ontmoeten. Nu was de serieuze profetie met al zijn symbolen voor politieke machtsverhoudingen al zeer raadselachtig, zodat een parodie daarop wel zeer afhankelijk moet zijn van een feestelijk groepsgebeuren, waarin de kring op aanwijzing van de acteur de raadsels oplost. De kloof tussen deze situatie en een gedrukt leesboek met zo'n tekst is door Van Ghelen onderschat. Vandaar zijn explicatie achteraf, heel toepasselijk als bijlage bij een eenvoudiger tekst van het volksfeest, een spotmandement (zie p. 208).

De speeltteksten worden opgevoerd door een als quasi-koning, quasi-predikant, quasi-arts of quasi-astroloog verklede acteur. Hij bombardeert de feestvierders onmiddellijk tot rollendragers in het spel door ze in die hoedanigheid toe te spreken en om reacties te vragen. Daarbij verbastert hij komisch de gebruikelijke taal van zulke autoriteiten, volgens de eisen van het feest bij voorkeur in de richting van sex en stront met in ieder geval altijd een omgekeerde moraal. Een in 1552 te Leuven gedrukt boekje, *Dit is den Eedt van Meester Oom* - een produkt van een Brussels zottenfeest uit 1551 - bevat twee speeltteksten. De eerste tekst is een toneelstukje met drie rollen. De voornaamste is die van de griffier van het nieuw ingestelde zottenrijk, die de nieuwe koning moet zalven en de eed afnemen. De derde rol is het publiek opgedrongen, dat steeds als onderdanen van het nieuwe rijk wordt toegesproken, en aan het slot eveneens moet antwoorden of het de nieuwe wetten zal onderhouden. Daarbij wordt alles geparodieerd wat in het echt bij zulke gelegenheden aan de orde komt. De laatste woorden van de griffier aan het publiek dat zojuist als onderdanen van het zottenrijk ingezworen is, luiden dan ook: 'Steckt nu al u vingeren in 't gat en custse dan'. In de tweede tekst is voornamelijk de koning zelf aan het woord, en hij vaardigt een mandement uit over de munteenheid van zijn rijk. In werkelijkheid verschenen zulke muntevaluaties van de overheid jaarlijks, maar in het quasi-rijk wordt het natuurlijk een 'vallende wasie'. De kersverse koning kondigt zich aan als 'Ick meester Oom Coninc der sotten sonder lant', en als te doen gebruikelijk groet hij zijn onderdanen minzaam, 'een minlijck saluyt al tsamen, et schetera'. En zeer waarschijnlijk laat hij hierbij een flinke scheet, want komische winden vormen een gewild dramatische effect op het middeleeuwse podium. De teksten bevatten verder nog veel gevarieerder fecalische folklore, erotische grappenmakerij en bovenal satirische uitvallen tegen de als onderdanen meespelende standen en beroepen zoals die in de laatmiddeleeuwse stedelijke samenleving voorkwamen. Het wordt ze verboden nog ooit te werken en anders hun tijd door te brengen dan met dobbelen, zuipen en vrijen.⁹¹

Een te Amsterdam bewaard 15e-eeuws handschrift, waarvan men kan aannemen dat het iets met repertoire van of voor het middeleeuwse volksfeest te maken heeft, bevat een, helaas zwaar beschadigde, tekst met de titel *dit es van den sciijstoele*. De priester, die zijn spotpreek houdt vanaf het geestelijk alternatief van een préékstoel, haalt de schijnheilige Sinte Tsnottolf ('druipneus') aan, en daar is de winterfolklore weer met de personificatie van een heersend ongemak in die tijd dat verdreven moet worden. Deze heilige heeft het in zijn geschriften over 'eender moschelsculpen, dat's sculpus strepus vegheratus. Wat's dat in duytschen, mochdy vraghen? Dat's dat ghijder u ertsgat mede sult vaghen? Nu begint een geleerde verhandeling over allerlei absurde voorwerpen om je kont mee af te vegen, hooi, de zottenkei, of ook 'met eender goeder tsnevlocken, suldi striken

over ende over'. Helaas breekt de tekst af, maar het thema illustreert voldoende hoezeer scatologie bij de verwachtingen en bedoelingen van de feestvierders aansluit.⁹²

Detail van Bruegels 'Temperantia'

Opvallend is hoezeer de feestvierders geacht worden actief mee te spelen. In de spotsermoenen moeten ze 'amen' roepen, op de knieën vallen, en allerlei raadselachtige vragen van de quasi-predikant beantwoorden, terwijl het spotmandement steeds instemmende reacties vraagt van de nieuwe onderdanen van het rijk. Maar er zijn meer dramatische technieken die geëxploiteerd worden. In het kader van het spotsermoen wordt nogal eens het martelaarschap van een quasi-heilige gememoreerd, net zoals in de serieuze preek, als deugdzaam voorbeeld. Alleen nu is de heilige een gepersonifieerde ondeugd (Sinte Reynuyt, dat wil zeggen 'alles leeg') of een door mensen opgegeten dier als de Heilige Haring of de Heilige Alijt de Gans. De afschuwelijke slachtpartij die tot de dood van deze beesten leidt

wordt nu in gedragen woorden in de mond van het stervend beest gelegd, zodat de acteur even een andere rol speelt (de Heilige Alijt de Gans is aan het woord):

‘Men verworghet mynen hals
Myn plumen worden my afghepluct.
Myn dermen worden my utghetruct,
Men tsnet my af voetten ende handen.’⁹³

Welke middelen stonden nu een middeleeuwse acteur nog meer ten dienst om in z'n eentje toch een dramatische situatie te scheppen? Hieraan vinden we in het in ruime mate bewaarde rederijkerstoneel van de 16e eeuw een grote verscheidenheid. Vooral tafelspelen - gelegenheidsstukjes bij een (bruilofts)diner - bestaan nogal eens uit een dramatische monoloog. In het *Spel van de lansknecht* wordt een quasi-tegenspeler gecreëerd in de schaduw van de snoevende lansknecht, die zich vervolgens daarvan lam schrikt, op de vlucht slaat, toch maar vecht, enzovoort. Cornelis Cruys *Cluchte van eenen dronckaert* laat een veelvoud van technieken zien, evenals het *Tafel-spel van een personagie genaemt S. Lasant ende is een Pillegrom*. Dit tafelspel bestaat uit een flink scabreuze monoloog, waarin de lange weg van een pelgrimstocht en de aanbidding van de heilige door een bejaarde allegorisch staat voor een moeizaam orgasme op de oude dag. Bij opkomst laat de grijsaard eerst de flinke wind die we wel meer horen waaien op het middeleeuws podium:

‘Ach Heer och arm, hoe crimpt mijn darm
Dat's dat ick niet warm ben in 't lijf.’

Tevens wordt aldus duidelijk gemaakt dat de oude baas ook in de liefde moeilijk warm te krijgen zal zijn. Daarom gaat hij op reis naar de vrouwelijke heilige Sint Lasant (‘Sinterdesint’), waar hij zijn kaars zal ontsteken (!). Op zijn route moet hij zijn gebabbel steeds onderbreken door reacties op struikelen en vallen ten gevolge van zijn jaren. Herhaaldelijk vraagt hij of hij al bij het huis van de heilige is aangekomen (lees: bordeel). Maar aan wie? We worden hier nadrukkelijk geconfronteerd met de problemen van een uitgever die een dramatische monoloog die als tafelspel behoort bij een bepaalde situatie - tafelend (bruilofts)-gezelschap - in druk wil vastleggen. Vijfmaal staat er in de gedrukte tekst in een ander lettertype na zo'n vraag ‘Hier wordt gheantwoort’ of ‘Antwoort’, eenmaal met bijgevoegd antwoord ‘Neent’. Stonden er meer mensen op het toneel, of beter, voor de tafel? Dat is zeer onwaarschijnlijk gezien de situatie van het spel, temeer daar de inhoud van het eventuele antwoord van geen belang is. De grijsaard herhaalt het, zogenaamd, onder dankzegging. We mogen aannemen dat de auteur zich met zijn vragen tot het tafelend gezelschap richt, of iemand daaruit. Op die manier promoveert hij tenslotte ook één van de aanwezigen tot koster, en

of deze nu wel of niet meespeelt is van weinig belang. We zien dit in meer dramatische monologen gebeuren, maar we geven slechts één voorbeeld, uit een 16e-eeuwse monoloog van zot met marot bij een bruiloft. In de openingsregels staat:

‘Weet ghy wel, waerom ick hier coom, mijnheer?
Omdat ick hier niet en was. Hach, hach, hey!’

En die mijnheer moet wel één van de bruiloftsgasten zijn. Maar terug naar de grijsaard. De slotfase van het spel toont hem blijkens zijn woorden in devotie voor de heilige, en men kan zich benieuwd afvragen tot welk mimisch gedrag de acteur overging om zijn sexuele bevrediging in haar handen uit te beelden. Want al spreekt hij haar meermalen rechtstreeks toe, het is uitgesloten dat er nog een andere acteur optrad, zònder tekst. De heilige moet zijn staf vasthouden, opdat hij zijn kaars kan rechten, ‘of moet ic noch biechten eer ic com af?’ Tenslotte vraagt hij om benedictie en absolutie, en de laatste regel luidt: ‘Hout op vrou nu is gedaan mijn prate’. Overigens behoort deze erotische grappenmakerij tot de geliefkoosde thematiek van de dramatische monoloog als bruiloftsvermaak.⁹⁴ In de 16e eeuw is de scène van een acteur met *interlocutor* (onderbreker), die hij zèlf speelt of waartoe hij zijn omgeving promoveert, zeer populair. Deze dramatische situatie is echter al veel ouder, want al te vinden in de gezamenlijke spelvormen van het middeleeuwse volksfeest, waar de zot met zijn marot een aanvoerende rol speelde. Al de genoemde technieken zien we nu gehanteerd door deze zot met zijn vaste attriboot, het evenbeeld van zijn kop op een stokje. Overal waar hij gaat draagt hij deze *interlocutor* met zich mee. En weer kunnen we hem zo het best betrappen in wat er nog uit de 16e eeuw bewaard is. Daar komt hij veelvuldig op de planken, in tafelspelen maar ook in rederijkersstukken van bredere opzet. In de regel heeft de zot ruzie met zijn marot. Deze scheldt en gaat tekeer op zo'n manier dat de zot hem tot de orde moet roepen. Steeds vraagt hij aan de marot wat hij zegt, om zijn woorden vervolgens voor het publiek te herhalen. Aan een acteur met deze rol werden hoge eisen gesteld. Hij moet de pop mimisch in beweging zetten om daar vervolgens zelf weer op te reageren. Er zijn ook teksten waaruit afgeleid moet worden dat zot en marot in een buiksprekers-act optraden. Daarbij praat hij niet alleen maar verricht ook allerlei handelingen: liedje zingen, met z'n bellen rinkelen, niezen, hikken, huilen, kotsen, schijten. In enkele rederijkersstukken worden deze mogelijkheden benut om ongezouten kritiek te spuien op maatschappelijke situaties aangezien men er niet in slaagt om de marot zijn mond te snoeren (!).

In het *Spel van den nyeuwen priestere* van Cornelis Everaert, geschreven vóór 1533, wordt het allegorische personage Twyffelic Zin voorgesteld als een zot met een marot. De techniek is dat de zot hardop de vragen van de marot herhaalt, om

Zot met marot door Hans Holbein

er vervolgens antwoord op te geven. Maar het raffinement zit nu hierin dat de marot in feite de vragen stelt die bij het publiek opkomen wanneer ze de personages op het toneel bezig zien. En bovendien zijn dat soms vragen van zeer kritische aard inzake actuele politieke en sociaal-economische problemen die een gewoon personage niet in de mond zou durven nemen, vandaar dat de zot hem verontwaardigd de mond tracht te snoeren. Dit raffinement was overigens zeer noodzakelijk, want enkele spelen van Everaert werden door de stadsoverheid van Brugge voor opvoering verboden. We vinden dit nog veel sterker in een spel van rond 1500, *Van nyeuvent, loosheit ende practike*, waarin de zot zijn marot voortdurend met vuistslagen en ander geweld bedreigt wanneer hij zijn kritische opmerkingen over de misstanden onder geestelijkheid en gegoede burgerij niet staakt. Ook tracht hij diens woorden te sussen voor het publiek, of accentueert ze zelfs door te vragen of hij het wel goed heeft verstaan. In dit spel worden wel de hoogste eisen aan een acteur gesteld, want hier krijgt de marot ook tekst in de directe rede, wat betekent dat de acteur met stemverbuiging nu eens als zot dan weer als marot zal spreken, terwijl ze beiden onderling ruzie hebben. Of was zo'n rol speciaal bestemd voor een acteur met buiksprekersgaven?⁹⁵

Deze zot met zijn marot is de centrale figuur van het middeleeuwse volksfeest. Bij het opvoeren van de spotteksten gebruikt hij alle dramatische technieken die deze situatie hem bood en waartoe de teksten uitnodigden. Zelfs in hun geadapteerde vorm als gedrukt leesboek kunnen we de spotprognosticaties zowel naar presentatie als naar inhoud slechts begrijpen uit deze zot als quasi-astroloog.

4 De spotprognosticatie als speeltekst

Twee van de spotprognosticaties, *U* en *K* hebben de rijmvorm bewaard die ze dichtster bij de oorspronkelijke spelsituatie brengt. Sommige passages zijn onbegrijpelijk wanneer we niet de zot met marot bezig zien. Er is ruimte geschapen op het toneel. De acteur speelt de quasi-astroloog als nar, en het publiek dat hij steeds rechtstreeks aanspreekt, krijgt de rol van de onnozele kooplustigen van zijn voorspelboekjes. In *U* presenteert deze nar zich zelfs als sloctor Uilenspiegel, waarbij 'sloctor' ('slokop') als een in de komische voordracht gebruikelijke verbastering voor 'doctor' opgevat moet worden. Deze Uilenspiegel treedt op als een zot met zijn marot. Aan het slot van de proloog staat er: 'Swijcht nu Protelloghe, ick wil gaen beghinnen' (r. 58). Dit is slechts te begrijpen wanneer de acteur een door hem eveneens gespeelde interlocutor opvoert, waarbij 'Protelloghe' een komische vervorming is van 'proloog' in de richting van 'protelen', dat is 'zeuren', en ook weer 'winden laten'. Nu begrijpen we ook tot wie hij zich

daarvoor richtte (r. 23) met ‘Segdy contrarie, so hebby seer ghelogen’. De marot maakt kennelijk bezwaar! Verderop geeft de nar quasi-voorspellingen voor de winter (r. 155-8):

‘Men ghebiet ende laet weten van 's wintersweghen,
Dat ghi u moet van hout stofferen tedeghen,
Want 't sal cout sijn voorwaer in 't water als 't vriest.
God seggen u, compere, 't is wel gheniest.’

De voorspellingen worden plotseling onderbroken met een heilwens voor een niezende kameraad. Wie kan dat anders zijn dan de marot, die we hiervoor zo duidelijk als hikkende en proestende dwarsligger hebben ontmoet? In een andere passage wordt het betoog eveneens plotseling onderbroken, en als enige verklaring kunnen we slechts de lastige marot aanwijzen, zeker waar de nar ‘koest’ roept, maar niettemin toch absurde woorden volgen die de marot kennelijk nog gauw naar het publiek roept (r. 262): ‘Hou seg, hou! Is moeyer niet thuys? Alle goeden dach!’ Toch is het moeilijk om vast te stellen op grond van de tekst alleen - en meer hebben we niet - of, waar en hoe de marot in de directe rede aan het woord komt, uiteraard door de mond van de acteur die de zot speelt. In enkele gevallen van zelfonderbreking of dialoog is men zelfs geneigd om zich af te vragen of de acteur niet direct in contact treedt met het publiek. Maar deze mogelijkheid moet verworpen worden wanneer we zien dat op vragen een antwoord volgt. Een paar voorbeelden. Voor de stad Antwerpen wordt voor het komende jaar voorspeld dat veel meisjes in de bordelen terecht zullen komen ‘als si sullen gheproeft hebben dat lekker morseel’ (‘stuk’, namelijk de penis). Maar daar zullen ze snel geslachtsziekten oplopen: ‘Gheraedt waer si varen? In 't gasthuys. Doen se? Jae, si toch’ (r. 240-3). Wanneer het over Leuven gaat, voert de zot een parodie op met zijn marot van de disputatio, een geleerde twistpraak aan de middeleeuwse universiteit teneinde een graad te verkrijgen (r. 253-4):

‘Vis disputare? Ita. Quid est ita? Ick en weet 's niet.
Soo sijdy dan victus; 't is een schotel bescheets, siet’
(‘Wilt ge disputeren? Ja. Wat is ja? Dat weet ik niet.
Dan zijt ge overwonnen; 't is niet meer dan één schotel stront’)

En tenslotte geeft Gent de aanleiding tot het volgende gesprek (r. 270-1):

‘Waerdy te Ghendt alleen by een meysken in haer celle,
Wat soudy se doen? Omhelsen! Soudy? Jae ick. Dat 's een gheselle!’

De tekst bevat nog wel andere technieken tot dramatische verlevendiging, zoals het op vele plaatsen met een enkele regel in de directe rede opvoeren van een type dat besproken wordt. Er wordt voorspeld dat lelijke vrouwen het komende jaar

weer zeer jaloers zullen zijn wanneer hun man een mooiere echtgenote zal zoeken (r. 106-7):

‘Dan sal 't wijf allesins loopen ende rinnen:
Och, waer is dees man? Ick moet ontsinnen!’

Dat gebeurt geregeld, op zichzelf al een aanwijzing hoezeer deze teksten bij de levende opvoering horen.

K, ook op rijm, staat verder weg van de spelvorm omdat de leesboek-adaptatie nadrukkelijker is. Er wordt zelfs meermalen een ‘lezer’ toegesproken. Soms krijgt men de neiging te veronderstellen dat zo'n tekst meteen als leestekst op de schrijftafel ontstaan is, maar passages als de volgende sluiten dat toch weer uit. In één adem worden minzieke jongelingen gewaarschuwd voor de kwalijke gevolgen van bordeelbezoek en onanie. In het eerste geval zullen ze geslachtsziekten als ‘druyperkens, clapoorkens’ oplopen (r. 98-100):

‘Dus wacht er u voor, wildy blijven ghesont.
En, als ander doen om een verschoonen (“voor de lol”),
Hant van den teerlinck, oft hi sal u hoonen!’

Wie is *hi*? Het kan alleen maar de marot zijn op wie de zot nu wijst, die we kennen als de hondsbrutale ‘Publikumsbeschimpfer’ die de zot in verlegenheid kan brengen.

Maar ook in andere zin bevat *K* nog herkenbare sporen van de spelsituatie tijdens het volksfeest. In de paragraaf over de ziekten en sterfte voor het toekomstige jaar worden in rap tempo een aantal grappen gemaakt voor de goede verstaander, dat wil zeggen hij die het volksfeest kent en de serieuze prognosticaties. Deze paragraaf is nu zeer zinvol *vanuit een spelsituatie van acteur met publiek* doorspekt met stoplappen die pauzes aangeven om telkens de komst van een nieuwe grap aan te kondigen (r. 67-81):

‘In dit teghenwoordich jaer, *het is te grof*,
Salder meer sterven aen die galghe dan op 't kerckhof.
En ontrent Halfoochst, *'t en baet gheen lueren*,
Soo moeten 't die gansen deerlijck besueren.
En te Paesschen, *seg ick sonder duchten*,
Sullen veel calveren sterven in alle ghehuchten.
En t'Alderheylighen oft daer ontrent
Soo sullen deerlijck worden gheschent
Ossen en verckens in alle wijcken,
Maer principael onder die rijcken
Sullen sij 't te lijden hebben, *ick seg 't u vast*,
Want die hebben 't ghelt met hoopen ghetast.
Ende dan sullen oock diveersche siecten wesen,
Maer principael, *ick seg 't sonder vesen*,
Onder die gasten die buyten gaen knollen’.

Enkele regels hierna zien we deze techniek nog eens toegepast, om de crux van een ingewikkelde grap te accentueren (r. 87-90):

‘En dan dees moosjanckers, groot en smal,
Die sullen van liefden oock worden mal,
Dies men se na Gheel, *seg ick*, al worden si erre,
Wel sal moghen voeren op een vulniskerre’.

Hoewel uit de directe context - en ook uit de tekst als geheel - geen enkele twijfel kan bestaan over wie er aan het woord is, wordt het grammaticale verband toch opengemaakt door dit ‘seg ick’. Dat is nodig om *Gheel* eruit te halen want daar zit de crux: al in de middeleeuwen werden daar krankzinnigen verpleegd. Deze techniek hoort bij een orale situatie, die in een leesboek vertaald kan worden met cursiveren, kapitaliseren, accent geven enzovoort.

Op grond van de besproken gevallen vraagt men zich af hoe zo'n tekst zonder nadere aanduidingen gedrukt kon worden. Het enige antwoord daarop is dat het publiek van deze boekjes zich moeiteloos de levende voorstellingen voor ogen haalt om de tekst in het juiste perspectief te plaatsen. Dat een drukker dat verkeerd kon taxeren, hebben we al afgeleid uit Van Ghelens explicatie (zie p. 208). Voor merkwaardige problemen in dit opzicht stelt ons tenslotte het in prozavorm bewaarde *L*. Het is een vrije bewerking van Rabelais' *Pantagruéline Prognostication* uit 1532, en hij hoeft niet voor zijn voorbeeld onder te doen. Rabelais' prozatekst is in het origineel zonder meer als leestekst opgezet, al ligt de inspiratie natuurlijk bij de spotvoordracht van het volksfeest. Het curieuze is nu dat de Nederlandse bewerking op een aantal punten een adaptatie bevat van een voordrachtssituatie, waar dit geheel ontbreekt in het Franse voorbeeld. Daar sluit de proloog af met de opwekking aan de lézer om de neus te snuiten, wakker te worden, de bril schoon te poetsen, en eens goed over de volgende woorden na te denken. Nu bevatten Rabelais' woorden zeker een echo van de voordrachtssituatie, waarschijnlijk ook voor de Nederlandse bewerker die hier een mogelijkheid ziet om de voor zijn leespubliek gekende situatie van de zot met marot in de opgevoerde spotprognosticatie tijdens vastelavond sterker op te roepen: ‘Nu mijn kinderkens, snut uwen neuse, dan suldy eens drincken, en daerme slaet ga wat seyt se’ (r. 66-8). Deze duistere passage kan slechts verklaard worden uit de referentie aan de twistende zot en marot - welke ook als vrouw aangesproken kon worden - met als signalen het neus snuiten, het drinken van het snot en de vraag naar wat de marot zegt. Dezelfde situatie moet aanwezig zijn in de volgende passage, al is daar niet onmogelijk dat de zot met het publiek in contact treedt. In ieder geval wordt aan een opvoering gerefereerd, en dat ontbreekt ook op deze plaats in de Franse tekst. De zot zegt iets quasi-geleerds en verwijst naar Avicenna (r. 85-6): ‘Wat dunct u daeraf? Segt hy niet waer, den goelijcken man? Ke

wel, ke wel' ('welja, welja!'). Wanneer we dan ook nog in het begin van de Nederlandse tekst rijmresten in het proza ontdekken, moet de conclusie wel zijn dat Rabelais' leestekst voor opvoering tijdens vastelavond in het Nederlands bewerkt werd, om vervolgens zo veel mogelijk als leestekst in 1561 gedrukt te worden. Ook het komisch procédé van de verhaspeling, die zozeer een kenmerk is van de vastelavondvoordracht, vinden we in de Nederlandse bewerking en níét bij Rabelais, als gesproken wordt over 'dese astrologheneers (meyne ick: astrologijns)' (r. 96). Stond de *Pantagruelsche Prognosticatie* die Jan Cauweel in 1554 te Gent drukte en Van Ghelen circa 1560, maar waarvan geen exemplaren bewaard zijn, in dit opzicht dicht bij een opvoering?

De overige teksten bevatten nagenoeg geen herkenbare sporen in de presentatie van hun herkomst. Dat hoeft niet te betekenen dat ze altijd al in proza waren, aangezien men van wat oorspronkelijk allemaal rijmteksten geweest moeten zijn als regel proza heeft gemaakt. Dat is overigens een bekend verschijnsel bij de vermenigvuldiging van populaire teksten door middel van de drukpers. Op die manier konden namelijk de gewenste adaptaties het eenvoudigst aangebracht worden. Dat zien we aan de twee teksten waar de rijmvorm gespaard is. Ook daar is geadapteerd, van de straat naar de leesfauteuil, maar de rijmvorm laat niet elke gewenste adaptatie in dit opzicht toe. Misschien willen de betrokken drukkers juist die gedeeltelijke zichtbaarheid handhaven.

Anderzijds blijft het ook zeer wel mogelijk dat de prózateksten meteen in die vorm aan de schrijftafel ontstaan zijn, als leestekst. Maar we hebben het nu alleen over de presentatie gehad. De inhoud kunnen we evenzeer met de gebruiken van het volksfeest verbinden, en dan draven de zeven teksten weer gelijkelijk op.

5 Humoristisch procédé

De auteur van *L* presenteert zich op de titelpagina als 'm Lieripe alias *Gheldeloos*'. Geeft zijn alias de reden aan waarom hij het maar eens met een prognosticatie gaat proberen? De auteur van *A* draagt zijn werk op aan 'Den aldervroomste here van *Bijstervelt*, grave tot *Alroys*'. Maar van zo iemand valt toch weinig voordeel te verwachten? Heer *Sorgheloos* van *Kommerkercke* noemt de auteur van *S* zich, en hij geeft zijn werk in handen van de 'here van *Ysbroec*, grave tot *Broots Eynde* van der *Niethagen*'. Tenslotte wordt de auteur van *H* aangeduid met 'meester *Hongherenborch* van *Commerkercken*'.

In eerste instantie keren deze spotnamen in het kader van de bij het volksfeest horende parodie de werkelijkheid om. De auteurs van de prognosticaties waren welgestelde geleerden, en ze droegen hun werk op aan machtige personen of instanties. Die omkering heeft een moraliserend effect. Er wordt mee aangegeven

dat prognosticaties geschreven worden door oplichters die om geld verlegen zitten en hier een eenvoudige methode gevonden hebben om snel rijk te worden over de rug van het goedgevolgde publiek. En voor de beschermheren geldt niet veel anders. Ook zouden we eruit kunnen opmaken dat het bedrijf van de astrologie voor de betrokkenen toch niet lonend is. Het blijven scharrelaars.

Bij nader inzien betrappen we hier echter een procédé dat de teksten in alle lagen domineert. Met behulp van spotnamen, eufemismen en dubbelzinnigheden wordt allerlei ongemak en ellende geridiculiseerd en onschadelijk gemaakt. Dat is een voornaam doel van de feesten. Armoede en kou, gevat in komische sex- en strontmetaforen, worden grijpbaar gemaakt, bezworen en verbannen. Daartoe worden ze dan ook voorgesteld als gepersonifieerde tirannen, en men denke hierbij aan de winterdemonen die met veel lawaai verjaagd moeten worden in de winter-zomer-folklore.

De winter is een gebiedend vorst die als de tijd daar is het land binnenvalt. Per mandement vaardigt hij de wetten van zijn nieuwe rijk uit: 'Men ghebiet ende laet weten van 's wintersweghen [...]' (*U*, r. 155). Zijn vaste trawanten zijn de *Friezen* (*H*, r. 170): 'Die Vriesen sullen dit jaer den volcke veel leets doen.' Zijn dienaers heten *mijne heere van Haren* ('koude oostenwind'), *Monsieur Blaeubeck*, *Druypnuese* en *Clippertant*.⁹⁶ De gevolgen van hun optreden voor speciaal arme mensen worden op dezelfde 'grappige' manier toegelicht: 'Die winter heft aen zijn beghin wanneer de arm lieden groote couwe hebben ende niet te berren' (*S*, r. 24-5). Er zullen veel *snotvincken* en *sneppen* gevangen worden, lees: verkoudheid en griep heersen. Bovendien zal de *edele Heyn* veel oude vrouwen verlossen die in de kou niets anders doen dan *kamers schilderen*, dat wil zeggen; gebukt gaan onder buikloop. De voorspelling 'Dye aerme lieden sullen meer om hout uut zijn dan om steenen' (*H*, r. 11-2) lijkt weinig riskant, evenmin als de geruststelling dat de winter 'en sal niet seer cout sijn, wilt hierop bouwen, Is 't dat niet veel en vriest, by mijnder trouwen' (*K*, r. 170-1). Maar vooral de beschrijving van gevarieerd fecalisch gedrag ten gevolge van de kou krijgt in komische wendingen de aandacht. Stront is vast verbonden met kou en armoede. In de lente komt *Pover* weer tevoorschijn uit het huis van *Luttel Weelden* 'met vele stinckende nevelen ex Poortegale (= scherts-toponiem voor anus), met sommige vochtigheden daeruit descenderende ende met veel vuylder winden ex culum (= uit de anus), also mijn vrou Protele beschijft in 't XII ende XX capittel' (*A*, r. 36-8). Uit de riool van de oude tijd wordt de nieuwe geboren. Schijten, bij voorkeur in de meer bizarre vorm van diarree, keert steeds terug in herfst en winter als het koud wordt. Er is dan sprake van kamers schilderen, schieten naar Engeland, Portugal openzetten, of er worden andere metaforen gebruikt, soms in combinatie met de gevolgen van overmatig eten en drinken.

Deze voorspellingen worden geattesteerd door de verwijzing naar pseudo-auto-

riteiten die de beschreven zaken in hun werken reeds vastgelegd hadden - aan de oppervlakte een parodie op de autoriteiten en hun werk die in de serieuze prognosticaties genoemd worden. *Nout van Couwenberch* had reeds vastgesteld dat de winter veel druipende neuzen brengt (A, r. 27-8). Veel brand ten gevolge van onvoorzichtig omgaan met vuur tijdens de vorstperiode en een stormloop op de charitatieve instellingen behoren tot de conclusies van *Ribaert* ('Rijp-baard'), in zijn eerste aspect van *Luttel Hitten*, en van *Clippertant* (A, r. 30-2). In *S* (r. 168-9) is de voorspelling dat het een koude winter zal worden overgenomen van meester *Claes van Bijstervelt* uit diens *Boec Van Onghelucke*. Een koude winter betekent ongeluk, en Claes weet daar blijkens zijn achternaam alles van.

Ook de armoede wordt gepersonifieerd. Onder het kapittel 'oorlog en vrede' beschrijft *S* (r. 238-9) hoe een tiran als *die coninc van Hongeren* zeer fel zal opstaan tegen sommigen, om ze zwaar te kwetsen. *Alberoyt* is in *L* (r. 129) de autoriteit die de afschuwelijkste ziekte ter aarde heeft weten te beschrijven. Zijn slachtoffers zijn *geldeloose*, maar voor we dit te horen krijgen hebben we eerst vernomen, dat deze ziekte in de meeste landen zal regeren 'daerdoor vele verslegen ende verbaest sullen zijn, dat si niet en sullen weten wat aengaen ofte bestaen om bate te soecken van deser siecte.' Gevolgen van deze ziekte zijn: zich schamen en verbergen, schooien langs de wegen, maar 'de lombarden of possemiers sullen de beste medicijnen gheven, ende dat door purgatie van garderobben en cabinetten' (*L*, r. 105-37). Berooidheid, een gevreesde 'ziekte', als grappige quasi-voorspelling. *Magerman* zal de jaarregent zijn, voerspelt *A* (r. 22-3), en vooral de armen zullen het ontgelden. In november gaan velen de *H. Geest* toespreken (= de armen-dis), en niet de Vader en de Zoon (*H*, r. 133-4). In diezelfde maand zullen de armelui weinig winst maken en gelukkig ook weinig geld verliezen (*S*, r. 184-6). Onder het arme volk zal een grote *eclips* huishouden, wanneer het koud zal zijn in januari (*H*, r. 37-9). Dat is ook de maand dat de naaktridders in Brussel zich zullen verzamelen rond openbare vuren (*S*, r. 60-1). Eclips en gulden getal, vaste begrippen uit de astrologie, worden steeds aangewend met betrekking tot te voorspellen armoede: 'Dat gulden getal sal weynich zijn in dye borse van den armen' (*T*, r. 44). *Jan Claes Crioel* ('grijpgraag') haalt zijn wijsheid over de verdeling der aardse goederen uit zijn *Eersten Boec Van Platten Borssen*, in het vierde kapittel van *Armoeden* (*S*, r. 8-11).

We kunnen wel doorgaan. Soms lijkt het alsof de spotprognosticaties specifiek vanuit deze problematiek opgezet zijn, en in ruimere zin is dat ook zo. Ze moduleren eindeloos op wat *L* (r. 89-90) heel eenvoudig voerspelt: 'De arme lieden sullen 't in den winter veel quader hebben dan de rijke'. Er is meer aan de hand dan alleen de parodie op de serieuze prognosticatie. Die zit aan de oppervlakte: het evidente karakter van de voorspellingen in de spotprognosticaties karakteriseert de vaagheid en loosheid daarvan in de serieuze. Maar het perspectief van zulke notities is wijder. Ze worden geuit in een spelvorm tijdens de

vastelavondviering. Daar worden de autoritaire bedreigingen uit het werkelijke, geordende leven tijdelijk onschadelijk gemaakt in parodiërende handelingen en teksten. Collectieve angsten worden bezworen met sterk aardse grollen en grappen. Tot de collectieve angsten behoren zeker de jaarlijkse verschrikkingen van de winter. Het kost enige moeite om ons daarin te verplaatsen vanuit centraal verwarmde woningen en een landbouweconomie die niet meer afhankelijk is van goede of slechte jaargetijden. En vanuit nog zoveel meer. Ten aanzien van angst voor de dood kost zo'n verplaatsing ons relatief veel minder moeite. Pest en oorlog laten zich gemakkelijk transplanteren als de kanker, natuur- en verkeersrampen van onze dagen. We hebben op z'n minst het gevoel dat we een beeld kunnen hebben van de middeleeuwse doodsangst.

Dat missen we met betrekking tot de middeleeuwse kou. Ijspret, oliebolletjes, pekels op de weg en doodgevroren vogeltjes staan die beeldvorming in de weg. Daar helpen teksten als deze nog een handje bij. Ze praten in vrolijke termen over Koning Winter, die stoute baas met z'n nare streken. Wanneer we die metaforen, spotnamen, eufemismen en dubbelzinnigheden echter weghalen, blijft precies over wat de naderende kou kon betekenen in het leven van een gewone burger in de 16e eeuw: verpaupering, armentafels, faillissement, doodvriezen, het verlies van de verworven plaats in de stedelijke samenleving, zwerven langs de wegen. Of niet, als God je goed gezind was. Maar het betekent hoe dan ook: angst. Die angst moet je bezweren in rituelen tezamen met de anderen, die deze angst met je delen. Dat gebeurt tijdens de vastelavondviering, en bij de middeleeuwse volksfeesten in het algemeen.

Juist die grappenmakerij moet ons op het spoor zetten. Die manifesteert zich ook in verband met de doodsangst. Dood en duivel worden als aanschouwelijke wezens gekleineerd en bespot, niet omdat ze klein en bespottelijk zijn, maar om er greep op te krijgen en ze te bezweren. Bij voorkeur gebeurt dat weer op een podium, in een collectieve manifestatie. In menig paasspel is de duivel een radeloze komiek, stinkende winden latend (vergelijk de walm die van onze teksten opstijgt), die bijvoorbeeld een notoire vagant diens welverdiende plaats in de hel ontzegt uit vrees dat hij zijn moeder zal verleiden.⁹⁷ Bij De Roovere houdt de Dood filiaal bij een mol, en met z'n allen (!) gaat men daar als gelijken feestvieren. In andere teksten is hij een redelijke figuur die weliswaar komt meedelen dat het zover is, maar die toch ontvankelijk is voor menselijke argumenten en uitstel geeft. Samen laten Dood en Duivel zich voor de gek houden door een oubollig boerenechtpaar in het *Esbattement van den Appelboom*. Ze krijgen zelfs ruzie met elkaar, nu hun bedrijf is stilgelegd.⁹⁸

De winter, kou en armoede vormen in onderlinge samenhang voor de meesten een jaarlijks terugkerend, ongrijpbaar probleem. De enige mogelijke oplossing verschaft de zomer: 'ende desen eclipsis (= het afsterven van de armen) sal soo

langhe dueren totten beghinsel van den somer' (*H*, r. 39-40). De feesten die in het perspectief staan van deze titanenstrijd beelden die strijd uit. Ze brengen wapens in het krijt die de tirannie ridiculiseren en onschadelijk maken. Uit die sfeer komen de spotprognosticaties.

Dat de essentie van deze grappenmakerij inderdaad ligt bij de collectieve bezwering van gemeenschappelijke angst blijkt tenslotte ook uit de agressie in de teksten ten opzichte van hen die zulke angst niet hoeven te delen: de rijken, of zoals *L* (r. 199) zegt: 'alle die de nierkens saechte ligghen'. Met smaak wordt hun overvloedig eten, juist in de winter, beschreven, terwijl gewone mensen verrekken van honger en kou (*K*, r. 176-81; *A*, r. 76-7; *H*, r. 50-2). De auteur van *K* identificeert zich met de gewone man. Met Pasen en Allerheiligen zullen veel dieren een ontijdige dood sterven (een ook in spotsermoenen vaak voorkomende parodistische referentie aan de marteldood van heiligen), 'Maer principael onder die rijcken / Sullen sij 't te lijden hebben, ick seg 't u vast, / Want die hebben 't ghelt met hoopen ghetast' (*K*, r. 76-8). Het marktplein staat vol vastelavondvierders terwijl de als quasi-astroloog verklede zot deze voorspellingen doet. Na wat grollen over de gevolgen van dronkenschap, voornamelijk van diarreuze aard, en over venusjankers die met druipers zullen blijven zitten - hierbij komt ook de marot in actie - neemt hij dat thema weer op, nu het publiek goed voorverwarmd is. Over de veldvruchten voorspelt hij dat ze overal goedkoop zullen zijn, tenminste als de oogst goed is, want dat sprak inderdaad allerminst vanzelf. Maar er is één groep die daar geen last van heeft: 'En daer en sal niet te dier sijn voor den rijcken / Oft die ghelts ghenoech hebben in koffers, in laeyen' (*K*, r. 105-6). Onder bepaalde omstandigheden jaagt een béétje acteur hiermee de feestgangers de rijkeluihuizen in, op zoek naar die koffers en laden. Immers, 'Nochtans mach ick oock wel goey appelvlaeyen / En wat leckers als heeren en vrouwen, / Maer 't en ghebeurt niet by mijnder trouwen' (*K*, r. 107-9).

6 Betekenis

We zijn geneigd om snel en instemmend in te haken op de boodschap die de spotprognosticaties als voornaamste lijken te verkondigen. We vinden astrologie als leidraad voor het leven ook in hoge mate belachelijk, en daar rekenen deze spotteksten zo te zien definitief en dodelijk mee af. Maar bij een nadere beschouwing moeten we dit toch grotendeels terugnemen. De principiële onjuistheid van voorspellingen op grond van hemeltekenen en het hiervoor geschetste kwalijke gebruik dat daarvan gemaakt kon worden, blijven vrijwel onaangetast. De parodie op de serieuze prognosticatie is een instrument dat met een andere doelstelling gehanteerd wordt. Het is in oorsprong een produkt van het middeleeuwse

volksfeest. Uit die situatie kennen we meer teksten, met eenzelfde doelstelling. Ze vormen de exponenten van het normale, geordende leven, in geridiculiseerde vorm. Gezien de centrale plaats die de serieuze voorspellingen in het dagelijks levent innemen horen de spotprognosticaties daar ook bij. Ze zijn er zeker niet voor gemaakt om die serieuze teksten de grond in te boren. Het spotsermoen ontken niet het serieuze sermoen, evenmin als het spotmandement de anarchie inluidt of het spotrecept de medische wetenschap wil afschaffen. Binnen een lange feesttraditie worden de instituties van kerk en maatschappij tijdelijk omgekeerd en onschadelijk gemaakt, als ventiel op sociale spanningen. Na het afblazen van gevaarlijk stoom kan men weer fris zijn werk doen op de vaste plaats in de geordende maatschappij. In beperkter zin vallen hier eveneens de existentiële angsten van de gewone burger onder. Ook deze worden in collectieve spelvormen tijdelijk bezworen. Met betrekking tot de winter, armoe, kou en stront hebben we dit hiervoor trachten vast te stellen, maar voor andere aspecten van het dagelijks leven zoals de sexualiteit is het niet veel anders. Geldt die feestelijke bezwering van centraal ongemak nu ook voor de teksten als geheel? De beroemdste spotprognosticatie in de 16e eeuw is de *Pantagruéline Prognostication* van Rabelais uit 1532. Hij maakt deze tekst op een moment dat half Europa nog nasiddert van de angst voor Stoefflers voorspelling dat de wereld in 1524 ten onder zou gaan in een nieuwe zondvloed, op grond van een zorgvuldige berekening van een ongehoord kwaadaardige conjunctie van planeten in het teken Vissen in dat jaar. Reeds aan het eind van de 15e eeuw begint de onrust daarover te groeien. En nog kort voor de voorspelde datum voelt de beroemde humanist en astroloog Paulus van Middelburg zich genoodzaakt een *Prognosticum consolatorium* te doen verschijnen, een troost-voorspelling, waarin betoogd wordt dat de zondvloed achterwege zal blijven.⁹⁹ Dat het inderdaad minder erg uitpakte - niettemin waren er toch de verschrikkingen van de Boerenoorlog - kon daarna bevredigend verklaard worden. Maar de mogelijkheid bleef steeds bestaan! Ook voor 1532 waren met gezag de gevolgen van kwaadaardige kometen in het vooruitzicht gesteld. Op dat moment, in dié sfeer maakt Rabelais, met zijn gezag, de parodie. Hij bezweert de collectieve angsten met grappen en grollen. De sponning moet van het vat, het ventiel moet even opengedraaid. Het valt allemaal wel mee, en véél astrologie wordt door terzake onkundigen en charlatans bedreven. Met name om dat duidelijk te maken bevat de spottekst enige onverdacht serieuze passages, die ook wel in de Nederlandse spotprognosticaties voorkomen. Maar daarom bestaat de astrologie nog wel! En zowel vóór als na 1532 maakt Rabelais serieuze almanakken en prognosticaties, maar dan wel volgens de eisen van wat zijns inziens de wetenschap in deze zaken vermocht.¹⁰⁰

En ook Rabelais laat zich hierbij inspireren door de tradities van het volksfeest,

dat al eeuwen niets anders deed dan omkeren en bezweren in termen van grove boert.¹⁰¹ Er is een Franse spotprognosticatie bewaard die op het eerste gezicht daar nauwelijks meer aan doet denken, ook niet in de titel: *Erreurs du peuple commun, qui prenostiquent la famine*.¹⁰² Toch werd de tekst als drama opgevoerd in een theater te Parijs tijdens de vastelavondviering van 1521. Hier is de bezwering der collectieve angsten zó centraal geworden dat de tekst meer doet denken aan een serieuze preek. Zelfs grappen lijken overbodig omdat de auteur struikelt over zijn woorden vol geruststellende verontwaardiging. Voor 1521 had een leger van astrologen voorspeld dat er grote hongersnood zou komen. Daardoor hebben de graanwoekeraars toegeslagen zodat de prijzen enorm zijn opgedreven, nog voordat er sprake kan zijn van welke misoogst dan ook. Het is nu duidelijk dat de armen ten gevolge van zulke voorspellingen het slachtoffer worden van een kunstmatige hongersnood. De auteur verwerpt nadrukkelijk deze praktijken, en bezweert om je niet te storen aan zulke onzinnige voorspellingen. Deze dramatische tekst kan alleen maar tijdens een vastelavondviering opgevoerd zijn omdat hij correspondeert met de rituelen daarvan, ook al ontbreken grappen en grollen. Hij bezweert collectieve angsten en veroordeelt de heren die de rest van het jaar de dienst uitmaken.¹⁰³

Over de auteurs van onze spotteksten viel helaas niets te achterhalen. Ze behoren vast tot de geleerde auteurs van de serieuze prognosticaties, die immers ook aanhoudend satirisch polemiseren over de waardeloze prullen van hun collega's en de kwalijke invloed daarvan. In ieder geval wijst de produktie van de spotteksten hier wel op. Deze werd namelijk verzorgd door de drukkers die ook de voornaamste producenten zijn van de jaarlijkse serieuze prognosticaties: Willem Vorsterman, de weduwe Van Liesveldt en Jan II van Ghelen. Wanneer de spotprognosticatie de serieuze de grond in zou willen boren, is het toch ondenkbaar dat ze gedrukt werden door ondernemers wier bedrijf in hoge mate van die serieuze voorspellingen afhankelijk was. Ook elders heeft de spotprognosticatie geen enkele invloed op de verkoopcijfers van de serieuze teksten. En daaruit leiden we eveneens af dat dit geenszins tot de doelstelling behoorde.¹⁰⁴

Het is moeilijk om zich een juiste voorstelling te vormen van zulke collectieve angsten voor geleerde voorspellingen in de 16e eeuw. Maar het geloof dat er tekens werden gegeven voor naderende rampen blijft lange tijd universeel. Men twist slechts over de interpretatie daarvan, en de geldbelustheid van charlatans en drukkers. Deze zweepten juist die angst op in hun streven naar steeds hogere verkoopcijfers. Dat merkten Sebastian Brant en Johannes Carion al op (zie p. 23). De ene komeet wordt in een pamflet nog angstaanjagender voorgesteld dan de andere. Er waren immers bewijzen voor de juistheid van de astrologie, onontkoombare, zoals de aan universiteiten ontworpen relaties tussen planeten-conjuncties en pestepidemieën. Over de *astrologica medica* kon al helemaal geen

twijfel bestaan sinds de bevindingen van Marsilio Ficino. Had men niet langs deze weg een heilzame medicatie tegen syfilis vastgesteld? Torella, arts van paus Alexander VI en diens neef Cesare Borgia, had het in die kringen opvallend veelvuldig heersende ongemak verklaard uit een conjunctie in 1484 van de vier grote planeten in Scorpio, het dierenriemteken dat de geslachtsdelen regeert. Ficino had verband gelegd tussen de metalen en de planeten, zodat in dit geval de kwade planeten bestreden moesten worden met het metaal van de planeet Mercurius. Dat was kwikzilver-jodide, en dat hielp!¹⁰⁵

De hier uitgegeven spotprognosticaties kunnen zowel naar vorm als naar inhoud slechts begrepen worden vanuit hun bakermat, het middeleeuwse volksfeest. Maar ze liggen voor ons als gedrukte leesboekjes. Dat maakt ook voor de tijdgenoot die band lossen, al erkent de drukker deze situatie door hem een handje te helpen met een aantal adaptaties. In zulke situaties verliest een tekst snel veel van zijn oorspronkelijke betekenis, in ruil voor een mogelijke amusementswaarde voor een breder publiek. Dat is zeker het geval wanneer bovendien die oorspronkelijke situatie tot het verleden zou behoren.

In dit geval is hier echter geen sprake van. De spotprognosticaties verschijnen precies in de periode - tussen 1520 en 1570 - dat de produktie van de serieuze prognosticaties tot een hoogtepunt komt. En de piek rond 1560 correspondeert precies met de top van de markt.¹⁰⁶ Bovendien manifesteert het middeleeuwse volksfeest zich nog tot achter in de 16e eeuw in vele gedaanten in de lage landen. Men denke slechts aan het beroemde Brusselse zottenfeest van 1551.¹⁰⁷ Dat betekent dat het zeker niet zomaar amusementsteksten zijn geweest. En détail maken ze ongrijpbaarheden als winter, kou en armoede hanteerbaar. Als geheel temperen ze de collectieve angsten voor astrologische voorspellingen en stellen veel voorkomende charlatannerie onder de heren auteurs aan de kaak. *L*, de vrije bewerking van Rabelais' tekst hanteert daarbij ook het wapen van de zelf-relativering, in een toevoeging die níét bij Rabelais voorkomt. Na een serieus betoog over het wijd en zijd verkeerd toepassen van de astrologie (r. 75-84) keert hij onmiddellijk de hele boel weer om. En daarmee moeten we de inleiding op deze tekstuitgave besluiten '(...) wat dunct u daerof? Segt hy niet waer, den goelijcken man? Ke wel, ke wel.'

Eindnoten:

61 Baelde 1962, 44, nr. 34; Vanderhaeghen, I (1858), 134.

62 Zie *Appendix B*.

63 Reusch 1886, 315. Opmerkelijk is de vermelding bij Houzeau & Lancaster 1882-9, II, nr. 14651: 'Prognosticatie van Pantagruel. 8°. Gandavi, 1554'. Intrigerend daarin is de vermelding van het formaat, wat suggereert dat er een exemplaar voorhanden was, omdat dit gegeven bij anderen niet voorkomt. De beknoptheid van de beschrijving (in tegenstelling tot andere beschrijvingen) lijkt echter uit te sluiten dat die heeft plaatsgevonden aan de hand van een exemplaar.

64 Catalogue 1872-3, nr. 1418. Het geannoteerde ex. hiervan in de KB Brussel vermeldt ene *Debrou* als koper (voor de somma van Bfrs. 20.-). Het ex. duikt vervolgens weer op in de Arenberg-collectie, waar *Willem de Vreese* het volgens een mededeling aan *J.N. Jacobsen Jensen* aantrof. De laatste werkte toen (rond 1935) aan een bibliografie van Nederlandse

- almanakken die door zijn overlijden nooit werd voltooid. Er is wel een fotografische editie van de kaarten alleen (Jacobsen Jensen 1975; de kaartenbakken worden bewaard door de UB Amsterdam). De mededeling over de brief van De Vreese danken we aan dhr. P. Valkema Blouw, die de bibliografie 1540-1600 van Noordnederlandse drukken samenstelt. Zie voor een beschrijving van de druk: Jacobsen Jensen 1975, II, nr. 139. De *Rijm-Almanak* moet bij de verspreiding van de Arenberg-collectie na de tweede wereldoorlog verkocht zijn (vgl. Kronenberg 1958/9).
- 65 Ex.: UB Gent.
  - 66 Ex.: UB Amsterdam.
  - 67 Ex.: KB Den Haag.
  - 68 Resp.: Warzée 1852, 18, nr. 42 (= Zech-Du Biez 1903, nr. 297); Zech-Du Biez 1903, nrs. 357, 360, 1244, 1089, 1220; Von Grimmelshausen ed. 1925.
  - 69 Warzée 1852, 1e suppl., 21.
  - 70 Resp.: Warzée 1852, 37, nr. 6 en 1e suppl., 10; Zech-Du Biez 1903, nr. 2; Warzée 1852, 1e suppl., 16, nr. 4.
  - 71 Spronck 1959, 137-46 en 173-82.
  - 72 *Appendix C*, nr. 1.
  - 73 *Appendix C*, nr. 3.
  - 74 *Appendix C*, nr. 7.
  - 75 *Appendix C*, nr. 8; Baechtold 1890, 207.
  - 76 *Appendix C*, nr. 19; Rabelais ed. 1974, XII-XIV.
  - 77 *Appendix C*, nr. 25.
  - 78 *Appendix C*, nr. 30.
  - 79 *Appendix C*, nrs. 24 en 29.
  - 80 *Appendix C*, nr. 12.
  - 81 *Appendix C*, nr. 13.
  - 82 Kronenberg 1961/2; Hollstein, XV, 201. Zie ook Brueghels 'Strijd tussen Carnaval en Vasten', Nat. Museum Wenen, en ook aant. bij S 1.
  - 83 Van Riemsdijk 1888, 76, nr. 16.
  - 84 *Receuil* ed. 1935, 53-72; Eis & Keil 1959, 227.
  - 85 Picot 1886-8, 2e afl., 456-7; Aubailly 1973, 76-7.
  - 86 *Facecies*, XV (1834), nr. 4.
  - 87 Viaene 1933.
  - 88 Pleij 1976; *id.* 1977; Chambers 1967; Van Gilst 1974; Bakhtine 1970; Zijdeveld 1971; Mak 1948; Pleij 1971/2; *id.* 1972/3; *id.* 1973/4.
  - 89 Zie voor zulke teksten in het Frans: Aubailly 1973; in het Nederlands: Pleij 1976 en *id.* 1977.
  - 90 Lefebvre 1968, 48-51 en 60-1; Pleij 1972/3, 210.
  - 91 Pleij 1976, 52-3.
  - 92 Pleij 1976, 58; het motief komt ook voor in Rabelais' *Gargantua* (vgl. Rabelais ed. 1971, cap. XIII).
  - 93 Pleij 1976, 58-9.
  - 94 Pleij 1976, 61-2.
  - 95 Pleij 1976, 62.
  - 96 Komt meermalen voor in de teksten: zie *glossarium*. Ook in andere laatmiddeleeuwse teksten: zie Soens 1900/2, 334-7; Smeken ed. 1946, r. 150; Leendertz 1907, 135-52 en 436-41; *Ordinantien* 1560; Kossmann 1940; zie ook aant. *U* 84. De voorstelling van de winter als een tiran is een toop in de middeleeuwse literatuur, die ook door Vinsauf (ed. 1967, 44-5) als oefenmodel is opgenomen.
  - 97 Rosenfeld 1952, 200-2.
  - 98 De Roovere ed. 1955, 294-9; Van den Dale ed. 1944, 75-131; Elckerlijc ed. 1967; *Esbatement* ed. 1965.
  - 99 NK 3528.
  - 100 Rabelais ed. 1974, XVI en XIX; vgl. bv. *L* 169-82 en *K* 301-15.
  - 101 Bakhtine 1970 acht Rabelais' gehele werk slechts van hieruit verklaarbaar.
  - 102 Picot 1886-8, 2e afl., 456-7; Aubailly 1973, 76-7.
  - 103 Zie ook Pleij 1973/4, 680-4.
  - 104 Knappich 1967, 217
  - 105 McIntosh 1971, 103.
  - 106 Een bibliografie van de in de Nederlanden gedrukte prognosticaties tot ca. 1600 is in bewerking.

Wijze van uitgeven

Aan alle teksten gaat een korte inleiding vooraf. Daarin wordt ingegaan op bijzondere materiële en inhoudelijke kenmerken van de bron, voor zover die nog niet in de algemene inleiding, hieronder of in de aantekeningen aan de orde komen. Verder is aan elke tekst een reproductie (van een detail) van de oorspronkelijke titelpagina toegevoegd.

De spelling van *i* voor *j* en van *u* voor *v* (en omgekeerd), de woordscheiding, de interpunctie en het hoofdlettergebruik zijn door ons aangepast aan het modern gebruik, en zijn gericht op een zo goed mogelijke leesbaarheid. Daarnaast werden alle romeinse cijfers gekapitaliseerd en ontdaan van de grafische puntjes, laten we alle afzonderlijke woorden van de veelvuldig voorkomende titels en schertstitels van boeken met een hoofdletter beginnen, en zijn alle afkortingen zonder verdere verantwoording opgelost. Door ons in de teksten aangebrachte verbeteringen worden wel in de aantekeningen verantwoord.

We meenden er goed aan te doen om overal waar dat met onze kennis van zaken in redelijke mate te verdedigen leek, een verklaring of toelichting bij de teksten te geven. Bij minder zekere verklaringen hebben we overigens steeds summier de door ons veronderstelde waarschijnlijkheidsgraad ervan aangegeven. De bewijsgrond voor de andere verklaringen ligt, tenzij anders aangegeven, in het meest gebruikelijke interpretatiemateriaal (vooral *MNW*, *WNT* en *MRG*). Voor verbeteringen en aanvullingen houden we ons natuurlijk van harte aanbevolen.

In de teksten voorkomende astrologische termen - een begrip dat we ruim hebben opgevat - worden in de aantekeningen als zodanig benoemd, en in de op p. 225-6 afgedrukte *termenlijst* nader verklaard.

Incidenteel gebruikte of aanbevolen literatuur wordt in de aantekeningen aangeduid met een directe, korte, titel-vermelding; vaker van pas komende werken worden aangeduid met een 'sigle', waarvan in de *algemene bibliografie* een 'oplossing' wordt gegeven.

De opmaak van de bronnen heeft als uitgangspunt gediend voor de zoveel mogelijk uniforme lay-out in de editie van de afzonderlijke teksten.

Voor degenen die behoefte hebben aan het raadplegen van de oorspronkelijke editie verwijzen we, behalve naar de bewaarplaatsen ervan, ook graag naar de exemplaren in fotokopie, die verzameld werden in het kader van 't project Laatmiddeleeuwse Volks- en Triviaalliteratuur (Instituut voor Neerlandistiek te Amsterdam).

Ter vergelijking met de spotprognosticaties geven we in een bijlage een representatieve serieuze prognosticatie van Willem de Vriese uit (*Appendix A*). Als uniek document van een mislukte produktie van een humoristische tekst, volgt in *Appendix B* de uitgave van Jan II van Ghelens uitleg van een on- en misbegrepen spotprofetie. Ten behoeve van vakgenoten publiceren we in *Appendix C* een bibliografie van buitenlandse spotprognosticaties, en besluiten we deze uitgave met een uitgebreid *glossarium*.

Ulenspieghel

Al op de titelpagina en in de eerste regels van de eigenlijke tekst wordt nadrukkelijk gerefereerd aan de beroemde volksboekheld *Ulenspieghel*. Zeer waarschijnlijk gebeurt dat vooral om de aantrekkingskracht van deze spotprognosticatie op het 16e-eeuwse koperspubliek te vergroten. Niet alleen verbergt de auteur van deze in 1560 verschenen drukwerkproduktie zijn identiteit achter het pseudoniem 'sloctor Ulenspieghel', ook de houtsnede op de titelpagina verwijst rechtstreeks naar de Ulenspieghelfiguur. We zien 'm daar op jonge leeftijd, terwijl hij bij zijn vader achter op het paard zit en de voorbijgangers, door het oplichten van zijn hemd, een blik gunt op zijn achterste. Een vrijwel gelijke voorstelling kun je aantreffen op de titelpagina van de oudst bekende Nederlandse editie van het volksboek van Ulenspieghel, die in of na 1525 door Michiel Hillen van Hoochstraten in Antwerpen werd uitgegeven.¹⁰⁸ Daar verwijst de prent naar het hoofdstukje 'Hoe Ulenspieghel achter sinen vader sadt op een peert thonende sijn scalcheyt'.¹⁰⁹ In de spotprognosticatie heeft de houtsnede geen specifieke functie meer: er wordt niet verwezen naar een bepaalde passage uit de tekst. Tenslotte wordt in een monoloog (r. 13-34) verklaard hoe het komt dat Ulenspieghel, die volgens het volksboek immers al dood en begraven is, toch zijn medewerking kon verlenen aan de totstandkoming van de prognosticatie. De vindingrijke verklaring is: 'Al sterft er een Ulenspieghel, oft al wort hi verloren, Daer wordter wel seven daerteghen gheboren' (r. 30-1). In de rest van de tekst - de proloog en de eigenlijke prognosticatie - wordt vervolgens nergens meer aan Ulenspieghel gerefereerd.

De tekst werd uitgegeven door Marie Ancxt, de weduwe van drukker Jacob van Liesveldt, die na de dood van haar man in 1545 de leiding in het bedrijf had overgenomen en haar activiteiten tot 1566 zou voortzetten. Haar fonds bestond voor een belangrijk deel uit Nederlandstalige volks- en triviaalliteratuur.¹¹⁰

Het enige bekende exemplaar van deze editie wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.¹¹¹ Het gaat om een uitgave in quartoformaat, bestaande uit één katern van vier bladen. Noch in formaat, noch in omvang wijkt het daarmee af van de vorm waarin serieuze en spotprognosticaties doorgaans werden uitgegeven.

De aantrekkelijkheid van deze spotprognosticatie blijkt uit het feit dat er in 1606 een herdruk van verscheen, op de markt gebracht door een uitgever die zich verschool achter het schijn-adres *tot Lovendeghem. By Colofon van Bacharach inde Sterre met de Steert*.¹¹² Er zijn enkele redenen om aan te nemen dat de katholieke polemist J. David (1545-1613) de kopij voor deze herdruk aan 'Bacharach' bezorgd heeft. Deze zelfde uitgever gaf namelijk in 1602 (niet in 'Lovendeghem' maar in 'Land-uit') een duidelijk door de traditie van de spotprognosticatie beïnvloede tekst van David uit, van wie we óók weten dat hij de *Pantagruéline Prognostication* van Rabelais (of zelfs een vertaling daarvan) ge-

kend heeft, en dat hij zich in een veelheid van geschriften heeft gekeerd tegen de uitwassen van bijgeloof.¹¹³

Bij deze editie 1606 hebben we te maken met een zeldzaam rechtstreekse herdruk van de hier uitgegeven tekst; de schaarse substantiële varianten zullen in de aantekeningen besproken worden.

Op de voordrachttekst die aan *U* is voorafgegaan werd hiervóór (p. 43-5) al uitvoerig ingegaan: we nemen voor zeker aan dat de tekst een voor de drukpers omgewerkte versie van die voordracht van een zot met zijn marot representeert. Omdat bijna alle uiterlijke sporen van een rolverdeling ontbreken of zijn uitgewist, is het niet mogelijk om met zekerheid alle regels aan te wijzen die tot de tekst van de marot behoord hebben, al koesteren we toch gereede zekerheid over een aantal plaatsen die we in de aantekeningen nader zullen bespreken. Noodgedwongen volstaan we ermee te wijzen op de mogelijkheid dat de resterende onverwachte wendingen, burleskheden en onzinregels, en in het bijzonder de spreekwoorden, wendingen in zeispreuken, uitdrukkingen en verdraaiingen daarvan, hebben behoord tot de tekst van de marot. In zijn gedrukte vorm lijkt de tekst ook parodiërend te verwijzen naar de rederijkersballade, gelet op de kenmerken die een historielied in die vorm (over Maarten van Rossum) daarvan geeft: ‘... met vele scoone vermaningen ende doctrynen, met oeck gemeyn proverbien ende sluytregelen in elcke clausule [...]’.¹¹⁴

De citaten uit het dagelijkse leven van venters, kijkende vrouwen en hoertjes die een klant aan de haak slaan, kunnen waarschijnlijk het best worden toegeschreven aan de hiervoor met verdraaide stem sprekende zot.

Een schoone ende wonderlijke prognosticatie
 van sloctoors Ulenspieghels calculatie,²
 in beede boeverijen seer hooghe gheleert,³
 daeromme wort hi van groote hanssen gheëert.⁴
 Naer d'ezele conste ghepractiseert sonder abuys⁵
 op den meridiaen van 't verrevermaerde gasthuys.⁶
 Coopt, leest, licht ende wilt wel verstaen,⁷
 daer en cleeft gheen dertichhondert guldens aen.⁸

[9] Gheprint t'Antwerpen met consente van den Hove, op die Camerpoortbrug⁹

[10] ghe, in den Schilt van Artoys, by die Weduwe van Jacob van Liesveldt. Anno

[11] MDLX.

[12] Ondertee kent, P. de Lens.¹²

Ulespieghel spreekt

Eens was ick gheboren en dickmael genoopt.¹⁴

- 2 *Van*, d.i. op basis van. *sloctoer*; verhaspeling van *doctoer*; met gedachten aan *slocken*, d.i. vreten *en/of* zuipen. Komische verbastering van deze titel was populair; vgl. b.v. *K 9: bottoor*; *Geuzenliedboek*, dl. I (ed. P. Leendertz, 1924), p. 74: *snottoor* en *MRG*, i.v.: *sottoor*. *Ulenspieghel*, pseudoniem van en spotnaam voor de auteur, ontleend aan de gelijknamige hoofdpersoon van het volksboek (vgl. inleiding op deze tekst. Men heeft reeds veel veronderstellingen gedaan over herkomst, betekenis en implicaties van deze naam, waaronder die van 'spiegel der dommen (*en/of* zotten)' hier, ter typering van de humoristische en parodistische aard van de spotprognosticatie, zeker zal hebben gefunctioneerd. Deze tekst is wsch. de vroegst bekende waarin de Ulenspieghelfiguur buiten de context van het volksboek optreedt.
- 3 *In beede boeverijen*, verdraaiing van de term 'in beide rechten' (= Lat.: 'doctor iuris utriusque'), nl. het kerkelijk en het wereldlijk recht. Welke boeverijen er bedoeld kunnen worden, blijkt uit een zelfde grap in de *Practica Teutsch* (vgl. Appendix C, nr. 20) '... gemacht durch Eselberti trinckgern, yn beyden rechten, Trinck aus; Schenck ein, Doctoris [...]', of in *La prognostication des prognostications* (vgl. inleiding, p. 34): '... composée par Caresme Prenant, Docteur es deux Facultez de Bacchus et de Venus [...]'.
 4 *groote hanssen*, hooggeplaatste lieden (*hanssen* = wsch. ironisch-dubbelz. voor 'sullen' en refereert daarmee mgl. aan de hooggeplaatste maar makkelijk te bedriegen lieden uit het volksboek).
- 5 *ezele*, verhaspeling van *edele*. Vgl. ook *K 6* en *15*.
- 6 *meridaen*, astrol. term *gasthuys*, tehuis voor armen en zwervers; als grappig contrast met serieuze prognosticaties die gecalculeerd heetten te zijn op de *meridiaen* van een bekende stad.
- 7 *wel verstaen*, goed begrijpen.
- 8 D.w.z. 'het drukwerkje kost niet veel'.
- 9 *consente*, toestemming. *van den Hove*, d.i. van het Hof te Brussel.
- 12 *P[hilip] de Lens*, secretaris der Geheime Raad in Brussel, namens welke hij octrooien als deze ondertekende. Als zodanig actief tussen ca. 1546 en ca. 1566 (vgl. *BB VII*, 288).
- 14 *dickmael genoopt*, dikwijls aangespoord of gestraft. Mgl. een woordspel met *of* corrupte weergave van *gedoopt*; vgl. althans Ulenspieghel ed. 1948, p. 1: 'Hoe Ulespieghel driemaal op eenen dach ghedoopt was als hi gheboren was.' Samen met r. 15-6 is het hier dan een

- 15 Mijn ouders hebben tevergeefs op mi ghehoopt,
 want ick en wilde noyt mijn leven niet veel dueghen,
 Nochtans en looch ick noyt cleene lueghen.
 Al was uutermaten avontuerlijc mijn beghin,
 't Vervolch en was niet avontuerlijcker te min.
- 20 En al meent eenyegelijck mijn guychelspel te weten,²⁰
 Ick en hebber nochtans noyt maer drie bescheten,
 Maer ick hebber veel beveesten ende bedroghen;²¹⁻²
 Segdy contrarie, soo hebdy seer gheloghen.²³
 Veel hoopten en baden dickwils om mijn sterven,
- 25 Maer quaet cruyt can al te qualijck bederven.²⁵
 Veel meenen oock dat ick doot ben en overleden,
 Maer Ulespieghel leeft noch op den dach van heden.²⁷
 Al sijn die menighe seer herdt van opsette,²⁸
 Sy draghen nochtans Ulespieghel onder die bonette.²⁹
- 30 Al sterft er een Ulespieghel, oft al wort hi verloren,
 Daer wordtter wel seven daerteghen gheboren.
 Aldus en can ick my tot sterven niet begheven,
 Want Ulespieghel sal eewelijck blijven leven.
 't Is een fray constenaer die my heeft gheweven.

verwijzing naar de jeugd van Ulespieghel zoals beschreven in het volksboek, want ook daar wordt hij dikwijls gemaand om een eind te maken aan zijn ondeugden.

- 20 *guychelspel*, bedrog, spot.
- 21-2 Deze regels verwijzen naar de talrijke fecalische wapenfeiten van Ulespieghel in het volksboek. *maer* = slechts; *bescheten* en *beveesten* = dubbelz. voor 'voor het lapje gehouden' en lett. 'ondergescheten'.
- 23 *Segdy*, segt ghy. *contrarie*, (het) tegendeel. *hebdy*, hebt ghy. Deze opmerking wordt wsch. gemaakt in samenspel met de marot *of* met het publiek.
- 25 *quaet cruyt*, onkruid.
- 27 *Ulespieghel*, hier (en in de regels 29, 30 en 33 steeds) als het *type* van de graag spottende en bedriegende schavuit.
- 28 Al is menigeeen zeer vastberaden, serieus.
- 29 Wsch. een variant van de uitdr.: 'er schuilt veel boeverij onder de kap' (vgl. Harrebomée I, 73a), d.i. hier: menigeeen heeft heimelijk of zonder het te weten Ulespieghel-neigingen of -sympathieën (*bonette* = hoed).

Die Bachtenloghe³⁵

- Ick en weet wat van dees pronselinghe scrijven,³⁶
 Nochtans waer 't jammer dattet achter soude blijven.³⁷
 Aldus wil ick myselven daertoe gaen stouwen
 Om een cleen prognosticatiken te brouwen.
 40 Ende eerst voor de protelloghe suldy weten,⁴⁰
 Dat ghi d'eerste beetken moet nuchteren eten,⁴¹
 's Morghens als ghy uut uwen bedde coemt ghesprongen.
 Soo d'ouders pijpen sullen, so danssen die jonghen.
 Ick wil u nu hier in 't smalle gaen verklaren⁴⁴
 45 Wat ons toecomen sal van oude verre jaren
 Ende wat ons eerghisteren staet te gheschieden,
 Want dat gheleden is, is goet te bedieden.⁴⁷
 Dus luystert naer my ende wilt den keest smaken.⁴⁸
 Die minst gheslapen heeft sal aldermeest waken.
 50 Al en come 't niet juyste alsoo 't hier staet ghescreven,⁵⁰
 Denct 't sal noch comen, muechdy langhe leven.⁵¹
 Die 't niet en wil ghelooven, die gae sijn ganghen,
 Hy en sal oock gheen en afaet ontfanghen.⁵³
 Ick pleghe te schrijven veel wonderlijke grillen
 55 Van ijseren, tinnen, houten en ghelassen brillen,
 Hoe men 't volck nu daer af siet vliën en wijcken,

- 35 *Bachtenloghe*, verhaspeling van *prologhe*, met *bachten* (= achter) als tegenovergestelde van Lat. *pro* (= voor). Hier mgl. opgevoerd als sprekend personage, 'gespeeld' door de marot; vgl. ook de gepersonifieerde *Protelloghe* in r. 58. Het verschijnsel van de zgn. 'spelende proloog' is ook bekend uit een aantal rederijkersspelen (vgl. bv. Hummelen 1968, nrs. 1 H 7 en 7 13 en W.M.H. Hummelen, *Sinneken i.h. rederijkersdrama*, 1958, p. 167-202). De hele tekst wordt beheerst door het spel tussen zot, marot en publiek, zoals nog blijkt uit interrupties als in r. 23, 58, 128, 158, 243, 253-4 en 270-1, en ook uit de wsch. aan de balladestructuur ontleende paragraaf-afsluiting met gezegde of spreekwoord. Door de fixatie in druk als leestekst is het moeilijk om uit te maken welke regels door wie werden uitgesproken. Vgl. inleiding, p. 43-7.
- 36 *Ick ... wat*, ik weet niets. *pronselinghe*, verhaspeling van *pronsel(en)*, d.i. rommel(en) met gedachte aan pro(g)nosticatie; vgl. *K* 1, *pronselcatie*.
- 37 *dattet ... blijven*, dat 't achterwege zou blijven.
- 40 *protelloghe*, verhaspeling van *prologhe* met *protelen*, d.i. pruttelen, zeuren. Hetzelfde wordt gepersonifieerd in r. 58; vgl. ook *K* 7. *suldy*, sult ghy.
- 41 *d'eerste beetken*, 't eerste hapje.
- 44 *in 't smalle*, omkering van de vaste formulering 'in het brede', waarmee men placht aan te kondigen dat iets uitvoerig en diepgaand behandeld zou worden; nu fungerend als brevitats-formule: 'in het kort' (vgl. Lausberg 1960, dl. 1, p. 154).
- 47 Want wat verleden tijd is, is goed te duiden. Dit mag men opvatten als een hekeling van de door de verdedigers der astrologie vaak gehanteerde methode van de astrologische geschiedbeschouwing, waarbij men ten bewijze van de waarheid der astrologie achteraf vaststelde wat de relatie was tussen bepaalde voorvallen en gelijktijdige hemelverschijnselen; vgl. ook *K* 12-4.
- 48 *den keest smaken*, uitdr.: het fijne van de zaak begrijpen (*keest* = kern, pit).
- 50 *Al ... juyste*, al komt het niet zo uit.
- 51 *muechdy*, muecht ghy.
- 53 *afaet*, door een geestelijke na de biecht verstrekte (en in de 16e eeuw door de Roomse kerk kwistig rondgedeeld en verkocht bewijs van) vergeving van tijdelijke zondestraffen; *ghelooven* in r. 52 wordt hierdoor dubbelz. voor 'geloven in God'.

- Omdat si al leeren door die vingheren kijcken.⁵⁴⁻⁷
 Swijcht nu Protelloghe, ick wil gaen beghinnen.⁵⁸
 Tsjarent sullender veel meyskens liever naeyen dan spinnen.⁵⁹
 60 Die meest in de kuecken is, crijcht die beste vinnen.⁶⁰

- 54-7 Deze regels vormen een variant op een bekend spreekwoord waarin de uitdrukkingen ‘zonder bril zien’ en ‘door de vingers zien’ (in de zin van: ‘net doen of je neus bloedt’, ten eigen bate) met elkaar worden gecombineerd tot een vorm als: ‘die door de vingers kan zien heeft geen bril van doen’ (vgl. Harrebomée I, 91a; *WNT* 3, 1375 en F.A. Stoett, *Ndl. spreekw., spreekwijzen, uitdr. en gezegden*, dl. 2, 1916, p. 387, nr. 2282).
- 58 Vgl. aant. r. 35 en 40; het in de woordspeling vervatte *protelen* = pruttelen heeft hier, doordat het min of meer als scheldwoord gebruikt wordt, ook de bijbetekenis van het pruttelen uit alle daarvoor in aanmerking komende lichaamsdelen, dat ook van elders van de marot bekend is (vgl. inleiding, p. 36-43).
- 59 *Tsjarent*, volgend jaar. *liever ... spinnen*, uitdr.: liever onkuis dan kuis zijn, liever ledig dan onledig zijn; *naeyen* = dubbelz. voor neuken; *spinnen* = bekend beeld voor deugdzaamheid (vgl. J.B. Bedeaux e.a., *Tot lering en vermaak*, catalogus 1976, p. 41-3 en 49, Degroote 1947, p. 333, r. 163, en ook *L* 235).
- 60 *vinnen*, stukjes vlees, hapjes.

Van den eclipsis der manen⁶¹

- Eclipsis, mipsis, hipsis, pripsis, calipsis,⁶²
 In 't hooghe schaelliënhuys, sittende op den tripsis,⁶³
 Driëndertich halve mijlen van 't Drakenhoot,⁶⁴
 65 Ontrent van seshien scherpe puncten groot.⁶⁵
 Ick en weet van naelden, messen oft spellen;⁶⁶
 Gheraedt ghij er selve naer, ick en can niet tellen.
 Den eclips sal dueren in 't keeren en in 't wenden al⁶⁸
 Van dat hi beghint totdat hi voleynden sal,
 70 Tsanderdaechs voor Bamise, te vijfthien uren⁷⁰
 Voor de noene, sal men dit al sien ghebueren.
 Seer groot ende wonderlijck wort sijne operatie⁷²
 In kisten, tesschen, borssen en lappen t'elcker spatie,⁷³
 Sonderlinghe in de mijne, dies ben ick onverdult.⁷⁴
 75 God betert, sey vrouw Backers, en het was huer schult.
 Noch sal hy causeren veel siecten ende plagen,⁷⁶
 Door veel slampampens verquaedde maghen,⁷⁷
 Leepe ooghen, roode nusen en bevende handen.⁷⁸
 D'oude wijfkens hebben ghemeenlick quade tanden.

Van die regerende heeren des jaers⁸⁰

Venus en Mars sullen dit jaer meest regneren:⁸¹

- 61 *eclipsis*, astrol. term.
 62 Wsch. in betekenisloze parodie op toverformules als 'hocus pocus pas', al hoeft het geen toeval te zijn dat de beginletters van deze brabbelwoorden overeenstemmen met die van termen en jargon uit titel en proloog (resp. *meridiaen*, *huys*, *prognosticatie* en *calculatie*).
 63 *schaelliënhuys*, huis met dakpannen; wsch. met gedachten aan de astrol. term *huys*. Tevens een bekende, vaker voorkomende Antwerpse huisnaam (vgl. *Cartotheek Stadsarch. Antwerpen*), zodat een referentie aan één bepaald huis (met voor ons onbekende implicaties) tot de mogelijkheden behoort. *tripsis*, mgl. een verwijzing naar de astrol. term 'driehoek', dubbelz. voor een driepotig krukje (vgl. ook S 63).
 64 *mijlen*, astrol. term en 'aardse' afstandsmaat van 2000 schreden. *Drakenhoot*, astrol. term; mgl. dubbelz. verwijzend naar een zo geheten huis.
 65 *puncten*, astrol. term: synoniem van *graad*; hier dubbelz. voor spitsen.
 66 *Ick en weet*, ik weet niet. *spellen*, spelden.
 68 *eclips*, eig. astrol. term; hier dubbelz. (vgl. r. 73-4) voor gebrek, schaarste. Het gebruik van deze in de hier uitgegeven teksten populaire term '... in schertsende toespeling op eene verdwijning van iemands middelen' (vgl. WNT 3, 3771) is ook van elders bekend.
 70 *Tsanderdaechs*, de volgende dag. *Bamise*, Sint-Bavodag (1 oktober), de dag waarop de jaarlijkse pacht en huur geïnd werd.
 72 *operatie*, werking
 73 *borssen*, geldbeurzen. *t'elcker spatie*, op elke plaats, overal.
 74 *Sonderlinghe*, vooral. *dies ... onverdult*, hierover ben ik vergramd.
 76 *hy*, nl. de eclips. *causeren*, veroorzaken.
 77 *slampampens*, geslemp. *verquaedde*, bedorven.
 78 *Leepe*, druipende.
 80 *heeren*, astrol. term.
 81 *regneren*, heersen.

Mars in 't oorloghen en Venus in 't boeleren.⁸²
Ende in de winter comender noch drie in 't lant:
Monsieur Blaeubeck, Druypnuese en Clippertant.⁸⁴
85 Die niet en wil betalen, schabbeken is goet pant.⁸⁵

Van die vier tijden des jaers⁸⁶ Ende eerst van den lenten

Die lente beghint en springt uuter muyten⁸⁸
Als 't loof en die bloemkens beghinnen uut te spruyten.
90 Och, hoe vrolick sal wesen elck venuscamenierken,⁹⁰
Makende met die liefste een blijde chierken,⁹¹
Als een dierken doorschoten met Venus' schichte!⁹²
't Is: 'Al goeden avont, cousijn', 'God groete u, nichte'.⁹³

82 *boeleren*, liefde bedrijven, vrijen.

84 *Blaeubeck* ... *Clippertant*, drie spotnamen voor personificaties van de (gevolgen der) winterse kou. *Clippertant* en *Druypnuese* treden, ook wel in elkaars gezelschap, vaker op in onze literatuur ter typering van armoelijders en zwervers. Vgl. bv. *Dietsche Rime* (ed. K. de Gheldere, 1896), p. 140, VGD ed. 1899, p. 103, r. 23, Styvevoort ed. 1930, dl. I, p. 159, r. 4, Ordinantien 1560, fol. [A2] recto, A 31 en S 26, en vgl. ook VGD ed. 1899, p. 93, r. 11-8.

85 *schabbeken* ... *pant*, uitdr.: er is altijd nog wel iets om te verpanden (*schabbeken* = versleten manteltje).

86 *tijden* = seizoenen.

88 *springt uuter muyten*, uitdr.: springt tevoorschijn (*muyte* = kooi); vgl. ook aant. A 35.

90 *venuscamenierken*, lichtzinnig meisje.

91 Pret maken met haar geliefde.

92 *Venus' schichte*, pijn door Venus afgeschoten ter opwekking van liefde.

93 Weergave in dialogvorm van de manier waarop het *venuscamenierken* haar *liefste* aan de haak slaat; *cousijn* en *nichte* zijn eufemistische aanspreekvormen voor 'vrijer' resp. 'vrijster'.

Zon

- Sy schicken 't seer lichte; 't is: 'Vaert wech verdriet'.
- 95 Maer corts daernaer gaet den buyck op dat men 't siet.⁹⁵
 Dan is 't: 'Och lachen, och ermen, noyt meerder plaghen!'.⁹⁶
 't Ware al lekker dinck, moest men gheen kint draghen.⁹⁷
 Men vonde nauwe een maecht op seven mijlen in 't ronde.⁹⁸
 Sy ontsien het kintdraghen meer dan die sonde.⁹⁹
- 100 Dees leelijcke wijfs sullen 't oock seer quaet hebben,
 Die de mans een luttelken fraey en delicaet hebben.¹⁰¹
 Want die leelicste vrouwen, het dient hier vertelt,
 Sullen meest zijn met die jalousije ghequelt.
 In dees tijt sullen sulcke mans niet om verroecken¹⁰⁴
- 105 't Wijf wel laten sitten en een schoonder soecken.
 Dan sal 't wijf allesins loopen ende rinnen:
 'Och, waer is dees man? Ick moet ontsinnen!'.¹⁰⁷
 Tsavonts als hy thuys coemt wordt er groot ghekijf:
 D'een sal roepen en tieren, d'ander sal smijten op 't lijf.¹⁰⁹
- 110 Van sulck bedrijf soude men wonder verhalen:¹¹⁰
 'Ick behoef 't selve wel, ghi en dorft elders niet dralen,'¹¹¹
 Sal 't wijf segghen, 'Ick wou dattet ware d'laetste.'¹¹²
 Maer die de slaghen vangt die hevet 't quaetste.
 Van sulcx vele te hooren ben ick wel ter cuere moe.¹¹⁴
- 115 De pot loopt overe, nichte, sluyt die duere toe.¹¹⁵

Van den somere

Als die lente uut is, 's morghens naer de noene,¹¹⁷
 Beghint de somere met den heeten saysoene.

- 95 *gaet ... op*, zwelt de buik.
 96 *Och lachen*, uitroep: och wee. *meerder*, groter.
 97 *'t ... dinck*, d.i. het zou al te mooi zijn.
 98 *Men vonde*, men zou vinden. *nauwe*, amper.
 99 *ontsien*, zich schamen voor, opzien tegen; vgl. voor dit standpunt ook Jan de Weerts *Nieuwe Doctrinael* (ed. J. Jacobs, 1915), r. 1072-7.
 101 Die een beetje flinke (*of* levenslustige) en aantrekkelijke echtgenoten hebben.
 104 *niet om verroecken*, allergekst (?). De bet. van *verroecken* is onzeker, doch het meest wsch. dezelfde als die van *verrocken*, nl. 'gek worden' (vgl. P.G.J. v. Sterkenburg, *Een glossarium v. 17e-eeuws Nederlands*, 1975, i.v., en ook het Duitse *verrücken*; Ulenspieghel 1606 heeft 'verbeterd' tot het evenmin heldere *vertroecken*); *niet om ...* is een omschrijving van de superlatief.
 107 *ontsinnen*, waanzinnig worden.
 109 *smijten*, slaan, meppen.
 110 *wonder verhalen*, wonderlijke dingen (kunnen) vertellen.
 111 *Ick... wel*, nl. dat wat de echtgenoot met een andere vrouw uitvoert. *ghi... dralen*, je hoeft niet elders rond te hangen.
 112 *Ick... d'laetste*, d.i. ik eis dat het de laatste keer geweest is(?).
 114 *ter cuere*, door en door.
 115 Uitr., blijkbaar: schertsend gezegd tegen iemand die teveel praat; vgl. ook Harrebomée I, 129a.
 117 *naer*, na.

- Dan mueghen die meyskens wel, die seer verladen sijn,¹¹⁹
 120 Henlieden in Sint-Jorisvissop baden fijn.¹²⁰
 Want door die groote hitte sal men dan seere sweeten.¹²¹
 Sonder vier sal men qualick ovens connen heeten.¹²²
 Dan comen die hontsdaghen en, soo 't volck wil callen,¹²³
 Sullender alteveel misbrieven vallen.¹²⁴
 125 Dan sal men oock thiende gheven van d'elfste schoven.¹²⁵
 't Is: 'Wacker knapen, wacker, laet seere hoven!' .¹²⁶
 Dan sullen wy wel gaen brassen en vullen ons maghe.
 Kase en broot, is dat ghebrast? Meester, 't is de plaghe.¹²⁸

- 119 *verladen*, wellustig.
 120 *Henlieden... baden* uitdr.: zich aan hun geile lusten overgeven. De herkomst van de vele, vooral in 16e-eeuwse literatuur aangetroffen uitdrukkingen met *Sint-Jorisvissop* (bijna altijd met seksuele implicaties) is nog steeds duister. Vgl. *WNT* 7, 442-3 en *MRG*, p. 500-1.
 121 *hitte*, dubbelz. voor geilheid.
 122 *vier*, vuur. *ovens*, dubbelz. voor vagina's. *heeten*, verhitten. Vgl. *K* 91.
 123 *hontsdaghen*, de periode 19 juli - 18 augustus, de heetste tijd van het jaar. *callen* = kwaadspreken; dubbelz. voor traditionele gelegenheid tot (openbaar?) biechten in deze periode (vgl. ook aant. A 85-6) of dubbelz. verwijzend naar een van de feesten waarop men het recht had elkaar onverbloemd de waarheid te zeggen, zoals bv. in het tegenwoordige Sinterklaasgedicht (vgl. Van Gilst 1974, p. 45-6) (?).
 124 D.i. zullen er veel misdaden in de openbaarheid komen.
 125 *thiende*, i.c. de schooftiende, een belastingheffing ter grootte van ééntiende deel van de opbrengst van het weiland. *van d'elfste schoven*, vormt wsch. een verwijzing naar het ontduiken van de schooftienden.
 126 *Wacker... hoven*, d.i. zoveel als: 'schiet op, jongens, schiet op, laten we flink feestvieren'.
 128 Wsch. een spoor van woordenwisseling tussen zot en marot. *plaghe* = gewoonte (dus: 'dat is alledaagse kost') of onheil, pest (dus: 'dat is de pest').

'Dronckenscap'

Van den herft

- 130 In den herft sal men de welgheleerde seere soecken
 Om appelen te lesen in allen hoecken.¹³¹
 Dan sal men t'Antwerpen roepen om den cost.¹³²
 'Hoort, mijnheeren, hoort! Ick hebbe goeden Rijnschen most!¹³³
 Hael most, vrouwenlost die rueck en smaeck heeft!¹³⁴
- 135 Diesulcke wel om een os te krijghen eenen baeck gheeft.¹³⁵
 Dan sal 't sijn: druyfmisse, appelmisse en peermissie,¹³⁶
 En dronckaerts sullen dan hebben kermisse,
 Drinckende by maten, dat 's: met potten en pinten.¹³⁸
 En door het overgheven sal de weerdinne wel quinten.¹³⁹
- 140 Dies sullender tsanderdaechs veel ligghen, ick wedde,¹⁴⁰
 Seer stenende van die keldercortse te bedde.¹⁴¹
 Maer om haest te becomen van sulcken verseere,¹⁴²
 So moeten si achtervolghen dese nuttelijcke leere:¹⁴³
 Is 't dat van drincken u 's morgensvroech
- 145 Deert het hoofd oft hant versleten beeft,
 So sult ghi nutten voor u ghevoech
 Van het hayr des honts die u ghebeten heeft.¹⁴⁴⁻⁷
 Tsavonts droncken: ligt nere; 's morphens sieck: drinct were.¹⁴⁸

- 131 *lesen*, plukken; hier dubbelz. voor het lezen van letters.
- 132 *roepen ... cost*, d.i. verkoopleuzen uitroepen om aan de kost te komen.
- 133 *most*, appelwijn. De manier waarop hier een verkoopleus geciteerd wordt, doet sterk denken aan de wijze waarop dat gebeurt in de zgn. ventersliedjes (vgl. daarvoor Pleij en Resoort 1974/5, p. 402-3).
- 134 *vrouwenlost*, 'vrouwenlust', dat wat vrouwen lekker vinden; *most* stond blijkbaar bekend als een typisch vrouwendrankje (ook blijkens K 289; vgl. ook Styvevoort ed. 1930, dl. 1, nr. 83, op de stok: 'Haelt most wat cost tes vrouwenlost').
- 135 *Diesulcke*, zo iemand. *baeck*, stuk spek.
- 136 *-misse*, eig. moes; hier dubbelz. in toespeling op H. Mis, eucharistieviering. Vervolgens ook, in de eig. betekenis als eufemisme voor alcoholische drank.
- 138 *by maten*, met mate; hier dubbelz. voor drinkgerei met zekere inhoud.
- 139 *overgheven*, dubbelz. voor overreiken (van geld) en braken. *quinten*, verdienen.
- 140 *Dies*, hierdoor. *tsanderdaechs*, de volgende dag.
- 141 *stenende*, steunend, kreunend. *keldercortse*, eufem.: kater (van drank).
- 142 *haest*, spoedig. *verseere*, kwelling.
- 143 *achtervolghen*, opvolgen, zich houden aan.
- 144-7 Deze regels geven een nep-recept. Het parodiëren van recepten is een bekend verschijnsel in (volksfeest-)literatuur; vgl. H. Pleij, in: *Populaire literatuur* (1975), p. 34-106, m.n. 39 en Pleij 1976, p. 59. Ze springen ook in het drukje enigszins in; samen met het feit dat ze, in afwijking van de rest van de tekst, omarmend rijm bevatten, geeft dat te denken dat ze uit een bepaalde bron of bij wijze van citaat van een bekende grappige volkswijsheid zijn overgenomen. *het ... heeft* (r. 147) = cryptische omschrijving van sterke drank; vgl. Stoett 1974, p. 110, nr. 543: 'het haar van de hond', d.i. 'dat wat het kwaad veroorzaakt heeft, zal het ook weer genezen', vooral gebruikt m.b.t. katerigheid, en *a.w.*, p. 131, nr. 654: 'Hij is van de brouwershond (of des stokers hond) gebeten', d.i. hij is dronken. Dezelfde auteur meent (vgl. FA. Stoett, in: *TNTL* 12, 1893, p. 251-67) dat de eerste uitdr. is ontstaan uit het volksgeloof dat men een wond die door een hondebeet veroorzaakt is, kan genezen door er wat haar van het dier op te leggen.
- 148 Deze regel dient als uitleg van r. 143-7. Ook hier noopt het afwijkende rijm tot de veronderstelling dat er, samen met r. 149, sprake is van een 'citaat' als in de aant. op de vorige regels omschreven.

- Dit is die leere van Alexander; d'een fenijn verdrijvet d'ander.¹⁴⁹
- 150 Jan Pockaert met sijn verrotte schinckelen¹⁵⁰
- Mochte op dit pas wel beghinnen te hinckelen.¹⁵¹
- Och ghildekens, ghildekens, dat sal u temmen!¹⁵²
- 't Is quaet water, sey de reygher, en hy en cost niet swemmen.¹⁵³

- 149 *Alexander*, een naam die door veel beroemde Arabische medici werd gebruikt, en daarom niet nader te identificeren; missch. juist om die reden hier, als pseudo-autoriteit, genoemd.
- 150 *Pockaert*, spotnaam voor syfilislijder (*pock* = syfilitische zweer). *verrotte schinckelen*, d.i. met zweren bedekte benen (een symptoom van syfilis).
- 151 *op dit pas*, d.i. om deze reden, nl. de inhoud van de leer van Alexander: om van een ziekte te genezen (in het geval van *Pockaert* is dal syfilis), moet men zich nog eens met de ziektehaard (i.c. sexueel verkeer met vrouwen) infecteren. *hinckelen*, hinken, mank lopen; hier ook in zedelijke zin.
- 152 *ghildekens*, schuinsmarcheerdere.
- 153 *cost*, kon.

Van den winter

- 155 Men ghebiet ende laet weten van 's wintersweghen,¹⁵⁵
 Dat ghi u moet van hout stofferen tede ghen,¹⁵⁶
 Want 't sal cout sijn voorwaer in 't water als 't vriest.
 God seggen u, compere, 't is wel gheniest.¹⁵⁸
 Men sal niet veel coeyen in 't velt sien bijsen.¹⁵⁹
- 160 Jan Asschevijster sal het vier seer prijsen.¹⁶⁰
 Daer wort sonder hout, steen, bert oft hamere¹⁶¹
 Ghemaect seer menighe gheschilderde camere.¹⁶²
 Die winter is een vreemt ende onweert gast,
 Maer Coppen Bontepelsse daer luttel op past.¹⁶⁴
- 165 't Sal reghenen als 't nat valt, ende sneeuwen mede,
 Vriesen, haghelen en waeyen, soo 't laetstmael dede.
 Och, hoe wel smaect by 't vier dan een lecker bete!¹⁶⁷
 Vangt dat, sey de duyvel, en hi liet een schete.¹⁵⁵⁻⁶⁸¹⁶⁸
- 155 *van 's wintersweghen*, vanwege, namens de winter, die hiermee gepersonifieerd wordt tot uitvaardiger van het mandement. Het personifiëren van de seizoenen gaat i.h.a. terug op de oude volksgebruiken m.b.t. het inhalen en uitleiden van zomer en winter, bv. door middel van het processie-gewijs binnen of buiten het dorp brengen van personen die door die respectieve seizoenen speelden (vgl. Van Gilst 1974, p. 100-2 en W. Liungman, *Der Kampf zwischen Sommer und Winter*, 1941). Vgl. voor vroegere gedramatiseerde verwerkingen van dit thema 'Tspel vanden somer ende vanden winter' (ed. in: Leendertz 1907, p. 436-41) en het abel spel *Vanden Winter ende vanden Somer* (bv. ed. van G. Stellinga, z.j.²).
- 156 *stofferen*, voorzien.
- 158 *compere*, vriend, i.c. de marot. Vgl. voor de marot als kwistig lichaamsvuchten en -dampen afscheidende dwarsligger: inleiding, p. 36-43. 't... *gheniest*, eig. in aansluiting op de door r. 157 geïmpliceerde verkoudheid; hier wsch. dubbelz. als uitdr. met de betekenis 'het is waar', gezegd als men niest terwijl men iets bevestigt, alsof het niezen een bewijs der waarheid is (vgl. A. de Cock, *Spreekw., zegsw. en uitdr. op volksgeloofberustend*, dl. 1, 1920, nr. 181).
- 159 *bijsen*, driftig lopen met de staart omhoog, vaak als gevolg van tochtigheid.
- 160 *Asschevijster*, spotnaam voor luiaard, voorgesteld als iemand die bij het vuur of de *assche* zit te *vijsen*, d.i. winden laten. Het leggen van relatie tussen de produktiviteit van de aars en luiheid was zeer populair: vgl. bv. aant. r. 208 en *H* 137-9. *vier*, vuur.
- 161 *bert*, plank.
- 162 *gheschilderde*, d.i. met poep ondergespetterde; wsch. door diarree veroorzaakt via consumptie van winterkost. Vgl. voor variaties op de grap *K* 190, *S* 194-5 en *H* 138-9. Zie ook Soens 1900/2, p. 335.
- 164 *Coppen Bontepelsse*, scheldnaam voor rijkaard. Vgl. ook aant. *H* 123.
- 167 *vier*, vuur. *bete*, hapje.
- 155-68 Deze passage is bijna letterlijk overgenomen in *of* uit Ordinantien 1560. Vooralsnog is het niet mgl. aan te wijzen welke tekst hier oorspronkelijker is: vóór *U* pleit dat de parallelpassage de enige regels op rijm in de betreffende tekst bevat en dat de regels 155-68, met marot-interruptie, zeispreuk en de andere bekende humoristische procédés uitstekend binnen de rest van *U* passen; ertegen pleit dat deze regels, als wezensvreemde vertegenwoordiging van het genre van het zgn. spotmandement, eigenlijk beter thuishoren in Ordinantien 1560, dat in z'n geheel een specimen is van dat genre. Spotmandementen zijn t.g.v. volksfeesten e.d. geschreven en voorgedragen parodieën op vanwege de overheid of door verenigigen uitgevaardigde mandementen, edicten, statuten, ordinanties, reglementen, enz. (vgl. Pleij 1976, p. 56-7). De onderhavige regels zullen ongetwijfeld als een kort maar uitstekend binnen het geheel passend 'gastoptreden' van het ene genre (nl. het spotmandement) in het andere (nl. de spotprognosticatie) herkend en gewaardeerd zijn.
- 168 De parallelregel in Ordinantien 1560 gunt de duivel minder: 'Vangt dat seyde de Duivel / en liet een cleyn schete.'

Het zal koud zijn in 't water als 't vriest

Van pays ende oorloghe¹⁶⁹

- 170 't Wort oorloghe, 't wort pays; 't wort al dat men wille.
 Raept op, knecht, sey de vrou, daer ontvalt mijn spille.¹⁷¹
 Door Martis' oppositie salder veel ghedrays wesen,¹⁷²
 Maer door Venus' conjunctie sal 't wederom pays wesen.¹⁷³
 Dit jaer en sal men niet veel kijven sonder spreken.
- 175 De vorsch sal dicwils teghen die crane willen steken.¹⁷⁵
 De man sal op 't wijf dickwils vergrammen.
 D'wijf sal 's mans hoofd met eenen stoele kammen.¹⁷⁷
 't Is tweëndertich jaer leden, luttel meer oft min,
 Datter een oorloghe sal nemen haer beghin,¹⁷⁹
- 180 Daer sooveel ruyters sullen blijven ende knechten,
 Datter seven vrouwen om een broeck sullen vechten.¹⁸¹
 Byloye, ick wil mijn broecken wel nauwe bewaren¹⁸²
 Om daer eenen hoop vrouwen mede te vergaren!
 Hoe ruyterlick sullen se malcanderen trommelen!¹⁸⁴
- 185 Dan sal ick in den hoop met al mijn broecken sommelen.¹⁸⁵
 Ha ha, hoe sullen se onder die wijfs ghesletert sijn!¹⁸⁶
 Een goey eerlijc vrouwe en mach niet verbetert sijn.

Van den goeden ende dieren tijt¹⁸⁸

- 169 *pays*, vrede.
- 171 Zeispreuk, wsch. met de implicatie dat de *vrou* de knecht uitnodigt tot het bedrijven van de liefde; vgl. in deze trant *Geuzenliedboek*, dl. I (ed. P. Leendertz, 1924), p. 37, r. 14, waar een non een pater tot hetzelfde aanmoedigt met: 'Jae, jae Pater, kust my eens, en raep myn spille' (spille = weefklos).
- 172 *Martis' oppositie*, astrol. term: oppositie van Mars. *ghedrays*, onrust.
- 173 *Venus' conjunctie*, astrol. term; waarbij *conjunctie* hier erotisch-dubbelz. verwijst naar de 'samenstand' van minnaars.
- 175 *vorsch*, kikvors. *crane*, kraanvogel, de ervvijand van de kikvors; hier samen voorgesteld als oorlogspartijen, wier strijd in serieuze prognosticaties steeds wordt voorspeld met vaste aanduidingen als dat de ene partij tegen de andere 'zal willen steken' (vgl. ook *H* 168).
- 177 *met ... kammen*, d.i. met een (driepotig) stoeltje op het hoofd rammen. Ook op contemporaine afbeeldingen van echtelijke ruzies ziet men de vrouw vaak zo een stoeltje hanteren; vgl. Bax 1949, p. 16, noot 92 en ook *K* 31.
- 179 *oorloghe*, nl. de Gelderse oorlog (1527-1528), die mede gefinancierd werd door Antwerpen. De Geldersen werden daarin gestraft voor het door hen aangerichte onheil in de Antwerpse Kempen (vgl. F. Prims, in: *Bijdr. tot de Gesch. bijz. v.h. oud hertogdom Brabant* 21, 1938, p. 72-8, m.n. 72).
- 181 Uitr.: gezegd waar een tekort is aan mannen; vgl. J.B. Vervliet, in: *Ons Volksleven* 5 (1893), p. 182, nr. 56, J.R. Verellen, in: *Oudheid en kunst* 35 (1952), p. 58. De 'strijd om de broek' is een bekend thema in de laatmiddeleeuwse populaire literatuur en prentkunst; vgl. Pleij 1976.
- 182 *byloye*, uitroep ter bekrachtiging.
- 184 *ruyterlick*, ironisch: dapper.
- 185 *sommelen*, wsch.: frommelen.
- 186 *ghesletert*, aan flarden gescheurd.
- 188 *den dieren tijt*, de dure tijd.

- Dit jaer sullen die vruchten eenen grooten loop hebben.¹⁸⁹
 190 Al dat men ghegeven crijcht sal men goeden coop hebben.
 Daer men leckerlick eet, sal men maken goey chiere.¹⁹¹
 't Sal al redelicken coop sijn, is 't niet te diere.¹⁹²
 Het coren sal dit jaer vercocht worden by maten.¹⁹³
 Dies veel incomen heeft, het sal hem baten.¹⁹⁴
 195 Men sal coren en haver ter merct brenghen in sacken.
 T'Antwerpen sal men veel boeckweykoecken backen.
 'Loopt, loopt, Lisken, loopt, die boter is goede coop!'¹⁹⁷
 Men gheeft twee potten melcx voor eenen stoop.¹⁹⁸
 Isser veel wijns ghewassen, men salder veel drincken.¹⁹⁹
 200 Is 't anders, men sal se te poverlicker schincken.²⁰⁰
 't Sal goet sijn wijn te drincken met vollen horten,
 Maer men sal gheen op 's vyleyns tafel storten.²⁰²
 Want datter ghebreck is, 't sy van anders oft van desen,²⁰³
 Van quade wijfs en salder ymmers gheen ghebreck wesen.

189 *grooten loop hebben*, overvloedig groeien of verkocht worden.

191 *maken goey chiere*, uitdr.: het er goed van nemen.

192 *redelicken coop*, redelijk goedkoop, *te diere*, te duur.

193 *by maten*, met mate; hier dubbelz. voor korenmaten.

194 *Dies*, die hiervan.

197 'Citaat' van een ventersroep (vgl. aant. r. 132). *Loopt ... loopt* = zoveel als: 'kom, kom, meisje, kom' (*Lisken* = aanroepnaam voor een meisje waarvan men de echte naam niet kent).

198 *stoop*, inhoudsmaat; hier in het kader van een evidentievoorspelling, ter grootte van twee potten.

199 *ghewassen*, gegroeid; wsch. grappig gezegd van *wijn* en niet, naar men zou verwachten, van *druiven*; vgl. Eduard de Dene, *Testament Rhetoricael*, fol. 344-5 op de stok 'Maer ghegroeyde wijn dryncke ick wel'.

200 *te poverlicker*, des te kariger.

202 *vyleyn*, slechterik, schurk. *storten*, morsen.

203 *Want*, dit redengevend voegwoord wordt hier en in r. 204 gebruikt om scherts-argumenten (die het voorgaande immers in het geheel niet verklaren) in te luiden, wsch. als parodie op de slecht beargumenteerde serieuze voorspellingen.

- 205 Want Lijse Vroechrijpe en Beele metten tuyten
 Schrijven in 't vierde bladt die Hebreusche cluyten.²⁰⁵⁻⁶
 'Hoort, goey mannen, hoort, wildy wat nyeus inbijten?²⁰⁷
 Een oude baghijne sal eenen nyeuwen foey schijten.²⁰⁸
 Maer liever haddick die pensen van een vercken.
 210 Rasch in 't jonckwijf, knecht, de vrouwe is ter kercken!²¹⁰

Van den loop ende cours der manen

- Als die mane nyeu is, sal se seer cleen blincken.²¹²
 Sulcke een groote koe hadde Gille Verclincken.²¹³
 Als se vol is, sal se gheheel ront wesen,²¹⁴
 215 Maer soudse altoos so blijven, het soude te bont wesen.
 Als d'oude mane uut is, dan sal se weer vernyeuwen,
 Die 't niet en wil ghelooven, die vraghe 't Hieuwen.²¹⁷
 Al stondy op der kercken boven den weerhane,²¹⁸
 Nochtans sal 't quaet pissen sijn teghen die mane.²¹⁹
- 205-6 Deze regels vormen een literaire reminiscentie aan het volksboek *Die evangelien vanden spinrocke metter glosen bescreven ter eeren vanden vrouwen* (ca. 1520, facs.-ed. G.J. Boekenooogen, 1910), een satire op de babbelzucht en het bijgeloof van vrouwen. *Beele mitten tuten* figureert daar op fol. A6 verso, terwijl *lijzen vroech rype* vlak daarvóór op A6 recto en later nog eens op C5 recto (als *Vrou vroechrijp*) optreedt; *Hebreusche cluyten* kan wsch. worden beschouwd als een referentie aan het woord *evangeliën*. *Lijse Vroechrijpe* = pseudo-autoriteite: eig. spotnaam voor babbel- en minzieke vrouw (vgl. voor het aspect 'minziek' van *Lijs*: WNT 8, 2373-4); *Beele metten tuyten* = pseudoautoriteite: spotnaam voor babbel- en minzieke vrouw (*tuyten* = vlechten, een symbool van lichtheid van zeden; vgl. bv. *Spel v. sinne v. Charon*, ed. W. de Vreese, 1896, p. 39, r. 458, waar men lichte meisjes vermaant: '... die vlechtkens vliet, want deynde is pijnne.');
- 207 *in ... bladt* = niet overeenkomend met de bekende edities van *Die evangelien...* en daarom zo goed als zeker een quasi-nauwkeurige 'literatuurverwijzing'; *Hebreusche cluyten* = schertsende aanduiding van astrol. geschrift (*Hebreusche* = hier dubbelz. voor onverstaanbare, onbegrijpelijke taal: vgl. WNT 6, 231; *cluyten* = verzinsels, kluchtige vertellingen).
- 207 *wildy*, wilt ghy. *inbijten*, gretig nuttigen.
- 208 *baghijne*, begijn, d.i. zuster van een vrije geestelijke orde, vaak als lui gestereotypeerd (vgl. ook K 190). *eenen ... schijten*, wsch. een grappige variant van het scheldwoord *foeikak*, d.i. een zeer lui persoon (vgl. ook aant. r. 160), of burleske grap: *foey* (= fooi) in de bet. verrassing.
- 210 *jonckwijf*, dochter des huizes of dienstmeisje. *vrouwe*, bazin.
- 212 *cleen*, weinig.
- 213 *Gille Verclincken*, blijkbaar gekozen als typische naam voor boer, zonder duidelijke implicaties.
- 214 *Als ... is*, nl. de maan; maar hier dubbelz. ook de (uier van de) koe.
- 217 D.i. een variant van aansporingen zoals men die vaker aantreft aan het slot van sterke verhalen; vgl. bv. r. 52 en 'De strijt tusschen den Haringh en de kabeliau', in: VGD ed. 1899, p. 195, r. 8: 'En diet niet en ghelooft / mach het gaen besiene'; *Hieuwen* is dus wsch. een vanwege het rijm gekozen naam voor een denkbeeldige autoriteit.
- 218 *stondy*, stond ghy.
- 219 Behalve als evidentie-voorspelling, is deze regel wsch. ook bedoeld als grappige variant op de uitdr. 'tegen de maan pissen', d.i. ergens ongelukkig vanaf komen (vgl. Grauls 1957, p. 210-20). *quaet* = dan dubbelz. voor moeilijk en onvoordelig.

220 Men vint veel mans t'Japick met quade broecken ane.²²⁰

Van die veranderinghe des weers

Als 't schoon weer is en die quaey wijfs niet en kijven,
't En sal niet haest veranderen, willet alsoo blijven.²²³
Maer als 't verandert en nat beghint te vallen,
225 Dan sal 't reghenen, haghelen oft seer sneeuballen.²²⁵
Maer al siet de locht leelick, en vervaert u niet,²²⁶
't En is niet al reghen dat altemet leelick siet.²²⁷
Want waer 't al reghen dat leelick siet op malcanderen,
Veel vrouwen soudén dickwils in reghen veranderen,
230 Dies die mans hen drincken soudén van droefheyt sat.²³⁰
Vrouwe, wat lofdy u eyeren? De korf heeft een gat.²³¹

Van die principale steden

Van Antwerpen

T'Antwerpen sal 't in den winter op 't strate vuyl sijn.
235 Veel sullender spelen van cust nu mijnen cuyl fijn,²³⁵

220 *Japick*, onbekend toponiem. *met ... ane*, uitdr.: de schadelijke gevolgen van iets ondervonden hebben (vgl. Harrebomée I, 92b). Misschien refereert deze passage (vanaf r. 218) aan één van de vele ‘maanblusserijen’ die men in de loop der eeuwen aan inwoners van diverse dorpen en steden heeft verweten (vgl. J. Cornelissen, *Ndl. volkshumor*, dl. I, 1929, p. 201-6 en passim). De maanblus-incidenten gaan nl. vaak terug op het feit dat er brandalarm werd geslagen, omdat men de door de raampjes van een kerktoeren schijnende maan aanzag voor een vuurgloed; de schadelijke gevolgen voor de *mans t'Japick* zouden er dan uit bestaan dat ze het onderwerp werden van de spot van inwoners van andere plaatsen.

223 *haest*, spoedig.

225 *sneeuballen*, d.i. grappige vervanging van *sneeuwen* door ‘met sneeuwballen gegoooid worden’.

226 *en ... niet*, maakt u niet bang.

227 *altemet*, wel eens. *leelick*, eig. adjectief bij weersgesteldheid; hier dubbelz. toegepast op *kijken*.

230 *Dies*, om welke reden *of* waarvan. In de tweede bet. wordt de strekking van de regel extra ironisch.

231 *lofdy*, looft ghy. De regel in z'n geheel slaat wsch. terug op de ironische dubbelzinnigheid in r. 230 en wil dan uitdrukken dat de *droefheyt* van de mannen nogal tegenvalt.

235 *cust ... cuyl*, uitdr.: ‘kus me (nu) de kont’, ter aanduiding van onverschilligheid; i.s.m. de uitdrukkingen in r. 236 en de strekking van r. 237-47 wsch. erotisch-dubbelzinnig.

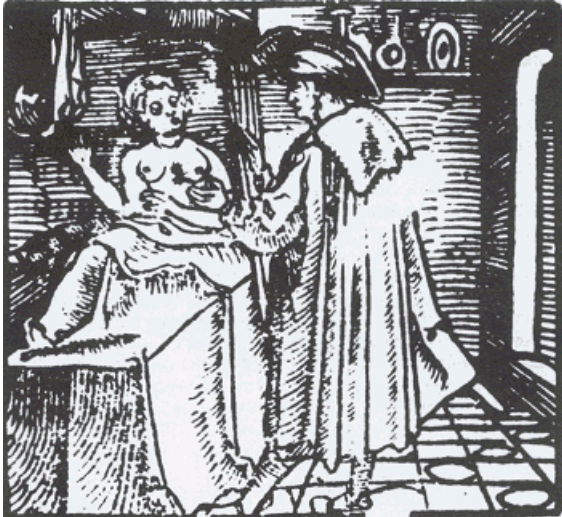
- Laten hen lappen sien en 't gat aen de poorte vaghen.²³⁶
 Veel meyskens sullender nae d'oude behoorde waghen.²³⁷
 Huer casteelkens te bestormen met cleen ghewelt.²³⁸
 Dan sal die vrouwe segghen: 'Meysken, daer is u ghelt.'²³⁹
- 240 En als si sullen gheproeft hebben dat lekker morseel,²⁴⁰
 Dan sullen si gaen sitten in eenich bordeel
 En crijghender dan die pocken door alsulck gheploch.²⁴²
 Gheraedt waer si varen? In 't gasthuys. Doen se? Jae, si toch.²⁴³
 Elck sal daer doen, maer 't wort in 't drinken goet bescheet.²⁴⁴
- 245 'Beso los manos, seinnor de vuestra merceed.'²⁴⁵
 Die vroukens sullen gaen op si joffrouschs met doecken fijn.²⁴⁶
 'Car j'ay veu son robin, ma mere, je veulx Robijn.'²⁴⁷
- 236 *Laten ... sien*, uitdr., zoveel als: 'de rug toekeren', als teken van onverschilligheid (*lappen* = schoenzolen of het hielgedeelte daarvan). *'t ... vaghen*, uitdr., zoveel als: 'er zijn gat mee afvegen', ter aanduiding van onverschilligheid (vgl. een afb. op Brueghels 'De Nederlandse spreekwoorden', Staatl. Museen Berlin-Dahlem).
- 237 *waghen*, op het spel zetten.
- 238 Overdrachtelijk voor: hun maagdelijkheid (of eerbaarheid) vrijwel zonder weerstand prijsgeven. *cleen* = weinig. Vgl. voor dit soort, in de laatmiddeleeuwse literatuur zeer gewone, aan de gewapende strijd en het militaristische spel ontleende, sexueel-dubbelzinnige beeldspraak: Pleij 1972/3, p. 208-13.
- 239 *die vrouwe*, d.i. de hoerenwaardin.
- 240 *als ... hebben*, d.i. als ze eenmaal de smaak te pakken hebben. *morseel*, stuk, i.c. penis.
- 242 *pocken*, syfilis. *gheploch*, geploeg; dubbelz. voor geslachtelijke omgang (vgl. bv. Van den Berghe ed. 1950, p. 15, r. 253: '... den ploech trecken met grooten labuere', de aant. t.z.p., *Tafelspel van Al Hoy*, ed. P. de Keyser, 1964, r. 46, De Roovere ed. 1955, p. 402, r. 5-6 en Van Gilst 1974, p. 162).
- 243 De antwoorden zijn van de marot. In 't gasthuys, deze waarschuwing voor jonge meisjes - hoerdom leidt via venerische ziektes naar het armenhuis - heeft een topistisch karakter; vgl. *Schoon Liedekens-Boek* (ed. W. Gs. Hellinga, 1941), nr. 171, Eedt 1552, fol. A2 verso-A3 recto.
- 244 *Elck ... doen*, d.i. elk zal daar heengaan. *maer ... bescheet*, maar het is zeker dat ze er flink zullen drinken (*goet bescheet* = in toepassing op een dronk waarmee men een andere dronk beantwoordt, en hier: vise versa).
- 245 Spaans [eig. *las manos*]: ik kus de handen van mijnheer uwe genade; d.i. een satirische typering van de galanterie van de leden der Spaanse koopmansnatie, aansluitend op het voorafgaande, en daarmee refererend aan hoerenloperij van Spanjaarden, meer specifiek aan de manier waarop zij door de hoertjes tegemoet worden getreden. Ook onder *Brugghe* (r. 274) worden Spanjaarden zo aangeduid. Rond 1560 verbleven er een honderdtal in Antwerpen; het centrum van hun handelsactiviteiten lag echter in Brugge. Het 'beso las manos' moet een bekende spotnaam geweest zijn: de onderhavige regel vindt men in z'n geheel een aantal keren terug in macaronische spotgedichten (vgl. Petit I, nr. 160, H. Thys, in: *Land van Ryen* 10, 1960, p. 74-8 en Joris Hoefnagels *Patientia*, facs.-ed. R.v. Roosbroeck, 1935, p. 21 en pl. VII). In Frans Fraets *Een present van Godt Loondt, Grammerchijs, Besolos Manos* (vgl. Hummelen 1968, p. 34, nr. 1 D 10) treedt hij, als typische Spanjaard, zelfs als spelend personage op. In 17e-eeuwse literatuur kan men het in een steeds meer verbasterde vorm, bv. als *baselmanis* (vgl. WNT 2, 1048-9), aantreffen.
- 246 *Die vroukens*, nl. de hoertjes. *op si joffrouschs*, ironisch: 'op z'n juffrouws', d.i. als echte dames.
- 247 [*veulx* verbeterd uit: *velux*]. Een referentie aan een 14e eeuwse Frans dansliedje 'Ma mère, je veux Robin', dat handelt over een meisje dat haar verlangen naar een 'ami' aan haar moeder bekend maakt, door deze hierom bedreigd wordt met insluiting, maar zichzelf daarop voorhoudt dat ze haar minnaar toch wel zal krijgen (vgl. V. Vedel, *Ridderromantiek der franse en duitse m.e.*, 1919, p. 49), als hekeling van de algemene belustheid van meisjes op mannen.

Van Bruessele

Die Bruesselaers en mueghen wi niet vergheten:

250 Al sijn se lekker, si mueghen noch wel kiecxkens eten.²⁵⁰

Maer een quaet vuyl wijf dient wel ghesmeten.²⁵¹

In deze context als aanduiding van de eerste stap op weg naar het gasthuis (vgl. r. 243). *Robin* = dubbelz. voor penis.

250 *lecker*, kieskeurig. *si ... eten*, d.i. een referentie aan de bekende spotnaam voor Brusselaars, nl. *kiekeneters* (vgl. J. Cornelissen, *Ndl. volkshumor*, dl. I, 1929, p. 34).

251 *ghesmeten*, geslagen.

Van Lueven

- Vis disputare? Ita. Quid est ita? Ick en weet 's niet.²⁵³
 Soo sijdy dan victus; 't is een schotel bescheets, siet.²⁵⁴
 255 Soo sullen achter straten loopen dees jonghe clerckxkens.²⁵⁵
 Maer die groote sullen maken seer luttel werckxkens
 Van in huyskens van luxuriën 's nachts te loopen,²⁵⁷
 Al souden si boecken, cleeren en credit vercoopen.²⁵⁸
 Ende want se van den Keyenberch soo sijn besmit,²⁵⁹
 260 Daeromme so sijn se op dees dillekens temeer verhit,²⁶⁰
 Soodat kappe en kuevel dicwils blijft voor 't ghelach.²⁶¹
 Hou seg, hou! Is moeyer niet thuyt? Alle goeden dach!²⁶²

Van Ghendt

- 't Sal dit jaer te Ghendt dicwils al over noene gaen.²⁶⁴
 265 Want die clocke salder een telcken saysoene slaen.²⁶⁵
 Veel sullender maken den poyaert en den moyaert,²⁶⁶
 253 *Vis ... ita*, Lat.: wilt u disputeren? Ja. Wat is ja?; met het eropvolgende 'Ick ... niet' is dit een
 parodie op de *disputatio*, d.i. een geleerde twistspraak aan de middeleeuwse universiteit. De
 antwoorden zijn van de marot.
 254 *sijdy*, sijn ghy. *victus*, Lat.: overwonnen; de verliezer van de *disputatio*. 't ... *bescheets*,
 [*bescheets*] (ook in Ulenspieghel 1606) verbeterd uit *beschees*, d.i. 't is niet meer dan een
 schotel stront, het stelt niks voor of 'het is doorgestoken kaart', 'twee handen op één buik';
 vgl. voor het laatste J. Sartorius, *Adagiorum chiliades tres* (Antverpia, J. Loei, 1561), fol.
 201 verso, nr. 27, waar de uitdrukking 'hoeren ende boeven is een ghespan' wordt
 gelijkgesteld met 'daer is een schotel vuyt ghemaect'.
 255 *achter straten loopen*, over straat zwerven. *clercxkens*, studentjes.
 257 *huyskens van luxuriën*, bordelen.
 258 *credit vercoopen*, kredietwaardigheid verliezen (?). Het thema van de aan lager wal rakende
 student is reeds bekend in de vagantenpoëzie; vgl. *Goliard poets* (ed. G.F. Whicher, 1949),
 p. 109 e.v., 227, 269, 277. Zowel de herbergiers als de klanten hadden het recht om kleding
 als betaling te eisen, resp. aan te bieden; vgl. B.H.D. Hermesdorf, *Herberg in de Nederlanden*
 (1957), p. 152 e.v. (zie ook r. 261).
 259 *want ... besmit*, d.i. want ze zijn (namelijk) zo zot. *Keyenberch* = zotheds-toponiem: eig.
 een vaker voorkomende naam voor een berg of heuvel, hier dubbelz. voor 'plaats waar de
 zotten verblijven' (vgl. ook *WNT* 7, 2053 en 2059). Volgens het volksgeloof werd waanzin
 veroorzaakt door een *kei* in het hoofd (vgl. ook *T* 127); *besmit* = besmeten of besmet.
 260 *dillekens*, delletjes.
 261 *kappe en kuevel*, uitdr.: alles, hun hele hebben en houden (lett.: kap en mantel); vgl. aant. r.
 258.
 262 *Hou*, uitroep om opmerkzaam te maken. *alle*, meew. vw.: iedereen.
 264 *over noene gaen*, evidentievoorspelling; tevens dubbelz. als uitdr.: in de war raken (vgl. L.L.
 de Bo, *Westvlaamsch idioticon*, 1873, p. 650b).
 265 *die clocke*, d.i. wsch. de Roelandsklok (ook wel: Schepenen- of Banklok), die in 1544 'boven
 in den nieuwen lanteren' werd opgehangen, waar ze voortaan het uur had moeten slaan. De
 klok was echter uiterst moeilijk in beweging te brengen en bracht een lelijk geluid voort (vgl.
 F. de Potter, *Gent, v.d. oudsten tijd tot heden*, 1883, p. 532-50, m.n. 519-20). *salder ... slaen*,
 zal er telkens het uur slaan; d.i., gelet op r. 264, ongetwijfeld een ironische mededeling.
 266 *maken ... moyaert*, d.i. de zuiplap en de fat uithangen. *poyaert* = afleiding van *pooien*, d.i.
 zuipen.

- Maer de waghens sal men vinden ontrent den Hoyaert.²⁶⁷
 D'wif die den tol ontfangt spreekt beter dan een stomme;
 Conde se niet spreken, ick gaver noch twee corten omme.²⁶⁹
 270 Waerdy te Ghendt by een meysken alleen in haer celle,²⁷⁰
 Wat soudy se doen? Omhelsen! Soudy? Jae ick. Dat 's een gheselle!²⁷¹
 Preut, sey de duyvel, en hi werp eenen Wael in de helle.²⁷²

Van Brugghe

- 't Is daer oock: 'Beso les manos', 'Jan, coemt, cust mi nou'.²⁷⁴
 275 't Isser al berockelt! Dies gheve ick hem eenen jou.²⁷⁵
 't Sal te Brugghe redelijck al goeden spoet hebben,
 Maer die rijcke lieden sullen d'meeste goet hebben,
 Dees meyskens wordender seer haestelijck vlogghe.²⁷⁸
 Gheeft men se eens de nope, si vallen op den rugghe.²⁷⁹
 280 Alle bate helpt, sey de zee, en si piste in de mugghe.²⁸⁰

- 267 De relatie met r. 266 is niet duidelijk. Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 551a vermeldt de *Hoyaert* als naam voor de plaats waar de hooimarkt werd gehouden (M. Gysseling, *Gent's vroegste gesch.*, 1954, p. 50 noemt nog een tweede Hooiaard); mgl. met gedachten aan het motief van de hooiwagen (vgl. A 148).
 269 *corten*, kleine muntjes.
 270 *Waerdy*, waert ghy. *celle* = kamertje.
 271 De marot geeft de antwoorden. *soudy*, soudt ghy. *se*, haar. *gheselle*, maat, makker.
 272 Variant van bekende zeispreuk (vgl. C. Kruyskamp, *Allemaal mensen... Apologische spreekw.*, 1965, p. 25, nr. 160), waarin een *paap* in de hel wordt geworpen.
 274 *Beso les manos*, vgl. aant. r. 245. *Jan ... nou* [*nou* verbeterd uit *nu*; Ulenspieghel 1606 heeft 'verbeterd' tot een evenmin oogrijmend (quasi-Spaans?) rijmwoord *mino*], nabootsing van de activiteit der Brugse lichte meisjes, nagespeeld door zot en marot.
 275 't ... *berockelt*, blijkbaar: 't is geheel berocheld, nl. het lichaamsdeel (i.c. de hand?) dat de zot op uitnodiging aan de marot heeft voorgehouden voor een kus; vgl. voor deze stereotype marot-actie de aant. op. r. 158, sub *compere*. *Dies*, daarom. *eenen jou gheven*, uitdr.: een jouw, een uitbrander geven.
 278 *haestelijck*, onverwacht snel, vroegtijdig. *vlogghe*, rijp voor geslachtsverkeer.
 279 *de nope*, het duwtje.
 280 Komische omkering van de bekende zeispreuk 'alle beetjes helpen, zei de mug, en piste in de zee'.

Van Mechelen

- Hebt u nu cloeckelijck, ghi Mechelse hanssen,²⁸²
 Oft Sinte-Gurck sal tot uwent comen danssen.²⁸³
 Wacht dat ghi niet, hoe dat u wijf kijft oft bast,²⁸⁴
 285 Voren en woont daer men de torven tast.²⁸⁵
 En ghi wijfs, om vry te sijn van sulck achterdincken,²⁸⁶
 Wilt Sinte-Gurcken dapperlijck beschincken,²⁸⁷
 Oft hi sal comen danssen voor u duere onversaecht,
 In teeken dat ghi voorslaept en de broeck oock draecht.²⁸⁹
 290 Voorwaer, die een quaet wijf heeft, is deerlick gheplaecht!

Van Iperen

- ‘Die ruese coemt, den draeck die volcht ernaer’,²⁹²
 Sullen de clocxkens spelen op den Tuyndach aldaer.²⁹³

- 282 *Hebt ... cloeckelijck*, gedraagt u nu verstandig. *hanssen*, sullen die door vrouwen overheerst worden. Vgl. voor de literaire typering van dit soort lieden, vaak *hennentasters* genoemd, Pleij en Resoort 1974/5, p. 392-6 en Grauls 1957, p. 141-7. Van een dergelijke reputatie van Mechelaars is uit andere bron overigens niets bekend (vgl. echter aant. A. 7-8, sub *Hennen*).
 283 Deze regel geeft wsch. een (variant op een) uitdrukking. *Sinte-Gurck* = blijkbaar de scherts-patroon van de hennentasters, ons alleen bekend uit de 17e-eeuwse krachtterm (*b*)y *Gurcke* (vgl. WNT 5, 1308, waar o.i. ten onrechte rekening wordt gehouden met de mogelijkheid dat *gurk* een verbastering is van *God*). De naam is missch. een variant van *Jurjen* of *Jeurken*, d.i. *Joris*; deze naam wordt in MRG, p. 500 (s.v. *vischsop(pe)*, opm. III) in verband gebracht met zotten of narren.
 284 *Wacht*, pas op.
 285 Uitdr.: d.i. zich door de vrouw laten overheersen; vgl. bv. Refreinenbundel ed. 1940, dl. 2, p. 207, r. 28-9: ‘Ic lache als ic Jan treetsacht sie wonen Daermen die torven tast [...]’, Harrebomée I, 314a: ‘hij is de waard van het turfhok’, en ook K 159. Er is een duidelijke, mogelijk associatieve verwantschap met het woord *hennentaster* (vgl. aant. r. 282).
 286 *achterdincken*, verdenking.
 287 *dapperlijck beschincken*, flink op drank trakteren of overladen met geschenken.
 289 *voorslaept*, d.i. blijkbaar: ‘in bed de plaats inneemt van de man’, slapend aan de kamerzijde van het bed, terwijl de vrouw achter de rug van de man, aan de muurzijde ‘hoort’ te liggen. Het woord is ons alleen bekend uit de parafrase op het ‘Leenhof der gilden’ (Van den Berghe ed. 1950, p. 37), r. 13, waar ‘[allen die wijffven] die altijd voerslapen’ door de editeur beslist maar nogal cryptisch wordt verklaard met: ‘vooraan in bed, de bedstede liggen, zodat de man “achter de batterij” ligt’. Vgl. ook *Volksboek v.d. X esels* (ed. A.v.d. Elslander, 1946), p. 24, r. 79: ‘Hannen ligt achtere’. en ... *draecht*, vgl. aant. r. 181.
 292 Mgl. de titel van een lied, i.i.g. als zodanig gepresenteerde aanduiding van het feit dat de *reus* na klokgelui tevoorschijn placht te komen, zoals ook in het bekendste reuzenliedje ‘Als de grote klokke luidt / De reuze komt uit’ al aangegeven wordt (vgl. C. de Baere, *Onze Vlaamsche Reuskens*, 1941, p. 78-9 en F.v. Duyse, *Het oude Ndl. lied*, dl. 2, 1915, p. 1242-9). De regel refereert aan de feeststoet op *Tuyndach* (r. 293), waarin ondermeer beelden van een reus en een draak werden rondgedragen.
 293 *Tuyndach*, feestdag op de eerste zondag van augustus, gevierd in Ieper ter ere van O.L.V. van Tuin, ter herdenking van haar hulp bij de overwinning over een met Gentenaren verbonden Engels bezettingsleger (vgl. r. 298-9). Vgl. voor de verdere tradities van dit feest A. Vandenpeereboom, *Tuindag et Notre Dame de Tuine* (1881).

- Al sijn die banckerotiers van de lotherie om den hoeck,²⁹⁴
 295 Nochtans schijt de lotherie in hueren broeck.
 't Is wel 'lotherie, dieverie', soo men pleech te segghen,
 Maer mocht ick 't hoochste lot krijghen, ick sou noch inlegghen.
 Iperen sal nemmermeer in eenich beluyck quelen,²⁹⁸
 Want die borghers connen nu al krijchsghebruyck spelen.²⁹⁹

Alle d'ander Brabandtsche ende Vlaemsche steden

- Sullen alle dit jaer leven in grooter vreden,
 Sooverre als 't volc malcanderen niet en ontbiedt voor recht,³⁰²
 Sooverre als nyemant en slaet, stoot, kijft oft vecht.
 De reste sal men weten als 't al openbaer is.
 305 Men sal gheen procureurs vinden die segghen dat niet waer is.³⁰⁵

Conclusie

Adieu, tot weertastens toe, God wil u ghesparen wel.³⁰⁷
 Bidt voor my als ick achterstae, dat ick mach varen wel.³⁰⁸

Finis.

Eindnoten:

- 108 NK 2088, ex.: KB Kopenhagen. Vgl. voor datering Vervliet 1973. Moderne edities: Ulenspieghel ed. 1943 en Ulenspieghel ed. 1948. Vgl. i.h.a. Debaene 1970 en Honegger 1973.
 109 Ulenspieghel ed. 1943, 5-6; Ulenspieghel ed. 1948, 3-4.
 110 Rouzet 1975, 129-30; Resoort 1971.
 111 BT 4360; BB, IV, 738; Zech-Du Biez 1903, nr. 109.
 112 Zie noot 67.
 113 Andere fake-adressen: 'A Forchamp, Chez Colophon de Bacharach' (1602); 'Tot Lovendeghem, By Roosemondt Goemare, inden Voghelensanck' (1606); 'Tot Uranopoli In 't huys der
 294 *lotherie*, van een met enige regelmaat gehouden Ieperse loterij hebben we geen spoor kunnen vinden; mgl. betreft het hier een referentie aan een t.g.v. Tuindag gehouden loterij, die gedurende een korte tijd enige faam genoot. In de late middeleeuwen werden regelmatig loterijen gehouden, doorgaans met charitatieve doeleinden; vgl. G.A. Fokker, *Gesch. der loterijen in de Ndl.* (1862) en A. Hallema, in: *De nieuwe gids* 54 (1939), p. 304-18.
 298 *in ... quelen*, onder enige belegering lijden.
 299 Wsch. als één der festiviteiten op Tuindag.
 302 *ontbiedt voor recht*, voor het gerecht daagt.
 305 *procureurs*, zaakwaarnemers, advocaten. *die ... is*, ironisch: ze draaien er nl. altijd omheen, een stereotiepe kritiek in de standensatire op advocaten en rechters (vgl. J. Mann, *Chaucer and the medieval estates satire*, 1973, p. 89-90). *dat* = dat 't.
 307 *tot weertastens toe* [verbeterd uit *tot weertasteys toe*], verhaspeling van *tot weerziens toe*.
 308 *als ick achterstae*, wanneer ik wegga.

Waerheydt' (1611); 'tot Hadopoli. By Poniroponus' (1611). Vgl. BB, V, 76, 78-9, 90-1 en 91.
Vgl. voor David voorts de inleiding op *L* (p. 163).

114 Victorie 1542.

Knollebol

Net als *U* is ook de ‘pronstelcatie’ van Malfus Knollebol een uitgave van Marie Ancxt, de weduwe van Jacob van Liesveldt. In de titel wordt al meegedeeld dat de tekst van toepassing is op het jaar 1561 (‘elvenvijftich’), zodat de tekst in datzelfde jaar gedrukt is.¹¹⁵

Het enig overgebleven exemplaar van deze editie wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.¹¹⁶ Het is een uitgave in quartoformaat van één katern (4 bladen). In tegenstelling tot de andere spotprognostaties bevat de titelpagina van *Knollebol* geen houtsnode, maar begint de tekst onmiddellijk na de titel. Wie die auteur is, blijft een raadsel; hij verschuilt zich achter een spotnaam die nadere identificatie niet toelaat.

Knollebol vertegenwoordigt het genre spotprognostatie op het eindpunt van haar ontwikkeling: de tekst functioneert meer dan de andere bekende voorbeelden als kruiwagen van de bekende oude grappen. De relatie met de technische aspecten van de astrologie is bijna helemaal losgelaten. Herkenbaar is nog het stramien van de hoofdstuk-indeling van de serieuze prognosticatie.

Het rijm, dat vooral in de contemporaine rederijdersliteratuur een groot aanzien genoot en uitsluitend als uiterlijk kenmerk vermocht een tekst acceptabel te maken, verraadt in *K* juist het nagenoeg *ontbreken* van zoiets als ‘literaire kwaliteit’. Met een elders zelden aangetroffen onverschilligheid heeft de schrijver zijn toevlucht genomen tot stoplappen en leenwoorden, terwijl ook aan het metrum zo goed als geen aandacht is geschonken.

Het zijn echter ondermeer juist deze elementen die deze tekst mede tot een derivaat van een voordrachtstekst bestempelen, want juist een snel in elkaar gedraaide, misschien zelfs gedeeltelijk geïmproviseerde ‘buut’ zal dit soort trekjes vertonen (vgl. ook p. 45-6).

Anders dan in *U* zijn er in *K* geen aanwijzingen meer overgebleven van een *verbaal actief aandeel* van een marot. Wel herkent men een enkele keer een rudiment van het soort zot met marot-voordracht waarin de marot een stomme, mimische rol is toebedeeld die geheel door de zot wordt gedragen. Die herhaalt dan de woorden die de marot hem zogenaamd influistert en interpreteert voor het publiek de door de marot gemaakte bewegingen.

Een opvallend kenmerk van de tekst is de bijzondere betrokkenheid bij alles wat met vreten en zuipen te maken heeft: veelvuldig worden er allerlei lekkernijen opgesomd of worden de nadelen van te overvloedige consumptie aan het publiek voorgehouden.

Translatie vanden

Iarr ons heeren.

**Dupsent vyft hondert sonder verfeeren
En eluen vyftich daer toe gheresen
Van Meester Malfus knollebol gheprezen
Ghecalundeert op den Merregaen
Van die ecele Stadt Nothuaen.**

Proteloghe.

It bede van mijne goden beminden vzin
De eersamē **O**lton; **M**ausolfus het si v bekint
Hieb ich dees **T**ranslatie voor my ghenomen
Te scriuen van tghene dat ons toe sal comen
Want elck wel can weten/verflaghet bediet
Het ghene dat ouer hondert iarr is gheschiet
Want dat machme lesen in **H**istorie en cronicken
Maer ich sal toecomende dinghe doo; mijn ezel
practijcken

Des **A**strolomijlen bekijcken in die sterren excellent
Die inden hemel van mijn hoetse staen gheprent
So vindich dat **V**enus sal sijn ontrent **P**lapius habitatie
En **M**ars sal nu hebben cleyn dominatie
Want hy leyt in **J**anus tempel ghebonden
Met een ketene wel van eenendertich duysent ponden.
En **S**erberus leyt oock nu wel vast
In **A**bbegat/die mylen doo; die helle ghetast
Soo dat hi ons nu en can ghebruyngen in gheen verfeeren
Hier hebt ghi die heculatie van die **P**lamben oft heeren
Dees teghenwoordighen iaers van eluen vyftich claer
Doo; meester **M**alfus knollebol voorwaer.

**Pronstelcatie van den jare ons Heeren¹
duysentvijfhondert, sonder verseeen,²
en elvenvijftich daertoe gheresen,³
van meester Malfus Knollebol ghepresen.⁴
Ghecalvuleert op den meregaen⁵
van die esele stadt Norivaen.⁶**

Proteloghe⁷

- Ter bedde van mijnen goeden beminden vrint,
Den eersamen bottoor Mousolfus, het si u bekint,⁸⁻⁹
10 Heb ick dees pronstelcatie voor my ghenomen
Te scrijven van 't ghene dat ons toe sal comen.
Want elck wel can weten, verstaghet bediet,¹²
Hetghene dat over hondert jaer is gheschiet,¹³
Want dat mach men lesen in storiën en de cronijcken.¹⁴

- 1 *Pronstelcatie*, verhaspeling van *pro(g)nosticatione* met *pronsel(en)*, d.i. rommel(en); vgl. *U* 36, *pronselinghe*.
- 2 *sonder verseeen*, zonder twijfel.
- 3 *elvenvijftich*, d.i. 61; hier vervormd tot een constructie met het zottengetal 11. Vgl. voor gelijksoortige dateringen, typisch voor de volksfeest-literatuur: Pleij 1972/3, p. 207-8. *daertoe gheresen*, daarbij opgeteld.
- 4 *Malfus Knollebol*, pseudoniem van een spotnaam voor de auteur. *Malfus* = spotnaam met nadruk op *mal*, wsch. gevormd naar analogie met soortgelijke (meestal Bargoense) scheldwoorden op *-es* en *-us*; vgl. *WNT* 9, 150-1, sub *malkus* waarvan het synoniem *markolfus* wijst op een zelfde woordvormings-relatie tussen *Malfus*, *Mousolfus* (r. 9) en *Molfus* (r. 136), en ook J.v. Ginneken, *Handb. der Ndl. taal*, dl. 2 (1934), p. 129; *Knollebol* = spotnaam, samengesteld uit *knol*, d.i. een dun soort bier met *bol*, d.i. buik (samen dus 'bierbuik') of met hetzelfde *-bol* (= 'kerel') dat ook in woorden als *losbol* voorkomt. *ghepresen*, bepaling bij *meester Malfus Knollebol*.
- 5 *Ghecalvuleert*, verhaspeling van *ghecalculeert* met gedachten aan *calf* en de bij dat dier horende noties 'dom' en 'onervaren', of met gedachten aan *kalven* in de bet. braken (vgl. Cornelissen en Vervliet, dl. 2, p. 613). *meregaen*, verhaspeling van astrol. term *meridiaen*; mgl. met gedachten aan *mergen*, d.i. vervrolijken (vgl. *MNW* 4, 1448, waar van dit woord een oorspronkelijke vorm *merrigen* wordt verondersteld, en vgl. voor een andere verhaspeling *L* 3).
- 6 *esele*, vgl. aant. *U* 5. *Norivaen*, scherts-toponiem (voor Antwerpen?), waarvan evt. dubbelzinnigheid ons ontgaat.
- 7 Vgl. aant. *U* 40 en 58.
- 8-9 *Ter ... Mousolfus*, deze openingsformule geeft een parodie op de *amicitia*, d.i. het noemen van een vriend als opdrachtgever; vgl. Lausberg 1960, dl. 1, p. 157, en voor een praktische toepassing Appendix A, r. 26-30 en 36-7. *bottoor* = (ook van elders bekende) verhaspeling van *doctoor*, met gedachten aan *botoor* (= domoor) of, vanwege het gulzig-consumptieve karakter van de tekst, met gedachten aan *botten*, d.i. gulzig eten; vgl. ook de zoekgeraakte *Rijm-Almanach 1595* (zie inleiding, p. 31), die geschreven heet te zijn door 'Bottoor H. Plomparius Gecco', en de aant. op *U* 3, *sloctoor*. Voor de vorming van de naam *Mousolfus* (waarvan een evt. dubbelz. betekenis ons ontgaat), vgl. aant. r. 4, sub *Malfus*.
- 12 *verstaghet bediet*, wanneer u de bedoeling begrijpt.
- 13 *over hondert jaer*, honderd jaar geleden; vgl. voor implicaties aant. *U* 47.
- 14 *storiën*, historiën.

- 15 Maer ick sal toecomende dinghen door mijn ezel practijcken¹⁵
 Des astrolomijlen bekijcken in die sterren excellent,¹⁶
 Die in den hemel van mijn koetse staen gheprent.¹⁷
 So vind ick dat Venus sal zijn ontrent Priapus' habitatie¹⁸
 En Mars sal nu hebben cleyn dominatie,¹⁹
 20 Want hy leyt in Janustempel ghebonden²⁰
 Met een ketene wel van eenendertichduysent ponden.²¹

Door Hans Holbein

- 15 *ezel*, vgl. aant. U 5.
 16 *astrolomijlen*, verhaspeling, wsch. van *astronomiën* = verbogen vorm van *astronomie*) met *astrologhie*, waarbij de herkomst van de tweede *l* en de evt. daardoor geconstrueerde dubbelzinnigheid niet duidelijk zijn. *excellent*, hoog verheven.
 17 *koetse*, (hemel)bed.
 18 Aanduiding van het feit dat de sexualiteit een belangrijke rol zal spelen. *Priapus* = god van de vruchtbaarheid (veelvuldig voorgesteld als fallus); *habitatie* = verblijfplaats.
 19 Aanduiding van het feit dat er geen oorlog gevoerd zal worden, wsch. in aansluiting op het feit dat er sinds de vrede van Cateau Cambresis in 1559, die een eind had gemaakt aan de lange reeks van oorlogen tussen Frankrijk en Karel V en Philips II, een stabiele vrede leek te heersen. *cleyn dominatie* = weinig (over)macht.
 20 *Janustempel*, een poort in Rome (van het Forum Romanum) die alleen gesloten werd als er vrede heerste in het Romeinse Rijk; daarom hier genoemd in kader van voorspelling van vredig jaar: *Janus* werd immers ook beschouwd als sleutelbewaarder van de tijd.
 21 D.w.z. met een zeer zware ketting, zeer vast.

- En Serberus leyt oock nu wel vast
 In Nabbegat, drie mijlen door die helle ghetast,¹⁸⁻²³²²⁻³
 Soodat hi ons nu en can ghebrenghe in gheen verseeren.²⁴
 25 Hier hebt ghi die heculatie van die planeten oft heeren²⁵
 Dees teghenwoordighen jaers van elvenvijftich claer,
 Door meester Malfus Knollebol voorwaer.

Van den clypsis van desen jare²⁸

- Wanneer ick tsavonts thuyscome ende ben wel ghedroncken,
 30 En meyn op mijn bedde te gaen ligghen roncken,
 So coemt mijn wijf met eenen drijvoetstoele³¹
 En 't wort clypsis ontrent mijnen doele,³²
 Waerdoor het gheheel verduystert
 En veel swerte wolcken, hierna luystert,
 35 Comen dan door de locht ghedreven,
 Soodat een onweer wort boven schreven.³⁶
- 18-23 Parodie op soortgelijke synoptische jaarkarakteristieken, zoals in de prologen van serieuze prognosticaties vaak bij wijze van voorproefje gegeven; in deze regels zijn alleen *Venus* en *Mars* astrol. entiteiten.
- 22-3 Deze regels vormen een merkwaardige variant van de door Harebomée I, 75b opgetekende uitdr. 'hij gaat naar Bommelskonten, drie uren boven de hel, daar de honden met het gat blaffen'. *Nabbegat* - (net als *Bommelskonten*) een benaming voor de hel, betekent lett.: aars van de duivel, en is etymologisch verwant aan het woord *nobis*, de benaming voor de oudgermaanse conceptie van de 'verkeerde wereld' (een soort paradijs-idee dat in de christelijke cultuur gedemoniseerd is; vgl. de situering van Luilekkerland in VGD ed. 1899, p. 142, r. 16-8: 'het [t.w. *Luilekkerland*] is gheleghen recht in noort-hommelen / dwars op dese syde / na by die Galghe / drie mijlen door lange nachten'); *Serberus* (Lat.: Cerberus) = de driekoppige hellehond uit de Griekse mythologie, die niemand liet terugkeren tot de levenden; hellehonden kwamen dus blijkbaar ook in de oudgerm. concepties voor als poortbewakers (vgl. ook Bax 1949, p. 34); *drie mijlen* = gebruikelijke imaginaire afstaandaanduiding in soortgelijke benoemingen van verkeerde wereld, voorgeborchte en hel (vgl. voor het getal *drie* A. Viaene, in: *Volkskunde* 61, 1960, p. 97-103, m.n. 102-3); *ghetast* = op de tast, onzeker gelopen, wat aansluit bij de voorstelling van de hel als ware het daar stikdonker (vgl. VGD ed. 1899, t.a.p., en *Dat boeck vander voirsienicheyt Godes*, ed. A.F.S. Burssens, 1930, p. 106, r. 17-9: 'In die helle is voirt een ewich nacht . nymmermeer dach . ende duusternisse alsoe groet dat men se tasten mach mit handen'). Vgl. in het algemeen voorts: MRG, p. 271, sub *nobis*, J.J. Mak, in: *Volkskunde* 49 (1948), p. 11-21 en in: *TNTL* 69 (1952), p. 104-9, WNT 3, 333. Vgl. over de verkeerde wereld M. de Meyer, *Volks- en kinderprent* (1962), p. 428-440.
- 24 *verseeren*, kwellen.
- 25 *heculatie*, verhaspeling van *speculatie* (d.i. beschouwing), wsch. met *hekelen* en dat in de gewone bet. of in die van 'gedurig van plaats verspringen' (vgl. Cornelissen en Vervliet, dl. 2, p. 547). *heeren*, astrol. term.
- 28 *clypsis*, astrol. term (eclips).
- 31 *drijvoetstoele*, hier als slagwapen; vgl. aant. U 177.
- 32 D.w.z. 'dan word ik bewusteloos geslagen' (of: 'zó geslagen dat ik sterretjes zie'). *clypsis* = hier dubbelz. voor bewusteloosheid, duizeling; *doele* = eig. schietbaan voor balspel, hier dubbelz. voor lichaam (of lichaamsdeel: bv. achterwerk, vgl. Van den Dale ed. 1944, p. 152, r. 149: 'Ick sou hem verset hebben sinen doel', d.i. ik zou hem slaag gegeven hebben).
- 36 *onweer*, in parodie op weersvoorspelling in serieuze prognosticaties; hier overdrachtelijk voor ruzie (vgl. ook S 129). *boven schreven*, boven mate.

- D'operatie van desen clypsis hebbende wel versint,³⁷
 Seg ick dat den reghen volcht na den wint.³⁸
 Den tweeden clipsis worde ick oock ghewaer,
 40 Want als ick mijn ghelt verdroncken heb hier en daer,
 Soo is 't t'onsent clipsis in de schappraye;⁴¹
 En dan, gaende in mijn borsse sonder delaye,⁴²
 Soo is 't daer oock clipsis door sulcx bestieren,
 Soodat ick niet meer en mach gaen bieren.⁴⁴
 45 En desen clypsis sal tot veel plaetsen thoonen sijn cracht,
 Soodat die menighe sijn hoofd sal crauwen onsacht⁴⁶
 Daer 't hem niet en jueckt, ick seg 't u bloot.⁴⁶⁻⁷⁴⁷
 Dus wacht hem elck van desen clypsis groot.⁴⁸

Van die mane

- 50 Als die mane uut is, sonder ghecken,
 Salder een nyeuwe wederom verwecken.
 Maer als 't volle mane is, verstaet den sin,
 Soo licht si beter dan in 't beghin.
 En wildy weten die vloeyen oft ghetijen,⁵⁴
 55 Soo suldy weten, ick moet belijen:⁵⁵

- 37 *operatie*, werking. *hebbende wel versint*, goed overwogen hebbend.
 38 *reghen*, hier mgl. overdrachtelijk voor tranen. *wint*, hier mgl. overdrachtelijk voor de onstuimigheid van de ruzie.
 41 *clipsis*, vgl. aant. U 68. *schappraye*, proviandkast.
 42 *borsse*, geldbeurs. *delaye*, uitstel.
 44 *bieren*, bier drinken.
 46 *die menighe*, menigeeen.
 46-7 *sijn ... jueckt*, uitdr.: zich krabben, als blijk van radeloosheid, besluiteloosheid.
 47 *bloot*, onomwonden, ronduit.
 48 *Dus ... van*, dus neme eenieder zich in acht voor.
 54 *wildy*, wilt ghy.
 55 *suldy*, sult ghy. *moet*, moet 't. *belijen*, verklaren, zeggen.

'Eedelaert'

- Als die mane vol is, half, oft als se beghint te wassen,
 Soo ees 't goet ghetije; wilt hierna rassen⁵⁷
 Tsondaechs ende 's heylichsdaechs ter eender uren
 Na Borgerhout, na Berchem en Dueren,
 60 Na Mercxem, na Wulrijck en na 't Kiel mede,
 Na de plucke en na de koeketel te Hoboken in 't stede,⁶¹
 Ende al dees contreye door, sonder missen.⁵⁹⁻⁶²
 Dees partije comet weder metter ghissen⁶³
 Na de stadt van Antwerpen snel;
 65 Dit is te profijte van elck goet drinckghesel.

Van siecten en sterften van desen jare

- In dit teghenwoordich jaer, het is te grof,
 Salder meer sterven aen die galghe dan op 't kerckhof.
 En ontrent Halffoochst, 't en baet gheen lueren,⁶⁹
 70 Soo moeten 't die gansen deerlijck besueren.⁷⁰
 En te Paesschen, seg ick sonder duchten,⁷¹
 Sullen veel calveren sterven in alle ghehuchten.
 En t'Alderheylighen oft daer ontrent⁷³
 Soo sullen deerlijck worden gheschent
 75 Ossen en verckens in alle wijcken,
 Maer principael onder die rijcken
 Sullen sij 't te lijden hebben, ick seg 't u vast,⁷⁷
 Want die hebben 't ghelt met hoopen ghetast.⁷⁸
 Ende dan sullen oock diveersche siecten wesen,
 80 Maer principael, ick seg 't sonder vesen,⁸⁰
 Onder die gasten die buyten gaen knollen,⁸¹

57 *wilt hierna rassen*, d.i. gaat hierop af.

61 De bet. van *plucke* en *koeketel* is in deze context niet duidelijk; misschien zijn het kroegnamen.

59-62 De hier genoemde dorpen lagen alle op geringe afstand, doch *buiten* de banmijl van Antwerpen. Hier werd sinds 1516 slechts de helft van de *binnen* die grens geheven accijns op dranken geïnd, zodat deze dorpen zich, ondanks de verbodsbepalingen die Antwerpen aan haar burgers oplegde, in een grote belangstelling van Antwerpse drinkebroers mochten verheugen. Vgl. H. Soly, in: *Belg. tijdschr. voor filologie en gesch.* 46 (1968), p. 337-92 en D.M. Nicholas, *Stad en platteland in de m.e.* (1971), p. 53-5.

63 [*Dees* verbeterd uit *Deen* (D,een); een alternatieve verbetering is *Desen*]. *partije*, troep, nl. van drinkebroers. *metter ghissen*, ordeloos, i.c. door dronkenschap.

69 *Halffoochst*, dag van Maria Hemelvaart, 15 augustus. *lueren*, er omheen draaien.

70 *gansen*, hier mgl. als slachtoffer van een volksvermaak als 'ganstrekken' (het aftrekken van de kop van een aan een lijn opgehangen gans); mgl. ook wordt er alleen gerefereerd aan de slacht van deze vogel ter gelegenheid van een traditonele *Halffoochst*-maaltijd. Vgl. ook *A* 52-4, *H* 30-1 en 86-8.

71 *te Paesschen*, hier min of meer synoniem met de eerste slachttijd: die van jonge dieren in het voorjaar.

73 *t' Alder Heylighen*, hier min of meer synoniem met de tweede slachttijd.

77 *vast*, met nadruk, stellig.

78 *ghetast*, opgestapeld.

80 *sonder veesen*, zonder veinzen, zonder omhaal.

81 *buyten*, i.c. buiten de banmijl (vgl. aant. r. 59-62). *knollen*, bier drinken.

- Want dees sullen dick sieck sijn en haer broeck volprollen,⁸²
 Jae, en na Enghelant schieten en spouwen⁸³
 En 's morghens van pijnen haer hoofd moeten houwen.⁸⁴
 85 Ende dan krijghen si den losschen hooftsweer door 't verstooren⁸⁵
 Van 't sermoon dat si moeten hooren.⁸⁶
 En dan dees moosjanckers groot en smal,⁸⁷
 Die sullen van liefden oock worden mal,
 Dies men se na Gheel, seg ick, al worden si erre,⁸⁹
 90 Wel sal moghen voeren op een vulniskerre.
 En dan dees clicspillekens, in wiens hoven⁹¹
 Nyemant backen en mach, onder oft boven,

82 *dick*, dikwijls. *volprollen* volpoepen (van *prol* = dikke brij)

83 *na Enghelant schieten*, uitdr.: last hebben van diarree, schijterij. *Enghelant* = stront-toponiem, waarin *eng* = (bouw)grond; dus: in plaats van naar boven, naar beneden schieten.

84 *houwen*, vasthouden.

85 *losschen hooftsweer*, schele hoofdpijn.

86 *sermoon*, eig. kanselpreek; hier dubbelz. voor uitbrander van echtgenotes.

87 *moosjanckers*, vrouwenjagers, hopeloos verliefden.

89 *Dies*, om welke reden. *Gheel*, plaats in prov. Antwerpen, waar al vanaf de 15e eeuw grootscheepse opvangmogelijkheden bestonden voor armlastige krankzinnigen (vgl. H.H. Beek, *Waanzin in de m.e.*, 1969, p. 225-7 en M.H. Koyen, *Gezinsverpleging van geesteszieken te Geel* [...], 1973). *erre*, boos, kwaadaardig.

91 *clicspillekens*, lichte vrouwtjes. *hoven*, oven; hier dubbelz. voor vagina (vgl. ook *U* 122).

- Dan kassiers en Spaenjaerts. Och, dees arm slooren⁹³
 Sullen, sorch ick, van die mieren moeten smooren.⁹⁴
 95 En dees speelvoghelkens sullen krijghen leepe ooghen⁹⁵
 En druyperkens, clapoorkens sullen si moeten ghedooghen⁹⁶
 En eenen crancken rugghe tot elcker stont.⁹⁷
 Dus wacht er u voor, wildy blijven ghesont.⁹⁸
 En, als ander doen om een verschoonen,⁹⁹
 100 Hant van den teerlinck, oft hi sal u hoonen!¹⁰⁰

Van die vruchten der aerden

- Die vruchten der aerden, na mijn heculatie,¹⁰²
 Sullen goeden coop sijn tot elcker spatie¹⁰³
 Is 't dat wel gheraect is in alle wijcken.¹⁰⁴
 105 En daer en sal niet te dier sijn voor den rijcken¹⁰⁵
 Oft die ghelts ghenoech hebben in koffers, in laeyen;¹⁰⁶
 Nochtans mach ick oock wel goey appelvlaeyen¹⁰⁷
 En wat leckers, als heeren en vrouwen,¹⁰⁸
 Maer 't en ghebuert my niet by mijnder trouwen.¹⁰⁹
 110 En in die terwe, haver en coren
 Sal grooten afslach sijn, ick seg 't tevoren,¹¹¹
 Wanneer dat die pickers dat sullen afslaen¹¹²

- 93 *kassiers en Spaenjaerts*, hier gekozen als voorbeeld van de categorie 'mannen met geld'; vgl. voor de erotische reputatie van Spanjaarden ook *U* 245 en 274. *slooren*, sloeries, hoeren.
 94 *sorch ick*, vrees ik. *mieren*, naam voor syfilitische uitslag; vgl. Van den Berghe ed. 1950, p. 16, r. 287-90 (in een aan syfilis gewijde passage): 'Deze warande is vol wreeder dieren, Vol cleyns wiltbraets wit ende root, Onder een doyleeghe gequelt metten mieren, By een cranc fundament dwelc dicwils lijdt noot'. Vgl. over syfilis in de 16e eeuw L. Elaut, in: *Scientiarum Historia* 2 (1960), p. 9-16, 173-81, 3 (1961), 61-73.
 95 *speelvoghelkens*, pretmaakstertjes. *leepe*, druipende.
 96 *druyperkens*, etterige uitscheiding van de geslachtsdelen, kenmerkend voor gonorrhoe, maar in de m.e. verklaard als symptoom van syfilis. *clapoorkens*, syfilitische liesbuilen.
 97 *crancken*, pijnlijke. *tot elcker stont*, op elk ogenblik, steeds.
 98 *wacht... voor*; behoedt u ervoor. *wildy*, wilt ghy.
 99 *om een verschoonen*, d.i. wsch. om verschoond te blijven (i.c. van geslachtsziekte) of 'voor de lol'.
 100 *Hant... teerlinck*, d.i. wsch. een waarschuwing tegen onanie, waarbij *teerlinck* = dubbelz. voor geslachtsdeel. *hi*, d.i. de marot, die hier door de zot wordt aangewezen; vgl. voor de marot als brutale waarheidspreker en 'Publikums-beschimpfer' inleiding, p. 41-3.
 102 *heculatie*, vgl. aant. r. 25.
 103 *tot elcker spatie*, op elk moment.
 104 *dat*, dat 't. *wel gheraect*, goed geslaagd, overvloedig.
 105 *te dier*, te duur.
 106 *die*, meew. vw.: voor degenen die.
 107 *mach... wel*, houd ik ook wel van.
 108 *als*, net als.
 109 *by mijnder trouwen*, naar mijn overtuiging.
 111 *afslach*, eig. vermindering in prijs; hier dubbelz. voor het *afslaen*, d.i. maaien.
 112 *pickers*, maaiers; hier mgl. (vgl. de eerste bet. van *afslach*) dubbelz. voor dieven.

- En afsmijten met grooten hoopen, wilt dit verstaen.¹¹³
 En wast er wel boeckweye, na mijn vermeten,¹¹⁴
 115 Soo sal men veel boeckweyekoecken eten.
 En wordt er gherst ghemaeyt met grooten hoopen,
 Soo sullender veel om heet broot loopen.
 Kees, boter en eyeren fijn
 Sullen al tsamen niet te dier sijn,¹¹⁹
 120 Willen 't die boeren niet teveel vercoopen.¹²⁰
 En met alderhande melck sal men loopen¹²¹
 Op alle hoecken, eynden en straten,
 Met cruycken, stoopen en volle vaten¹²³
 En dat vercoopen alle volcken,¹²⁴
 125 En 't sal wel gheraect sijn, isser veel ghemolcken.¹²⁵
 En wast er veel ayjuyns, loock en rapen,¹²⁶
 Dat sal wel doen vijsten en den eers doen gapen.¹²⁷
 En wassender veel peen en pastenaken,¹²⁸
 Soo sal men goeyen hutspot maken

- 113 *afsmijten*, afhouden, maaien.
 114 *vermeten*, (plechtige) verzekering.
 119 *te dier*, te duur.
 120 *teveel*, voor teveel, te duur.
 121 *men*, nl. venters.
 123 *stoopen*, kannen.
 124 *alle volcken*, (aan) iedereen.
 125 *wel gheraect*, vgl. aant. r. 104.
 126 *ayjuyns*, ajuinen. *loock*, knoflook.
 127 *vijsten*, winden laten.
 128 *peen*, penen. *pastenaken*, soort witte wortels.

Door Frans Huys naar (pseudo) Hieronymus Bosch

- 130 En die sullen die Hollanders eten met volle caken,
 Maer die Vlamminghen sullenten oock wel mueghen¹³¹
 Soo wel als die Hollanders, 't en is gheen lueghen.

Van peys ende oorloghe¹³³

- Nae 't gaen van die teeken en planeten,¹³⁴
 135 Soo vinde ick in 't openbaer secreten,¹³⁵
 En na 't lexponeren van meester Molfus seerbaer,¹³⁶
 Dat dit jaer peys wesen sal voorwaer
 Daer men niet en vecht in wat ghehuchten.
 En tusschen twee amoreuskens, verstaet die cluchten,
 140 En sal gheenen twist wesen, het come hoe 't wilt,
 Heeft d'een de speere, d'ander heeft den schilt.¹⁴¹
 En wat si bedrijven, 't sal sijn uut ghenuechten reyn.
 Dus sal 't al peys sijn, ick seg 't certeyn.¹⁴³
 Noch men en sal vechten oft kijven
 145 Tenwaer onder dees quaey arghe wijven,¹⁴⁵
 Die niet en doen dan die straet besaeyen¹⁴⁶
 met eersbillen en sijn altoos belaeien¹⁴⁶⁻⁷¹⁴⁷
 Met eens anders ghebreken aen alle canten.¹⁴⁸
 En als die baken uutcomen, dan gaen dees danten¹⁴⁹
 150 En maken eenen strijt, dat een mach eysen, sonder lieghen,¹⁵⁰
 Die 't siet, soodat die haren vlieghe
 Lancx die straten, soo dicke als wolsacken,
 131 *mueghen*, lekker vinden.
 133 *peys*, vrede.
 134 *'t gaen*, d.i. de beweging. *teeken*, zodiactekens.
 135 *secreten*, geheimen.
 136 *lexponeren*, verhaspeling van *exponeren*, d.i. uiteenzetten, met *lex*, d.i. les, onderricht (?).
Molfus, spotnaam voor pseudoautoriteit; vgl. voor de vorming aant. r. 5, sub *Malfus*, en *WNT* 9, 1035, sub *molferd* waarvan het aldaar besproken *Molphus* (een scheldwoord in een tekst uit 1636) een gewijzigde vorm zou representeren. *seerbaer*, mgl. variant van *se(d)ebaer*, d.i. zedelijk, naar vaste beginselen levend (vgl. *MNW* 7, 849-50), vervormd o.i.v. het bijna synonieme *eerbaer*.
 141 Uitdr.: zoveel als 'zich niet gewonnen geven', 'een weerwoord hebben' (vgl. *WNT* 7, 2620, *Antwerps Liedboek*, ed. K. Vellekoop e.a., 1972, dl. 1, p. 18 en dl. 2, p. 139 G. Kazemier, in: *TNTL* 91, 1975, m.n. p. 250-1); hier zijn *speere* en *schilt* dubbelz. voor resp. mnl. en vrl. geslachtsorgaan. Vgl. ook aant. *U* 238.
 143 *ick ... certeyn*, ik zeg het met nadruk, stellig.
 145 *Tenwaer*, behalve.
 146 *Die ... doen*, die niets anders doen.
 146-7 *die straet ... eersbillen*, uitdr.: overal de afdruk van billen achterlaten, d.w.z. doelloos en lui op straat rondhangen.
 147 *belaeien*, ironisch: belast.
 148 *aen alle canten*, stoplap: overal.
 149 *als... uutcomen*, uitdr.: als de aard van de zaak duidelijk aan het licht komt; mgl. samen met de regels 150-5 teruggaand op de uitgebreidere uitdr. 'als de hoeren kijven, komen de baken uit' (vgl. A. de Cock, in: *Volkskunde* 9, 1886, p. 107-11, m.n. 110, nr. 663). *danten*, lichtzinnige vrouwen.
 150 *eysen*, ijzen, rillen.

- En lappen d'een d'ander voor haer kinnebacken¹⁵³
En pluckharen d'een den anderen wel tedege goet ront,
155 Ghelijck dees jonghe haenkens doen, tot elcker stont.
En dan sal 't oock oorloghe wesen sonder versaghen
Om dees wijfs die de broeck willen draghen
En haer mans, wilt hierop letten,
Gheerne in den torfhoek soudan setten.¹⁵⁹
160 En die catten en honden sullen, ick meen 's,
Dit jaer oock qualijck draghen eens.¹⁶¹
En die craeyen sullen den uul oock qualijck mueghen
En sullen hem vervolghen, 't en is gheen lueghen,
In alle wegghen met groot verlangghen.¹⁶⁴
165 En menighe salder eenen onder sijn bonet vanghen.¹⁶⁵

153 *lappen*, meppen.

159 *in ... setten*, uitdr.: in de hoek drukken, overheersen, versmaden in sexueel opzicht; vgl. aant. *U* 285.

161 *draghen eens*, eendrachtig zijn.

164 *In alle wegghen*, allerwegen, overal.

165 Uitdr.: vgl. aant. *U* 29.

Van die vier tijden des jaers¹⁶⁶ Ende eerst van den winter

- Den winter beghint naer mijn ghewach
So haest als wy krijghen den eersten dach.
170 En hi en sal niet seer cout sijn, wilt hierop bouwen,
Is 't dat niet veel en vriest, by mijnder trouwen.¹⁷¹
Oft, is 't oock dat ic 't te bat mach raeyen,¹⁷²
Dat die winden niet te straf en waeyen.
Nochtans sal men in alle hoecken
175 Het goet vier en werm stoven soecken.¹⁷⁵
En het goet bier en edelen Rijnschen wijn
Die souwer oock ghenuechelijck by sijn.
En goede braeyworsten, wilt daerna haken,¹⁷⁸
Die souwen daer oock wel by smaken.
180 En eenen eyndtvoghel, ghesmoort in de boter, wel vet,
Dat waer dan oock een aerdich bancket.
Ende het ghemeen volck naer mijn meenen
Sal meer soecken hout en torf dan steenen.
En wulle soccken en bonte wanten
185 Sullen dan oock wesen goede callanten.¹⁸⁵
Hoolbloken en plattijnen mede¹⁸⁶
Sal dan oock neeringhe sijn na d'oude sede.
En den edelen Heyn sal sonder verlaten¹⁸⁸
Menich oudt wijf wel comen te baten¹⁸⁹
190 En menich camer schilderen hier en overal,¹⁹⁰
Sodat hi in d'ambacht moeten comen sal.¹⁹¹
En men sal desen winter oock, na mijn verstant,
Veel snotvincken vanghen metter hant.¹⁹³
Ende die sneppen sullen eenen onghelogen
195 Vanselfs comen toeghevloghen.¹⁹⁴⁻⁵
166 *tijden*, seizoenen.
171 *by mijnder trouwen*, vgl. aant. r. 109.
172 *te bat*, nog beter.
175 *vier*, vuur.
178 *haken*, verlangend reiken.
185 *callanten*, klanten; overdrachtelijk voor: gewilde produkten.
186 *Hoolbloken*, soort klompen. *plattijnen*, muilen op houten klompzolen.
188 *Heyn*, d.i. Magere Hein, hier als personificatie van de honger. *sonder verlaten*, zonder pardon.
189 *comen te baten*, ironisch voor: overlast aandoen.
190 *camer schilderen*, overdrachtelijk: de plee onderspetteren (door diarree); vgl. aant. U 162.
Dat oude vrouwen werden geacht grote moeilijkheden te hebben met de stoelgang, mag bv. ook blijken uit Refreinenbundel ed. 1940, dl. 2, p. 234, r. 68-9: 'Oude quenen die ontrent den vier en den heert zijn, Bemasselt, berompelt tot in haer fronsse'; vgl. daarvoor ook U 208.
191 *d'ambacht*, nl. het schilders-ambacht.
193 *snotvincken*, snottebellen.
194-5 Deze regels refereren aan een bekend element uit de 'verkeerde wereld' (vgl. aant. r. 22-3), en mgl. meer in het bijzonder uit 'Van dat Luyeleckerkant' (in: VGD ed. 1899, p. 142-50), m.n. 144, r. 15-20: '... soo sietmen daer over alle t'lant in de lucht de Hoenderen / Gansen / Duyven / Snippen / ende ander Ghevoghelte vlieghen [...] ende isser yemant soo luy dat hijse niet vangen en mach / so vlieghen sy dien wel van selfs inde mondt [...]'. *sneppen* = mgl. een vroege (volks-etymologische?) verwijzing naar *snipverkouden* (een woord waarvan ons overigens geen 16e-eeuwse bewijsplaats bekend is).

Ende die Vriesen sullen ons oock doen overlast.¹⁹⁶
 En mijnheere Van Haren, den onweerdighen gast,¹⁹⁷
 Sal ons oock bevechten aen alle sijen.
 Maer die Turcken sullen 't dan bijster hebben te lijen¹⁹⁹
 200 Soodatmer wel hondert sal coopen²⁰⁰
 Om eenen schellinck; jae, en met grooten hoopen²⁰¹
 Sal men se verberren in alle quartieren²⁰²
 En haer en sal baten jancken oft tieren.
 Ende in den winter sal oock goet wesen vry

196 *Vriesen*, Friezen; hier dubbelz. voor vrieskou, vorst.

197 *Haren*, kou-toponiem: eig. plaatsje in Vlaanderen; hier personificatie van de *haren* (d.i. schrale, snijdende) wind, i.h.b. de oostenwind.

199 *Turcken*, dubbelz. voor het zo geheten volk *en* voor toortsen, fakkels. De voortzetting van de Turkse veroveringstochten in de 15e en 16e eeuw leidde in veel prognosticaties tot een apart hoofdstukje waarin de te verwachten vorderingen van hun legers werden voorspeld; er werden zelfs ook volledige prognosticaties aan gewijd. *bijster*, zeer.

200 *Soodatmer*, soodat men (da)er.

201 *schellinck*, munt ter waarde van 6 stuivers.

202 *verberren*, verbranden.

- 205 Goede dicke pappe en boeckweyenbry.
 En daer salder veel, ick derf 's wel belijen,²⁰⁶
 Al en sijn 't gheen jonckers, op muylen rijen.²⁰⁷
 En menighen ezel, al mach 't er vuylen,²⁰⁸
 Sal oock willen rijen op muylen,²⁰⁹
- 210 Maer si sullen goeden coop wesen dit jaer,²¹⁰
 Want om twaelf stuyvers cooptmer wel een paer.²¹¹
 Ende in desen tijt coemt aenghestreken
 Den Derthienavont en dan siet men onbesweken²¹³
 Menighen coninck sonder landt domineren.²¹⁴
- 215 Al sou men 't ghelt in de lombærde finieren.²¹⁵
 En tsanderdaechs moet men dicke vasten.²¹⁶
 Dus maect desen avont veel beroyde gasten.
 Ende te Vastelavont, ick moet belijen,²¹⁸
 Siet men loopen veel mommerijen.²¹⁹
- 220 En dan siet men sonder beyen²²⁰
 Die winter terstont van ons scheyen.

Van die lenten

- Wanneer die winter uut is, na mijn verstant,
 Soo coemt die lente terstont in 't lant,
- 225 Diewelcke seer soete wesen sal, ic derf 's affirmeren,²²⁵
- 206 *ick ... belijen*, ik moet het zeker verklaren, zeggen.
 207 *op muylen rijen*, uitdr.: 'er zijn gemak van nemen', 'het op z'n sloffen (= *muylen*) doen',
 waarin *muylen* = dubbelz. voor muilieren. Vgl. *WNT* 9, 1202 en F.A. Stoett, *Ndl. spreekw., spreekwijzen, uitdr. en gezegden*, dl. 2 (1916), p. 252, nr. 1979.
 208 *vuylen*, wsch. winderig zijn.
 209 *rijen*, dubbelz. voor bespringen, copuleren.
 210 *si*, nl. de *muylen*, hier in de bet. pantoffels.
 211 *cooptmer*, coopt men (da)er.
 213 *Derthienavont*, Driekoningenavond (5 jan.). *onbesweken*, onbevangen.
 214 *coninck sonder landt*, d.i. persoon die zich t.g.v. Driekoningen als koning heeft uitgedost.
 De koningen werden, meestal door loting, gekozen en konden degenen die aan de loting hadden meegedaan beschouwen als tijdelijke onderdanen. Ze maten zich in ieder geval een kroontje aan, maar konden ook de rest van hun kleding aanpassen aan hun tijdelijke waardigheid. Vgl. Pleij 1972/3, p. 201-7. De referenties aan dit feest in de spotprognosticaties (vgl. *A* 61-66, *S* 63-68, *H* 40-43) impliceren steeds dat het feest vooral werd gevierd door minimumlijders, die hun uitspattingen de dagen erna met (des te schrijnender) armoe moesten bekopen. Hieruit blijkt dat men de functie van dit soort feesten, nl. die van uitlaatklep, waarmee men de traditionele rolverdeling alleen maar bevestigde en zelfs versterkte, haarfijn aanvoelde. *domineren*, heersen; mgl. dubbelz. voor feestvieren.
 215 *lombærde*, lommerd. *finieren*, bijeenbrengen.
 216 *tsanderdaechs*, kort daarna. *dicke*, dikwijls.
 218 *Vastelavont*, de avond, de dag, of bij uitbreiding de drie dagen die voorafgaan aan de Vasten; tegenwoordig meestal 'carnaval'. *belijen*, vgl. aant. r. 206.
 219 *mommerijen*, gemaskerden of gemaskerde optochten (bekend vastelavondgebruik; vgl. Van Gilst 1974, p. 87-95).
 220 *beyen*, beiden, wachten.
 225 *ic ... affirmeren*, ik dien het te benadrukken.

- Is 't dat hem de meert wel wilt reguleren²²⁶
 En ons met haghel en wint niet en coemt bestrijen,
 So sal 't goet weder sijn na mijn belijen.²²⁸
 En dan coemt ons die Vasten oock aen boort²²⁹
 230 En dan siet men aen alle canten voort²³⁰
 Met vijghen, rosijnen en lekeren compost,²³¹
 Stockvisch, pekelharinck is dan oock goeden cost,
 Nootkens, amandelen en crakinghen mede
 Brengt die Grave van Halfvasten nae d'oude sede.²³⁴
 235 Ende dan krijghen wy den soeten april
 En dan seyndt men die sottekens waer men wil.²³⁶
 Ende dan worden die paescheijeren weder gheboren.
 En die vlaeyen comen dan oock te voren,
 Die elck wel mach in elcken wijcke,²³⁹
 240 Soowel die arme als die rijcke.
 En dan coemt den mey ons oock beneven,

226 *hem reguleren*, zich ordelijk gedragen.

228 *na mijn belijen*, naar mijn overtuiging.

229 *Vasten*, vastentijd; hier wsch. gepersonifieerd.

230 *siet ... voort* [van *voresien*], neemt men overal maatregelen, bereidt men zich overal op voor.

231 *compost*, vruchtenmoes.

234 *Grave van Halfvasten*, een als een soort Sinterklaas optredende personificatie van het Halfvasten-feest, d.i. een onderbreking van het regime van de Vasten, met feestelijkheden die de uitbundigheid van de Vastelavond-viering vaak evenaarden; vgl. P. de Keyser, in: *Volkskunde* 44 (1941/2), p. 28-42.

236 *En ... wil*, nl. op Verzendekensdag (1 apr.), de dag waarop men probeerde iemand met een onmogelijk uit te voeren boodschap op pad te sturen. Vgl. voor een amusant 'Refereyn up Verzendekensdag' van Eduard de Dene: Degroote 1947, p. 332-3.

239 *Die ... mach*, die iedereen (erg) lekker vindt.

Venus

- Diewelcke sal, vry sonder sneven,²⁴²
 Seer schoon ende coel wesen voorwaer,
 Is 't dat hi is ghelijck hi was over jaer.²⁴⁴
 245 Ende als 't tsmorghens schoon weer is, so sullen certeyn
 Dees venuspagiën groot en cleyn²⁴⁶
 's Morghens loopen om haer gheriefken
 En cruypen en sluypen als een hoenderdiefken.
 Maer venuscamenierkens, dees aerdighe nichtkens,²⁴⁹
 250 Schijnende eerbaer, nochtans lichtkens,²⁵⁰
 Na 's Merckgravenlije siet men se loopen²⁵¹
 En te Hoboken ontbijten met grooten hoopen.²⁵²
 En na den Rolwaghen siet men se oock seylen,²⁵³
 Achter Spaengjens Hof, daer men met volle teylen²⁵⁴
 255 Soetmelck met wittebroot mach slabben.²⁵⁴⁻⁵
 Ende van daer siet men se na Borgherhout drabben²⁵⁶
 Ende voorts yewers in een gracht oft achter een haghe,²⁵⁷
 Ende daer krijghen si altemets die neghenmaentsplaghe.²⁵⁸
 Ende dan souwen si noch wel maecht bliven dees aerdige drillen,²⁵⁹
 260 Tenwaer 't sake, dat den buyck niet en wou swillen.²⁶⁰

Van den somer

- Tsanderdaechs na de lenten, dit seg ick omer,²⁶²
 Soe coemt den eersten dach van den somer
 Ende die sal heet ende drooge wesen op alle termijnen,
 265 Is 't dat die sonne wel werm wilt schijnen.
 Ende 't sal oock altijt schoon weer sijn ende niet nat,
- 242 *sonder sneven*, stoplap: ongetwijfeld.
 244 *over jaer*, vorig jaar.
 246 *venuspagiën*, 'venus-pages', d.i. minzieke knapen.
 249 *venuscamenierkens*, minzieke meisjes. *nichtkens*, ontuchtige meisjes.
 250 *lichtkens*, nl. van zeden.
 251 *'s Merckgravelije*, de tegenwoordige *Markgravenstraat* in Antwerpen, die in de 16e eeuw een wulpe reputatie had. Vgl. J.F. Willems, *Hist. onderz. naer den oorspr. en den waren naem der openb. plaetsen e.a. oudheiden v.d. stad Antwerpen* (1828), p. 136.
 252 *Hoboken*, bekend uitgaansoord bij Antwerpen (vanwege de daar goedkope drank, vgl. aant. r. [59-62]). Vgl. ook *H* 74.
 253 *Rolwaghen*, kroeg-bordeel; bekende, vaker voorkomende Antwerpse huisnaam (vgl. *Carthotheek Stadsarch. Antwerpen*).
 254 *Spaengjens Hof*, kroeg-bordeel; vgl. J.F. Willems, *a.w.* (aant. r. 251), p. 134.
 254-5 *daer... slabben*, overdrachtelijk: het minnespel bedrijven; vgl. 'wittebroods-' of 'zoetemelksweken' als aanduiding van de eerste onbezorgde weken van het huwelijk (?).
 256 *Borgherhout*, plaatsje bij Antwerpen, om dezelfde reden als *Hoboken* (r. 252) bekend om de er heersende lichtheid van zeden. *drabben*, draven, rennen.
 257 *yewers*, ergens. *gracht*, greppel.
 258 *altemets*, soms.
 259 *drillen*, dellen.
 260 *Tenwaer 't sake*, indien het zo was.
 262 *Tsanderdaechs*, de volgende dag. *omer*, vorm van *ommer* (= immer, d.i. 'met nadruk'); terwille van rijm (?).

Is 't dat niet en reghent, verstaet wel dat.²⁶⁷
En 't coren sal dan fraey sijn, sonder ghecken,
Om ghemackelick twee gheliefkens te bedecken.
270 Ende daer salder veel haren legher in maken,
Die anders aen gheen bedde en connen gheraken.
Ende daer en sal gheen onweer wesen voorwaer,
Is 't dat niet en blixemt oft en dondert, dat 's claer.
Ende die kriecken en kerssen sijn dan met grooten hoopen,
275 Soodat men se om ghelt sal vercoopen,
Meer dan wechgheven, wilt dit ghelooven.
En als 't coren af is, soo bindt men 't tot schooven.
Hier hebt ghi den somer claer, goet en jent²⁷⁸
En hoe dat nu wesen sal sijn regement.²⁷⁹

267 *dat*, dat 't.

278 *jent*, mooi, schoon.

279 *regement*, heerschappij, gedrag.

Van den herft

- Den eersten dach na den somer schoon
 Soo springt den herft uut sinen throon²⁸²
 En die brengt ons peiren en appelen abundant,²⁸³
 Pruymen, noten en mispelen vailiant²⁸⁴
 285 En wijndruyven, niet om verfraeyen.²⁸⁵
 En is 't dat den wijngaert wel is ghelaeyen,²⁸⁶
 So sullen daer veel besiën sijn.²⁸⁷
 En rijpen se wel, so maken se goeden wijn
 Oft leckeren most, die de vroukens wel mueghen,²⁸⁹
 290 Want si drinckenten gheerne met groote tueghen.
 En dan coemt Sinte-Martensavont ons oock by²⁹¹
 En dan maken haer die kinderen met vieren bly²⁹²
 En roepen: 'Stoock vier, maeck vier,' also si pleghen,²⁹³
 En maken groote vieren, hebben si wel ghecreghen
 295 Hout en torf daertoe goet.
 En met eten en drincken maect men dan oock moet²⁹⁶
 En die mispelen sal men dan over den balck worpen²⁹⁷
 En goeden Rijnschen most slorpen.
 Hier hebt ghi den herft ghepresen,
 300 Die alle druck wel can ghenesen.³⁰⁰

Conclusie

- Beminde leser, wilt in dancke ontfanghen
 Mijn pronstelcatie, sonder verstranghen,³⁰³
 Die ick ghemaect hebbe, sonder verwijte,
 305 Door begheerte en tot elckens profijte
 En den swaermoedighen tot recreatie
 En voor den ledighen een collatie³⁰⁷

- 282 D.w.z. dan wordt de herfst actief.
 283 *abundant*, overvloedig.
 284 *vailiant*, voortreffelijk.
 285 *niet om verfraeyen*, de allerfraaiste (vgl. voor constructie aant. U 104).
 286 *wel is ghelayen*, overvloedig is beladen, i.c. met druiven.
 287 *besiën*, druiven.
 289 *most*, appelwijn. *vroukens*, vgl. aant. U 134. *mueghen*, lekker vinden.
 291 *Sinte-Martensavont*, de dag vóór Sint-Maarten (10 nov.); vgl. voor de gebruiken J. Schrijnen, *Ndl. volkskunde*, dl. 1 (1915), p. 116.
 292 *vieren*, vuren, i.c. de traditionele, St. Maartensvuren.
 293 *Stoock... vier*, traditionele nog recentelijk opgetekende leus bij het inzamelen van de brandstof (vgl. K.C. Peeters, *Eigen aard*, 1963, p. 258).
 296 *maect ... moet*, spant men zich dan ook in.
 297 *mispelen*, herfstvrucht. *sal ... worpen*, uitdr.: er kwistig mee omspringen, er veel van eten (in kader van feestviering; vgl. A. de Cock en I. Teirlinck, *Kinderspel en kinderlust in Z.-Ndl.*, dl. 7, 1907, p. 105).
 300 *druck*, bedruktheid.
 303 *sonder verstranghen*, zonder terughoudendheid, vrijmoedig.
 307 *collatie*, vermaning, les.

En om den tijt daermede te vergheten.
 Want leecheyt, dit moet ghi weten,
 310 Is een moedere van alle boosheyte quaet.
 Daerom, al is 't slecht, nochtans in dancke ontfaet,³¹¹
 Want daer salder meer worden ghemaect,
 Die 't niet soo wel als ick en sullen hebben gheraect,³¹³
 Al sijn 't groote meesters die sulcx beghinnen meest.
 315 Bevolen blijft den Vader, den Soon en den Heylighen Gheest.

[316] Gheprint t'Antwerpen met consente van den Hove, in den Schilt van Artoys,³¹⁶

[317] by die Weduwe van Jacob van Liesveldt.

[318] Onderteekent, J. de Perre.³¹⁸

Eindnoten:

115 Vgl. de inleiding op *U* (p. 56) en noot 110.

116 BT 2080; BB, IV, 743-4; Zech-Du Biez 1903, nrs. 109 en 120.

311 Deze regel geeft een variant van de in conclusies en epilogen van toneelstukken gebruikelijke bescheidenheidsformules (*ontfaet* = ontvangt).

313 Die het niet zo goed als ik hebben getroffen.

316 *consente*, toestemming.

318 *J[an] de Perre*, de secretaris der Geheime Raad, namens welke hij octrooien als het onderhavige ondertekende. Als zodanig actief tussen ca. 1556 en ca. 1568. Vgl. *BB* VII, 371.

Aelwarich

Deze oudste van de hier uitgegeven spotprognostaties is, zoals de titel meedeelt, geschreven voor gebruik in het jaar 1528. De tekst is mogelijk ook datzelfde jaar van de pers gekomen. Het enige bekende exemplaar, dat bewaard wordt in de Bibliotheca Thysiana te Leiden¹¹⁷, mist het laatste blad, waarop waarschijnlijk het colofon heeft gestaan. Nu dit ontbreekt, blijven de plaats van uitgave en de naam van de drukker onbekend, al lijkt het toch waarschijnlijk dat dit drukje, net als de andere spotprognostaties, in Antwerpen verschenen is.¹¹⁸ Het tekstverlies bedraagt - gezien het quartoformaat - 1 blad, dat wil zeggen 2 bladzijden. Op grond van de grote inhoudelijke overeenkomst met *Sorgheloos* en *Hongherenborch* mag men aannemen dat het hier om de hoofdstukjes over de maand *december*, over de *wassende dingen*, de *ziektes*, *oorlog en vrede* en de *landen en steden* gaat.

Het gebruikte lettertype van Hendrik Lettersnijder is één van de meest voorkomende typen in de periode 1490-1560, en is dus niet exclusief genoeg om de identiteit van de drukker vast te stellen.¹¹⁹ Voor de initiaal op de titelpagina geldt hetzelfde.

Ook de houtsnede kan daar weinig aan verbeteren. De handel in houtsneden was in de zestiende eeuw dermate levendig en de vrijheid om afbeeldingen te kopiëren dermate groot, dat het gebruik van een bepaalde houtsnede niet meer leiden mag tot exclusieve toeschrijving aan één bepaalde drukker. De houtsnede die de titelpagina van A siert, bestaat uit de figuur die astrologen gebruikten om horoscoop-gegevens in te tekenen. Het centrum, waarin men eigenlijk de naam van de onderzochte persoon noteerde, bevat hier een afbeelding van een zot met zijn marot. Deze verwijst niet naar een bepaalde passage uit de tekst, maar eerder naar de voordrachtsituatie zoals die zich oorspronkelijk bij dit soort teksten moet hebben voorgedaan en naar de zothed van het voorspelbedrijf in het algemeen. De horoscoopfiguur en het gedeelte met de zot zijn samen met een deel van de titel in één houtblok gesneden.

Een kopie van alleen het centrale gedeelte komt voor in de *Refreynen int sot, amoreus, wijs* (Antwerpen, Jan van Doesborch, tussen 1528 en 1530) en geeft daar het gedeelte 'int sot' aan.¹²⁰ Een kopie van de horoscoopfiguur komt voor in *Thuis der fortunyn ende dat huys der doot* (Utrecht, Jan Berntsz, 1531).¹²¹ Opmerkelijk is dat hierin het centrale deel is losgemaakt uit de rest van de houtsnede. De kern is vervangen door een cirkel met een mannetje erin, waarmee het geheel voor een breder gebruik geschikt is gemaakt. Dezelfde horoscoopfiguur komt, met hetzelfde mannetje, weer veel later terug in *Die groote prognosticatie vanden landtlyuden* (Antwerpen, Jan van Ghelen, 1572).¹²² In afwijking van *Thuis der fortunyn* zijn hier echter horoscoopfiguur en kern weer uit één houtblok gesneden; gezien de open plekken heeft een combinatie als in *Thuis der fortunyn* hiervoor als voorbeeld gediend.

Over de auteur van *Aelwarich* kan niets naders gezegd worden. De schrijver heeft zich verscholen achter een spotnaam die volledig in de sfeer van de tekst past, maar die identificatie in de weg staat.

Titelpagina Prognosticatie 1573

De tekst bevat ondanks zijn vroege verschijnen en ondanks het ontbreken van de vijf laatste hoofdstukjes, toch al veel van de elementen en procédés die men ook aantreft in het viertal rond 1560 verschenen spotprognosticaties. Het belang van een editie schuilt ook in het feit dat A - mogelijk via niet overgeleverde intermediairs - als voorbeeld heeft gediend voor S en H. In de ook door deze epigonen overgenomen hoofdstukstructuur weerspiegelt zich het meest de vorm die beroemde prognosticatieschrijvers als Jaspar Laet I en II aan hun geschriften gaven. *Aelwarich* is - zoals wij de tekst kennen - opgezet als een rechtstreekse parodie op het bij drukkers en publiek populaire, 'vakwetenschappelijke' genre van de serieuze prognosticatie. Toch ligt de inspiratie ervan bij de spotvoordracht van het volksfeest: de aard van de grappen, de 'ontleningen' aan verwante genres als de spotprophetie, het spotsermoen en het spotmandement, de zogenaamde ver-

sprekingen en allerlei relativerende opmerkingen die eigenlijk alleen in een voordrachtsituatie maximaal kunnen functioneren, wijzen daarop.

De in *A* (en *S*) gemaakte grappen zijn over het algemeen moeilijker te duiden dan die in de overige teksten. Dit wordt vooral veroorzaakt door het grote aantal lokale en situationele, dus voor ons nauwelijks of niet meer te achterhalen toespelingen. Het wordt wat betreft *A* zeker mede-veroorzaakt door een nauwe band met de raadselprofetieën en de traditie van de parodieën op dat genre. Op dat laatste werd overigens in 1907 al gewezen door Sabbe, die ook de aandacht vestigde op verwante doch jongere teksten uit dit genre, maar zich wat betreft *A* nogal roekeloos heeft gebaseerd op de door Schotel verstrekte summiere en corrupte informatie over deze tekst.¹²³ Het goede begrip wordt ook sterk belemmerd door een vaak uiterst ingewikkeld zinsverband.

Van groot belang zijn anderzijds de expliciete aanduidingen van dubbelzinnigheid met frases als 'om veel saken' (d.i. om meer redenen), en in enkele gevallen de summiere uitleg van grappen in (macaroni-)Latijn.

Uit Refreyenbundel van Jan van Doesborch (1528-30)

- [1] Vremde prenonicatiën, wien verwondert, van den jare M vijfhon-¹
 [2] dert ende XXVIII. Gesaveleert (ic mein: gecalculeert) op Ulen-²
 [3] borch in de eerlicste stat van Liere bi mi, meter Herry Aelwarich
 [4] Voirstel.³⁻⁴

- [5] Den aldervroomste here van Bijstervelt, grave tot Alroys. Ende ic, meter⁵
 [6] Herry Aelwarich Voerstel, scrive saluyt alle dwasen ende stultina. Dat si⁶
 [7] aenmercken willen hoe sot Gummaer van Liere, Coelken t'Antwerpen⁷
 [8] Hennen Carley te Mechelen bescreven hebben in 't vierde ende VII capittel⁷⁻⁸

- 1 *Prenonicatiën*, verhaspeling van *prenosticatiën* (vgl. Lat. *prenosticatio*) met Lat. *non*, d.i. niet; er wordt hierin dus niets of niets van belang voorspeld. *wien verwondert*, voor wie (er) benieuwd (naar) is.
- 2 *gesaveleert*, verhaspeling van *gecalculeert* met vervanging van *-calc-* door *savel*, d.i. zanderige klei. *Ulenborch*, zotheds-toponiem waarin *ulen* = wsch. domoren en ruziezoekers (vgl. Kiliaan ed. 1972, p. 677a sub *wl*, aant. r. 3, sub *Aelwarich* en de parallel in *H* 1-2: *Crekelenberch*). Vgl. tevens Van den Berghe ed. 1950, p. 22, r. 469, variant 'G', volgens welke de 'uylenberch' beheerd wordt door gemelijke ruziezoekers en spotters. De grap sluit als zodanig aan op de vele, ook in prognosticaties uitgevochten ruzies en meningsverschillen tussen astrologen.
- 3-4 *eerlicste*, dubbelz. voor heerlijk en eerlijk, spelend met de dialectische eigenaardigheid dat de *h* kan worden weggelaten (*heerlijk* = hier: begiftigd met heerlijke rechten); vgl. Cornelissen en Vervliet 1, p. 416, dat deze eigenaardigheid enkele eeuwen later voor Antwerpen en vooral(!) voor Lier vaststelde. *Liere*, stad op ca. 15 km. van Antwerpen; hier schertsend genoemd als plaats van herkomst van *A*, maar feitelijk referend aan het feit dat deze plaats de reputatie had dat er zeer domme mensen woonden (vgl. J. Cornelissen, *Ndl. volks humor*, dl. I, 1929, p. 193 en J. Schrijnen, *Ndl. volkskunde*, dl. 2, 1916, p. 80). *meter*, verhaspeling van *meester* met gedachten aan *hemelmeter*, d.i. astronoom, astroloog. *Herry Aelwarich Voirstel*, pseudoniem van en spotnaam voor de auteur: *Herry* = naam voor ezel (vgl. *Drie kluchten uit de 16e e.*, ed. F.A. Stoett, 1932, p. 75, r. 332-3), mgl. in woordspeling met *herrie*, d.i. rang of waardigheid van heer of gebieders; *Aelwarich* = gemelijk, twistzuchtig, met element van dwaasheid (vgl. P.J. de Jong, in: *Spektator* 5, 1975/6, p. 128-41, m.n. 128-30 en het personage *Alwarigh voortstel* in een 'Tafelspeelken van twee personnagien', b.v. ed. van J.F. Willems, in: *Belgisch Museum* 2, 1838, p. 102-6); *Voirstel* = bedoeling, opzet.
- 5 *Den ... Alroys* [*grave* verbeterd uit *grabe*], in parodie op soortgelijke formuleringen als aanhef van serieuze teksten: degene aan wie de prognosticatie is opgedragen (vgl. ook *S* 4-5) *Bijstervelt* = armoe-toponiem als spotnaam: eig. veel voorkomende benaming voor kaal, woest stuk land; *Alroys* = armoe-toponiem als spotnaam, waarin *al* = geheel en *roy* = berooid (met gedachten aan echte op *-rode*, *-roy*, enz. eindigde toponiemen), vgl. voor een gepersonifieerde pendant *L* 129, *Alberoyt*.
- 6 *scrive saluyt*, (ik) schrijf als groet, ter begroeting; gebruikelijke groet(-formule) aan lezers (vgl. O. Meyer, *Clavis Mediaevalis*, 1966, p. 257-8). *stultina*, Lat.: dwazen(?).
- 7 *aenmercken*, opmerken.
- 7-8 *Gummaer ... Carley*, scherts- of spotnamen voor (bestaande?) astrologen. De drie voornamen kunnen gekozen zijn vanwege de daaraan verbonden notaties van lulligheid en sulligheid: *Gummaer* = vernoemd naar St.-Gomaris, de patroon van Lier en van mannen die, net als deze heilige vóór het begin van zijn religieuze leven, last hebben van een onhandelbare vrouw; *Hennen* = wsch. verwijzing naar de figuur van de *hennentaster* (vgl. aant. *U* 282, ook i.v.m. *Mechelen*); *Coelken* (uit *Nicolaes*?) = mgl. in verband te brengen met *Uit een Tongerschen dichtbundel* (ed. J. Frère en J. Gessler, 1925), nr. XIII, r. 23-7: 'Want noet en sach sys dieys gelyck koelken. Hy hiefft syn been op; met dien sach Golken Tusschen syn been syn heuheu waeghen'.

[9] van Mallegem, hoe dat dit jaer een dier opstaen sal met een haren monde⁹

'Medicus'

9 *Mallegem*, zotheids-toponiem als schertstitel voor astrol. geschrift: eig. plaats in West-Vlaanderen. Vgl. voor 'eigenlijk gebruikte' zotheids-toponiemen *U* 259, *Keyenberch* en *S* 49, *Sotteghem*.

- [10] ende met een vleeschen baerde, ende sal alsulcken gebeer maken in den
 [11] dageraert, dat die lieden sullen lopen van anxte in haerder moeder lichaem
 [12] oft buyck om gesalveert te zijn. Et vocabit gallus: ‘die bliven slapen en sullen⁹⁻¹²
 [13] geen noot hebben’. Voort so en sullen die arm lieden dit jaer niet begeren dat¹²⁻³
 [14] men voor haer bidden sal, want si sullen liever hebben een corte, dan dat men¹⁴
 [15] seit: ‘God help u,’ om veel saken. Die veel panden heeft, sal dit jaer wel¹⁵
 [16] mogen reysen in Lombardiën, want hi sal ontladen worden ende gelt mede¹⁶
 [17] thuys brengen. Medecijs oft apotecarisen en sullen dit jaer niet veel aen¹⁷
 [18] dronckaerts winnen, want si sullen dicwils selve haer water besien, om saken¹⁸
 [19] wil, so ons Tantalus beschrijft als hoochste god van den dronckaerts. Dus heb⁶⁻¹⁹¹⁸⁻⁹¹⁹
 [20] ick voor mi ghenomen u heere wat te scriven, so ic onghewoon ben.²⁰

[21] Van den here van desen jare²¹

- [22] Navolgende die scrifte van cuysche Beele, seg ic dat Magerman dit jaer den²²
 [23] pot sal rueren als here van desen jare. Want Magherman, in die figure des
 [24] ingancx in 't tiende huys, aldernaest den graet van veel gebreken, sal ter

9-12 *een dier ... buyck*, pseudo-soteriologische raadselvoorspelling (soteriologie = leer betreffende Christus als Heiland): *een dier... baerde* = een haan; *gebeer* = rumoer, i.c. van gekraai; *moeder* = de kerk; *buick* = beuk, romp van de kerk. Tesamen zoveel als: ‘men zal, na gewekt te zijn door hanengekraai, naar de kerk gaan’. Deze passage hoort thuis in de traditie van de spotprofetieën (vgl. inleiding, p. 103).

12-3 *gesalveert*, behouden, gered. *Et vocabit gallus*, Lat.: en de haan zal roepen. *noot*, voordeel of problemen.

14 *corte*, klein muntje.

15 *om veel saken*, om veel redenen.

16 *Lombardiën*, scherts-toponiem: lommerd (eig. landstreek in Italië; vanaf de 15e eeuw treft men de Lombarden overal in Europa aan als pandjeshuis-eigenaars). *ontladen*, ironisch: ontlast, i.c. van verpande goederen.

17 *Medecijs oft apotecarisen*, hier (als in de standensatire gebruikelijk) getypeerd als lieden die vooral uit zijn op geldelijk gewin; *apotecarisen* waren veelal practiserende (kruiden)dokters.

18 *si*, nl. de dronkaards.

6-19 *Dat ... dronckaerts*, in parodie op soortgelijke prologen in serieuze prognosticaties: motivatie voor het schrijven van A (nl. omdat anderen het zo slecht gedaan hebben) en wel volgens het retorische principe van de *insinuatio* (d.i. het zwartmaken van de tegenpartij; vgl. Lausberg 1960, dl. 1, p. 160-1).

18-9 *om saken wil*, om bepaalde redenen, nl. omdat dronkaards veel wateren.

19 *Tantalus*, pseudo-autoriteit: eig. Griekse koning die voor vergrijp tegen de goden werd gestraft met de ook aan dronkaards maar al te bekende kwelling van eeuwige dorst.

20 *so ... ben*, grappige variant op de in serieuze geschriften gewone formule ‘so ic ghewoon ben’, d.w.z. ‘zoals ik ook in vorige publicaties gedaan heb’ (vgl. ook S 22).

21 *here*, astrol. term.

22 *die scrifte*, het geschrift. *cuysche Beele*, pseudo-autoriteit: *Beele* = eig. een bekende meisjesnaam, maar betekent ook ‘berouw’ en refereert in die zin aan het niet treffen van voorzorgsmaatregelen tegen de gevolgen van de winter (vgl. ook aant. S 167-8, sub *Beel Berous*).

[25] couwer tavernen ghelogeert zijn, om meer saken.²²⁻⁵²⁵

[26] Die dispositie van den winter²⁶

[27] Die winter heeft in zijn beghin veel drupende nuesen. So ons Nout van

[28] Couwenberch beschrijft, so sullen die arme lieden meer om tuynen uut zijn²⁷⁻⁸²⁸

[29] dan om griffoenen, want ouwe tuynen sullen se bat crigen. Veel ouwe husen²⁹

[30] sullen si te vuer wisen. Ende dit sal aenmercken Ribaert in zijn eerste aspect³⁰

[31] van Luttel Hitten. Nadat ons Clippertant beschrijft, so sullen die alemosiniers³¹

[32] ende die Heylich-Geestmeesters veel te liden hebben. 't Sal ooc quaet bayen³²

[33] zijn in lopende wateren. 't Sal luttel donderen oft weerlichten, dat 's daer.³²⁻³³³

22-5 *dat ... zijn*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van voedseltekort. *dat ... rueren* = uitdr.: *Magerman* = bekende personificatie van de honger, vgl. Grauls 1957, p. 188-93, hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *figure des ingancx, huys, graet*, astrol. termen. *ter couwer tavernen* = in koude (dus armoedige) kroegen, hier schertsend als astrol. plaatsbepaling.

25 *om meer saken*, om meerdere redenen.

26 *dispositie*, astrologisch bepaalde ordening, aard.

27-8 *Nout*, vóórnaam, mogelijk gekozen indachtig de reputatie der *Arnoutsgesellen* (vgl. aant. r. 43).

28 *Couwenberch*, pseudo-autoriteit: kou-toponiem als spotnaam voor kouljder; eig. ondermeer naam van armenwijk in Antwerpen (vgl. het personage *den Couwenberch* in een factie van P. de Herpener, ed. J.F. Willems, in: *Belgisch Museum* 2, 1838, p. 241 e.v.). *tuynen*, dubbelz. voor de zo geheten zilveren munten *en* voor houten omheiningen.

29 *griffoenen*, zilveren munten (met griffoen in beeldenaar). *bat*, meer, makkelijker.

30 *te vuer wisen*, d.i. aan de vlammen prijsgeven, nl. door onvoorzichting omgaan met vuur (vgl. ook S 25-6) of door het gebruik van oude, onbewoonde huizen als brandmateriaal. *aenmercken*, opmerken. *Ribaert*, personificatie van de winterse kou (wsch. 'Rijpbaard'); vgl. *Esbatementen van de Rode Lelye* (ed. H. Meijling, 1946), p. 77, r. 9: *rijbaert*. Hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit. *aspect*, eig. astrol. term; hier ongeveer in zin van 'toestand', 'hoedanigheid'.

31 *Clippertant*, pseudo-autoriteit: spotnaam voor kouljder (vgl. ook U 84). *alemosiniers*, geestelijken belast met uitdeling van aalmoezen.

32 *Heylich-Geestmeesters*, houders van de zo geheten armenhuizen en -dissen der Heilige Geest.

32-3 *'t ... wateren*, parodie op voorspelling in serieuze prognosticaties van gunstige en ongunstige dagen om te baden.

33 *daer*, mgl. corrupt voor *clær*.

[34] Die dispositie vander lenten

- [35] Die lenten heeft aen zijn beghin als Pover uuter haghē sprinct, comende³⁵
 [36] uutē huse van luttel weelden, met vele stinckende nevelen ex Poortegale,³⁶
 [37] met sommige vochticheden daeruut descenderende ende met veel vuylder³⁷
 [38] winden ex culum, also mijn vrou Protele beschrijft in 't XII ende XX capittel.³⁷⁻⁸³⁸
 [39] Scapen die dan begort zijn, sullen zeer geneycht zijn om mee te drincken,³⁹
 [40] want si en sullen anders niet roepen dan 'mee'. Nochtans sullen si hem⁴⁰
 [41] moeten liden met schonen borne, om saken wil.⁴⁰⁻¹

[42] Die dispositie van den somer

- [43] Die somer neemt aen zijn begin wanneer Arnoutsgesellen achter de hage⁴³

- 35 *heeft aen* (van *aenheffen*), begint. *als ... sprinct*, een bekend beeld voor het dynamische begin van lente, ook aangetroffen in serieuze voorspelteksten die zich trouwens wel vaker waagden aan evidentievoorspellingen: vgl. bv. De Pauw 1893-1914, dl. 2, p. 581-92, sub februari, r. 19-21, waar ook nog 'voorspeld' wordt dat het dan koud zal zijn, en in literaire teksten: vgl. L.C. Michels, in: *NTg* 43 (1950), p. 52-3. De armen en vagebonden kwamen inderdaad weer 'tevoorschijn' (uit gasthuizen e.d.), omdat het verblijf in de open lucht in herfst en winter grotendeels onmogelijk was; dit werd al in vroege Latijnse parodieën als basis voor grappenmakerij gebruikt (vgl. Lehmann 1963, p. 162). Vgl. voorts r. 43, *S* 31-2 en *H* 16-7. *Pover* = bekende personificatie van de armoe, hier als vertegenwoordiger van alle armoelijders die in de lente weer gaan zwerven; *uuter haghē sprinct* = tevoorschijn springt, met gedachten aan de *haghe* als stereotiepe verblijfplaats voor zwervers en gespuis (vgl. aant. r. 43).
- 36 *huse ... weelden*, d.i. het armengasthuis, met dubbelz. gebruik van astrol. term 'huis'. *ex*, Lat.: uit. *Poortegale*, bekend stront-toponiem: eig. Portugal; hier dubbelz. voor aars, gebaseerd op het in een zelfde zin dubbel geladen mnl. *poorte* (vgl. ook r. 56, *H* 18 en II3, *S* 231).
- 37 *Descenderende*, neerdalende (eig. astrol. term).
- 37-8 *met ... culum*, in parodie op weersvoorspellingen in serieuze prognosticaties: een aantal weersgesteldheden krijgt de dubbele bet. van vormen en gevolgen van ontlasting, hier in verband met armoelijders en hun slechte voedingsgewoonten, waarvan darmstoornissen vaak het gevolg waren.
- 38 *ex culum*, Lat.: uit de aars. *mijn vrou*, mevrouw. *Protele*, pseudo-autoriteite: spotnaam voor 'pruttel(aarster)', d.i. hier 'windenlaatster'. Vgl. *MNW*, sub *pruttelen*, *Leeden-strijdt* (z.p.n., 1630), fol. C2 verso: 'preutel poorte', Soens 1900/2, p. 358: 'als er den eers om protelt'. Wsch. ook op te vatten als 'zeurkous' (vgl. *MRG*, p. 338, sub *pruttelinghe* en de verhaspeling 'protelloghe' in *U* 58. Missch. ook verhaspeling van *Trotula*, de naam van een beroemde 12e-eeuwse gynaecologe. in ... *capittel*, nl. van een denkbeeldig geschrift.
- 39 *begort*, drachtig. *mee*, mede (honingdrank).
- 40 *'mee' roepen*, onomatopoe: blaten.
- 40-1 *hem moeten liden*, zich tevreden moeten stellen, *borne*, bron. *om saken wil*, om bepaalde redenen.
- 43 *Arnoutsgesellen*, benaming voor zwervers, armoelijders, gespuis, en daarmee (meestal tendentiekus) voorgesteld als leden van een orde van de pseudo-heilige Sint-Arnout, die zich zouden toeleggen op een levensstijl waarin ze vaak juist uit nooddrift vervallen zijn. *achter de hage*, d.i. buiten de stad, op het platteland. Omdat zwervers e.d. werden verondersteld daar hun toevlucht te nemen, is men de hagen gaan associëren met allerlei dingen die in een kwade reuk stonden; wat er zich afspeelde onttrok zich immers aan de controle van de samenleving en kreeg zo de reputatie van stiekume heimelijkheid (vgl. ook *WNT* 5, 1330-1).

- [44] haer netten spreken om vinken te vane. Ende als Fiel gaet in den dobbelen⁴⁴
 [45] naer den eersten treeckset, waerom sullen die raubauwen meer uut zijn om⁴⁴⁻⁵⁴⁵
 [46] lijftocht dan om erve te copen, oft om cleeren, oft om schoenen, plus propter⁴⁶
 [47] cervisiam. 't Sal dan quaet ten yse te riden zijn. Nadat Beel Berous scrijft, so⁴⁶⁻⁷⁴⁷
 [48] mochten veel meyskens aen groot geswellen geraken, willen si veel tegen⁴⁸
 [49] jonge gesellen spelen of tegen personen die ghetoot zijn. Mer 't sou al binnen⁴⁹
 [50] IX maenden beteren, als Venus comt in 't eerst huys van Cupido. Nu wel dan.⁵⁰

- 44 *netten*, eig. geknoopt kledingstuk, waarvan de vorm en het lichaamsdeel waarop het gedragen werd varieerden, beschouwd als typische uitrusting van landlopers e.d.; hier als vogelnet. *om ... vane*, lett.: om vinken te vangen; hier dubbelz. voor het vangen van meisjes (vgl. E. de Jongh, in: *Simiolus* 3, 1968/9, p. 22-74) of van roofbuit.
- 44-5 *Ende ... treeckset*, [de gesuggereerde samenhang is onzeker, want afhankelijk van de verbetering van *naer* uit *naet*]. *Fiel* = scheldnaam voor schooier, schurk (i.c. valsspeler?); *gaet in den dobbelen* = vrijwel zeker een speelterm voor 'valsspelen' (vgl. A. Joos, *Waesche idioticon*, 1900, p. 177b: 'uit den dobbelen zijn', d.i. een kaartspelterm voor een gunstige spelsituatie); *treeckset* = een representant van de in *WNT* 16, 67-8 reeds vermoede gokspel term die aan de uitdr. 'strijk en zet', d.i. onmiddellijk, ten grondslag moet hebben gelegen: na opgestreken te hebben meteen weer inzetten.
- 45 *raubauwen*, vagebonden, zwervers (hier als slachtoffers van *Fiel*).
- 46 *lijftocht*, mondvoorraad (i.c. bier?). *erve*, onroerend goed.
- 46-7 *plus propter cervisiam*, Lat.: (nl.) meer om bier.
- 47 *Beel Berous*, pseudo-autoriteit: spotnaam voor meisje dat pas achteraf berouw heeft over genomen beslissing, i.c. over sexueel verkeer; het woord *beelberouw* (eig. een pleonasme, daar het hier als voornaam fungerende *beel* op zichzelf al 'berouw' betekent) is ook bekend uit de uitdr. 'beel berous is my gecomen' (vgl. J. Sartorius, *Adagiorum chiliades tres*, Antverpiae, J. Loei, 1561, fol. 168 recto, nr. 33) of variaties daarop, waarbij overigens niet steeds duidelijk is of er sprake is van personificatie; vgl. bv. Harrebomée I, p. XXXV, *WNT* 2, 1275 en *MRG*, p. 327b, sub *poverjoye* (aangehaald in aant. S 31-2).
- 48 *aen ... geraken*, eufem.: zwanger worden.
- 49 *spelen*, nl. het liefdesspel. *ghetoot*, d.i. 'voorzien van een tuit', i.c. penis (?).
- 50 *als ... Cupido*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van een bevalling. *huys* = astrol. term; *Cupido* = genoemd vanwege zijn gedaante van kind-godje, i.c. baby. *Nu wel dan*, een relativerend zinnetje, dat men eerder in een luister- dan in een leestekst zou verwachten.

[51] Die dispositie van den herfst

- [52] Den herfst neemt aen zijn begin als Aelwitta wert doorsteken ende ghebra-
 [53] den om des menschen wille, lijdende vele marteliën in kermissen supra
 [54] dorpum. Ende, na 't ghevoelen van Calleminne, so sullen die van taerten⁵²⁻⁴⁵⁴
 [55] descenderen supra tafelen en de daerna descenderen in buyckum, ende rijen⁵⁵
 [56] weder door Poortegale nae huys met veel donderen en de ghebeers, sodatter⁵⁶
 [57] veel conduyten sullen ghestoppet worden, sicut nasa.⁵⁷

[58] Januarius

- [59] In januario sal 't eclipsis zijn, dat 's gebrec in den weye, want die coyen en⁵⁹
 [60] sullen dan niet uutgaen, mer bliven op 't stal. De arme lieden sullen dan van
 [61] als behoeven. Nochtans salder veel nae coninclike crone steken in 't begin⁶¹
 [62] van dees maent. Veel volcx sal hem in dees maen anders fautsoneren dan se
 [63] God gescapen heeft, ende sullen verstoppt gaen met toertsen, met pipers, om⁶²⁻³⁶³
 [64] bat gesien te zijn, et vocabunt 'mom mom'. Den V dach van deser maent⁶⁴
 [65] sullender veel gecroonder coningen ende coninginnen zijn, die tsander-

52-4 *als ... dorpum*, in parodie op martel-doodverhalen uit heiligenlegendes: beschrijving van de dood van een gans aan het braadspit; overeenkomend met het spotsermoen van Alijt de gans (ed. G. Kalff, in: *TNTL* 9, 1890, p. 183-5, vgl. voor een bespreking van het genre Pleij 1976, p. 57-9 en Esbatement ed. 1965, p. 52, aant. r. 30). De formulering *om ... wille* wijst zelfs op een blasfemische parodie op het kruisdoodverhaal (vgl. *Rom.* 6,6); *kermissen* = genoemd als gelegenheden waar altijd veel geconsumeerd werd of i.h.b. waarbij ganzen traditioneel gegeten werden; *supra dorpum* = macaroni-latijn (n.b. één van de typische elementen van het spotsermoen): aan gene zijde van het dorp.

54 *Calleminne*, pseudo-autoriteite: spotnaam voor kletskous (*callen* = kletsen). *die*, nl. de ganzen (verwerkt in *taerten*). *taerten*, pasteien.

55 *descenderen*, astrol. term: dalen; hier 'neergezet worden'. *supra*, Lat.: op. in *buyckum*, macaroni-latijn: in de buik.

56 *Poortegale*, vgl. aant. r. 36. *met ... ghebeers*, vgl. aant. r. [37-8] (*ghebeers* = lawaai).

57 *conduyten*, buizen, i.c. luchtwegen. *sicut nasa*, Lat.: zoals de neuzen.

59 *eclipsis*, vgl. aant. U 68. *coyen*, koeien.

61 *als*, alles. *nae ... steken*, d.i. zich t.g.v. Driekoningen als koning(inn)en uitdossen; vgl. aant. K 214.

62-3 *anders ... heeft*, d.i. (zich) vermommen, verkleden *fautsoeneren* = uitdossen).

63 *verstoppt gaen*, vermomd gaan. *met ... pipers*, met fakkels en fluiten: attributen die horen bij het 'zingen met de ster', d.i. een gebruik waarbij men (meestal verkleed) musicerend en/of met een 'ster' (eig. een fakkel) langs de huizen trok om een beloning te krijgen of goedmoedig af te dwingen.

64 *bat*, beter. *et ... mom*, macaroni-latijn: en ze zullen 'mom mom' roepen. Vgl. R.C. Engelberts en W.P. Gerritsen, in: *NTg* 61 (1968), p. 391-6, waar in een analyse van een dobbelscene in Macropedius' Latijnse schooldrama *Bassarus*, waarschijnlijk wordt gemaakt, dat het daarin frequent voorkomende *mom mom* een traditionele uitroep was, waarmee gemaskerde dobbelaars hun uitdagingen en hun worpen begeleidden (H. Pleij bespreekt in: *Volkskunde* 70, 1969, p. 228-36 een afbeelding van dit *mommekansen* op Brueghels 'Strijd tussen Carnaval en Vasten', Wenen Kunsthist. Mus.). De context van de onderhavige passage maakt waarschijnlijk dat het een uitroep was die door *alle* gemaskerden geslaakt kon worden. *Den V dach*, d.i. Driekoningenavond, Dertienavond.

- [66] daechs niet een cruys in haar borse en sullen vinden. Die dagen van verande-⁶⁵⁻⁶
 [67] ringe sullen zijn Dertienavont, Dertiendach, Versworen Maendach ende⁶⁶⁻⁷⁶⁷
 [68] daechs daerna.⁶⁸

[69] Februarius

- [70] In februario sal 't oppositie zijn als die dronckaerts sullen gaen sonder haer⁷⁰
 [71] gelach te betalen, bi faute van argentum. Heerscapen, ambachslieden, coop-⁷¹
 [72] lieden, om steenen te verleggen ende te verworpen om gelt te winnen - que⁷²
 [73] habent pone iuxta qui non habent - en sullender niet gesien zijn. Cremers,⁷²⁻³
 [74] conden si dicwils hare meerse verdobbelen, 't sou hen profijt sijn, mer si en⁷⁴
 [75] sullender niet gesien zijn. Willecome sullen se zijn, die dan deech heeft, yser
 [76] ende vier: die sullen mogen wafelen backen. 't Sal dan ooc goet zijn t'eten te⁷⁶
 [77] gaen in riker lieden husen, propter wiltbraet ende ander spise. Die dagen⁷⁷
 [78] van veranderinge sullen sijn des sondaechs, manedaechs, dinxdaechs voor⁷⁷⁻⁸
 [79] die Vasten.⁷⁸⁻⁹

65-6 veel ... vinden, vgl. aant. r. 61. *tsanderdaechs* = de volgende dag; *cruys* = klein muntje; *borse* = geldbeurs.

66-7 *dagen van veranderinge*, eig. astro-meteorologische term; hier dubbelz. voor dagen met verandering in routine van alledag wegens feestviering (vgl. voor een explicitering S 68-9).

67 *Dertiendach*, Driekoningen (6 jan., 13 dagen na Kerstmis). *Versworen Maendach*, maandag na Driekoningen, gepaard gaande met een zelfde soort feestelijkheden als op Driekoningen.

68 *daechs daerna*, nl. wanneer het geen feest meer is *of* referentie aan een zgn. napret, d.i. het potverteren van wat er van het feest van de vorige dag resteert.

70 *oppositie*, astrol. term; hier dubbelz. voor de 'tegenstand' van de waard, die wanbetalers niet laat weggaan.

71 *bi faute*, bij gebrek. *argentum*, Lat.: geld.

72 *steen*, bij het verkeerspel (d.i. een soort tric-trac) en het dobbelspel gebruikte schijven en dobbelstenen.

72-3 *que ... habent*, ongrammaticaal Latijn: 'die (iets?) achter (de hand?) hebben, evenmin (*of* evenzeer) (als) die niet(s) hebben'. *niet gesien zijn*, niet welkom zijn, nl. niet *om gelt te winnen* (r. 73-4). *Cremers*, marskramers.

74 *meerse*, mars, i.h.b. de inhoud en waarde daarvan. *verdobbelen*, eig. verspelen met dobbelen; hier dubbelz. voor verdubbelen in waarde. *profijt*, (tot) voordeel.

76 *vier*, vuur.

77 *propter*, Lat.: vanwege.

77-8 *dagen van veranderinge*, vgl. aant. r. 66-7.

78-9 *des ... Vasten*, d.i. Vastelavond; vgl. ook K 218

[80] Martius

- [81] In martio sullen de dagen lengen, al en wordese niet geramet. Veel salder in⁸¹
 [82] dees maent abstinencie doen: d'een uut devociën, d'ander om der lieden⁸²
 [83] wille, d'ander van siecheden (sulc van ontsien), ende 't quaetste die 's niet en⁸³
 [84] hebben ende wel mogen soudē, sullen hen moeten liden ende ooc vasten. In⁸⁴
 [85] dees maent sal 't volc seer zijn geneicht om quaet van hem selven te clappen
 [86] ende gelt daerāf te geven omdat men 't horen soude. 't Sal dan dicwils eclipsis⁸⁵⁻⁶
 [87] zijn in buyckum ende in dermen. Die dagen van veranderinge sullen zijn⁸⁶⁻⁷
 [88] meest tsaterdaechs, tsondaechs ende tsmaendaechs, want tsaterdach ende
 [89] maendach sal men vasten ende sondach niet.

[90] April

- [91] In den april sal 't nyeuwe mane zijn als d'ouwe vergaen is. 't Sullen veel
 [92] moorden geschiën onnoselic ontrent donredach, vridach, saterdach, propter⁹²
 [93] corpus hominum. 't Sal dan quaet ontrent den coren wandelen zijn, want 't sal⁹²⁻³
 [94] zeer geneycht sijn om schieten. 't Sal dan sorghelic dun in den buyck sijn,⁹⁴
 [95] want die mispelen sullen quaet te crighen zijn. Die daghen van veranderinghe⁹⁵
 [96] sijn Paeschavont ende Paesdach.

[97] Mayus

- [98] 't Sal in den meye conjunctie sijn met veel personen. Dan sullen die scutters⁹⁸

81 *lengen*, langer worden; hier in dubbelz. toespeling op het spannen van weefgaren. *geramet*, op een raam uitgespannen.

82 *abstinencie doen*, vasten. *uut devociën*, uit vroomheid.

83 *ontsien*, onthouding van spijs en drank.

84 *mogen*, lekker vinden. *hen moeten liden*, zich moeten schikken.

85-6 *om ... soude*, 'om kwaad van zichzelf te spreken en daar geld aan uit te geven, opdat men het zou horen'; mgl. cryptische aanduiding van een openbare biecht en (financiële) boetedoening als (ons niet uit andere bron bekend) vastengebruik.

86-7 *eclipsis*, vgl. aant. U 68. in *bucykum*, vgl. aant. r. 55, *dagen van veranderinge*, vgl. aant. r. 66-7.

92 *moorden*, overdreven voor: het slachten van dieren, *onnoselic*, onschuldig. *donredach*, *vridach*, *saterdach*, te weten: Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Paaszaterdag.

92-3 *propter corpus hominum*, Lat.: vanwege het menselijk lichaam, i.c. het zondige lichaam; vgl. aant. r. 52-4.

94 *om schieten*, eig. om òp te schieten, te groeien; hier dubbelz. voor het afschieten van projectielen (vgl. ook S 214).

95 *mispelen*, hier refererend aan gebruik als stopmiddel; vgl. *Mnl. geneeskundige recepten* (ed. W.L. Braekman, 1970), p. 309, nr. 1263 en *Boec v. medicinen in Dietsche* (ed. W.F. Daems, 1967), p. 198. *daghen van veranderinghe*, vgl. aant. r. 66-7.

98 *conjunctie*, vgl. aant. U. 173. *scutters*, leden van schuttersgilde; wsch. dubbelz. voor mannelijke partners in liefdesspel (vgl. de strekking van de volgende zin).

- [99] tot veel plecken geneicht sijn opwaerts na den papegay te schieten. Venus⁹⁹
 [100] kinderen sullen liefst schieten tusschen twee staken, also lange als si pilen⁹⁹⁻¹⁰⁰
 [101] hebben in haren coker. D'eyeren sullen in dese maent goetcope sijn, mer al¹⁰⁰⁻¹
 [102] aet ghij er X, ghi en sult er 's maels maer een leggen. De cruysbroers sullen¹⁰²
 [103] meer begeert zijn dan d'apsolvanten. Meest alle kerste naciën sullen geerne¹⁰³
 [104] met Cruce geladen gaen, non propter Jhesum Christum. Mocht in dese maent¹⁰⁴
 [105] sulke vrouwen tweewerf haren maechdom genomen worden of jonge meis-¹⁰⁵
 [106] kens - eens in 't secreet, anderwerf in de kercke of op 't strate - dragen se¹⁰⁶
 [107] geen onderriemen, so en is 't geen noot. Die dagen van veranderinge sullen¹⁰⁷
 [108] zijn Ascencioensdach, Sinxen, Sacramentsdach.¹⁰⁸

- 99 *na ... schieten*, te schieten naar een op 'n hoge paal geplaatste namaakvogel, als wedstrijd; wsch. dubbelz. voor het bedrijven van de liefde (vgl. ook *WNT* 12, 362).
 99-100 *Venuskinderen*, minzieke lieden (oorspr. astrol. term).
 100 *schieten*, dubbelz. aanduiding van de mannelijke rol bij het liefdesspel; vgl. voor dit soort beeldspraak aant. *U* 238. *staken*, dubbelz. voor benen.
 100-1 *also ... coker*, overdrachtelijk: zolang hun potentie het hen toelaat.
 102 *'s maels*, per keer. *maer een leggen*, nl. één ei; d.i. hier dubbelz. voor drol. *cruysbroers*, eig. benaming voor geestelijke orde; hier dubbelz. voor lieden die veel geld bezitten (*cruys* = muntstuk) of voor die muntstukken zelf (vgl. J.B. Drewes, in: *NTg* 69, 1976, p. 312-4). Vgl. voor de grap ook r. 104, *H* 78, *L* 72-3 en 192.
 103 *apsolvanten*, (quasi-?)benaming voor (pseudo-?)orde van biechtvaders; hier genoemd omdat ze van biechtelingen geld eisten als boetedoening (vgl. *H* 79 waar dit woord in de parallelle passage is vervangen door *opservanten*, d.i. een strenge beweging binnen de orde der minderbroeders: een woordspelige verwijzing naar deze beweging is hier niet uitgesloten). *kerste naciën*, christelijke naties.
 104 *met ... gaen*, met het kruis lopen, d.i. lett. in processie lopen, of fig.: het katholieke geloof aanhangen of verkondigen; hier dubbelz. voor beladen zijn onder geld, rijk zijn (*cruce* = muntstuk). *non ... Christum* [*Christum* opgelost uit een slecht leesbare abbreviatuur 'c̄m'], Lat.: niet vanwege Jezus Christus.
 105 *sulke vrouwen*, nl. die vervolgens aangeduid worden. *tweewerf ... worden*, tweemaal van hun maagdelijkheid beroofd worden; dubbelz. voor één maal de inhoud van hun *maag* ontlasten, poepen, en één maal werkelijk hun maagdelijkheid verliezen.
 106 *secreet*, dubbelz. voor geheim en 'stilletje', plee. in *de kercke*, refererend aan huwelijksvoltrekking als precedent voor ontmaagding in eerste huwelijksnacht. *op 't strate*, d.w.z. in de open lucht (bij vóórechtelijk geslachtsverkeer).
 107 *onderriemen*, riemen die door de vrouwen om het middel werden gedragen; waarom ze eventueel hinderlijk konden zijn bij een 'ontmaagding' is niet duidelijk. *so ... noot*, dan hindert het niet. *dagen van veranderinge*, vgl. aant. r. 66-7.
 108 *Ascencioensdach*, Hemelvaartsdag. *Sinxen*, Pinksteren. *Sacramentsdach*, tweede donderdag na Pinksteren (herdenking van instelling sacrament des altaars).

[109] Junius

[110] In junio sal 't volc seer geneycht zijn t'Antwerpen ter merct te reysen, mer 't sal¹¹⁰

[111] hen meest liegen aen pecuniam. Ende omdat veel kerstenen qualic haer¹¹¹

[112] gelove houden, so mocht den Credo wel teniet gaen. Veel salder na Bordeeus¹¹²

[113] reysen, nochtans uut Antwerpen niet gaen. Schoolmeesters sullen haer sco-

[114] lieren consenteren ten yse te rijden, is 't dat sij 't begeren. Dorpvolc sal in¹¹⁴

[115] dese maent veel picken ende niet gevangen, om veel saken daertoe dienende.¹¹⁵

[116] Die daghen van veranderinghe sullen sijn Sint-Jansavont ende Sint-Jans-¹¹⁶

[117] dach.¹¹⁶⁻⁷

[118] Julius

[119] In julio sullen d'oude mans achter qualic aen connen houden, want daer en¹¹⁹

[120] sal niet vergaert zijn. Pier Pincke sal qualick olie hebben. Apotecarisen oft¹²⁰

[121] die water bernen, sullen planteyt van rosen vinden in weyen oft aerden achter¹²¹

110 *merct*, i.c. de grote vierweekse Sinxenmarkt (begonnen op tweede zondag vóór Pinksteren).

111 *liegen*, ontbreken. *pecuniam*, Lat.: geld.

112 *Credo*, Lat. titel der katholieke geloofsbelijdenis: ik geloof; hier dubbelz. voor *het* geloof, en dat, in een ellips, dubbelz. voor geloof in kredietwaardigheid (vgl. ook aant. *T* 146). Dubbelz. gebruik van Lat. gebedstitels (en bij uitbreiding van hele gebeden) komt in de 16e-eeuwse literatuur frequent voor; vgl. bv. VGD ed. 1899, p. 92, r. 19-25 en p. 49-63. *Bordeeus*, sextoponiem: eig. Bordeaux; bekende grap gebaseerd op klankovereenkomst met *bordeel*.

114 *consenteren* ... *rijden*, d.i. ijsvrij geven (*consenteren* = toestemming geven) - in juni vriest 't toch niet.

115 *picken*, eig. maaien; hier dubbelz. voor stelen. *gevangen*, gevangen (genomen) worden. *om* ... *dienende*, om meerdere redenen dienaangaande.

116 *daghen van veranderinghe*, vgl. aant. r. 66-7. *Sint-Jansavont*, 23 juni.

116-7 *Sint-Jansdach*, 24 juni (oorspr. het midzomerfeest en in de uitbundigheid van de gebruiken daar ook aan herinnerend); vgl. aant. *S* 127.

119 *achter* ... *houden*, d.i. in toespeling op het niet meer kunnen beheersen van de sluitspieren als aanduiding van berooidheid; vgl. VGD ed. 1899, p. 159, r. 9-10: '... al zijnse [nl. de *dronckaerts*] versleten / Achter lam / ende oudt van Jaeren [...]’ en aant. *H* 24.

120 *vergaert*, wsch. in eigenlijke zin van toepassing op het voorradig zijn of ter beschikking hebben van goederen, i.t.t. de in r. 119 aangeduide berooidheid, en mgl., eveneens in aansluiting op het voorafgaande, dubbelz. in de bet. 'eidragend worden', waarbij *ei* = dubbelz. voor drol (vgl. aant. r. 102 en Loquela 1907, p. 5279a), en dat i.t.t. de in r. 119 geïmpliceerde buikloop. *Pier* ... *hebben*, bet. en evt. implicaties zijn onzeker: *Pincke* hangt mgl. samen met mnl. *pincken*, d.i. flikkeren, glanzen, nl. in verband met *olie*; mgl. ook is er een relatie met *pieterolie* (d.i. petroleum) of *pirolie* (d.i. uit wormen bereid extract, vgl. *WNT* 12, 1562): beide vloeistoffen waren bekend als volksgeneesmiddel, hier i.v.m. de in het voorafgaande aangeduide kwaal en met de vervolgens genoemde *apotecarisen*. Ook valt te denken aan een omschrijving van impotentie bij een oude man: *Pincke* = dubbelz. voor penis; *olie* = dubbelz. voor sperma.

121 *water bernen*, water branden, d.i. het vervaardigen van geneeskundige aftreksels, bv. van rozen. *planteyt*, volop. *rosen*, in de eig. bet. (als bestanddeel van rozenwater of -olie); hier mgl. dubbelz. voor de zo geheten uitpuilingen van de baarmoeder bij koeien die op het punt van kalven staan (vgl. A. Joos, *Waasch idioticon*, 1900, p. 560b). *aerden*, velden.

- [122] Blaruw, vel calverum. Wevers behoeven wel te stercken, want men sal in dese¹²²
- [123] maent veel quaet gaerns spinnen. Veel mans en sullen in die kercke niet¹²³
- [124] dorren gaen of vroegh opstaen om 't sermoen te horen, want si sullen 't¹²⁴
- [125] dicwils gehoort hebben eer de predicaers sullen opgestaen zijn. Die daghen
- [126] van veranderinghe suldi wel sien.¹²⁵⁻⁶¹²⁶

[127] Augustus

- [128] In agosto sal veel volcx mayen dat hi niet gesayet en hevet, als ons Losaert¹²⁸
- [129] beschrijft in veel capitelen. Criecken ende kersen sullen dan gedaen hebben.¹²⁹
- [130] Is 't dat men in dees maent schoon weer heeft, soe sal gemayet gers geringe hoy¹³⁰
- [131] zijn, siet maer wel toe. Veel lieden, arm ende rijk, sullen geneycht zijn haren
- [132] cost te halen op ander lieden erve. Al en souden si mer een hagebesie¹³²
- [133] plucken, si en sullen hen niet connen wachten. Men sal veel vincken metten¹³²⁻³
- [134] plumen eten, in potten gesoden, met lepelen. Die dagen van veranderinge¹³³⁻⁴¹³⁴
- [135] zijn Mariën Hemelvaert.¹³⁵

- 122 *Blaruw*, naam voor koe met blaar (d.i. bles); vgl. ook aant. S 129-32. *vel calverum*, macaroni-latijn: (nl.) bijvoorbeeld van kalveren. *stercken*, eig. het sterker maken van weversgaren (door bestrijking met bepaalde vloeistof); hier dubbelz. voor het vergroten van de eigen weerbaarheid.
- 123 *quaet gaerns spinnen*, uitdr.: oneerlijk handelen.
- 124 *dorren*, durven. *sermoen*, vgl. aant. K 86.
- 125-6 *daghen van veranderinghe*, hier in de eig. betekenis of dubbelz. voor veranderingen van welke aard dan ook.
- 126 *suldi*, sult ghy.
- 128 *Losaert*, pseudo-autoriteit: scheldnaam voor *loos* (d.i. doortrapt, bedriegelijk) persoon.
- 129 *gedaen hebben*, gedaan zijn, niet meer bloeien of verkrijgbaar.
- 130 *gers*, gras. *geringe*, spoedig.
- 132 *hagebesie*, haagdoornbes of braam.
- 132-3 *si ... wachten*, ze zullen zich niet kunnen inhouden.
- 133-4 *vincken metten plumen*, de blijkbare dubbelzinnigheid is niet duidelijk: enerzijds werden er inderdaad vinken gegeten (vgl. F.E.J.M. Baudet, *Maaltijd en keuken in de m.e.*, 1904, p. 82), anderzijds 'plukt men met enkele veertjes de vink kaal' (vgl. Harrebomée II, 364a), doch kende men wel de gewoonte pauwen met de veren op kop en staart op te dienen (vgl. F.E.J.M. Baudet, *a.w.*, p. 80). Misschien betreft het dan ook, in de zin van 'veêrvoeren' (d.i. overdadig eten, vgl. Harrebomée II, 364a) een ironische aanduiding van voedselschaarste.
- 134 *gesoden*, gebraden. *dagen van veranderinge*, vgl. aant. r. 66-7.
- 135 *zijn*, dit woord verraaft een zetfout: wsch. is de zetter vergeten nog één (of meer) feestdag(en) uit zijn kopij over te nemen. *Mariën Hemelvaart*, 15 aug.; vgl. aant. K 69.

Arts (piskijker)

[136] September

- [137] Men sal in dees maent tot veel plecken ende steden ende in dorpen vanen ter¹³⁷
 [138] kercken uutsteken, waerom dat veel beesten sterven sullen, als kiecken,¹³⁸
 [139] duven, braetvercken en de alsulcken gevasel, waeraf dat een grote beruerte¹³⁹
 [140] wel mocht comen onder 't volc. Als den eenen sondach die vane wort
 [141] uutgesteken, so mocht men tsondaechs daer wel veel volcx vergaren ende
 [142] helpen haer vianden verschoren metten tanden, ter plaetsen daer die vanen¹⁴²
 [143] uutsteken. T'sulcke plaetsen mocht er wel vele dun in corpus zijn, sodatmer¹⁴³
 [144] wel mochte vinden veel beseghelde hemden.¹⁴⁴

[145] October

- [146] In octobri en derf men na gheen heet zonschijn wachten. Het mocht dan wel¹⁴⁶
 [147] tot veel plaetsen gebreck van houte zijn ende van alrehande berringhe. 't¹⁴⁷
 [148] Volc sal dan beginnen om rapen uut te zijn ende wie meest raept, sal meest¹⁴⁸
 [149] hebben. Die joncwijfs mochten in dees maent wel bat ghelooft zijn bi haer¹⁴⁹
 [150] meesters te slapen dan haer selfs wijfs. Die dagen van veranderinghe: slaet¹⁵⁰
 [151] dees gaye.

[152] November

- [153] In dees maent sal 't volc meer uut zijn om haer selfs profijt dan om ander

- 137 *vanen*, i.c. kermisvanen; vgl. voorts aant. r. 52-4.
 138 *sterven*, eufem.: geslacht worden.
 139 *ende alsulcken gevasel*, 'en meer van dat gedoe', 'en consorten'. *beruerte*, opschudding; dubbelz. voor beroering in darmstreek door consumptie van gevogelte (vgl. aant. r. 52-4). Tevens parodie op de in serieuze prognosticaties veelvuldig voorkomende waarschuwingen voor onrust en opstand onder het gewone volk (vgl. bv. *Appendix A*. r. 52-3, 201-16).
 142 *helpen ... tanden*, d.i. een omschrijving van ruzie, wsch. in toespeling op het opeten van het gevogelte (*verschoren* = verscheuren).
 143 *in corpus*, Lat.: in het lichaam, i.c. in de buik (vgl. ook *H* 69-70. *datmer*, dat men (da)er.
 144 *beseghelde*, hier dubbelz. voor 'bevuild met poepvlekken'.
 146 *en derf men*, hoeft men niet.
 147 *berringhe*, brandstof.
 148 *rapen*, eig. het zo geheten knolgewas; hier dubbelz. voor inhalig zijn, een bekende grappige hekeling van de schraapzucht: vgl. bv. het refrein 'Rapen moet wel syn een ghesonde spijs' (in: Styvevoort ed. 1930, dl. 2, p. 59-61). Dit *rapen* is verwant met het *hooi*-motief, volgens hetwelk de mensen slechts uit zijn op aards bezit, dat toch niet meer is dan 'n plukje hooi in vergelijking met hogere waarden; vgl. Jeroen Bosch' 'Hooiwagen'-triptiek (Prado Madrid), en ook *S* 183, *H* 125 en *L* 154-5.
 149 *joncwijfs*, dienstmeisjes. *bat ghelooft zijn*, lett.: meer (of eerder dan anders) toegestaan worden (vgl. *WNT* 4, 1276); hier dubbelz. '(van hen zal men) eerder geneigd zijn te geloven' (?). De relatie met de maand *oktober* is niet duidelijk, maar doet misschien niet ter zake; alsdan is het een aanduiding van de algemene belustheid van *meesters* op *joncwijfs*.
 150 *haer selfs wijfs*, hun eigen echtgenotes. *dagen van veranderinghe*, vgl. aant. r. 125-6.

[154] lieden. D'erm lieden sullen meer den Heiligen Geest versoken dan den¹⁵⁴
[155] Vader oft den Sone, om veel saken wil. 't Sal ooc wer- .....¹⁵⁵

Eindnoten:

117 Petit, I (1882), nr. 20.

118 NK 3776 suggereert dit ook.

119 NK 3776; Vervliet 1968, T20.

120 NK 1784, ex.: UB Gent, fol. [A1] recto; Refreinenbundel ed. 1940.

121 Zie noot 15; fol. A1 recto.

122 Ex.: KB Den Haag, fol. [A1] recto.

123 Sabbe 1907/8; Schotel 1874, I, 98-9.

154 *Heiligen Geest*, hier dubbelz. voor de zo geheten liefdadigheidsinstellingen. *versoken*, verzoeken, bidden.

155 *om ... wil*, om meerdere redenen.

Sorgheloos

Deze vierde spotprognosticatie is net als *Aelwarich* slechts bekend door één, in de Bibliotheca Thysiana te Leiden bewaard exemplaar.¹²⁴ Het boekje is eveneens uitgevoerd in quartoformaat met een omvang van één katern. De Antwerpse drukker Willem Vorsterman, die tussen 1504 en 1543 een uitgebreid en veelzijdig fonds met veel astrologisch werk uitgaf, verzorgde de editie.¹²⁵

Het boekje bevat noch in de titel, noch in het colofon een datering. Tot nu toe werd aangenomen dat het in 1532 van de pers kwam, hoewel daarvoor geen redenen werden opgegeven.¹²⁶ Op grond van inhoudelijke informatie, zoals kalendergegevens (bv. de Paasdatum in r. 85) en astronomische gegevens (bv. de conjunctie van Jupiter en Mercurius in mei in r. 110-1), is het echter mogelijk te berekenen welk jaar het meest in aanmerking komt. Dit soort gegevens blijken dan te wijzen naar het jaar 1540, zodat we dat mogen zien als het richtjaar van deze spotprognosticatie. Het boekje is in dat jaar mogelijk ook van de pers gekomen. Steun voor deze datering vanuit de typenkunde blijft achterwege omdat het hier gebruikte lettertype in de zestiende eeuw te algemeen was.¹²⁷

Over de auteur valt niets te zeggen. Geheel in de sfeer van zijn tekst en gehoorzaam aan de traditie van de spotprognosticatie koos hij een spotnaam als pseudoniem. We vonden geen enkele aanwijzing in de richting van een onthulling van deze schuilnaam.

De houtsnede op de titelpagina toont een zot die aan een tafel zit te eten. Het voorkomen van de zot mag gezien de oorspronkelijke voordrachtsituatie niet verwonderlijk heten; wat de gedekte tafel er echter mee te maken heeft, blijft onduidelijk, tenzij het opgevat moet worden als een verwijzing naar het hongerlijden in de winter of als een ironische referentie aan het brassen op de volksfeesten. Los daarvan is het beeld van de etende zot niet nieuw. In *Der dieren palley*s (Antwerpen, Jan van Doesborch, 1520) komt een sterk verwante houtsnede voor.¹²⁸ Hier illustreert de prent echter een verhaal over een kat, waarbij de banderolle het verband met het drinken duidelijk maakt: 'Soudic mij met drincken vergheten / Die kat zou mijn pensen eten'. Op de houtsnede van *S* is de kat weggelaten omdat hij daar geen functie had; de etende en drinkende zot bleef over zonder dat een eventuele betekenis duidelijk wordt.

De tekst bevat, in navolging van een veel geringer aantal voorbeelden van *A*, een aanzienlijk aantal passages vol met gebruik van en parodie op het astrologisch (of: prognosticatorisch) jargon. Dit procédé is waarschijnlijk afkomstig uit de traditie van de Franse spotprognosticaties, waarin men bv. veelvuldig dubbelzinnigheden met *copuler* aantreft.¹²⁹ In Jan Thibaults serieuze *Pronosticatie* voor 1531¹³⁰ kan overigens een zelfde dubbelzinnigheid worden aangetroffen: '...ende de vrouwen oft meyskens van venus die van Mars houden sullen haer coniunctie doen'! De toespelingen en implicaties die in deze passages verborgen zitten, zijn verhuuld in uiterst moeilijk te doorgronden constructies. Het is dan ook

met het nodige voorbehoud dat we in de aantekeningen op de betreffende passages toch voorstellen doen over de samenhang en implicaties ervan.

De verhouding tot *Aelwarich* als geheel is in het algemeen losser dan die tussen *H* en *A*. Slechts een gering aantal elementen zijn onveranderd uit *A* overgenomen maar meestal is er sterk gevarieerd of geparafraseerd, of is er bijna helemaal geen afhankelijkheid meer aan te wijzen.

Die seer vzeemde vbarachtige
 ende wonderlijcke Prognosticatie Ghecalculeert
 op eenē Klooster in die langhe weke voor Jhar
 ten bp mi heer Doughteloos
 van Honnert
 kerke.
 p. T.

[1] Die seer vreemde, warachtige ende wonderlijke prognosticatie.
 [2] ghecalculeert op eenen rooster in die langhe weke voor Sinxten by²
 [3] mi, heer Sorgheloos van Kommerkercke. P.T.³

[4] Den alderdoorluchtichsten ende hoogen onbedwingende prince, here van
 [5] Ysbroec, grave tot Broots Eynde van der Niethagen. Ic, meester Jan Sorge⁴⁻⁵
 [6] loos van Commerkercke, scrive saluyt na toebehoren, dat niet gewonnen⁶
 [7] ende veel verloren, want deze nederste werelt nu meest gheregeert wort in⁷
 [8] rapen. So seyt meester Jan Claes Crioel in sinen Eersten Boec Van Platten⁸
 [9] Borssen, in 't vierde capittel Van Armoeden: so en sal niemant dit jaer so rijc⁸⁻⁹⁹
 [10] zijn, hy en hadde liever meer ende niemant so onledich zijn, hi en hadde¹⁰
 [11] liever gelt te ontfangen dan uut te geven. Ende so ic alle dinc wel overmercke,¹¹
 [12] so sal dit jaer veel wonders geschiën. Ende so ic dit jaer voorleden screef, dat¹²
 [13] so geschiet is, so vind ic dat die menichte der armen niet minderen en sal, als

2 *Ghecalculeert ... rooster*, in variatie op uitdr.: 'het (geld) is op een rooster geteld', hier als aanduiding van de onnauwkeurigheid en niet-serieuze aard van de prognosticatie; ook met gedachten aan het *rooster* als vastelavond-attriboot (vgl. inleiding, p. 34). Vgl. voor de uitdr. J.v. Vloten, *Ndl. kluchtspel v.d. 14e tot de 18e e.*, dl. 1 (1878), p. 162 en VGD ed. 1899, p. 58, r. 12. in ... *Sinxten*, uitdr.: langzaam, 'op z'n janboerenfluitjes' (*Sinxten* = Pinksteren). Die week schijnt namelijk, gerekend van Hemelvaartsdag tot Pinksteren, 10 dagen te duren (vgl. A. Gittée, in: *Volkskunde* 6, 1893, p. 89-116, m.n. 110). Vgl. voor nepdateringen aant. K 3.

3 *Sorgheloos van Kommerkercke*, pseudoniem van en spotnaam voor de auteur. *Sorgheloos* = spotnaam voor als fuifnummers getypeerde zwervers (vgl. K. Renger, *Lockere Gesellschaft*, 1970, p. 43-4, waar *S* vermeld wordt als de vroegste literaire bron waarin dit adjectief gepersonifieerd werd), vgl. ook H 32-3; *Kommerkercke* = armoe-toponiem als spotnaam: eig. echte plaatsnaam, bv. voor een locatie in Brugge; ook onderdeel van het alias van de auteur van *H*, en tevens van een in de stadsrekeningen van Hulst van 1525/6 genoemde entertainer (vgl. Pleij 1972/3, p. 205-6, waar ook nog andere artiestennamen van vastelavondheren worden genoemd: de identiteit van de auteurs van *S* en *H* zal dan ook niet dezelfde zijn geweest). *P.T.*, wsch. afkorting van Lat. 'pleno (*of praemisso*) titulo', d.i. met volledige (*of veronderstelde*) titel; mgl. echter initialen van de echte naam van de auteur of van zijn zinspreuk.

4-5 *Den ... Niethagen*, d.i. degene aan wie de prognosticatie zogenaamd is opgedragen (vgl. aant. A 5). *onbedwingende* = vleiterm: niet-dwingende, vrij latende; *Ysbroec* = kou-toponiem als spotnaam: samengesteld met het bekende toponymische woord *-broec* (vgl. ook r. 131, *Cackebroec*); *Broots Eynde* = honger-toponiem als spotnaam: plaats waar het brood op is (eig. in Vlaanderen meer voorkomende plaats- en veldnaam); *Niethagen* = armoe-toponiem als spotnaam voor iemand die *niet* in het bezit is van een *haag*, die oudtijds immers diende tot afbakening van bezit.

6 *scrive ... toebehoren*, vgl. aant. A 6.

7 *nederste*, meest onverheven. *gheregeert wort in*, beheerst wordt door.

8 *rapen*, vgl. aant. A 148. *Crioel*, pseudo-autoriteit: lett. kippevoer, hier spotnaam met gedachten aan de haastige-inhalige manier waarop kippen vreten ('grijpgraag') (?).

8-9 *Eersten ... Borssen*, schertstitel (*borssen* = geldbeurzen).

9 *Van Armoeden*, schertstitel van hoofdstuk.

10 *hy en hadde*, of hij had. *onledich*, druk, bezet.

11 *wel overmercke*, goed beschouw.

12 *Ende ... screef*, in parodie op soortgelijke mededelingen van schrijvers van serieuze prognosticaties; vgl. *Appendix A*, r. 29-31.

[14] men betuigen mach totten bogaerden ende tot Peeter Pots, daer 't wel¹³⁻⁴¹⁴
 [15] bevonden is. Ende so vind ic, dat dit jaer ende 't jaer naestcomende sullen dye¹⁵
 [16] scoolkinder seer van eender statueren bliven, want de grote gaen ende de
 [17] cleyne comen. Ende uut meer anderen constellatiën, die te lanc waren te¹⁷
 [18] scriven, so vind ic dat niet goet en is yemant sinen onwille te seggen, want
 men¹⁷⁻⁸¹⁸
 [19] 't nyet geerne en hoort, ende dat blijft in 't secreet. Dus heb ic voor mi
 [20] genomen, eerweerdige heere, u wat te scriven, ende u ooc met voeten te
 [21] overloopen in 't platte, hoe hem die vier tijden van de jare hebben sullen in²⁰⁻¹²¹
 [22] 't generale, so ic gewoon ben.²²

Uit Der dieren palley's (1520)

- 13-4 *als ... mach*, waarvan men zich overtuigen mag.
- 14 *totten bogaerden*, bij de begarden (lekebroeders die zich ondermeer bezighielden met armenzorg). *Peeter Pots*, naam van beroemd armengasthuis (met armen-dis) in Antwerpen (bekende verzamelplaats van vagebonden, vgl. C. Crul, *Heynken de Luyere*, ed. C. Kruyskamp, 1950, p. 33 e.v., en een *Peeterpots Bruer* in een factie van P. de Herpener, ed. J.F. Willems, in: *Belgisch Museum* 2, 1838, p. 241 e.v., zie ook *H* 88-9).
- 15 *bevonden*, ervaren. *vind*, bevind.
- 17 *constellatiën*, astrol. term.
- 17-8 *die ... scriven*, in parodie op soortgelijke mededelingen in serieuze prognosticaties: die te lanc waren om te beschrijven.
- 18 *dat*, dat 't. *yemant ... seggen*, iemand iets te zeggen dat hem onwelgevallig is.
- 20-1 *ende ... platte*, grappige samentrekking van twee uitdrukkingen: 'overlopen' (d.i. overstelpen) en 'in 't platte' (d.i. ronduit), waarbij het tweede door de toevoeging *met voeten* letterlijk kan worden genomen en de hele mededeling de bet. krijgt 'onder de voet lopen', 'platwalsen' (nl. met informatie over het komend jaar).
- 21 *hoe ... sullen*, van wat voor aard de seizoenen zullen zijn.
- 22 *so ... ben*, vgl. aant. A 20.

[23] Die dispositie van den winter²³

[24] Die winter heft aen zijn beghin wanneer de arm lieden groote couwe hebben
 [25] ende niet te berren. So descendeert Jan Verhage oft Oude Tuynen metter²⁵
 [26] torfmanden te viere waert, ende dit sal aensien Jan Clippertant over sinen bril
 [27] in den vierden aspect van Sorgeloos, daer veel ongevals af comen mochte,²⁵⁻⁷²⁷
 [28] tensi dat men scerpelic toesiet. Ende het sal meer gheneycht zijn om vriesen
 [29] dan om dondren.

[30] Die dispositie van den lenten

[31] Die lenten heft aen zijn beghin als Poverjoye comt uuten huyse van armoe-
 [32] den. Ende dan sal die lodder uuter hagen springen ende die oude wijfs sullen³¹⁻²³²
 [33] dan verprillen, ende die veel oyen heeft, mach veel lammeren krijghen. Item³³
 [34] die mane sal teghen die sonne comen, teghen die Maecht, in 't gheselschap van
 [35] Saturnus, ende daerom sal 't sorchlijc zijn jonge gesellen te vechten tegen die
 [36] vroukens, want die mane is cout, die sonne is heet, Saturnus is wreet, dus
 [37] mocht er scoot invallen. In dit teeken sullender veel gheldeloos werden. Dat³³⁻⁷

23 *dispositie*, vgl. aant. A 26.

25 *berren*, branden.

25-7 *So ... Sorgeloos*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van brandstofproblemen. *descendeert* = astrol. term: daalt, hier in zin van 'zakt af', 'gaat'; *Jan ... Tuynen* = spotnamen voor armoelijdens die hun brandstof moeizaam betrekken van *hagen* en *tuynen* (d.i. houten omheiningen), of personificaties van die brandstoffen zelf, schertsend voorgesteld als astrol. entiteiten; *torfmanden* = turfmanden; *te viere waert* = naar het vuur, schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling; *aensien*, eig. astrol. term (voorkomend in Laet 1519) met een onbekende bet., mgl. samenhangend met die van de term *gezicht*, hier lett. opgevat in zin van 'bekijken'; *Clippertant*, vgl. aant. U 84, hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *over sinen bril* = grappige voortzetting van het letterlijk nemen van de term *aensien*; *aspect*, vgl. aant. A 30; *Sorgeloos* = personificatie van zorgeloosheid (vgl. aant. r. 3), i.c. bij het omgaan met vuur, hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit.

27 *ongevals*, i.c. brand.

31-2 *Die ... armoeden*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon en met bekende beeldspraak (vgl. aant. A 35) van het begin van de lente. *Poverjoye* = bekende personificatie van armoe en misère, hier als vertegenwoordiger van alle armoelijdens (vgl. Van den Berghe ed. 1950, p. 128, r. 746-7: 'Maer als ick [nl. *Corte Weelde*] wech gae, dan compt beel berouw daer En pover joiye / die comptse drucken'), schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *huyse van armoeden* = het armengasthuis, met gedachten aan de astrol. term 'huis'.

32 *lodder*, zwerver, geboefte. *uuter hagen springen*, vgl. aant. A 35.

33 *verprillen*, jong, dartel worden.

33-7 *Item ... vallen*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van zwangerschap als gevolg van onvoorzichtig sexueel verkeer. *teghen* = 'vertaling' van astrol. term '(in) oppositie'; *Maecht* = het teken Virgo, hier in toespelings op de maagdelijkheid van de vervolgens genoemde *vroukens*; in 't *gheselschap* = 'vertaling' van astrol. term '(in) conjunctie', missch. met erotische implicaties; *sorchlijc* = hachelijk; *te vechten* = dubbelz. voor 'liefde te bedrijven'; *want... wreet*, astrol.-relevante eigenschappen van deze planeten; *dus ... vallen* = blijkbaar: (al) dus zouden er meisjes zwanger kunnen raken (vgl. een nog onverklaarde passage in VGD ed. 1899, p. 157, r. 1: 'Maechdekens daer sloot in is ghevallen', waarin sexueel verkeer of de gevolgen daarvan blijkbaar worden vergeleken met het omdraaien van een sleutel in een sleutelgat).

[38] ic meer ghevoele, laet ic blijven.³⁷⁻⁸

[39] Die dispositie van den somer

[40] De somer neemt aen zijn beghin als dye cramers haer meersen stellen in 't

[41] huys van vruechden op haer viercant. Ende dan sullen die oude sotten dansen⁴⁰⁻¹

[42] over d'ey ende dan sal die beddestove uut dye wege hangen, daer die lollepot⁴¹⁻²⁴²

[43] op sien sal in den hooc, waeruut te mercken is dat dan heet weder zijn sal,⁴³

[44] want de sonne ende mane sullen dan vergaren met Aurora in 't Warm Gadt,

[45] daer Saturnus om grimmen sal, ende dan sal coel Goutse kuyte zeer begheert⁴⁴⁻⁵⁴⁵

[46] zijn. Dat ic meer weet, swijch ic, etc.⁴⁶

37-8 *Dat ... blijven*, in parodie op soortgelijke frases in serieuze prognosticaties; vgl. *Appendix A*, r. 182-3 (*blijven* = rusten).

40-1 *De ... viercant*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het begin van de zomer, blijkbaar in een (niet al te helder) verband met gokken. *cramers* = marskramers, hier wsch. genoemd omdat deze veelal alleen in de zomer op pad waren; *meersen* = marsen; *huys van vruechden* = de kroeg, genoemd als typische locatie voor gokspelen, met gedachten aan astrol. term *huys*; *viercant* = 'vertaling' van astrol. term 'quadraat' (vgl. ook r. 63), hier dubbelz. voor de vorm van de tafel of het speelbord waarop gegokt wordt (bv. bij het verkeerspel, vgl. ook de parallel-passage in *A* 73-4).

41-2 *dansen over d'ey*, bekend vermaak waarbij men eieren zonder ze te breken uit een cirkel moest schuiven; hier blijkbaar als (rudiment van) vruchtbaarheidsritueel: vgl. *oude beddestove*, beddepan.

42 *uut ... hangen*, lett.: uit het raam, op straat hangen, d.w.z. eraan geven (want in de zomer niet meer nodig); vgl. uitdrukkingen als 'aan de wilgen hangen'. *lollepot*, stoof (ook vanwege zomer buiten bedrijf gesteld).

43 *hooc*, hoek (waarin de *lollepot* nl. is weggezet). *dat*, dat 't.

44-5 *want ... sal*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het teken Cancer (Kreeft, 22 jun.-22 jul.) en de met die periode samenhangende hitte, wsch. met erotische implicaties. *vergaren* = 'vertaling' van astrol. term 'conjungeren' (of een equivalent daarvan, zoals 'copuleren'), wsch. met erotische implicaties; *Aurora* = godin van dageraad, hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit, wsch. ter aanduiding van het tijdstip (tot) waarop het *vergaren* plaatsvindt; *Warm Gadt* = wsch. toespeling op een tweede bet. van het woord *cancer* in het Latijn, nl. 'grote hitte,' en dan met een erotische implicatie; *daer ... sal* = wsch. aanduiding van jalouzie van Saturnus op het 'samenzijn' van zon en maan.

45 *Goutse kuyte*, Gouds bier.

46 *Dat ... ic*, vgl. aant. r. 37-8.

[47] Die dispositie van den herft

[48] Den herft neemt aen zijn beghin als die taerten ghebacken werden. So sal⁴⁸
 [49] descenderen Jan Moge in den VII graet van Sotteghem, met Labsoeten in 't
 [50] aspect van Kommersake, waeromme den herft veel sotten ende sottinnen⁴⁸⁻⁵⁰
 [51] voeden sal, met meer redenen. In desen tijde sal dye sonne t'Antwerpen zijn⁵⁰⁻¹
 [52] in die Wage, ende die mane tegenover. Dan sullen die planeten alle wonderlic⁵¹⁻²
 [53] geselschap houwen. Item daer sullen veel comanscapen gedaen worden sonder⁵³
 [54] lijfcoop, ende vercoft sonder berou, ende men sal daer veel sonen met eenre⁵⁴
 [55] dochter maken.⁵⁴⁻⁵

[56] Nu wil ic scriven hoe hem die XII maenden hebben sullen.⁵⁶

[57] Januarius

[58] In januario sal 't conjunctie zijn van veel ongevals dye gheen geluc verwach-⁵⁸
 [59] tende en zijn, ende dan sal dat wafelijser op- ende nedergaen, ende veel⁵⁹

48 *taerten*, pasteie of (herfst)vruchtentaarten.

48-50 *So ... Kommersake*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van nalatigheid. *descenderen*, vgl. aant. r. 25-7; *Moge* = spotnaam voor iemand die graag iets 'mag' (d.i. lekker vindt), i.c. eten, schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *graet* = astrol. term; *Sotteghem* = zotheds-toponiem (eig. plaats in Oost-Vlaanderen), genoemd ter typering van de zothed van *Jan Moge*, hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *Labsoeten* = lett. flauwzoete(n), hier als spotnaam voor slonzige huisvrouwen (vgl. ook WNT 8, 887, Kiliaan ed. 1977, p. 269a, schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *aspect*, vgl. aant. A 30; *Kommersake* = (wsch. voor de gelegenheid geconstrueerd) armoe-toponiem, als aanduiding van kommervolle omstandigheden, schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling: de genoemde huisvrouwen treffen geen voorzorgen voor de voedselvoorziening (vgl. ook r. 167-8).

50-1 *waeromme ... sal*, wsch. ironische aanduiding van voedselgebrek of bedoeld als '... tot zot gedrag verleiden zal'.

51-2 *In ... tegenover*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het teken Libra (Weegschaal, 24 sept.-23 okt.), blijkbaar met erotische implicaties. *Wage* = Weegschaal, hier dubbelz. voor de ook zo geheten gemeentelijke Antwerpse weeginstelling, (in de buurt) waar(van) men blijkbaar terecht kon voor sex (vgl. ook r. 173); *tegenover*, vgl. aant. r. 33-7, sub *teghen*.

53 *geselschap houwen*, toespeling op sex (vgl. aant. r. 44-5, sub *vergaren*). *comenscapen gedaen*, eig. handel gedreven; hier eufem. voor prostitutie bedreven.

54 *lijfcoop*, de dronk waarop men bij het sluiten van reglementaire handelstransactie de koper trakteerde. *vercoft*, verkocht.

54-5 *veel ... maken*, uitdr. met onzekere betekenis (als evidentievoorspelling); vgl. *Kamper spreekw.* 1550 (ed. G.G. Kloeke, 1959), p. 70, r. 14: 'Hij wil twee Swagers mit eene dochter maecken' en de variant, waarin i.p.v. twee zwagers 'II behoude Sonen' gemaakt worden. Het is niet duidelijk of de grap schuilt in *dochter* = dubbelz. voor (publieke?) vrouw, waarbij mede verwarring gewekt wordt door het noemen van de familierelatie met *sonen*, of dat de hele uitdr. een 'diepere' bet. heeft, bv. 'men wil er met een koopje vanaf komen'.

56 *hoe ... sullen*, van welke aard de 12 maanden zullen zijn.

58 *conjunctie*, eig. astrol. term; hier dubbelz. voor samenloop (van nare omstandigheden). *dye*, meew. vw.: voor degenen die.

59 *dan ... gaen*, toespeling op de bij het Driekoningenfeest (vgl. r. 64-5) horende wafelgebakken, waarin *op- ende nedergaen* = 'vertaling' voor 'as-' en 'descenderen'.

- [60] sullender op muylen rijden sonder sadel, ende men sal veel ridders vinden te⁶⁰
 [61] Bruesel, onttrent de vierwagens. In deze maent sullen die sonne ende mane⁶¹
 [62] vergaderen in 't Waterscap, daer Venus ende Mercurius bi sullen zijn, daer 't
 [63] Saturnus sien sal op eenen driepickelstoel ende Mars op zijn viercant. In den⁶¹⁻³
 [64] vijfsten dach van deser maent sal menich coninck zijn, mer niet even rijc,⁶³⁻⁴
 [65] ende menige coninghinne, die tsanderdaechs die scotelen wasschen sullen.⁶⁴⁻⁵⁶⁵
 [66] Item ontrent deser tijt salder menige bruyloft gemaect worden daer die⁶⁶
 [67] priester niet overgehaelt en sal worden. In dese maent sal 't verstoep volc⁶⁷
 [68] noode gekent zijn. Die dagen van veranderinge zijn heylige dagen, als 't volc⁶⁸
 [69] viert ende niet en werct.

- 60 *op muylen rijden*, vgl. aant. K 207; hier mgl. verwijzend naar de vele vrije feestdagen in januari. *riders*, ironisch: armoelijders (vgl. een ook contextueel goed gelijkende passage in VGD ed. 1899, p. 133, r. 19-21: ‘...rabauwen ende naeckte ridders / die haer hoofd houden aan de vier panne [d.i. vuurpan] ende haer slaepcamer int gasthuys oft inden wege’).
- 61 *Bruesel*, hier genoemd als residentie van het hof, dus tevens de plaats waar de echte adel verbleef. *vierwagens*, vuurwagens, wsch. (door charitatieve instellingen) op straat opgestelde wagens waar men brandstof kon krijgen of kopen en waaraan de allerarmsten zich bij hevige kou warmden.
- 61-3 *In ... viercant*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het zodiacteken Aquarius (Waterman, 21 jan.-19 feb.). *vergaderen*, vgl. aant. r. 44-5; *Waterscap* = grappige variatie op ‘Waterman’; *sien*, vgl. aant. r. 25-7, sub *aensien*; *driepickelstoel*, driepotig krukje, hier als grappige vervanging van de astrol. term ‘driehoek’ (vgl. ook U 63, sub *tripsis*); *viercant* = ‘vertaling’ van astrol. term ‘quadraat’.
- 63-4 *In ... dach*, d.i. Driekoningenavond; vgl. aant. K 214.
- 64-5 *sal ... coninghinne*, d.i. zal menigeen zich (t.g.v. Driekoningenavond) uitdossen als koning of koningin.
- 65 *tsanderdaechs*, de volgende dag. *die ... sullen*, overdrachtelijk voor: weer tot hun dagelijkse beslommeringen zullen terugkeren (vgl. aant. K 214).
- 66 *bruyloft*, dubbelz. voor vóór- of buitenechtelijke geslachtsgemeenschap (vgl. ook r. 146-7).
- 67 *verstoep*, vermomd, verkleed.
- 68 *dagen van veranderinge*, vgl. aant. A 66-7.

[70] Februarius

[71] In februario sal 't oppositie zijn als de vastelaventpannen wel te werc gestelt
 [72] zijn, want dan zijn alle buycken vol. Ende dan sal descenderen Jupiter in 't
 [73] huys van Venus bi die melckoeien. In dit teeken sellen hen veel vroukens⁷¹⁻³
 [74] weygeren, al en meynen zij 't niet, ende sommige ander begeeren meer dan si
 [75] sullen dorren eysschen. In dese maent salder veel voetcouwen geleden wor-⁷⁵
 [76] den, waeraf dat men veel vijsten sal. Den meesten dach van veranderinghen⁷⁶
 [77] sal zijn Asschelwoonsdach.⁷⁷

[78] Martius

[79] In die meerte, als die kinder met noten spelen, so sullen die snoesteren van den⁷⁹
 [80] noten in 't peper descenderen, waeromme dye compost seer sal gestoort zijn.⁷⁹⁻⁸⁰
 [81] In dese maent en sal de menige den anderen niet veel gelijcs doen, die bat⁸¹
 [82] mach. Item ontrent den XV dach, so sal die mane van boven neder in 't huys⁸¹⁻²⁸²
 [83] vallen van Mercurius, door 't ghelas door Venus' camer. Item daerom sullen⁸²⁻³

71-3 In ... *melckoeien*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van voedselovervloed (?), met erotische toespelingen (?). *oppositie* = eig. astrol. term, hier blijkbaar dubbelz. voor een (te) grote overvloed van vastel-avondgebak (vgl. ook aant. r. 140-2); *vastelaventpannen* = pannen waarin de traditionele vastelavondgerechten (meestal allerlei soorten pannekoeken) werden bereid (vgl. Van Gilst 1974, p. 130-3 en A. de Cock, *Spreekw. en zegsw. afkomstig v. oude gebruiken en volkszedes*, 1908, p. 135-7, nr. 307); *descenderen*, vgl. aant. r. 25-7; *Jupiter ... melckoeien* = duistere passage: mgl. toespeling op erotisch bedrijf (vgl. ook r. 73-5), waarin *huys van Venus* = 'bordeel', met gedachten aan astrol. term 'huis', en waarin *bi die melckoeien* met nog meer moeite begrepen kan worden als een referentie aan de stal als de bekende locatie voor seksuele activiteiten (vgl. ook r. 131-2), of waarin *melckoeien* verwijst naar flink geborste meisjes.

75 *dorren*, durven.

76 *vijsten*, winden laten; vgl. voor de relatie met koulijden bv. ook U 160-1. *dach van veranderinghen*, astrol. term; hier dubbelz. voor verandering van de vrijheid van de vastelavondviering naar het strenge regime van de Vasten.

77 *Asschelwoonsdach*, Aswoensdag (eerste dag van de Vasten).

79 *met noten spelen*, vgl. voor beschrijving van verschillende notenspelen: A. de Cock en I. Teirlinck, *Kinderspel en kinderlust in Z.-Ndl.*, dl. 6 (1906), p. 199-200.

79-80 *so ... zijn*, onduidelijke aanduiding in pseudo-astrol. jargon, missch. van problemen bij stoelgang. *snoesteren* = bolsters, schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *peper* = hier missch. gebruikt in aansluiting op de uitdr. 'de peper bederven', d.i. de boel bederven, in de war schoppen (vgl. WNT 12, 257), en daarmee verwijzend naar ontlasting (vgl. voor *noten* als laxermiddel: J.M.v. Winter, *Van soeter cokene*, 1971, p. 104-5), hier schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling; *descenderen* vgl. aant. r. 25-7; *compost* = mest, hier mgl. in toespeling op ontlasting van kinderen, schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *gestoort* = verstoord, d.i. een gemoedsstemming die in r. 93 en 108 wordt toegeschreven aan planeten.

81 *de menige*, menigeen.

81-2 die bat mach, die meer lust in iets heeft dan iemand anders (vgl. WNT 9, 646, sub *meugebet*).

82 *den XV dach*, i.c. het begin van de lente.

82-3 *ontrent ... camer*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het begin van de lente en de daarmee samenhangende seksuele frivoliteit, *nedervallen* = 'vertaling' van astrol. term 'descenderen'; *huys van Mercurius*, de blijkbare toespeling is onduidelijk, hier mgl. met zelfde implicaties

[84] die dagen lingen ende die nachten corten, meer dan den amoruesen believe⁸⁴
 [85] sal. Den dach van veranderinge van deser maent sal zijn den XXVIII, want⁸⁵
 [86] dan sal 't Paesschen zijn.

Februari

als in r. 154-60 (vgl. aant. aldaar); *ghelas* = glas, als voortzetting van het letterlijk nemen van de term *huys*; *Venus' camer* = toespeling op de *amoruesen* in r. 84: met gedachten aan *venus-camenierkens* (vgl. aant. *U* 90) en de astrol. term *huys*.

84 *lingen*, lengen, langer duren.

85 *dach van veranderinge*, vgl. aant. *A* 66-7.

[87] April

[88] In den april so sal 't eclips zijn, dat die menige sal ghelt in zijn tessche soecken⁸⁸
 [89] bi nachte. Ende al sochte hi bi dage ende bi schoonen sonneschine, hy en
 [90] souder niet een cruyce in vinden, ende principalic die veel maendagen maken⁹⁰
 [91] in die weke, ende daer Poveroye meestdeel weert ten huysen is. In dese maent⁹⁰⁻¹⁹¹
 [92] so sullen die sonne ende mane tsamen opten Steert van den Ramme al
 [93] dansende vergaderen, daer Saturnus en Mars leelijc om sullen ghestoort zijn.
 [94] Maer Venus, bi consente van Jupiter, sal se vereenigen ende veraccorderen.⁹¹⁻⁴
 [95] Onder dit teeken sullen die jonge gesellen bouten vergaderen om aertmus-⁹⁵
 [96] schen te schieten op die kuylen, want men overmits die ghenuechlijcheit des⁹⁵⁻⁶⁹⁶
 [97] tijts veel aertmusschen ende veltduyven vinden sal. Item in dese maent sal⁹⁷
 [98] menige den joncker maken op een geleent paert. Item ontrent den XXVI⁹⁸
 [99] dach sal Venus opgaen bi Jupiter in den tweeden trap, al lachende. Onder dit⁹⁸⁻⁹
 [100] teeken sullen veel vroukens stenen sonder arbeyt ende maechden en sullen¹⁰⁰
 [101] gheen kinder draghen.

[102] Mey

[103] Die mey neemt aen zijn beghin als die lammeren huppelen ende dan sal men
 [104] vinden veel blijde scapen ende ander beesten, als die wey lanc is. Ende, met
 [105] meer redenen wel gemerct, so sullen die eyeren beter coop zijn dan te¹⁰⁵

88 *eclips*, vgl. aant. *U* 68. *die menige*, menigeen.

90 *cruyce*, klein muntje.

90-1 *die ... weke*, uitdr.: die vaak hun tijd verlummelen; vgl. ook *H* 97-8.

91 *Poveroye*, vgl. aant. r. 31-2, *meestdeel* meestal. *weert*, waard.

91-4 *In ... veraccorderen*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van de periode van het zodiacteken Aries (Ram, 21 mrt.-20 apr.), wsch. met erotische implicaties. *Steert ... Ramme*, astrol. term. *vergaderen*, vgl. aant. r. 44-5. *ghestoort* = verstoord (uit jalouzie?); *bi consente* = met toestemming; *vereenigen ende veraccorderen*, vgl. aant. r. 44-5, sub *vergaren*.

95 *bouten*, eig. korte, dikke houten staven die werden gebruikt als pijl; hier dubbelz. voor penis (vgl. ook *WNT* 3, 755, P. de Keyser, in: *Volkskunde* 49, 1948, p. 57-65 en Bax 1949, p. 24, 57, 108, 169).

95-6 *aertmusschen*, dubbelz. voor meisjes van of met lichte zeden; vgl. de uitdr. 'de huismus schieten', d.i. (ondermeer) de vrouw aanranden als de man van huis is (vgl. ook E. de Jongh, in: *Simiolus* 3, 1968/9, p. 22-74).

96 *schieten*, overdrachtelijk: copuleren; vgl. voor dit soort beeldspraak aant. *U* 238. *kuylen*, korven om vogels te vangen; hier in toespeling op het feit dat de 'aertmusschen' zich wel erg makkelijk laten schieten.

97 *veltduyven*, houtduiven; hier dubbelz. voor lichte vrouwen (die net als de *aertmusschen* hun lusten in de open lucht botvieren).

98 *den joncker maken*, uitdr.: 'de grote bink uithangen'. *op ... paert*, overdrachtelijk: van geleend geld, op de bonnefooi.

98-9 *Item ... trap*, vage aanduiding in pseudo-astrol. jargon van sexuele wellust (i.v.m. het seizoen). *den XXVI dach* = mgl. referentie aan bepaalde feestdag; *opgaen*, vgl. aant. r. 59; *trap* = woordspeling met mnl. *graet*, dat zowel (astrol. term:) graad *als* ladder *als* trap kan betekenen (hier aansluitend op *opgaen* letterlijk genomen).

100 *stenen zonder arbeyt*, d.i. steunen, kreunen bij het liefdesspel.

105 *beter coop*, goedkoper.

- [106] Kersmisse. In dese maent, ontrent den beghin, so sullen die sonne ende die
 [107] mane vergaderen tusschen die hoornen van den Stiere, daer Mars om sal
 [108] ghestoort zijn. Item in dit teeken sal menige met genuechten den mey¹⁰⁶⁻⁸¹⁰⁸
 [109] planten, daer hy namaels den hooftsweer af hebben sal. Item, hierna, als
 men¹⁰⁸⁻⁹¹⁰⁹
 [110] t'Antwerpen ter merct reyst, so sullen Jupiter ende Mercurius tsamen thuys¹¹⁰
 [111] liggen in den Creeft. In dit teeken sullen veel vroukens haer lijwaet toonen¹¹⁰⁻¹¹¹¹
 [112] sonder vercoopen ende nochtans gewin daeraf hebben. Ende veel sullen
 [113] willen maecht blijven, mer die bervoete bruerkens sullen 's veel benemen.¹¹³
 [114] Die daghen van veranderingen zijn in 't beghinsel van der merct t'Antwer-¹¹⁴
 [115] pen, als 't volc over ende weder reyst.

106-8 *In ... zijn*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van de periode van het teken Taurus (Stier, 21 apr.-21 mei), wsch. met erotische implicaties (i.v.m. de maand). *vergaderen*, vgl. aant. r. 44-5; *hoornen* = astrol. term; hier in de gewone bet. letterlijk genomen; *ghestoort*, vgl. aant. r. 91-4.

108 *menige*, menigeeen.

108-9 *den mey planten*, uitdr.: oorspr. het planten van de meiboom, een gebruik dat gepaard ging met dat waar deze uitdr. hier naar verwijst, nl. drankmisbruik en frivool *gedrag*; vgl. C.C.v.d. Graft, in *Volkskunde* 54 (1953), p. 6-23, en in: *Oud-Utrecht* 39 (1966), p. 34-6.

109 *hooftsweer*, hoofdpijn (i.c. van Kater).

110 *merct*, vgl. aant. A 110.

110-1 *so ... Creeft*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van sexuele bedrijvigheid (?) *Mercurius* = hier genoemd als (planeten)god van de handel, i.v.m. *merct*; *tsamen thuys liggen*, vgl. aant. r. 25-7, sub *vergaren*, met gedachten aan astrol. term 'huis'; *Creeft* = het teken Cancer, mgl. verwijzend naar één van de zo geheten kroegen in Antwerpen (vgl. *Cartotheek Stadsarch. Antwerpen*).

111 *lijwaet*, linnen ondergoed.

113 *bervoete bruerkens*, eig. naam voor bedelorde (*bervoets* = blootvoetse); hier dubbelz. voor baby's (vgl. Styevooort ed. 1930, dl. 2, nr. 217).

114 *daghen van veranderingen*, astrol. term; hier dubbelz. voor veranderingen waarvan de aard vervolgens wordt aangeduid.

[116] Junius

- [117] In junio sal 't conjunctie zijn op die mosselbanck, daer men groote storminge¹¹⁷
 [118] op doen sal. Ende veel salder gevangen ende gheten worden, waerom si een¹¹⁸
 [119] ordinantie ghemaect hebben eewich swert te dragen. Item den XXII dach, so¹¹⁹
 [120] sal die mane staen in den Boxhoren ende Cauda Draconis teghen dye Sonne,
 [121] in eenen eclips onder d'aerde. In dit teeken sal den Pater Noster beter zijn¹¹⁹⁻²¹¹²¹
 [122] dan den Credo, want het sal sorgeliker borgen zijn dan ter zee varen, bi faute¹²²
 [123] van quaden betalen. Item venuskinden sullen al lachende bijster werden. In¹²²⁻³¹²³
 [124] dese maent sullen uut Nederlant veel winden waeyen, die den nuese meer
 [125] sullen doen stoppen dan d'ooghen verblinden. Ende 't goet en sal niet even¹²³⁻⁵
 [126] ghelijc gedeylt zijn. Die meesten dach van veranderinghen deser maent is¹²⁶
 [127] Sint-Jansmisse, als 't volc verhuyst, die den menighen te vroeck coemt.¹²⁷

[128] Julius

- [129] In julio sal 't een groot onweder zijn als 't bedroch comt in 't gevoelen. Ende¹²⁹
 [130] dan sal die sonne vinden Jupiter seer verwarmt in zijn huys. Waerom, als
- 117 *In ... mosselbanck*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van mosselvangst (?). *conjunctie*, vgl. aant. *U* 173, hier echter zonder blijkbare sexuele implicaties (vgl. ook r. 152); *mosselbanck* = wsch. benaming voor bestaande mossel-vangstplaats, mgl. in toespeling op iets anders, hier schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling.
- 118 *gheten*, gegeten.
- 119 *ordinantie*, verordening; vgl. voor het literaire genre van spot-ordonnanties (hier in de kiem aanwezig) de aant. op *U* 155-68. *swert*, dubbelz. voor schelp *en* zwaard als verdedigingswapen.
- 119-21 *den ... aerde*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het begin van de zomer, wsch. in toespeling op wantoestanden of uitbundigheid bij de viering van dit begin (vgl. aant. *U* 155). *Boxhoren* = letterlijke vertaling van Lat. Capricorn (Steenbok), mgl. verwijzend naar een zo geheten kroeg in Antwerpen (vgl. aant. *H* 13); *Cauda Draconis* = Lat. astrol. term: 'Drakenstaart', mgl. in toespeling op een zo geheten Antwerpse kroeg (*Cartotheek Stadsarch. Antwerpen* vermeldt wel een 'Drakenhoofd' als huisnaam); *teghen*, vgl. aant. r. 33-7; *eclips* = astrol. term; *onder d'aerde* = astrol. plaatsbepaling, wsch. betreffende een planetenbeweging die zich beneden de horizon voltrekt, hier missch. in toespeling op een in een kelder gevestigde kroeg (vgl. bv. *Boxkenselder* in *H* 13).
- 121 *Pater Noster*, Lat.: Onze Vader; hier vooral m.b.t. de daarin gevraagde vergeving van schulden. *beter* nl. door de vergeving.
- 122 *Credo*, vgl. aant. *A* 112. *sorgeliker*, hachelijker, bezwaarlijker. *borgen*, krediet krijgen. *ter zee varen*, zoveel als: 'met de noorderzon vertrekken'.
- 122-3 *bi ... betalen*, door wanbetaling.
- 123 *venuskinden*, vgl. aant. *A* 99-100. *bijster*, berooid, verdoold.
- 123-5 *In ... verblinden*, in parodie op weersvoorspellingen in serieuze prognosticaties (vgl. ook *A* 37-8): *Nederlant* = stront-toponiem (eig. - in 16e eeuw nog niet staatkundige - benaming voor de lage landen), hier dubbelz. voor *onderlichaam*, achterste.
- 126 *dach van veranderinghen*, vgl. aant. r. 114.
- 127 *Sint-Jansmisse*, vgl. aant. *A* 116-7. *als ... verhuyst*, wsch. verwijzing naar het zgn. 'verhuizen' of 'overhalen' (d.i. in dienst nemen) van personeel op St. Jansdag (vgl. K. ter Laan, *Folkl. wdb.*, 1949, p. 423b) of naar het ook traditioneel op deze dag plaatsvindende (her)kiezen of (her)benoemen van nieuwe bestuurders. *den menighen*, menigeen. *te vroeck*, nl. omdat men nog geen nieuw personeel heeft of omdat men z'n baantje wil houden (?).
- 129 *onweder*, vgl. aant. *K* 36.

[131] meester Jan Cackebroec in zijn tweede capittel beschrijft, so sal sterckelic
 [132] vrou Barooge oprijzen in haren thiensten graet achter den coestal, waerom
 te¹²⁹⁻³²
 [133] bemercken, dat de pottagypot cleyn gheacht sal zijn ende schoon blijven,¹³²⁻³¹³³
 [134] want men 's niet veel besighen en sal. Maer dye salaetmande sal bevochten
 en-¹³⁴
 [135] de berooft werden. Als meester Dasaert beschrijft in sinen Eersten Boec Van¹³⁵
 [136] Houte Gedraeyt, so sal dese maent menighe goede maeltijt achterbliven, bi¹³⁶
 [137] gebreke van spisen. Ende niet hebben sal veel doen sparen. Die daghen van
 [138] veranderingen zijn als 't schoon weder geweest is ende het dan reghent.¹³⁷⁻⁸

- 129-32 *Ende ... coestal*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van stoelgangsproblemen i.m.v. voedselgebrek (vgl. r. 136) (?). De meeste van de blijkbare dubbelzinnigheden en toespelingen zijn onduidelijk (net als trouwens in de parallelle passage A 119-20, vgl. ook aant. aldaar). *verwarmt* = wsch. toespeling op koorts, koortsachtigheid; *huys* = astrol. term; *Cackebroec* = pseudo-autoriteit: stront-toponiem (samengesteld met bekend toponymisch woord *-broec*, vgl. r. 4-5, *Ysbroec*) als spotnaam; *tweeste capittel*, nl. van een denkbeeldig geschrift: *sterckelic* = fel; *Barooge* = spotnaam voor lonkende of starende vrouw, hier schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *oprijzen*, vgl. aant. r. 59, sub *opgaen*; *graet* = astrol. term; *achter den coestal* = plaatsbepaling met duistere implicaties, blijkbaar een equivalent van of variatie op A 121, 'achter Blaruw', schertsend voorgesteld als astrol. locatie.
- 132-3 *te bemercken*, op te merken, te concluderen; vgl. ook de parallel in A 121-2.
- 133 *dat ... zijn*, lett.: dat de etens- of stoofpot weinig geacht (*of* geminacht) zal zijn; missch. aanduiding van gebrek aan eetlust door darmstoornissen.
- 134 *salaetmande*, slamand; hier wsch. eufem. toespeling op *slaan* (tijdens vechtpartijen); vgl. ook H 158, *salaet* en C.G.N. de Vooys, in: *NTg* 14 (1920), p. 273-90, Harrebomée II, 235b, Stoett 1974, p. 214-5, ad. nr. 1082 en A. de Cock, *Spreekw. en zegsw. afkomstig v. oude gebruiken en volkszedes* (1908), p. 34, nr. 76.
- 135 *Dasaert*, pseudo-autoriteit: spotnaam voor dwaas. *Eersten ... gedraeyt*, schertstitel: wsch. raadsel-benaming voor verkeersbord (waarop het verkeerspel, d.i. een soort tric-trac, gespeeld werd); vgl. *Appendix B*, r. 9-10.
- 136 *achterbliven*, achterwege blijven.
- 137-8 *daghen van veranderingen*, astrol. term; hier in kader van evidentievoorspelling.

[139] Augustus

- [140] In deze maent sal 't oppositie zijn van den braembesiën, want die sonne
 [141] metter manen sal staen teghen den Gulden Leeu over, daer Venus gesien
 [142] werden sal, maer Saturnus nyet. Ende dan sal descenderen den platten keese¹⁴⁰⁻²
 [143] tot in den boomghaert, in den aspect van Mars, daer menige bataelje sonder¹⁴²⁻³
 [144] grooten nijt wel uutcomen sal. In dese maent sullen dye planeten vergaderen¹⁴³⁻⁴
 [145] in 't Schutters Hof met groter triumphen, daer Venus d'opperste af zijn sal;¹⁴⁴⁻⁵
 [146] daer veel heymelijcke houwelijcken ghemaect sullen worden, daer luttel¹⁴⁶
 [147] priesters mede ghemoeyt sullen worden. In dese maent en sullen d'eyer¹⁴⁷
 [148] gheen volcomen cracht hebben met ouden mannen die jonghe vroukens te
 [149] paeyen hebben. Die daghen van veranderinghen zijn als men gheerne soude¹⁴⁹
 [150] en niet en can.¹⁴⁹⁻⁵⁰

[151] September

- [152] In deze maent sal 't grote conjunctie zijn van menscen tot Loven ende elders
 [153] in den wijngaerden als men die druyven snyt, ende sal descenderen Venus in
 [154] 't huys van ledicheden in den XXXIII graet. Ende die sonne ende dye mane¹⁵²⁻⁴

140-2 *In ... nyet*, aanduiding met nep-motivatie in pseudo-astrol. jargon van overvloed van bramen, in toespeling op de periode van het zodiacteken Leo (Leeuw, 23 jul.-23 aug.), wsch. met erotische implicaties. *oppositie*, vgl. aant. r. 71-3; *teghenover*, vgl. aant. r. 33-7 sub *teghen*; *Gulden Leeu* = toespeling op het teken Leeuw, dubbelz. verwijzend naar een zo geheten Antwerpse kroeg (vgl. *Cartotheek Stadsarch. Antwerpen*); *daer ... sal* = aanduiding van Venus in bepaald 'aspect', met erotische implicaties.

142-3 *Ende ... Mars*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van sexuele bedrijvigheid. *descenderen*, vgl. aant. r. 25-7; *den platten keese* = overdrachtelijk: maan (?) (*keese* = kaas); *boomghaert* = blijkbaar lokatie voor minnespel, mgl. verwijzend naar één van de zo geheten Antwerpse kroegen (vgl. *Cartotheek Stadsarch. Antwerpen*), schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling; *aspect*, vgl. aant. A 30; *Mars* = hier genoemd als (planeten)god van de oorlog.

143-4 *bataelje ... nijt*, overdrachtelijk voor geslachtsgemeenschap (*bataelje* = strijd); vgl. voor dit soort beeldspraak aant. U 238.

144-5 *In ... sal*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van sexuele bedrijvigheid. *vergaderen*, vgl. aant. r. 44-5; *Schutters Hof* = mgl. toespeling op het zodiacteken Sagittarius (Boogschutter) met gedachten aan een zo geheten kroeg (ook genoemd in Mandement 1580) en vervolgens, via de in *schutter* verborgen dubbelzinnigheid (vgl. ook aant. A 98), met erotische implicaties.

146 *heymelijce houwelijcken*, vgl. aant. r. 66.

147 *eyer*, i.c. als potentie-verhogend middel; vgl. J.B. Bedeaux e.a., *Tot lering en vermaak* (catalogus, 1976), p. 252, afb. 66b: een gravure 'Boer met eieren' met de tekst: 'Wanneer ickt heb verkerft en Treyn begint te schreyen Neem duske [d.i. zulke] pillen [t.w. eieren] in, dan kan ick haer weer peyen'.

149 *paeyen*, bevredigen. *daghen van veranderinghen*, vgl. aant. r. 114.

149-50 *als ... can*, nl. het liefdesspel bedrijven (op hogere leeftijd).

152-4 *In ... graet*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van drankmisbruik en sexuele frivoliteit en de ledigheid waaruit dit voortkomt of waarvan dit het gevolg is. *conjunctie*, vgl. aant. r. 117; *Loven* = Leuven, hier genoemd als bekend centrum van wijnbouw (vgl. W.L. Braekman, in: *Fachliteratur des Mittelalters. Festschrift für G. Eis*, 1968, p. 177-204, m.n. 177), mgl. in toespeling op één der traditionele feestelijkheden aan de daar gevestigde universiteit (vgl. H. de Vocht, *History of the Collegium trilingue Lovaniense 1517-1550*, dl. 2, 1953, p. 71-6),

[155] sullen vergaderen in 't huys van Mercurius, uut welcken teeken gemerct wort,¹⁵⁴⁻⁵
 [156] dat veel mercurialisten, bij causen van Venus' bedrijve, gheldeloos zijn¹⁵⁶
 [157] sullen, waeraf dat hen den moet beswaert sal zijn. In dese maent sullen
 [158] vroukens den monster maken met gehuerde cleederen, sonderlinge in die
 [159] merct t'Antwerpen, ende veel sullen hen enge ende proper houden aen 't¹⁵⁷⁻⁹
 [160] hooft, die nochtans ruym pissen sullen ende voor ende achter vuyl zijn. Item¹⁵⁹⁻⁶⁰
 [161] in dese maent sal de sonne staen in den tweeden graet, opten Steert van den
 [162] Drake, tegen den Stier over. In dit teeken in dese maent sal men menig¹⁶⁰⁻²
 [163] comanscap doen t'Antwerpen in die cramen als 't doncker is, daer men geen¹⁶³
 [164] makelaers toe behoeven en sal. Die daghen van veranderinghe sijn als die¹⁶⁴
 [165] boomen hen ontcleeden ende haer loof beghinnen te verliesen.

Mercuriuskinderen

schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling; *wijngaerden* = hier schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling; *descenderen*, vgl. aant. r. 25-7; *huys van ledicheden* = wsch. kroeg(-bordeel), met gedachten aan astrol. term *huys*; *XXXIII* = opzettelijk verkeerd gekozen getal: een 'huis' telt slechts 30 graden; *graet* = astrol. term.

154-5 *Ende ... Mercurius*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van sexuele bedrijvigheid. *vergaderen*, vgl. aant. r. 44-5; *huys van Mercurius* = mgl. verwijzing naar handelshuis (vgl. ook r. 156).

156 *mercurialisten*, kooplieden of dichters (geen van beide groepen stond bekend als afkering van sexueel genot). *by causen*, om reden.

157-9 *In ... Antwerpen*, omtrent een gewoonte met de hier aangeduide strekking (*den monster maken* = uitdr.: pronken) is ons niets bekend; mgl. is het dan ook (net als de volgende mededeling) een insinuerende hekeling van de door vrouwen opgehouden valse schijn. Het *kopen* van nieuwe kleren t.g.v. feesten e.d. was overigens wel een bekend gebruik (vgl. H. Bächtold-Stäubli, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, dl. 4, 1470). *merct*, nl. de Bamijs-markt die jaarlijks op de tweede zondag na *Halfoochst* (15 aug.) begon.

159-60 *veel ... zijn*, d.i. een hekeling van valse schijn (*enge* = netjes).

160-2 *Item ... over*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van sexuele bedrijvigheid. *graet* = astrol. term. *Steert van den Drake* = astrol. term ('Drakenstaart'); *tegenover*, vgl. aant. r. 33-7, sub *teghen*; *Stier*, vgl. aant. r. 106-8.

163 *comanscap doen*, vgl. aant. r. 53. *cramen*, blijkbaar toespeling op locatie met erotische reputatie; i.c. mgl. de bij de stedelijke Waag opgestelde (permanente markt-?) kramen (vgl. r. 173).

164 *daghen van veranderinghe*, vgl. aant. r. 114

[166] October

[167] In october sal Beel Berous descenderen in 't tiende aspect van Nyet Tevoren,
[168] in den elfsten graet, want dan den couwen winter naken sal, als meester

Claes¹⁶⁷⁻⁸¹⁶⁸

[169] van Bijstervelt scrijft in zijn Boec Van Onghelucke, seggende: 'Die tsomers¹⁶⁹
[170] wel gesongen heeft, mach 's winters wel dansen.' In dese maent sal men most¹⁷⁰
[171] drincken, ende den claren sullen si sparen, die gheen gelt en hebben. In dese¹⁷¹
[172] maent, opten derden dach, sullen dye sonne ende mane vergaderen tsamen
[173] met Venus in de Wage, onder dye cramen t'Antwerpen. In dese maent sullen¹⁷¹⁻³
[174] sommige costers rijcker zijn dan de priesters. Item op den XVIII dach van¹⁷³⁻⁴
[175] deser maent, als die sonne staet in Scorpione, ende die mane tegenover, so sal
[176] Mercurius achterwaert gaen ende terstont daerna sal groot rumoer onder die
[177] planeten comen. Item daer sal groot ghecrijsch onder d'arm volc zijn als¹⁷⁴⁻⁷
[178] yemant rijckers sterft. Men sal in dese maendt veel vlees slaen dat men in¹⁷⁷⁻⁸¹⁷⁸
[179] cuypen niet al souten en sal. Ende die schueren sullen meer corens hebben
[180] dan in den mey.

167-8 *In ... graet*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van nalatigheid in zomer m.b.t. het treffen van voorzorgsmaatregelen voor de winter. *Beel Berous* = spotnaam: personificatie van 'berouw als het te laat is' (vgl. voor de samenstellende elementen en een gebruik met afwijkende implicaties aant. A 47, en voor een gebruik in dezelfde zin van *beel* aant. A 22; in Ordinantien 1560 wordt *berouw* in een zelfde zin gepersonifieerd: '... me vrouwe van Commerseele alias Sorgheloose [...] Gravinne [...] van Tberou ende van Magermanneken ruert den pot'), schertsend voorgesteld als astrol. entiteit; *descenderen*, vgl. aant. r. 25-7; *aspect*, vgl. aant. A 30; *Nyet Tevoren* = ellips: niet van tevoren maatregelen hebben getroffen voor de winter, mgl. bedoeld als spotnaam, schertsend voorgesteld als astrol. entiteit (vgl. ook r. 48-50); *elfsten* = wsch. gekozen indachtig de symboliek van dit getal (vgl. aant. K 3); *graet* = astrol. term.

168 *naken*, naderen.

169 *Bijstervelt*, pseudo-autoriteit: armoe-toponiem als spotnaam (vgl. ook A 4). *Boec Van Onghelucke*, schertstitel.

170 *most*, jonge appelwijn.

171 *claren*, benaming voor verschillende soorten sterke drank.

171-3 *In ... Antwerpen*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van de periode van het zodiacteken Libra (Weegschaal, 24 sept.-23 okt.), met erotische implicaties. *opten derden dach* = mgl. referentie aan bepaalde feestdag; *vergaderen*, vgl. aant. r. 44-5; *Wage*, vgl. aant. r. 51-2; *cramen*, vgl. aant. r. 163.

173-4 *In ... priesters*, evidentievoorspelling (niet aan de maand gebonden) van pseudo-rijkdom: kosters beheerden het kerkzilver.

174-7 *Item ... comen*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van de periode van het zodiacteken Scorpio (Schorpioen, 24 okt.-22 nov.), wsch. in toespeling op afnemende voorspoed in de handel vanwege het seizoen. *den XVIII dach* = mgl. referentie aan bepaalde feestdag; *tegenover*, vgl. aant. r. 33-7, sub *teghen*; *Mercurius* = hier genoemd als (planeten)god van de handel; *achterwaert gaen* = 'vertaling' van astrol. term 'retrograderen', wsch. in toespeling op het achteruitgaan van de handel i.v.m. de (naderende) winter; *terstont ... comen*, de hierin blijkbaar vervatte toespeling is niet duidelijk (voorspellingen van *rumoer* en *beroerte* betreffen in serieuze prognosticaties meestal onlust onder het gewone volk, vgl. aant. A 139 en r. 177-8 hieronder).

177-8 *daer ... sterft*, in parodie op voorspellingen van sociale onrust in serieuze prognosticaties (vgl. aant. A 139): hier onrust omdat er na de dood van welgestelde lieden door de erven uitdeling werd gehouden onder de armen.

178 *vlees slaen*, slachten; hier dubbelz. voor het uitdelen van klappen.

[181] November

[182] In novembre sullen die coeyen meest op den stal staen ende dye boter sal wel
[183] in de rapen smaken. Ende die meest raept, sal hoochst verheven zijn, waeruut¹⁸³
[184] dat te mercken is: die niet en heeft sal luttel profijts doen. Ende die lollepot-¹⁸⁴
[185] ten sullen dan weert zijn, want natte voeten sullen couwe voeten maken.¹⁸⁴⁻⁵
[186] Ende arm lieden en sullen aen 't gelt niet verliesen. Men sal veel goets wijns
[187] vinden in dese maent, is 't dat hi wel gewassen is. Item men sal in dese maent
[188] veel crippen vinden, die noch ghesoden, noch gebraden dogen en sullen; men¹⁸⁸
[189] sal se besighen so si zijn. Item dan sullen die priester ende molenaer onghelijc¹⁸⁹
[190] met oogen sien, want die priester sal sien op de rechter side na den offer ende
[191] die molenaer op die slincke side na den sack.¹⁹¹

[192] December

[193] In decembri sal 't conjunctie zijn in 't achterhuys in de mispelmande, waeruut¹⁹³
[194] Craechals seyt in 't Onbescreven Boec, dat men in dese maendt veel schil-¹⁹⁴
[195] ders, mannen ende vrouwen, vinden sal bi den vier, die cleyn gewin daeraf¹⁹⁴⁻⁵¹⁹⁵
[196] hebben sullen, want se cleyn dachueren daerby doen sullen. Die daghen sullen¹⁹⁶
[197] tot haren cortsten zijn in dese maent. Item die snotvincken sullen beter coop¹⁹⁷
[198] zijn dan die nachtegalen. In dese maent sullen dye priesters liever te lijc gaen

183 *die meest raept*, d.i. hier: die het inhaligst is; vgl. voor het raapmotief aant. A 148.

184 *profijts doen*, voordeel behalen, winst maken.

184-5 *lollepotten*, stoven, *weert*, waardevol.

188 *crippen*, (taaie?) lapjes vlees (november is de slachtmaand). *ghesoden*, gekookt of gebakken. *dogen*, voldoen.

189 *besighen*, nuttigen.

191 *slincke*, linker.

193 *In ... mispelmande*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van buikloop. *conjunctie*, vgl. aant. r. 117; *achterhuys* = eufem.: plee, met gedachten aan astrol. term 'huis'; *mispelmande* = wsch. eufem.: strontmand (vgl. Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 1398a, d.i. mand 'waarmede men stront raapt'), met gedachten aan de vormovereenkomst tussen mispelen en uitwerpselen.

194 *Craechals*, pseudo-autoriteit: spotnaam, wsch. in aansluiting op het voorafgaande, met gedachten aan 'kraken', d.i. een ratelend geluid voortbrengen, i.c. winden laten, *en* aan *hals* als aanduiding van een onnozel persoon *of* als aanduiding van aars, endeldarm. *Onbescreven Boec*, schertstitel.

194-5 *schilders*, dubbelz. voor lieden die, lijdend aan diarree, plee en kleding onderpoepen (vgl. aant. U 161).

195 *vier*, vuur.

196 *dachueren*, (dag)loon.

197 *snotvincken*, snottebellen. *beter coop*, goedkoper.

- [199] dan ter bruyloft, ende veel lieden sullen liever achter aenhouden dan voor-¹⁹⁸⁻⁹¹⁹⁹
 [200] danssen ende veel te bedde liggen sonder siec zijn. Item alle gelt mocht wel¹⁹⁹⁻²⁰⁰
 [201] verboden worden sonder nyeu stooters; die sullen in 't vleeshuys goet zijn.²⁰¹
 [202] Item die sonne sal staen in den Boxoren ende de mane in den Creft. Die in
 dit²⁰⁰⁻²
 [203] teeken averecht te bedde gaen en sullen haer scheenen niet stooten. Die²⁰³
 [204] meesten dach van veranderinge is Kersdach, want de lieden dan haer goede²⁰⁴
 [205] cleeder aendoen, die se hebben.

[206] Van allen wassenden dinghen

- [207] Item dit jaer sullen die crakebeysen ende braembesiën beter coop zijn dan²⁰⁷
 [208] garnaetappelen, ende haesnoten dan notenmuscaten. Ende okernoten sal²⁰⁸
 [209] men niet ongesloestert eten. Die netelen sullen beter coop zijn dan gingbere,²⁰⁹
 [210] hoewel dat se beyde heet zijn. Dit jaer sullen boecweycoecken beter coop
 [211] zijn dan huysbacken brooden. Item die loftuytpeeren sullen goede waer zijn,
 [212] ende die soolpeeren en sullen niet zeer begeert zijn. Willekensperen sullen
 [213] redelic wassen, waerbi te mercken is dat dit jaer meer officiers sullen zijn
 dan²¹¹⁻³²¹³

- [214] wise lieden. Ende 't coren, noch ander greyn, en sal niet wel schieten, want 't²¹⁴
 [215] en heeft pijl noch boge. Ende 't coren sal opgaen tot Sint-Jansmisse toe ende²¹⁵

198-9 *liever ... bruyloft*, nl. omdat er op uitvaartfeesten meer te halen was (voor de priester meer geld?) dan op bruiloften. Vgl. ook *H* 169-70 en de uitr. 'liever ter uitvaart dan ter bruiloft genood' (Harrebomée I, 100b), en over uitvaartgebruiken: A. de Cock, *Spreekw., zegsw. en uitr. op volksgeloof berustend* (1920), dl. 1, p. 233-5, nr. 247.

199 *achter aenhouden*, lett. achterblijven; fig. luieren (vgl. ook *L* 235).

199-200 *voordansen*, overdrachtelijk: zich uitsloven.

201 *stooters*, benaming voor diverse munten; hier dubbelz. voor dier met horens (dat daar immers mee 'stoot') en mgl. ook voor man of penis. *vleeshuys*, slachthuis; hier wsch. dubbelz. voor bordeel of voor voluptueuze vrouw (vgl. J.C. Arens, in: *TNTL* 77, 1959/60, p. 304-10, m.n. 308-10).

200-2 *Item ... Creft*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het zodiacteken Capricorn (Steenbok, 22 dec.-20 jan.). *Boxoren*, vgl. aant. r. 119-21; *Creft*, vgl. aant. r. 110-1, hier met gedachten aan de bijzondere eigenschap van dit dier: het achteruit lopen.

203 *averecht*, achterwaarts (in aansluiting op het achteruit lopen van kreeften).

204 *dach van veranderinghe*, vgl. aant. r. 114.

207 *crakebeysen*, bosbessen. *beter coop*, goedkoper.

208 *haesnoten*, hazelnoten.

209 *ongesloestert*, ongepeld. *gingbere*, gember.

211-3 *Item ... wassen*, woordspelletjes met vruchtennamen als in deze regels treft men ook veelvuldig aan in de buitenlandse spotprognosticaties; vgl. i.h.a. Stoett 1974, p. 214-5, ad. nr. 1082, *WNT* 12, 901-2, sub *peer* en C.G.N. de Vooy, in: *NTg* 14 (1920), p. 273-90. *loftuytpeeren* = nepfruitnaam samengesteld met *loftuyten*, d.i. vleien; *soolperen* = nep-fruitnaam met *sool*, blijkbaar metonymisch voor trap die men daarmee uitdeelt; *willekensperen* = nep-fruitnaam met *wil*, hier in zin van 'wens'.

213 *officiers*, ambtsdraggers; hier wsch. van rechterlijke ambten.

214 *greyn*, graan. *schieten*, vgl. aant. *A* 94.

215 *opgaen*, d.i. groeien. *Sint-Jansmisse*, St.-Jansdag (24 jun.); hier min of meer synoniem met 'eind juni', d.i. de oogsttijd.

- [216] dan weder neerslaen als 't rijp is. Veel mostaertssaet sal men om 't gelt²¹⁶
 [217] coopen. Dye keersen sullen dier zijn, maer in den winter sullen si meest²¹⁷
 [218] lichten. Ende alle dinck sal dier zijn voor de gheldeloose.²¹⁸

[219] Van den siecheden

- [220] Dit jaer sullen veel jongers schoolsiec zijn ende sommige, dye veel vinden eer 't
 [221] verloren is, sullen sterven eer si siec zijn. Ende die te grote brocken willen²²⁰⁻¹
 [222] slicken, moeten sorgen voor verworgen. Item trent Paesschen sal 't grote²²¹⁻²²²
 [223] sterfte zijn aen 't vleeshuys onder lammeren ende calveren, ende na Bamis²²³
 [224] onder die ossen ende ander dieren. Item die jonge sullen also wel veyge zijn²²⁴
 [225] als oude. Ende 't is te sorgen, die 't fledercijn in den voet hebben, dat hen²²⁵
 [226] tseer loopen verboden is.²²⁶

[227] Van peys ende oorloghe²²⁷

- [228] Item dit jaar sal hem redelijc hebben in peyse, also lange als yegelic metten
 [229] sinen in vreden is. Die kinder en sullen niet krijten solange als men haren

- 216 *neerslaen*, grappige actievorm (naar analogie met *opgaen*) van het eigenlijke 'neergeslagen worden', d.i. gemaaid worden.
 217 *keersen*, dubbelz. voor kersen en kaarsen.
 218 *dier*, duur.
 220-1 *dye ... zijn*, uitdr. als evidentievoorspelling: *vinden* = eufem.: stelen; *sterven* = eufem.: strafrechtelijk ter dood gebracht worden (vgl. *Kamper spreekw. 1550*, ed. G.G. Kloeke, 1959, p. 8, r. 14).
 221-2 *die ... verworgen*, uitdr. als evidentievoorspelling (*sorgen* = vrezen); vgl. Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 244a.
 222 *trent*, omtrent; *Paesschen*, hier min of meer synoniem met eerste slachttijd (van jong vee).
 223 *sterfte*, eufem.: dood door slacht (vgl. ook *L* 92). *vleeshuys*, slachthuis. *Bamis*, St.-Bavodag (1 okt.); hier min of meer synoniem met het begin van de tweede slachttijd.
 224 *veyge*, veeg, d.i. ten dode gedoemd.
 225 *sorgen*, vrezen, *fledercijn*, jicht.
 226 *tseer*, te snel.
 227 *peys*, vrede.

Dat achtste capittel

Ie vine
 die voer
 dē rech-
 teren ridder staet
 sel dus welc ge-
 formeert. En mā
 mit en hammer i
 sijn rechthāt en
 een spikeboer i
 sijn lufchāt. en
 ez truiel ons si-
 ne gordel. Bidt
 hamer werden
 ons betehet die
 iser smedē goud

smedē mētemesters. Dese smit ouermids sijn
 abocht is dē gemēde wārelt leere pfitelic. Eerst
 den achtermā wāt hi sijn ploech maect. Dē rid-
 der is hi oec noot: want hi moet hē sijn wapen
 makē. Daer hi mede inden strijt verwaert sou-
 de sijn. Hier om want des ridders leuen en
 des ghemenen landes eer ende salicheit. i des
 smedes handen staet: Soe sel hi hem wel voer-
 si dat hi soud enige valscheit vāden. bestē iser
 stael of ander waterig dē daer oerberucht toe is

l i

'Smit'

[230] wille doet. Somige dronckaerts mochten wel kijven ende ongenuecht ma-
 [231] ken, die haer gelach niet betalen en connen. Item ontrent Poortegale ende²³¹
 [232] Baspoortangjen sal veel gevechts geschiën, dat luttel beclaecht sal zijn.²³²

**[234] Van den landen ende steden ende van den edelen ende gemeynen
 volc in 't generael**

[235] Die landen en sullen niet oprijzen tegen malcanderen, want si vast liggen.
 [236] Ende de steden sullen hen wel houden die vaste gemuert zijn, mer 't volc²³⁶
 [237] daerbinnen en sal niet gelijc gesint zijn. Die edelen sullen hen redelic hebben
 [238] dit jaer, mer die coninc van Hongeren sal hem opheffen seer scarpelic tegen²³⁸
 [239] sommige die hi veel tormenten aendoen sal. Item de Vriesen sullen seer fellic
 in²³⁹
 [240] 't lant comen ende menige stad ende plaetsen beleggen, dies die visschen seer
 [241] gestoort zijn sullen, mer de vrouwe van Walcher sal se verdriven. Ende dit²⁴¹
 [242] bemerc ic daeruut, want de son in 't hoge rijst ende die mane valt in 't
 [243] watergat, waerbi datter veel wonders geschiën sal. Mer dat ic hier meer af²⁴²⁻³
 [244] gevoel, wil ic swijgen, om redenen wil. Die gemeynte sullen hen dit jaer
 wel²⁴³⁻⁴²⁴⁴
 [245] liden, die genoech hebben. Ende die best gecooct hebben, mogen best²⁴⁴⁻⁵
 [246] brassen. Ende de gemeynte sal wel tevreden zijn als si niet en kijven. Item
 [247] daer sal veel gebrecx zijn onder 't volc, ende sonderlinge onder de baghinen.²⁴⁷
 [248] Item den Magnificat sal meer gepresen zijn in de herenhoven dan den Ave
 [249] Salus. Dit jaer sal den Pater Noster beter zijn dan den Cre, want metten Pater

231 *Poortegale*, vgl. aant. A 36; hier echter mgl. dubbelz. voor vagina.

232 *Baspoortangjen*, stront- of sex-toponiem: lett. Neder-Bretagne, samengesteld met Fr. *bas* en met gebruikmaking van de bekende dubbelzinnigheid van mnl. *poorte* (vgl. aant. A 38). *gevechts*, overdrachtelijk: minnespel; vgl. aant. U 238.

236 *hen wel houden*, d.i. onveroverd blijven.

238 *Hongeren*, honger-toponiem: eig. Hongarije; hier dubbelz. als personificatie van de *honger*.

239 *tormenten*, kwellingen. *Vriesen*, vgl. aant. K 196.

241 *vrouwe van Walcher*, blijkbaar: personificatie van zacht weer, dooi. Op welke manier die bet. in het toponiem *Walcher(en)* schuilt, is niet zeker: er is missch. een relatie met de etymologie van *walgen*, dat oorspr. 'rollen', 'wentelen' heeft betekend (de *vrouwe van Walcher* 'keert' dan 'het vriesweer om'). Mgl. ook bestaat er een verband met de heldere beeldspraak voor 'dooien' of 'smelten', zoals die voorkomt in Smeken ed. 1946, passim, nl. 'na Zeelant reysen (*of comen, moeten, enz.*)'.

242-3 *de ... watergat*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van het inzetten van de dooi, het stijgen van de temperatuur *of* van regenval. *in ... rijst* = 'vertaling' van astrol. term 'ascendeert'; *valt* = 'vertaling' van astrol. term 'descendeert'; *watergat* = hier mgl. met zelfde bet. als in Loquela 1907, p. 575a opgetekend, nl. richting waaruit de wind waait als het regent, mgl. ook is het een grappige benaming voor het teken Aquarius (Waterman), hier schertsend voorgesteld als astrol. plaatsbepaling.

243-4 *Mer ... swijgen*, vgl. aant. r. 17-8.

244 *om redenen wil*, d.i. om(wille van) bepaalde redenen, *die gemeynte*, het volk, het gepeupel.

244-5 *hen wel liden*, best tevreden zijn.

247 *sonderlinghe*, vooral *baghinen*, begijnen (in armoede levende vrouwen in vrije kloostergemeenschappen).

[250] Noster sal men Gode dienen ende den Cre sal luttel gehoort zijn, want 't
 [251] gelove is uutten lande. Item dit jaer sullen de gevangen geerne voor haer gebet
 [252] hebben den Nunc Dimittis. Die wevers moeten wel toesien hoe si weven,²⁴⁸⁻⁵²
 [253] want men sal dit jaer veel quaets garens spinnen. Men sal dit jaer in der²⁵³
 [254] smedenhuysen veel onrechts goets vinden, gelijk seysenen, sickelen; des²⁵⁴
 [255] ghelijcs onder die boochmakers, mer de pijlmakers ende keersmakers sullen²⁵⁴⁻⁵
 [256] oprecht zijn. Die veel kinder hebben, mochten wel swaermoedich zijn. Item²⁵⁶
 [257] de weduwen sullen over haer moeder clagen, mer de jonge meysens sullen²⁵⁷
 [258] gesont zijn, want se altoos goeden appetijt hebben. Item die oude mannen²⁵⁸
 [259] sullen gebrec hebben, want wat men hen seggen sal, 't en sal hen niet wel
 [260] voorstaen. Dat ic noch meer gevoele, dat blijft in 't secreteet.²⁵⁹⁻⁶⁰²⁶⁰

[261] Dit is die pronosticatie van desen jare, also ic in mijn sternement by neersti-²⁶¹
 [262] ger calculaciën bevonden hebbe.²⁶¹⁻²

[263] Gheprint in den Eenhoren by mi, Willem Vorsterman.

Eindnoten:

124 Petit, I (1882), nr. 53.

248-52 *Item ... Dimittis*, een combinatie van dubbelzinnig geïnterpreteerde Lat. gebedstitels (vgl. aant. A 112). *Magnificat* = Lat.: 'verheerlijkt', d.i. de titel van de lofzang van Maria bij haar bezoek aan Elisabeth (*Luc.* 1, 46), hier wsch. in toespeling op zelfgenoegzaamheid, egoïsme; *herenhoven* = adellijke hoven, rijkeluishuizen; *Ave Salus* = Lat.: 'Gegroet (en) Heil', in meerdere gezangen voorkomende woorden, hier wsch. in toespeling op het *niet* welkom heten van anderen aan de rijke dis (vgl. *Drie kluchten uit de 16e e.*, ed. F.A. Stoett, 1932, p. 81, r. 493 met aant.); *Pater Noster*, vgl. aant. r. 121, *Cre* [uit *Crede*, d.i. een variant van *Credo*], vgl. aant. A 112; *gevangen* = gevangen; *Nunc Dimittis* = Lat.: laat nu gaan, d.i. de titel van de lofzang van de heilige Simon (vgl. *Luc.* 2, 29).

253 *quaets garens spinnen*, vgl. aant. A 123.

254 *onrechts*, dubbelz. voor onrecht *en* 'niet recht', krom. *goets vinden*, goedkeuren. *seysenen*, zeisen.

254-5 *des ghelijcs*, insgelijks.

256 *oprecht*, dubbelz. voor eerlijk *en* ongebogen, recht. [*Die* verbeterd uit *De*]. *Die... zijn*, in toespeling op problemen die men heeft met het opvoeden en voeden van kinderen, en ook op een in de middeleeuwen verondersteld symptoom van melancholie: (perverse) seksuele wellust. Het hebben van veel kinderen wordt daarom hier insinuerend gepresenteerd als een resultaat van zwaarmoedigheid; vgl. Klibansky 1964, p. 86 en 111-2.

257 *moeder*, dubbelz. in bet. baarmoeder. *clagen*, nl. (in aansluiting op de dubbele bet. van *moeder*) omdat ze geen seksuele omgang meer hebben.

258 *appetijt*, lust, i.c. naar sex.

259-60 *'t ... voorstaen*, het zal er niet best met hen voorstaan; hier dubbelz. voor het niet kunnen krijgen van een erectie.

260 *Dat ... secreteet*, vgl. aant. r. 17-8.

261 *sternement*, wsch. gevormd naar analogie met (en met dezelfde bet. als) *firmament*.

261-2 *neerstiger*, ijverige.

- 125 Rouzet 1975, 239-40. Fondslijst tot 1540 in NK, III, 3e stuk, 211-23. Aanvullingen in III, 4e stuk, 20 en in III, 5e stuk, 20.
- 126 NK 1760; BB, IV, 737-8 (op basis van Polain 1891); Petit, I (1882), nr. 53 dateert: 1536; Zech-Du Biez 1903, nr. 27.
- 127 Vervliet 1968, T26.
- 128 NK 1667, ex.: KB Den Haag, fol. M 1 recto.
- 129 Vgl. voor nog vroegere mythologischastrologische parodie: Lehmann 1963, 103-7.
- 130 Thibault 1530.

Tugrobel

Deze tekst kan men gevoegelijk aanduiden als het buitenbeentje onder de zeven bekende spotprognosticaties. Niet alleen inhoudelijk maar ook door een aantal andere eigenaardigheden onderscheidt de tekst zich duidelijk van de overige. In de titel valt achter het richtjaar 1544 vooral de toevoeging ‘ende navolghende jaren’ op. Betekent dit dat *Tugrobel* niet de jaarprognosticatie parodieert, maar de *eeuwigdurende voorspelling*? De tekst lijkt hier toch niet op te wijzen. De voorspellingen zijn vaak aan één jaar gebonden en bovendien ontbreken die rubrieken die karakteristiek zijn voor eeuwigdurende voorspellingen, zoals de opmerkingen over de tijdsrekening en de adventsverwachting.

Ook wat betreft het niveau van de grappen wijkt de tekst af van de andere: *T* doet duidelijk minder komisch aan of liever, maakt gebruik van een ander soort humor. Vooral de evidentievoorspellingen nemen een prominente plaats in. Het geheel is ingedeeld in 40 zeer korte hoofdstukjes (‘propositiën’), die doorlopend genummerd zijn. Bij een aantal wordt in de marge met een trefwoord de inhoud aangeduid. Deze trefwoorden komen sterk overeen met de titels van de hoofdstukjes in de andere spotprognosticaties, zodat er in het algemeen weinig wezenlijk afwijkende informatie aangeboden wordt.

In de titel wordt meegedeeld dat *T* een vertaling is van een Franse tekst die op zijn beurt weer teruggaat op een Latijnse bron. De vertaler uit het Frans is Peeter Snoeys, tevens drukker van de tekst; de vertaler uit het Latijn had zich bekend gemaakt als ‘Tugrobel alias Transipalocin’. Deze Latijnse bron is de *Prognosticon ex Ethrusco sermone* van Henricus Ritter Starrenwadel (een schertsnaam), die destijds verscheen als onderdeel van de *Facetiae*, een verzameling grappen en grollen van Henricus Bebelius. Ten opzichte van dit voorbeeld is in *Tugrobel* het aantal propositiën uitgebreid van 30 tot 40.¹³¹ De resterende tien propositiën zijn grotendeels afkomstig uit de *Prognostica alioqui barbare practica nuncupata latinitate donata* van Jacob Henrichmann.¹³² Net als de tekst van Starrenwadel, werd deze *Prognostica* uitgegeven als onderdeel van Bebel's *Facetiae*.

De vertaling in het Frans (zo deze ooit bestaan heeft) hebben we niet terug kunnen vinden. Waarschijnlijk heeft de vervaardiger hiervan al een compilatie gemaakt uit beide Latijnse teksten en heeft Peeter Snoeys zich daarop gebaseerd. Uit *T* blijkt overigens dat er ook sprake is van bewerking. De Latijnse bron geeft per hoofdstuk doorgaans meer informatie, terwijl de vertaler(s) zich vaak slechts beperkt (beperken) tot de eerste regels daarvan. De kwaliteit van de vertaling(en) is matig. Een enkele keer is duidelijk een grap uit het voorbeeld niet overgekomen, waardoor de strekking van de betreffende passage onbegrijpelijk is geworden. Wat zeker voor rekening van Snoeys komt, is het grote aantal latinismen (en/of gallicismen) dat de tekst bevat.

De bronnen van *Tugrobel* tonen al aan dat de tekst geplaatst moet worden in een (nederig) humanistenmilieu en niet direct ontleend kan zijn aan de volksfeesten,

hoewel de oorsprong daar wel gelegen kan hebben. Andere aanwijzingen voor het gebruik in humanistenkringen vinden we in het enig bewaarde exemplaar van *T* (Stadsbibliotheek Antwerpen).¹³³ Op de laatste pagina heeft een der vroegere bezitters enkele aantekeningen gemaakt. Er staat allereerst: 'Proeft ende ondersoeckt ierst / ende oordeelt nae', misschien een vrije vertaling van de slotzin van de *Ars Rhetorica* van Aristoteles ('ik heb het verteld, u heeft het aangehoord, behoudt het, oordeelt').¹³⁴ Omdat zo'n spreuk heel goed het devies van de eigenaar kan zijn, is het jammer dat het ons niet gelukt is te achterhalen door wie het gevoerd is.¹³⁵ De eropvolgende notitie geeft eveneens problemen. Er staat, gedeeltelijk door een inktvlek bedekt, waarschijnlijk: 'Theodicesse', d.i. 'bij God gezegd te hebben'. Is dit ook een devies of geeft een lezer hiermee zijn opvattingen over de tekst weer?

Nog tot de gedrukte tekst behoort op de laatste pagina het devies 'Van luttel ghenoech', zeer waarschijnlijk van Peeter Snoeys. Met hem hebben we als vertaler-bewerker een man, die weliswaar als drukker enigszins bekend is, maar waarvan we voor de rest weinig weten: van zijn fonds zijn slechts enkele titels bekend, terwijl zijn levensloop in duisternis gehuld blijft. We weten alleen dat hij als drukker actief was tussen ongeveer 1540 en 1547 en weinig opvallend aan de weg timmerde. Over eventuele bezigheden als vertaler is niets naders bekend, netzomin als over een ondertekening met zijn devies van andere teksten.¹³⁶ Wie zich heeft verscholen achter het pseudoniem *Tugrobel* alias *Transipalocin*, is ook niet duidelijk. In tegenstelling tot de pseudo-auteursnamen van de andere spotprognosticaties is het in ieder geval geen spotnaam zonder meer. Als de naam van achteren naar voren gelezen wordt, staat er: *Nicola(s) Pissart le Borgut*. Een *Pissart* (Pissart) blijkt in de boekenwereld bekend als boekhandelaar in Leuven. En dat laatste is een belangrijke aanwijzing, want in de titel van *Tugrobel* wordt vermeld dat de vertaling in het Frans in *Leuven* vervaardigd is. *Pissart* trad bovendien ook op als uitgever. Nota bene precies in 1544, het verschijningsjaar van *Tugrobel*, liet hij in *Antwerpen* in die kwaliteit een boek voor zich drukken. Voor het overige is er te weinig van hem bekend om hem definitief met *Tugrobel* te kunnen vereenzelvigen; als schrijver of vertaler heeft hij verder bij ons weten nooit van zich doen spreken.¹³⁷

De houtsnede op de titelpagina is niet voor deze uitgave vervaardigd. Een soortgelijke afbeelding wordt al eerder aangetroffen op de titelpagina van de *Refreynten int vroede [...] item int zotte [...] item int amoureuze*, in 1539 in Gent uitgegeven door Joos Lambrecht. Hier is de houtsnede samengevoegd met twee andere - steeds vrouwenfiguren - die samen respectievelijk de *wijsheid*, *zotheid* en *liefde* voorstellen.¹³⁸ De titelpagina van *Tugrobel* bevat alleen de vrouwenfiguur die de *zotheid* verbeeldt. Daarmee is tevens de strekking van de uitgegeven tekst voor het publiek aangeduid.

Pronosticatie van

den Jare. **M.** D. clxij. duerende totten eynde
der Werelt / nieuw onser gheset te Lue-
nen wten Latine in Franchois / by
Tugrobel / anders ghenamet
Transpalocin. En voorts wt
den Franchoise getransla-
teert int nederduytsch
by myn Peeter
Snoeps.
(..)

Shepherd Thantwerpen op
dye Lombaerde veste / by myn
Peeter Snoeps.

- [1] Pronosticatie van den jare MDXLIII duerende totten eynde der
 [2] werelt. Niew overgheset te Lueven uutten Latine in Francois by¹⁻²²
 [3] Tugrobel, anders ghenamet Transipalocin, ende voorts uut den³
 [4] Franchise getranslateert in 't Nederduytsch by my, Peeter⁴
 [5] Snoeys.

[6] Gheprint t'Hantwerpen op dye Lombaerdeveste by my, Peeter Snoeys.

[7] Die eerste propositie⁷

- [8] ⁺ In dit jaer ende navolgende jaren sal den wijn ende het coren⁸
 [9] overvloedich zijn. Ende die menschen sullen vele vergaderen. ^{+[Den tijt des jaers]}
 [10] Nochtans is te vreesen, na der meyninge van Haly Halevragel,¹⁰
 [11] dat sy luttel vergaderen sullen, die luttel heritagiën hebben, oft¹¹
 [12] sorge te sayen, tensy dat sy berooven willen vreemde posses-¹²
 [13] siën.

[14] Tweede propositie

- [15] ⁺ In den somer soo sullen ons die Leliën ende die Rosen in¹⁵
 [16] grooter overvloedicheyt comen, maer men behoeft wel te ^{+[Die partijen]}
 [17] wachten donder ende blixem. In automnus sullen die bladeren
 [18] van die boomen vallen ende die aerde van den lande sal ver-
 [19] dwijnen. Die bloemen sullen vergaen. In den winter sal 't volc¹⁸⁻⁹
 [20] geneycht zijn wijn te drincken. In den eersten tijt sal 't eertrijc²⁰
 [21] zijn rijcdommen voortbrengen.

1-2 *duerende ... werelt*, d.i. eeuwig geldend (vgl. inleiding, p. 21).

2 *overgheset*, vertaald. *uutten Latine*, een wsch. serieuze verwijzing naar de tekst(en) waarnaar *T* is samengesteld (vgl. inleiding, p. 142).

3 *Tugrobel* [alias] *Transipalocin*, pseudoniem van de vertaler/bewerker (vgl. inleiding, p. 143).

4 *Nederduyts*, Nederlands.

7 *propositie*, voorspelling.

8 *tijt*, seizoen.

10 *Haly Halevragel*, eig. Haly (H) Abenragel (Aboe Hassan Ali ibn Abir Ridshal, 1016-1062), een in de middeleeuwen hooggeprezen auteur (*Halevragel* = mgl. verhaspeling met onduidelijke dubbele bet.).

11 *heritagiën*, erfenissen of bezittingen.

12 *sorgen te sayen*, wsch. ongelukkige vertaling van zoiets als 'semer des soucis', waarin *souci* = dubbelz. voor zorg en goudsbloem, en 't laatste dubbelzinnig is voor goud, geld (vgl. aant. L 161, *goubloemen*).

15 *Leliën, Rosen*, hier dubbelz. voor partijen die zich naar deze bloemen hebben vernoemd, i.h.b. wsch. de partijen van resp. de Franse en de Engelse koningshuizen, die deze bloemen in hun wapen voerden.

18-9 *ende ... verdwijnen*, nl. door het vallende gebladerte aan het oog onttrokken worden.

20 *den eersten tijt*, de lente.

[22] Die derde propositie

[23] ⁺ Om den natuerlijcken en de gewoonliken loop der sonnen

[24] sullen die dagen in den somer langer zijn dan in de winter.

⁺[Somer ende winter]

[25] De vierde

[26] Om die diversheyt van Saturnus metten Vissen meer sneeus²⁶

[27] ende ijs sal ons in den winter vallen dan in den somer, ende

[28] meer over 't gheberchte dan in dit nederlant.²⁸

26 *diversheyt*, tweedracht, twist. *Vissen*, eig. het zodiacteken Pisces; hier lett. als slachtoffers van bevroren water.

28 *nederlant*, laagland.

Juni, juli augustus

[29] Het vijfde

[30] ⁺ Door die menghelinge van der sonnen metten Leeu (so Hermes³⁰

[31] wil) julius ende augustus sullen heeter wesen dan ander maen-³⁰⁻¹

⁺[Julius ende augustus]

[32] den.

[33] Het seste

[34] ⁺ In die maent februarius ende meerte sullen meer vissen, erten,

[35] boonen ende diergelijcke gheten worden dan op ander tijden

⁺[Februarius en merte]

[36] van den jare, ter eeren de Vasten. Nochtans sullen sy den armen

[37] tot cleynen profite comen door 't gesichte van Aquario, die³⁷

[38] contrary den ghelde is, soo ons Albumasar beschrijft in 't vierde³⁸

[39] tripartiti.³⁸⁻⁹

[40] Het sevende

[41] ⁺ Na Sinxen salder groote bloetstorting geschiën door die boc-⁴¹

[42] ken, die daer daghelicx gheslegen sullen worden.⁴²

⁺[Sinxen]

[43] Dat achste

[44] ⁺ Dat gulden getal sal weynich zijn in dye borse van den armen.⁴⁴

⁺['t Gulden ghetal]

[45] Dat neghenste

30 *die ... Leeu*, aanduiding van de periode van het zodiacteken Leo (Leeuw, 23 jul.-23 aug.). *menghelinge* = vermenging, in- of binnengaan van een teken.

30-1 *so Hermes wil*, d.i. zoals Hermes stelt (*Hermes* = door veel Arabische wetenschappers gebruikte naam, zodat nadere identificatie niet mogelijk is).

37 *tot ... comen*, weinig voordeel brengen. *gesichte*, astrol. term. *Aquario*, zodiacteken (Waterman).

38 *contrary*, astrol. term. *Albumasar*, Aboe Mashar Dshafer al Balkhi (ca. 785-883), in de m.e. één der meest bestudeerde schrijvers over astrologie (vgl. ook *L* 139).

38-9 *in... tripartiti*, grap door innerlijke tegenstelling: in het vierde deel van een driedeling, i.c. van een uit drie delen bestaand boek.

41 *Sinxen*, Pinksteren (blijkbaar voorafgaand een slachttijd voor bokken).

42 *ghesleghe*, geslacht.

44 *gulden getal*, astrol. term; hier dubbelz. voor bedrag aan gouden munten (vgl. ook *L* 69). *borse*, geldbeurs.

[46] ⁺ Den reghen sal dit jaer redelijcken doncker zijn door 't gesichte⁴⁶

[47] van Aquario.⁴⁷

⁺[Van regen]

[48] **Dat thiende**

[49] ⁺ Door 't gemoet van Saturnus ende Mars wort ons beteekent,

[50] dat die tarwe van meerder prijs zijn sal dan het coren, ende het

[51] coren van meerder prijs dan die havere. Etc.

⁺[Van eetwerck]

46 *doncker*; zwaar, hevig. *gesichte*, astrol. term.

47 *Aquario*, vgl. aant. r. 37.

[52] Het elfste

- [53] Door claerder redene so moeten wi geloven, dat min coren⁵³
 [54] wercx vergadert sal worden in 't gheberchte dan in die velden,⁵³⁻⁴
 [55] ende dat om die droochte van den steenen, die 't saeyen belet-
 [56] ten sullen.

[57] Het twelfde

- [58] Den rogge sal van meerder usantiën ende ghebruyck wesen dan
 [59] die tarwe.

[60] Het dertienste

- [61] Vele wilde dieren sullender ghevangen worden in die velden,
 [62] bosschen ende haghē; meer dan in die steden, nae Alchiridius'
 [63] sententie.⁶²⁻³

[64] Het veertienste

- [65] ⁺ Diergelijcke wort ons ooc verclaert, dat meer wijns uut eender
 [66] druyven coemt dan uut eender peren oft ander vruchten. Waer
 [67] 't also par aventuren, dat de besyen nyet wel rijp en waren, so⁶⁷
 [68] soude den wijn te herder zijn.⁶⁸

⁺[Van drincken]

[69] Het vijfthienste

- [70] Den wijn van Creten (die men oock noemt malveseye) sal⁷⁰
 [71] dierder zijn dan onsen was of groeisel, want hi sal van soeter⁷¹
 [72] ruc ende smaec zijn, d'welc eenyeghelijc betuyghen sal, tensi
 [73] sake, dat hy 't ghehemelte van zijnen monde eenichsins ghe-⁷²⁻³

53 *min*, minder.

53-4 *corenwercx*, granen.

62-3 *nae ... sententie*, naar Alchiridius' oordeel. *Alchiridius* = gefantaseerde of onherkenbaar verhaspelde (spot-)naam voor (pseudo-)autoriteit, mgl. met mnl. *alchimie* en Lat. *ridere* (d.i. lachen).

67 *par aventuren*, bij geval. *besyen*, druiven.

68 *te herder*, des te zuurder, zuurder dan anders.

70 *Creten*, Kreta.

71 *dierder*, duurder. *was*, gewas.

72-3 *tensi sake*, behalve in 't geval.

[74] quetst hebbe. Item hy sal dye natuere verhueghen meer dan den
[75] ghemeynen wijn, want 's morgens gedroncken sal die maghe
[76] onderhouden in hare hitte, des 's noenens gedroncken so ver-
[77] verst hy het heele lichaem ende tsavonts verslaet hi den dorst.⁷⁵⁻⁷

75-7   *want ... dorst*, gemeenplaats (vgl. J.J. Mak, in: *Volkskunde* 61 (1960). p. 1-10 en 49-70, m.n. 50-1).

[78] Het seshienste

[79] In dit jaer en suldy in 't bosch van Ardennen niet veel wijns⁷⁹
 [80] vinden. Aengaende van den biere, so suldy redelijcken smaec
 [81] hebben, tensy sake dat die havere daer in gespaert worde ende
 [82] dat daer tevele waters in ghedaen worde.

[83] Het seventhienste

[84] Die gheen en anderen dranc en hebben, sullen bedwonghen zijn
 [85] vers water te drincken.

[86] Het achthienste

[87] ⁺ Dieghene die gesont zijn, sullen haer beter hebben dan die⁸⁷
 [88] crancke, ende die rijcke beter dan die arme. ⁺[Gesontheit]

[89] Het neghenthienste

[90] ⁺ Vele sullender sieck ligghen na die complexiën der menschen,⁹⁰
 [91] waeraf die sommige sterven sullen.⁹¹ ⁺[Siecten]

[92] Het twintichste

[93] Daerenboven dieghene die te overvloedich melc gheten heb-⁹³
 [94] ben, pruymen ende criecken, sullen in vreesen zijn van den loop
 [95] des buycx.

[96] Het eenentwintichste

[97] Alle princen, van sulcken staet als sy zijn, behooren haer wel te
 [98] wachten van siecheden, willen sy wel prospereren.⁹⁷⁻⁹⁸

⁷⁹ suldy, sult ghy.

⁸⁷ haer beter hebben, er beter aan toe zijn.

⁹⁰ complexiën, de verhoudingen tussen de vier humoren (d.i. de lichaamssappen, nl. bloed, slijm, gele en zwarte gal), die karakter en lichaamsgesteldheid van de mens zouden bepalen.

⁹¹ die sommige, sommigen.

⁹³ gheten, gegeten.

⁹⁷⁻⁸ behooren ... van, behoren zich te behoeden voor.

⁹⁸ prospereren, welvaren.

[99] Het tweëntwintichste

[100] ⁺ Vele sullender herwaerts ende derwaerts loopen door dyver-
 [101] sche landen, nochtans so sullen die sommighe bedwonghen zijn
 [102] door ghebreck ende nootdruft. Die ander en sullen niet ophou-
 [103] den van loopen totter tijt toe, dat sy vergadert sullen hebben
 [104] sommighe somme van ghelde.

⁺[Van winninge ende
verlies]

[105] XXIII

[106] Alle advocaten ende procureurs behooren wel voor haer pro-
 [107] cessen te sorghen, willen sy sonder net vissen, want is 't dat sy¹⁰⁷
 [108] niet en krijghen, so en sullen sy niet moghen verteren.

[109] XXIII

[110] Die schoenmakers, cleermakers, bontwerckers ende alle ander
 [111] werckende sullen diverse comenschappen vercoopen. Ende¹¹¹
 [112] weet dat daer niemant van haerlieden zijn en sal, hy en sal liever¹¹²
 [113] winninge hebben dan verlies.

[114] Het vijfentwintichste

[115] Die Nuereborghers sullen diverse coopen houden, want een¹¹⁵
 [116] pont was sal dierder zijn dan een pont van sommich vergulsel.¹¹⁶

[117] Het sessentwintichste

[118] Daerenboven behooren sy hen wel te wachten, die ander¹¹⁸
 [119] droochten hebben in dye noese, verrotte plaetsen, opdat daer¹¹⁹

107 *sonder net vissen*, uitdr.: inkomsten verkrijgen door zich met slinkse streken aan anderen te verrijken (vgl. ook Harrebomée II, 122b).

111 *comenschappen*, handelswaar.

112 *hy en sal*, of hij zal.

115 *Nuereborghers*, kooplieden in Neurenberger waren (mgl. zelf uit Neurenberg afkomstig). *coopen*, verkopeningen.

116 *was*, nl. Neurenbergse was of zalf, een substantie met onbekende samenstelling en werking. *dierder*, duurder. *sommich vergulsel*, d.i. enig edelmetaal; i.c. geld, waardoor *pont* wsch. dubbelz. is voor gewicht en valuta.

118 *hen ... wachten*, ironisch: zich goed in acht te nemen.

119 *noese*, schuin(liggend)e. *verrotte*, verdorde. *plaetsen*, i.c. landbouwgronden.

[120] gheen vruchten uut en spruyten, om die tweedrachticheyt der
[121] manen.¹²⁰⁻¹

120-1 om ... *manen*, d.i. vanwege de onberekenbaarheid van de (invloed der) maan.

'Luna' (maan)

[122] Het sevenentwintichste

[123] ⁺ Om die tweedrachticheyt van sommige hemelsche teekenē, so

[124] moet men weten veelderley dinghen schade te brenghen dat¹²⁴

⁺[Tegenspoet]

[125] ghemeyn gebruyck, maer om voorsichtich te wesen teghen¹²⁵

[126] sulcke inconueniēten, eenyegelijck behoort hem te wachten¹²⁶

[127] keyen ende cassysteenen te swelghen.¹²⁷

[128] Het achtentwintichste

[129] Is 't dat die handtwerckers niet en wercken, sy sullen in groot¹²⁹

[130] vreesē zijn van grooten ghebreke (ghelijck Hermes ons ver-¹³⁰

[131] claert) door de dalinghe van Schorpio.¹³¹

[132] Het neghenentwintichste

[133] Sommige visschers en sullen alle dingen na haren wille nyet

[134] vallen, principalicken is 't dat sy gaen vissen in die geberchten¹³⁴

[135] oft muras; om der droochten wille van Aquario, so in Alfonsus¹³⁵

[136] Tafelen blijct.¹³⁵⁻⁶

[137] Het dertichste

[138] Jupiter, ghesterct metten Leeu, verclaert ons groote overvloē-¹³⁸

[139] dicheyt van weechluysen ende vloyen. Ende nyemant en hope¹³⁹

[140] dye te vanghen met eender rattenvalle oft met eens voghelers

[141] quackelbeen.¹⁴⁰⁻¹

124 *weten*, op de hoogte zijn, rekening houden.

125 *ghemeyn gebruyck*, algemeen gebruik, nut van 't algemeen.

126 *inconueniēten*, ongemakken. *hem te wachten*, zich te behoeden.

127 *keyen ... swelghen*, verwijzing in kader van evidentie-voorspelling naar het volksgeloof dat krankzinnigheid wordt veroorzaakt door een kei in het hoofd (vgl. aant. *U* 258).

129 [sy door ons tussengevoegd].

130 *Hermes*, vgl. aant. r. 30-1.

131 *dalinghe*, 'vertaling' van astrol. term: het 'descenderen'.

134 *vallen*, toevallen, uitkomen.

135 *droochten*, ironisch (*Aquarius* = Waterman).

135-6 *Alfonsus' Tafelen*, titel van beroemd boek met astronomische en astrol. tabellen, in opdracht van koning Alfons X van Castilië († 1285) vervaardigd door Isaak ibn Saïd, dat ondanks zijn gerenommeerde onbetrouwbaarheid tot in de 16e eeuw veelvuldig geraadpleegd werd.

138 *Leeu*, het zodiacteken Leo (Leeuw).

139 *weechluysen*, wandluizen.

140-1 *eens voghelers quackelbeen*, lokfluitje van vogelvanger voor het vangen van kwartelhanen.

[142] Het eenendertichste

[143] Alle scholieren ende meesters-discipulen sullen tot oncushey¹⁴³

[144] geneycht zijn ende vele sullen die schole verlaten door faute

[145] van ghelde. Ende die sommige sullen daghelicx nieuwe schul-¹⁴⁴⁻⁵

[146] den vinden van vreesen sonder gheloove te zijne.^{145-6 146}

143 *scholieren ende meesters-discipulen*, leerlingen en studenten (bekend om hun losbandig gedrag; vgl. aant. U 258).

144-5 *door faute van*, door gebrek aan.

145-6 *schulden vinden*, eig. schuldgevoelens krijgen; hier dubbelz. voor (geld)schulden oplopen.

146 *van vresen*, uit vrees. *gheloove*, eig. geloof in God, hier dubbelz. voor geloof in kredietwaardigheid (door anderen); vgl. ook aant. A 112.

[147] Het tweeëndertichste

[148] ⁺ Voort sullen wij groot gheluck hebben van priesters, omdat

[149] eenen boer altemet ses oft seven beneficiën draecht.¹⁴⁸⁻⁹

⁺[Armoede]

[150] Het driëndertichste

[151] ⁺ Die vrouwen ende die maechden sullen van cleynen ghedach-

[152] ten wesen. Sy sullen haer mans regieren met blijden ghelate.¹⁵¹⁻²¹⁵²

⁺[Haet]

[153] Daerom, die se nyet langhe hebben en wille, die neme een

[154] handt vol paciëntiën met een weynich silentiën ghemenght.¹⁵³⁻⁴

[155] Het vierendertichste

[156] Den twist die tusschen eenen clerc ende zijn wederpartije is, sal¹⁵⁶

[157] terneder gheleyt worden als ghy vinden sult eenen berch sonder

[158] dal.

[159] Het vijfendertichste¹⁵⁹

[160] De gehoude sullen ophouden van kijven tot weerbeghinnens.¹⁶⁰

[161] Het sessendertichste

[162] ⁺ In den tijt van oorlogen so behooren haer dye vechters van

[163] beyde syden van vreesen gewont te worden of te sterven kee-

⁺[Van der doot]

[164] ren, want door sulcken meyninge mocht er wel ghevallen, dat sy

[165] nyet meer oorloge voeren en soudén, na d'accoort der astro-¹⁶⁵

148-9 Voort ... draecht, de blijkbare, wsch. ironische grap is onduidelijk: *beneficiën* = kerkelijke ambten (waaraan meestal inkomsten verbonden waren); de opeenstapeling van dergelijke ambten onder één persoon behoorde tot de grote misstanden in de katholieke kerk (vgl. ook L 201).

151-2 van cleynen ghedachten, kleinzielig of dom.

152 regieren, overheersen.

153-4 die neme ... ghemenght, nep-recept (vgl. aant. U 144-7): *paciëntiën* = geduld; *silentiën* [verbeterd uit *silentein*] = zwijgzaamheid. Dit 'recept' is ook bekend in een aantal variante uitdrukkingen (vgl. WNT 12, 786 en Harrebóme I, 192a).

156 clerc, student. vgl. de vele strijdgesprekken in de middeleeuwse literatuur tussen een 'klerk' en een tegenstander.

159 [vijfendertichste, verbeterd uit vijftwinchste].

160 gehoude, gehuwden. ophouden van, uitscheiden met.

165 na d'accoort, naar de eensluidende mening.

[166] nomijnen.¹⁶⁵⁻⁶

[167] Het sevenendertichste

[168] In dit jaer die princen sowel als 't gemeyn volc behooren die

[169] doot te vreesen.

165-6 *astronomijnen*, astronomen.

[170] Het achtendertichste

[171] ⁺ Vrouwen sullen niew fatsoen van cleederen soecken van di-¹⁷¹

[172] verse manieren. Die sommige sullen dansen volghen, convi-

⁺[Van den vrouwen]

[173] viën, bancketten, sanghen, musicale instrumenten, etc. Die¹⁷²⁻³

[174] andere sullen eere bejaghen, etc., soo ons Ptolomeus beschrijft.¹⁷⁴

[175] Het neghenendertichste

[176] So lange als die sonne haer weerhout, dan vloet Padus en sal¹⁷⁶

[177] nyet gepasseert moghen worden, noch van man te peerde, noch

[178] te voet.

[179] Het veertichste

[180] ⁺ Astronomijnen, poëten, nigromansijnen sullen diversche opi-¹⁸⁰

[181] niën versoecken, dye nyet al evangelie zijn en sullen.¹⁸⁰⁻¹¹⁸¹

⁺[Conclusie]

[182] Finis.

[183] Van luttel ghenoech.¹⁸³

Eindnoten:

131 Zie *Appendix C*, nr. 10.

132 Zie *Appendix C*, nr. 7.

133 Het ex. was eerder in bezit van G. van Havre (vgl. *Catalogue* 1905, I, nr. 745).

134 Aristoteles ed. 1967, III, xix, 6.

171 *fatsoen*, mode.

172-3 *conviviën*, gastmalen.

174 *Ptolomeus*, Claudius Ptolemaeus (85-160), sterrenkundige uit Alexandrië, de compiler van de klassieke kennis der astrologie en daardoor in de m.e. de meest gewaardeerde autoriteit in deze wetenschap.

176 *Padus*, Lat.: de rivier de Po, berucht om overstromingen in de lente en daarom gevaarlijk om te doorwaden.

180 *nigromansijnen*, beoefenaars der nigromancie, d.i. de kunst geesten van gestorvenen op te roepen ter raadpleging van de toekomst.

180-1 *opiniën versoecken*, oordelen vormen *of* meningen aanhangen.

181 *dye ... sullen*, uitdr.: die niet allemaal (evenveel) geloof zullen vinden (als het evangelie).

183 *Van luttel ghenoech*, zinspreuk van Peeter Snoeys (vgl. inleiding, p. 143).

- 135 Bv. 'Apparaat Kossmann' en de 'Index op deviezen' van de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta, beide aanwezig in de handschriftenkamer van de UB Leiden.
- 136 Rouzet 1975, 204-5.
- 137 Rouzet 1975, 176. Na enig schuiven komt ook nog uit de bus: *Laet van Borglon scriptit* (vgl. *L* 169). Laets prognosticeer-stijl lijkt echter in bijna geen enkel opzicht op de stijl die in *T* geparodieerd wordt.
- 138 NK 1785, ex.: KB Den Haag, fol. A1 recto.

Lieripe

De gegevens over het leven van Cornelis van den Kerckhove zijn schaars en er is zelfs ooit aan getwijfeld of hij wel echt bestaan heeft. Maar sinds zijn naam in de gildeboeken is teruggevonden, is in ieder geval daarover geen twijfel meer mogelijk.¹³⁹ Hij was actief tussen 1540 en 1563 in Antwerpen.¹⁴⁰ In 1561 bracht hij *Lieripe* op de markt, een van de weinige drukwerkproducties die we van hem kennen.

Over de identiteit van de schrijver die zich verschuilt achter de naam *Lieripe*, kan niets met zekerheid gezegd worden.¹⁴¹

Het enig bekende exemplaar van deze editie wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.¹⁴² Het is een quartoformaat van één katern (4 bladen). De datering 1561 staat vermeld in het colofon.

De titelhoutsnede bevat een voorstelling van een slapende Hercules die in een droomvisioen de gepersonifieerde Deugd en Wellust ziet verschijnen. Deze voorstelling is al bekend uit het *Narrenschiff* van Sebastian Brant: nog niet in de oorspronkelijke Duitse versie van 1494, maar het eerst in de Latijnse vertaling die door Joh. Locher in 1497 in samenwerking met Brant gemaakt werd.¹⁴³ De *Narrenschiff*-illustraties zijn vanaf Lochers vertaling via de Nederduitse bewerking van H. van Ghetelen (1498) terecht gekomen in de eerste editie van de Nederlandse vertaling, die in 1500 verscheen bij G. Coopman in Parijs.¹⁴⁴ De tweede editie van de vertaling, verschenen bij Hendrick Eckert van Homberch in Antwerpen in 1504, bevat dezelfde tekst maar andere houtsneden, in die zin dat de oorspronkelijke houtsneden *in andere stijl* zijn nagevolgd.¹⁴⁵ De derde editie van de vertaling verscheen in 1548 bij de Weduwe van Jacob van Liesveldt en gaf weer de oorspronkelijke houtsneden.¹⁴⁶ Lieripes houtsnede lijkt identiek aan die in de editie van 1548. Waarom juist deze afbeelding op de titelpagina is gebruikt, blijft een raadsel, want van enige toepasbaarheid op de tekst lijkt geen sprake te zijn. Blijkbaar heeft Van den Kerckhove zomaar een plaatje dat hij bij de hand had gebruikt om de titelpagina te sieren.

Lieripe is een over het algemeen nogal vrije bewerking van gedeelten van François Rabelais' *Pantagruéline Prognostication*, waarvan de eerste editie ('pour l'an 1533') in 1532 in Lyon by François Juste verscheen. Het is tevens het vroegste blijk van navolging van een tekst van Rabelais in de Nederlanden. De meest recente wetenschappelijke uitgave van de Franse tekst vermeldt nog zeven andere 16e-eeuwse Franse edities, waarvan vooral die uit 1542 en 1553 belangrijke, waarschijnlijk door Rabelais zelf aangebrachte wijzigingen bevatten.¹⁴⁷ Er zijn aanwijzingen dat er vóór het verschijnen van *Lieripe* twee eerdere edities van een vertaling in de zuidelijke Nederlanden zijn uitgebracht, beide keren met een zelfstandig toegevoegde (want van Rabelais niet bekende) *Prophetie*.¹⁴⁸ De varianten wijzen uit dat *Lieripe* gebaseerd is op (het type van) de Franse editie 1542. Belangrijke verschillen ten opzichte van dit voorbeeld worden gevormd door

weglating van de kapittels met ‘De l'eclips de ceste année’, ‘De l'estat d'aulcuns pays’ en ‘Des quatres saisons de l'année’, verder door toevoeging van het openingsgedichtje (r. 7-16) en door de merkwaardige verandering van de titel, waaruit alle referenties aan Rabelais' tekst bewust verwijderd moeten zijn.

Curieus is weer dat de bewerking op een aantal punten herinnert aan een spotvoordracht, en wel op plaatsen waar dat geheel ontbreekt in het Franse voorbeeld. Hiervóór gingen wij al in op de mogelijkheid dat de onbekende vroegere vertaling dichter bij een opvoering stond.¹⁴⁹

Over de verdere aard van de relatie van *L* met de twee Nederlandstalige ‘voorgangers’ valt weinig met zekerheid vast te stellen. De anonymisering van de titel zou wel eens kunnen samenhangen met de weerstanden die deze originelere versies hebben opgeroepen nadat ze op de markt waren gebracht. Zo doet de bezwerende toon van het openingsgedichtje sterk denken aan een gedeelte van de conclusie van Van Ghelens *Expositie* (vgl. Appendix B, r. 26-32). Op deze slechte faam duidt later weer het voorkomen van de *Pantagruelsche Prognosticatie* op een index van verboden boeken.¹⁵⁰

In andere zin merkwaardig is het figureren van de Gentse *Muyepoorte* (r. 214) in deze Antwerpse tekst. Hieraan en aan enkele dialectwoorden mogen we wel enig belang hechten bij de veronderstelling dat *L* in enige mate afhankelijk is van de Gentse druk van Jan Cauweel uit 1554, met de druk van Van Ghelen mogelijk als intermediair.

Over het algemeen zijn de bewerkte gedeelten breedvoeriger dan het voorbeeld van Rabelais. Dat wordt in de eerste plaats veroorzaakt doordat de bewerker zich heeft laten meeslepen door het voor Rabelais typische (maar bij hem nergens zó uitvoerige) opsommen van al dan niet allitererende, rijmende en binnenrijmende synoniemen en betekenisverwante woorden: *L* is af en toe ‘rabelaisiaanser dan Rabelais’, een verschijnsel dat men wel meer bij epigonen van deze grote spotgeest kan aanwijzen. Bijvoorbeeld bij Johann Fischart (1546-1590), de vertaler-bewerker van meerdere Rabelais-teksten, die in 1572 de *Pantagruéline Prognostication* omwerkte en uitbreidde tot de beroemde *Aller Praktik Grossmutter*.¹⁵¹ Terecht heeft men gewezen op het taal-exploratieve aspect van Fischarts werk: ‘De Duitse taal werd zich bewust van haar rijkdom [...]’.¹⁵² En een zelfde bewustzijn mogen we nu ook veronderstellen bij de auteur die verantwoordelijk is voor dit verschijnsel in *L*. Deze woorddronkenheid ook zou wel eens de oorzaak kunnen zijn van de omissies ten opzichte van het voorbeeld. Is er in de bewerking geschrapt of heeft de bewerker zich beperkt om de totale hoeveelheid tekst niet het volume van het gebruikelijke, commercieel-aantrekkelijke quartoformaat te boven te laten gaan?

Er is al eens op gewezen dat het typische taalgebruik van Rabelais ook de jezuïet J. David (1545-1613) sterk heeft bekoord. Een aantal van zijn meestal felle,

polemische geschriften draagt daar inderdaad de sporen van. Blijkens een passage in zijn in 1602 verschenen *Domphooren der Hollanscher fackel*, een sterk door de traditie van de spotprognosticatie beïnvloede tekst, heeft hij ook de *Pantagruéline Prognostication* of één der vertalingen daarvan gekend. In bedoelde passage qualificeert hij bijvoorbeeld de Hollanders onder meer als 'Raescoppers, hooldroomers en de molle vanghers' (vgl. *L* 185-6) en als 'Bugghers, boeven en Roffiaenen' (vgl. *L* 230-2).¹⁵³

Niet minder dan eenderde van de tekst van *Lieripe* wordt in beslag genomen door opsommingen en besprekingen van de planetenkinderen, een soort revues van allerlei beroepen en typen, die elk op hun beurt aan de invloed van één bepaalde planeet onderhevig werden gedacht. Ook hierin is *L* weer uitvoeriger dan Rabelais en ook hierin heeft de opsomming van allitererende en van andere kunstgrepen getuigende woorden een belangrijke rol gespeeld. Onduidelijk is waarom in *L* enkele kinderen zijn ondergebracht onder een andere planeet dan in het voorbeeld het geval was.

Alle zeven opsommingen geven ons een voortreffelijk inzicht in de status van wat Lieripe eufemistisch 'lieden van nederen state' (r. 182-3) noemt. Die aanduiding moet men karakteriseren als een eufemisme, omdat het in feite om veel meer gaat: een eindeloze optocht van om allerlei duidelijke en onduidelijke redenen verguisde, geminachte of op z'n minst in een kwade reuk staande typen uit alle maatschappelijke klassen. Ze worden allemaal bekritiseerd. Herkent men in een aantal van de opgesomde beroepen, bedrijvigheden en typen nog een duidelijke relatie tussen de smerigheid of voosheid van bepaald werk of een bepaalde geaardheid met die minachting, de resterende meerderheid kan alleen vanuit twee geheel andere gezichtspunten verklaard worden. Het eerste is dat van de ook uit de standensatire bekende slechte reputatie van de hogere dienstverlenende en handelsberoepen, een categorie die zich in de 16e eeuw nog pas sinds korte tijd onder het patriciaat mocht rekenen, maar zich vanwege haar onscrupuleuze geldzucht en poeha een zelfde faam verwierf als de standen van geestelijkheid en adel exclusief hadden genoten in de driestandenstructuur van de voorafgaande eeuwen. Het tweede gezichtspunt ontleen we aan Danckerts studie *Unehrliche Leute; die verfemte Berufe*. Deze heeft - hier en daar weliswaar wat al te rigoreus - getracht aan te tonen dat de reputatie van 'on-eerlijkheid' van een aantal toch alleszins nuttige leden der maatschappij (vooral in de middeleeuwen en late middeleeuwen) terug te voeren is op 'eer-loosheid' veroorzaakt door omkering, verdringing en demonisering van de sacrale en cultische aspecten die bedoelde beroepen en bedrijvigheden (of archetypes daarvan) nog hadden in heidense tijden. Omdat er zo vaak aanleiding toe is, valt het extra te betreuren dat het niet mogelijk is steeds te wijzen op de boeiende betogen die Danckert afsteekt over de redenen van de slechte reputatie van veel van de categorieën die ook in *L*

worden genoemd. We moeten er dan ook mee volstaan hier met de meeste nadruk te wijzen op de inhoud van deze studie, en erop aandringen het hier geschetste steeds in gedachten te houden.

Verder moet men rekening houden met door ons niet herkende dubbelzinnigheden in de benoeming van de verschillende ‘kinderen’; vergelijk daarvoor vooral de ‘toevallige’ opheldering van het dubbelzinnige *sindaelsnijders* (r. 186).

Bij de woordverklaring hebben we dankbaar gebruik gemaakt van de aantekeningen bij Rabelais ed. 1974, en bovendien van Claudio Gallitalo's kundige en gewetensvolle vertaling uit 1682 van een Franse editie van het type 1542.¹⁵⁴

Dat neemt niet weg dat we bij een belangrijk aantal woorden een zekere verklaring schuldig moeten blijven, wat in veel gevallen samen moet hangen met voor de gelegenheid geconstrueerde neologismen en met door affectieve en associatieve invloeden gevormde unica.

Nieuwe Prognosticatie

ende wonderlijke calculatie vanden toecomenden Jaren/seer
wonderlijch ende vreem om lesen / Sherecalculeert by M. Vie-
ripe alias Gheldeloos / op de Mericaet van Olant van
Proefmol buyten Antwerpen / daer ghelt te ver-
seren is alstient brengt / coopt wonderlijc-
ke grillen om slevn ghelt.

Shedruet Antwerpen by Cornelis vanden Kerckhoue.
Anno. M. D. Lxj.

Mars

Jupiter

Zon

- [1] Nieuwe prognosticatie ende wonderlijcke calculatie van den
 [2] toecomenden jaren, seer wonderlijck ende vreemt om lesen. Ghe-²
 [3] calculeert by M. Lieripe alias Gheldeloos op de mericaet van³
 [4] d'Lant van Proesmol buyten Antwerpen, daer ghelt te verteren is⁴
 [5] als men 't brengt. Coopt wonderlijcke grillen om cleyn ghelt.⁵

[6] Ghedruct t'Antwerpen by Cornelis van den Kerckhove. Anno MDLXI.

- Ghy schampighe schimpers, hout uwen beck, zeck,⁷
 Van te berispen yemants inventie;⁸
 Al en is de materie niet dan ghebreck, gheck,⁹
 10 't En is niet ghedaen tot quader intentie.¹⁰
 Condt ghy hem verleenen gheen audiëntie,¹¹
 Soo blijkt sonder faute wel by dien,¹²
 Dat ghy slacht een soorte van liën,¹³
 Die niet en comen te sermoene¹⁴
 15 Uut vreesen, dat sy daer mochten misschien
 Hooren berispen dat si pleghen te doene.

[17] Den suetsinnighen ende welgemockelden leser zij pays in zijn bedde,
 goeden¹⁷

[18] dach en de cost

[19] Heelsame ende vermufte leser, aenghemerct 't onendelijc abuys, welwetende¹⁹

- 2 *jaren*, de meervoudsvorm van dit woord is eigenlijk niet juist (de tekst bestrijkt nadrukkelijk maar één jaar), maar sluit mogelijk aan op de immers op meerdere jaren toepasbare parodistische strekking. Mgl. ook is deze vorm gekozen ter bevordering van de verkoopmogelijkheden.
- 3 *m.*, afkorting: meester. *Lieripe*, pseudoniem van de auteur (zonder blijkbare dubbele bet.). *Gheldeloos*, pseudoniem van en spotnaam voor de auteur, *mericaet*, verhaspeling van astrol. term *meridiaen*; de hiermee wsch. geconstrueerde dubbelzinnigheid is onduidelijk (vgl. *K* 5 voor andere verhaspeling).
- 4 *Lant van Proesmol*, scherts-toponiem (wsch. geen echte plaatsnaam); met gedachten aan *proos*, d.i. dartel (vgl. *MNW* 6, 663-4, sub *preus*), hier ter typering van de aard van de prognosticatie.
- 5 *cleyn*, weinig.
- 7 *zeck*, zech ick.
- 8 *inventie*, term uit de retorica (Lat.: *inventio*): 'vinding' van de stof voor een literair werk (vgl. Lausberg 1960, dl. 1, § 260 e.v.).
- 9 *materie*, term uit de retorica (Lat.: *materia*): de stof voor een literair werk (vgl. Lausberg 1960, dl. 1, § 46 e.v.).
- 10 *tot quader intentie*, met een slechte bedoeling.
- 11 *hem*, nl. de 'materie', de tekst. *audiëntie*, gehoor.
- 12 *sonder faute*, zonder mankeren.
- 13 *slacht*, gelijkt op.
- 14 *sermoene*, kanselpreek.
- 17 *welgemockelden*, goedgestemde. *pays*, vrede.
- 19 *Heelsame*, heilzame (?). *vermufte*, verhaspeling van *vernufte* met *muf*. *onendelijc*, oneindig. *welwetende*, bewust(e).

- [20] waerswanen, groote leugen en ende geen profijt, jaerlijcx geschiedende deur²⁰
 [21] een ongemonsterde menichte van prognosticatiën, meugelijck gemaect uut²¹
 [22] der speculatie ende onder de schaduw van eenen back wijns, soo hebben wy¹⁹⁻²²²²
 [23] u hier eene gheclutst, geclotert ende gecalculeert voor d'aldersekerste, wa-²³
 [24] rachtichste ende bequaemste die noyt moeder aen borst leyde, so u d'ex-²⁴
 [25] periëncie terdeghe wel mettertijt bewijzen sal. Want voor alsoo hebben wy
 [26] ons willen wachten van wetens, willens ende voordachtichsins te liegen ende²⁶
 [27] bedrieghen meest al de werelt, die men hedensdaechs so neerstich, begheerich
 [28] ende sorchvuldich siet van allen nieuwicheden, dat zy, 't selfs dicwils wel²⁷⁻⁸
 [29] wetende, haerlieder ghelt om groote gedobbelzoolde leugen en geven. Ja, dat²⁹
 [30] meer is, men vint er sommige die dese curieuse cladderinge so smachtelijc²⁹⁻³⁰
 [31] smaect ende soo seer daerna snaken, dat, so wanneer henlieden yemant nieu³¹
 [32] overcoemt, d'eerste propoost dat si henlieden voorhouden, dat 's te vragen.³²
 [33] 'Que nouvelles?', 'Hoort ghy ons niet blasen?', 'Wat is den roep?', 'Hoort ghi³³
 [34] ons niet nieu?' ende diergelijcke. Welc vragen en begheren van weten
 [35] sommege so ter herten nemen, dat zij 's hen belgen, so wanneer yemant uut³⁵

- 20 *waerswanen*, misleid(ing)en.
 21 *ongemonsterde menichte*, ongecontroleerde bende.
 19-22 *aenghemerct ... wijns*, toepassing van het retorische middel der 'insinuatio' (vgl. aant. A 6-19).
 22 *speculatie*, eig. sterrenkundige beschouwing, waarneming der sterren; hier wsch. bedoeld in zin van 'valse bespiegeling'.
 23 *geclotert*, (op)geklopt.
 24 *noyt*, ooit.
 26 *voordachtichsins*, met voorbedachten rade.
 27-8 *so ... nieuwicheden*, d.i. (op de beschreven wijze) ziet azen op nieuwtjes.
 29 *gedobbelzoolde*, zeer grote, 'dubbelvergehaalde'.
 29-30 *dat meer is*, daarenboven.
 31 *snaken*, snakken.
 32 *propoost*, (gespreks)onderwerp.
 33 *Que nouvelles* [Rabelais ed. 1974 heeft 'Quelles nouvelles'], nog nieuwtjes?. *Hoort ... blasen*, d.i. heb je niet een roddeltje voor ons opgevangen?. *Wat ... roep*, wat is het gerucht?, wat wordt er geroddeld?.
 35 *dat ... belgen*, dat zij zich er kwaad over maken.

- [36] ander landen, steden oft gewesten coemt ende niet te blasen en weet oft met
 [37] den mont niet spelen en can, dat sy se bottaerts, beesten, stoppelwouters,³⁶⁻⁷
 [38] ezels, ackerbouten ende diergelijcke namen gheven. Ende hoewel dat men³⁷⁻⁸
 [39] gemeynlicken seyt: 'men liecht van d'een huys in d'ander', 'van hooren'³⁸⁻⁹
 [40] seggen is wel half gelogen' oft: 'grootte leugen en zijn gheen sonde',
 [41] nochtans, desen niet tegenstaende, so is de begeerte altijt wat nieus.
- [42] Om dan te voldoen de begeerte van alle vrome fijnebuycs ende henlieden ooc⁴²
 [43] wat nieus by te bringen, so hebbe ic daertoe gerevolueert, deurloopen,⁴³
 [44] deurworstelt, deurwremelt, deurfutselt, deurfymelt, deursnuffelt, deur-⁴⁴
 [45] luystert ende deurmuystert alle de hoecken, canten ende boorden des firma-⁴⁵
 [46] ments, daer ic lanck genoeg was om toe te reycken.
- [47] Practiquierende, calculerende ende exponerende alle de quadraten van der⁴⁷
 [48] manen ende aspecten van planeten, die ic noyt hoorde oft sach geschiën.⁴⁸
 [49] Hoopende, cnoopende, packende en sackende al den bruy met den bras, die⁴⁹
 [50] ick er met al mijnder quisseling en quasseling uut gequanselen coste. Ja,⁵⁰
 [51] noch veel meer dan noyt en droegen, droiden oft droomden alle d'aextremij-⁵¹
 [52] nen, waerseggers, tooveressen, oude quenen, alven, alvinnen, varende vrou-⁵¹⁻²⁵²
 [53] wen, vodden, fandoosen, maren, weerwolven, waterneckers, couwouters⁵²⁻³⁵³
 [54] ende alle ander gedochten die noyt en wandelden. Confererende al 't selve⁵⁴

36-7 *blasen*, snorkend verkondigen. (*niet*) met den mont spelen, uitdr.: (niet) druk spreken.

37-8 *bottaerts* ... *ackerbouten*, scheldnamen: alle met de bet. 'stommelingen'. *stoppelwouters* = samengesteld met *stoppel* (vgl. ook Loquela 1907, p. 469b, sub *stoppeldonk* en *-duts*) en *wouter* (d.i. kerel); *ackerbouten* = variant van *ackerdrol* (vgl. MRG, p. 7b). Het 'agrarische' element in deze scheldwoorden wijst op het gebruik ervan tegen (*of* de associatieve oorsprong ervan met scheldnamen voor) de altijd als dom beschouwde boeren.

38-9 *men* ... *ander*, wsch. voor de gelegenheid bedachte uitdrukking, waarin *huys* = astrol. term.

42 *fijnebuycs*, fijnproevers, lekkerbekken.

43 *gerevolueert*, (opnieuw) doorlopen.

44 *doorwremelt*, 'doorwriemeld'. *deurfutselt*, 'doorfutseld'. *deurfymelt*, 'doorfriemeld'.

45 *deurmuystert*, 'doormuisd', doorgesnuffeld als een muis (de uitgang *-tert* is gevormd naar analogie met *deurluystert*).

47 *Practiquierende*, erbij betrekend. *exponerende*, uiteenzettend. *quadraten*, astrol. term.

48 *aspecten*, astrol. term. *noyt*, ooit.

49 *Hoopende*, op 'n hoop verzamelend. *sackende*, in 'n zak verzamelend. *den* ... *bras*, uitdr.: 'de hele rotzooi bij elkaar'.

50 *quisseling*, gerommel (?). *quasseling*, gegooi, gekwak (vgl. MNW 6, 858, sub *quas*). *gequanselen*, kwanselen, knoeien. *coste*, kon.

51 *noyt*, ooit. *droegen*, bedrogen. *droiden*, raaskalden.

51-2 *aextremijnen*, verhaspeling van *astronomijn* met *aexter*; d.i. ekster; hier wsch. in toespeling op het feit dat deze vogel volgens het volksgeloof ongeluk voorspelt (en dat als hekeling van astrologen die hetzelfde deden) *of* inhakend op de reputatie van dit diertje dat het alles wat glimt begeert (zoals astrologen zich bezighouden met de sterren) *of* zich (spreekwoordelijk) aan loos geklap overgeeft.

52 *oude quenen*, heksen. *alven*, boze geesten.

52-3 *varende vrouwen*, vliegende heksen.

53 *vodden*, heksen (vgl. WNT 3, 4615, sub *fotse*). *fandoosen*, heksen. *maren*, kwelgeesten, *waterneckers*, waterduivels. *couwouters*, kobolden (kwaai kabouters).

54 *noyt*, ooit. *wandelden*, rondwaarden. *confererende*, vergelijkend.

[55] neerstelijcken naderhant met onsen doorlochtigen meester Pantagruel, de-⁵⁵
[56] welcke hem zeer hertelijcken ghebiet in ulieder aldergoede gratie.⁵⁶

[57] Aldus soo hebben wy hier, siet, een deel van den Tu Autem met corten⁵⁷
[58] capittelen geopenbaert en verclaert. U versekerende (foy de puceau), dat⁵⁸
[59] daer niet meer af en is aengaende der waerheyt, dan sulxc als ghy hier daeraf⁵⁸⁻⁹
[60] lesen sult. Ende 't gene dat daer bovendien meer toe geseyt sal wesen, dat sal
[61] men eerst al wel ende fijnkens deur onsen grooten tems busselen, brasselen,⁶¹
[62] sichten en seven, soo men best mach, oft immers deur de sporten van een⁶²
[63] lange leere. En 't sal ooc misschien gebeuren ende mogelijc niet, my en lust
[64] daer niet om te liegen - leugen is sonde. Siet voor u ende en maect u beetken⁶⁴
[65] niet te vet, maer steect liever boter in uwe pap dan in 't vier, want daer salder⁶⁴⁻⁵⁶⁵
[66] noch genoeg verbernen indien de pasteybacker hem niet en verslaept. Nu⁶⁶
[67] mijn kinderens, snut uwen neuse, dan suldy eens drincken, en daerme slaet
[68] ga wat seyt se.⁶⁶⁻⁸

55 *Pantagruel*, pseudo-autoriteit: eig. hoofdpersoon van Rabelais' beroemde 'Les horribles et éprouvables faits et proesses de Pantagruel' (1532). De vermelding van deze figuur komt voor rekening van *L* (Rabelais noemt in de parallelle passage de echte autoriteit *Empedocles*) en is misschien bedoeld als een verholde referentie aan de originele tekst (vgl. inleiding, p. 163).

56 *hem ... ghebiet*, zich zeer hartelijk aanbeveelt.

57 *Tu autem*, Lat. gebedstitel (vgl. aant. A 112): eig. gebruikt aan 't eind van elke liturgische les ('Tu autem Domine, miserere nobis', d.i. ook U Heer, heb meelij met ons), waardoor het de klank heeft gekregen van 'het laatste woord', in welke zin het ook hier gebruikt wordt.

58 *foy de puceau*, Frans (niet bij Rabelais): geloof van een kind, d.w.z. 'een kind die het gelooft', nl. de verzekering.

58-9 *dat ... waerheyt*, dat daarvan niet méér waar is.

61 *tems*, zeef. *busselen*, slaan (vgl. WNT 3, 1893, sub *bunselen*) *brasselen*, roeren, slaan (vgl. WNT 3, 1152, sub *brassen*).

62 *sichten*, ziften. *soo ... mach*, zo goed als men vermag. *immers*, in ieder geval.

64 *Siet voor u*, het is onzeker of deze frase iets vermaant als 'zie vooruit', 'denk aan de toekomst' of dat ze al hoort bij de aan voordracht herinnerende regels 66-8 en als zodanig (dus ook visueel) aandacht vraagt voor wat de voordrager te zeggen heeft.

64-5 *en ... vet*, uitdr. (?) (*beetken* = hapje).

65 *vier*, vuur.

66 *verbernen*, verbranden; hier overdreven en ironisch voor bakken. *indien ... verslaept*, overbodige mededeling in kader van evidentievoorspelling.

66-8 *Nu ... se*, deze passage kan alleen begrepen worden met gedachten aan de voordracht van een zot met zijn marot: de zot draagt het publiek (i.c. aangesproken met *kinderens*) op met de neus gade te slaan wat *se*, d.i. de marot (hier vrl.) 'zegt' (vgl. voorts inleiding, p. 46).

[69] Van 't gulden ghetal⁶⁹

- [70] Ten eersten aennopende 't gulden getal, daeraf en maken wy geen gheschal,⁷⁰
 [71] want wat calculatie dat wy daerop maken, 't gulden getal en sal in veel buydels
 [72] niet wel geraken. Maer veeleer so bevinden wi dat Borsbeke van den cruys-^{[70-2]72}
 [73] broeders berooft sal wesen eer immermeer Halfvasten lijden sal. Nu keeret 't⁷²⁻³⁷³
 [74] blaeyken om ende laet ons voortgaen.⁷³⁻⁴

[75] Van den gouverneur ende heere des jaers⁷⁵

- [76] Wat u dese astrologheneers (meyne ick: astrologijns) oft sterrekykers ende⁷⁶
 [77] hemelmeters vele souden willen bollen, clappen, snappen oft snateren, en⁷⁷
 [78] gelooft geensins dat dit jaer eenen anderen heere oft regeerder van der
 [79] gehelder werelt wesen sal, dan God den Heere van hierboven, die 't eens al⁷⁹
 [80] maecte. Ende en sullen Saturnus noch Mars, noch Jupiter, noch gheen ander⁸⁰
 [81] planeten, niet selfs de ingelen, noch menschen, noch duvels eenigherhande
 [82] macht, cracht oft influentie hebben, indien si henlieden deur Gods gehenge-⁸²
 [83] nisse niet ghegont ende ghegheven en wert. Want soo Avicenna seyt, de⁸²⁻³⁸³
 [84] tweede oorsake en heeft geenderhande cracht noch werckinge, indien⁸⁴
 [85] d'eerste oorsake daertoe niet en influeert oft doet. Wat dunct u daeraf? Segt
 [86] hy niet waer, den goelijcken man? Ke wel, ke wel.⁸⁶

69 't gulden getal, vgl. aant. T 44.

70 aennopende, wat betreft.

[70-2] *Ten ... geraken*, het in deze regels besloten rijm ondersteunt de veronderstelling (vgl. p. 47) dat *L* als geheel een bewerking is van een rijmtekst.

72 *Borsbeke*, scherts-toponiem: eig. plaatsje bij Antwerpen; hier dubbelz. voor (*borse* =) geldbeurs. *van*, mgl. dubbelz. voor 'door'.

72-3 *cruysbroeders*, vgl. aant. A 102.

73 *immermeer*, ooit. *Halfvasten*, vgl. aant. K 234 (mgl. betreft het hier alleen de feestdag). *lijden*, voorbijgaan.

73-4 *Nu ... om*, vertaling van Rabelais' (ed. 1974, p. 3, r. 9) 'Verte folium'; de woorden staan daar echter waar men ze zou verwachten: onder aan de pagina, terwijl men ze in *L* op ca. tweederde van de bladspiegel aantreft.

75 *gouverneur*, synoniem van astrol. term 'heer'.

76 *astrologheneers*, verhaspeling van *astrologijns* door contaminatie met *logheneers* (d.i. leugenaars).

77 *bollen ... snateren*, synoniemen van 'kletsen'.

79 *gehelder*, gehele.

80 *noch gheen*, dubbele ontkenning (vgl. het moderne 'nooit geen').

82 *influentie*, invloed.

82-3 *gehengenis*, wil, beschikking.

83 *Avicenna*, Aboe Ali al Hosein ibn Sina (979-1037), een beroemde arts, natuurkundige en filosoof, wiens werk in de m.e. veelvuldig bestudeerd werd.

84 *oorsake*, astrol. term.

86 *Ke wel* uitroep van meewarigheid: zoveel als 'ach gut' (*Ke* = eig. verbastering van *Christus*). Vgl. voor deze frase ook inleiding, p. 46-7.

[87] Van den siecten des jaers in 't generale

[88] Dit jaar sullen de blinde luttel oft niet sien. De doove sullen qualijc ghenoech
[89] hooren. De stameleers sullen veel beter spreken dan de stomme. De arme
[90] lieden sullen 't in den winter veel quader hebben dan de rijcke, en de siecke
[91] dan de gesunde. Veel gansen, braetverkens, kiekens, capuynen, entvogels,
[92] ossen en weren sullen desen winter sterven, maer alsulcke grouwelijcke⁹²
[93] sterfte en sal onder de dromedarizen, vossen, wolven, ezels en simminkelen⁹³
[94] niet gheschiën.

[95] De oudde sal dit jaer ongeneselijc zijn, ende dat uut causen van den voorle-⁹⁵
[96] den jaerscharen. Die 't pleuresis hebben, sullen meest de zijde clagen ende⁹⁶
[97] alle die met den camerganck sullen gequelt zijn, die sullen dicwils achter-⁹⁷
[98] waerts peysen ende somtijts moeten by nachte opstaen te cleynen profite.⁹⁷⁻⁸⁹⁸
[99] Veel vochtige humeuren sullen dit jaar uut den hoofde in de darmen sincken,
[100] uut welcken de keldercortsen, metgaders de buyczwere onder de bonette, in⁹⁹⁻¹⁰¹
[101] den menigen regneren sal, bysonder van den morgen totter noene.

92 *weren* rammen. *sterven* vgl. aant. A 138.

93 *simminkelen*, apen.

95 *oudde*, ouderdom. *uut causen*, om reden.

96 *pleuresis*, pleuritis; een symptoom daarvan is inderdaad pijn in de zij.

97 *camerganck*, eufem.: diarree (*camer* = plee).

97-8 *achterwaerts peysen*, aan hun achterkant denken of 'achteruit denken' (vgl. ook Pleij 1972/3, p. 215-6).

98 *te cleynen profite*, met weinig voordeel, soelaas.

99-101 *Veel ... sal*, in parodie op ziektevoorspelling in serieuze astro-medische teksten (vgl. bv. J. Yperman, *De medicina*, ed. L. Elaut, 1972, p. 112, r. 3047-9, waar het heet dat diarree '... comt van humoren die dalen uten hoofde, entie van fleumen of van coleren'), *vochtige humeuren* = pleonasme: vgl. voor bet. *humeuren* aant. T 90; hier dubbelz. voor alcoholica. *keldercortsen*, vgl. aant. U 141. *buyczwere ... bonette* = lett. buikpijn onder de hoed, oftewel: hoofdpijn. *den menigen*, menigeen. *regneren* = beheersen.

- [102] Den weedom ende pijn der oogen sal den gesichte zeer contrarie zijn,¹⁰²
 [103] volgende welcke indien yemant blind wordt, 't sal hem in zijn oogen eerst¹⁰³
 [104] comen.

- [105] Ende om u de waerheyt te seggen, daer sal een soo grouwelijcke, vreesse-
 [106] lijcke, verschrickelijckce, boose siecte regneren, generalijcken over alle
 [107] landen, daerdoor vele versiegen ende verbaest sullen zijn, dat si niet en sullen
 [108] weten wat aengaen oft bestaen om bate te soecken van deser siecte. Sy sullen¹⁰⁸
 [109] lutsen, clutsen, lappen, leuren, liegen, zeuren en bedrieghen, den vader het¹⁰⁹
 [110] kint ende 't kint den vader, om van deser quale te become. Sy sullen groote¹⁰⁹⁻¹⁰
 [111] deuren open doen om een veynster te stoppen. Eenige sullen willen haerlie-¹¹⁰⁻¹
 [112] der siecte verbergen ende hem schamen raet te vragen. Andere sullen haer-
 [113] lieder camer houden ende niet dorren op 't strate comen. De derde sullen¹¹³
 [114] gaen schoyen over den breeric, verlatende haerlieder huys, hof, lant, sant,¹¹⁴
 [115] wijf ende kinderen met al dat si hebben, ende noch en sal henlieden dit al niet
 [116] helpen. Veel sullen andere bystaen ende goeden raet gheven, die hemselven
 [117] niet en sullen connen ghehelpen noch beraden, want dat den eenen helpt, dat
 [118] en sal den anderen niet helpen. Eyndelinge, men en sal wat weten te soecken¹¹⁸
 [119] oft te versieren om van deser siecten te ghenesen. D'aldercostelijcste mede-
 [120] cijnen ende droghen der apotecarissen, metgaders ooc al den raet, voortstel¹²⁰
 [121] ende bedrijf, van den aldergheleertste ende expertste medicijns oft swarte-¹²¹
 [122] susterkens en sal al tot deser sieckten niet mogen helpen noch valideren,¹²¹⁻²¹²²
 [123] maer soude deselve geheel hinderlijk, pernitieux ende contrarie zijn. Ja,¹²³
 [124] soudent 't selfs veeleer in eenen iegelijcken opereren ende genereren den¹²⁴
 [125] oorspronck ende occasie van dien. Maer die 't wiste ende daertoe geraken¹²⁵
 [126] coste, de lombarden oft possemiers sullen de beste medicijnen gheven,
 ende¹²⁵⁻⁶¹²⁶

102 *den gesichte*, het zien. *contrarie*, tot hinder.

103 *volgende welcke*, volgens hetwelk, waaruit volgt. [*t sal* verbeterd uit *tal*].

108 *aengaen oft bestaen*, synoniemen van (te) ondernemen, beproeven.

109 *lutsen*, (leeg)schudden *clutsen*, (leeg) kloppen. *lappen*, *leuren*, synoniemen van bedriegen. *zeuren*, bedriegen.

109-10 *den ... vader*, d.i. (met het voorafgaande) een bekende metafoor voor uiterste wanhoop en demoralisatie (vgl. voor een variatie bv. *Appendix A*, r. 198-9).

110-1 *grote ... stoppen*, uitdr.: een grote schuld maken om een kleine te delgen.

113 *dorren*, durven.

114 *schoyen ... breeric*, d.i. zwerven (*breeric* = de brede weg der zonde; vgl. Matth. 7, 13). *sant*, veld.

118 *Eyndelinge*, ten slotte. *men ... wat*, men zal niets.

120 *droghen*, medicinale kruiden.

121 *medicijns*, artsen.

121-2 *swartesusterkens*, liefdezusters van de orde van St.-Augustinus.

122 *valideren*, gezond maken.

123 *pernitieux*, schadelijk. *contrarie zijn*, hinderlijk zijn, een averechtse uitwerking hebben.

124 *opereren*, bevorderen, activeren. *generen*, verwekken, voortbrengen.

125 *occasie*, oorzaak. *die*, meew. vw.: aan degene die.

125-6 *daertoe geraken coste*, dat bereiken kon, nl. een bezoek aan de *lombarden* of *possemiers*.

126 *lombarden*, lommerdhouders. *possemiers*, lieden die geld uitlenen tegen interest, woekeraars.

- [127] dat door purgatie van garderobben en cabinetten. 't Es grootelijcken te¹²⁷
 [128] deeren hoe nae de benauthheit van deser siecten den menigen gaen sal.¹²⁷⁻⁸¹²⁸
 [129] Alberoyt die noemt se in 't achtste capittel van zijnder Cobbenvie: 'faute'¹²⁹
 [130] d'argent', dat 's te segghen: 'geldeloose', ende sy sal elcken meest in den¹²⁹⁻³⁰¹³⁰
 [131] buydel deeren.
- [132] Voorts, volgende de retrogradatie van Saturnus, soo staet dit jaer ghescha-
 [133] pen eenen grooten guysack in 't gasthuys te sterven, uut wiens doot groote
 [134] seditie, partielijcheyt, ja, doodelijcken haet oprijzen sal, tusschen de catten
 [135] ende ratten, tusschen den honden ende den hasen, tusschen den oyver ende
 [136] de vorsschen ende eyndelinghe also grooten hic tusschen de muncken ende
 [137] den eyeren.¹³²⁻⁷

127 *purgatie*, eig. medicinale laxering; hier dubbelz. voor het op grote schaal verpanden van het inhoud van garderobben en kabinetten.

127-8 't ... *deeren*, het is zeer deerniswekkend.

128 *den menigen*, menigeen.

129 *Alberoyt*, pseudo-autoriteit: personificatie van de armoe (vgl. K. Renger, *Lockere Gesellschaft*, 1970, passim); Rabelais ed. 1974, p. 12, r. 18 heeft 'Averroys', d.i. de beroemde Arabische astroloog Averroës, maar de Nederlandse bewerker heeft deze naam, mgl. mede uit onbegrip, speels verhaspeld, mgl. met gedachten aan het in Arabische namen voorkomende lidwoord *al*. Vgl. voor een toponymische variant A 5, *Alroys*. *Cobbenvie*, schertstitel waarvan de blijkbare (dubbelz. ?) bet. niet duidelijk is; Rabelais ed. 1974, p. 12, r. 18 heeft *Colliget*, d.i. de echte titel van een geschrift van Averroës over allerlei ziekten.

129-30 *faute d'argent* [Rabelais ed. 1974, p. 12, r. 19: *faute d'argent*], geldgebrek.

130 *geldeloose*, geldeloosheid.

132-7 *Voorts ... eyeren*, in parodie op voorspellingen van de dood van *hoog* geplaatste lieden (koningen, adel, prelaten) en daaruit voortkomende twist tussen partijen van kroonpretendenten e.d. in serieuze prognosticaties. Vijandschap tussen dieren werd al in de klassieke literatuur gebruikt als satirische metafoor voor de oorlogen en vetes in de mensenwereld; vgl. *Centsprenten* inl. en cat. door C.F. van Veen (1976), nr. 16, en de *Batrachomyomachia* (d.i. kikvorsen-en-muizen-oorlog, ed. in *Homeri opera* door Th. W. Allen, 1959) en, wat betreft de 16e eeuw, VGD ed. 1899, p. 191-5. *retrogradatie* = astrol. term; *gheschapen* = beschikt; *gasthuys*, vgl. aant. U 6; *seditie* = tweespalt; *partielijcheyt* = vijandschap; *vorsschen* = kikkers; *eyndelinghe* = ten slotte; *hic* = vijandschap; *tusschen ... eyeren* = wsch. sarcastische toespeling op het celibaat van (*muncken* =) monniken tegenover de potentieverhogende werking van eieren.

[138] Van der vruchtbaerheit ende onvruchtbaerheit van desen jare

[139] Wy vinden uut der calculatie van Albumasar, in zijnen Boeck Van Der¹³⁹

[140] Grooter Conjunctie ende elders, dat dees jaerschare zeer vruchtbaer ende¹³⁹⁻⁴⁰¹⁴⁰

[141] overvloedich wesen sal van alle goede; principalijc voor degene die wel

[142] hebben warme. Maer de Fransche hoppe sal zeer den vorst in de Vasten¹⁴¹⁻²

[143] vreesen, ende bysondere Sint-Joriswinter.¹⁴²⁻³¹⁴³

[144] De peerden sullen dit jaer zeer wel varen van de havere, immer bysonder die¹⁴⁴

[145] se wel hebben en wel meughen. Daer sal seer weynich meer specs den¹⁴⁵

[146] verkenen vallen ende overal sullen d'ossen meer ruets dan was inhebben.¹⁴⁵⁻⁶¹⁴⁶

[147] Het staet geschapen alsulc een groyende jaer te zijn, dat den menigen de¹⁴⁷

[148] teenen deur de schoenen, de kniën deur de coussen, den elleboghe deur de

[149] mouwe, 't hayr deur de bonette ende de bredsden deur de broec sal groyen. 't¹⁴⁷⁻⁹

[150] Hoy sal veel zijn, maer de toemaet cleyne. Den haselaer ende de boonen¹⁴⁹⁻⁵⁰

[151] mochten wel wat te lijden hebben, want vele sullen willen in den haseleyr

[152] clemmen, ende andere in de boonen spelen. Men sal groote cracht van¹⁵¹⁻²¹⁵²

[153] tyteloosen ende van vuylpruymen vinden. Ende indien de rapen niet wel en¹⁵³

139 *Albumasar*, vgl. aant. T 38.

139-40 *Boeck ... Conjunctie*, een gedurende de m.e. veelvuldig geraadpleegd werk, het meest bekend onder de titel *De magnis coniunctionibus*. *Conjunctie* = astrol. term.

140 *jaerschare*, oogst, jaaropbrengst.

141-2 *die ... warme*, uitdr.: die er warmpjes bijzitten (?).

142-3 *den ... Vasten*, d.i. laat invallende vorst.

143 *Sint-Joriswinter*, d.i. blijkbaar: laat invallende vorst: Sint Jorisdag valt op 23 april. Sint-Joris is hier te beschouwen als zgn. ijsheilige (de bekendste ijsheiligendagen vallen op 11, 12 en 13 mei) en als zodanig tegenhanger van St.-Maartenzomer (11 nov.), een dag waarop men volgens het volksgeloof rekening mocht houden met *zomers* weer (vgl. H. de Parville, in: *Volkskunde* 10, 1887, p. 127-8).

144 *wel varen*, dubbelz. voor goed rijden *en* welvarend zijn (vgl. ook H 172).

145 *se*, d.i. de *havere*. *meughen*, lekker vinden.

145-6 *Daer ... vallen*, mgl. variant van de uitdr. 'men sal ghenen baek [d.i. stuk spek] specken' (vgl. *Proverbia Communia*, ed. R. Jente, 1947, nr. 496). *vallen* = ten deel vallen, gegeven worden.

146 *ruets*, reuzel, vet.

147 *geschapen*, geschikt. *groyende*, groeizaam. *den menigen*, menigeen.

147-9 *de ... broec*, bekende beelden om armoede, haveloosheid te typeren (vgl. bv. VGD ed. 1899, p. 123, r. 10-7). *bonette* = hoed; *bredsden* = billen (vgl. *WNT* 3, 1400-1) *of* teelballen (vgl. Kiliaan ed. 1972, p. 71b).

149-50 *'t ... cleyne*, wsch. in aansluiting op de symboliek van *hooi* (vgl. aant. A 148): *toemaet* = dubbelz. voor gras dat opschiet nadat er voor de eerste keer gemaaid is *en* voor overmaat, overvloed; *cleyne* = gering.

151-2 *in ... clemmen*, uitdr.: verdwaasd zijn of handelen (door liefde). De hazelaar werd geacht een verdwazende en zinneprikkelende werking te hebben; vgl. Van Gilst 1974, p. 107, D.Th. Enklaar, *Varende luyden* (1956), p. 82-3.

152 *in ... speelen*, uitdr.: 'in de bonen zijn', in de war zijn. Men veronderstelde dat de bloesem van bepaalde soorten bonen een verdwazende uitwerking had op mensen. Vgl. *Antwerps Liedboek* (ed. K. Vellekoop e.a., 1972), dl. 2, p. 163-4. *groote cracht*, ironisch voor: weinig of geen hulp.

153 *tyteloosen*, eig. bloemen die op ongewone tijd bloeien ('tijdeloos', narcis, sneeuwkllokje, enz.); wsch. dubbelz. voor sulachtige, slonzige vrouw (vgl. Styvevoort ed. 1930, dl. 2, p. 62,

[154] geraken, soo mocht er wel de dierte in slaen, want al de werelt sal uut zijn om¹⁵³⁻⁴¹⁵⁴

[155] rapen ende 't sal verboden zijn in veel plaetsen geen rapen te zaeyene.¹⁵⁴⁻⁵¹⁵⁵

[156] Wy zijn dit jaar versekert de boter te hebben om een blanke, wel verstaende:¹⁵⁶

[157] als wyder maer een vierendeel en begheren. Maer immers so derf ic u wel¹⁵⁷

[158] vastelijck toeseggen sonder sorghe, dat wy noyt beter coop boter, melck,¹⁵⁸

[159] noch kase en cochten dan nu dit jaer, indien de verkenen ende veersen¹⁵⁹

[160] geraecten te geven gelijk de koeyen van Diest. Wederomme so werdet te¹⁶⁰

[161] beduchten dat de goubloemen ende meersbloemen in veel hoven qualijck¹⁶¹

[162] gheraken ende voortcomen sullen.¹⁶²

[163] Voorts ten anderen soo sal men meer lamoriën dan lamoenen vinden en¹⁶³

[164] cauwoorden dan mettelieven. Ooc en sullen de leckaertspeeren onnae soo¹⁶⁴

[165] wel geraect zijn als de smoutpeeren, noch de guldelingen als de rabauwen.¹⁶⁰⁻⁵¹⁶⁵

r. 42-3, doch daarover ook *MNW* 8, 302). *vuylpruymen*, nepfruitnaam; dubbelz. voor 'vuilpoetsen', slonzige vrouwen (vgl. i.h.a. *S* 211-3).

153-4 *niet ... geraken*, d.i. geen goede oogst opleveren.

154 *dierte*, duurte.

154-5 *want ... rapen*, hekeling van schraperigheid (vgl. aant. A 148).

155 *'t ... zayene*, ironische toespeling op het feit dat de *raap* een zeer belangrijk volksvoedsel was.

156 *blanke*, klein, blankzilveren muntje.

157 *als ... begheren*, als wij er maar een kwart van begeren. *immers*, vooral.

158 *vastelijck*, zeker. *beter coop*, goedkoper.

159 *veersen*, vaarsen.

160 *koeyen van Diest*, blijkbaar: koeien met een (uitzonderlijk?) grote melkproduktie (Diest = plaats in Belgisch Brabant). Lees mgl. echter *biest* i.p.v. *Diest* (bron: *diest*), d.i. de eerste (zeer voedzame) melk van de koe na het kalven.

161 *goubloemen*, goudsbloemen; hier door *gou(d)* dubbelz. voor goud, geld (vgl. ook r. 165, *guldelingen*). *meersbloemen*, boterbloemen; hier door *meer* dubbelz. voor 'meer bezit'. *hoven*, tuinen (hier metonymisch voor 'huishoudens').

162 *gheraken*, vgl. aant. r. 153-4.

163 *meer ... lamoenen*, de bet. van deze grap is onzeker: *lamoriën* = wsch. een woordspel met Fr. *l'amour*; in de Znl. idioticons wordt voor *lamoereren*, *lamoeren*, *lamoezen* meestal een bet. opgegeven die overeenkomt met vleien, flikflooiën, doch Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 758a verklaart de uitdr. 'lamour maken' als (ironisch voor) twisten, krakelen, en tenslotte kan er gedacht zijn aan *lamoor* (uit *lam* en *oor*), d.i. luijaard (vgl. Cornelissen en Vervliet, dl. 2, p. 861). Een vrucht of bloem met deze naam is echter onbekend. *lamoenen* = eig. citroenen, maar de uitdr. 'in 't lamoen zijn' betekent 'overbelast zijn door werk' (vgl. Cornelissen en Vervliet, dl. 2, p. 743). Voorzover te overzien, kan de zuurheid van de citroen bedoeld zijn als tegendeel van vleierij *en* kan hard werken bedoeld zijn als tegendeel van luiëren.

164 *cauwoorden*, eig. pompoenen, kalebassen; hier dubbelz. voor 'koude woorden', d.i. onvriendelijke uitspraken (vgl. de stok-regel van het presentatie-refrein van de kamer 'Tcauwoordeken' in *Antw. landjuweel 1561*, ed. C. Kruyskamp, 1962, p. 50-1: 'Schout Couwewoorden int Ionstich versamen'). *mettelieven*, eig. madelieven: hier ook elliptisch voor 'met (de) lieve woorden'. *leckaertspeeren*, 'lekkerbekperen'. *onnae*, bij lange na niet.

160-5 Vgl. voor soortgelijke grappen aant. *S* 211-3.

165 *gheraect*, vgl. aant. r. 153-4. *smoutpeeren*, eig. peer met zacht vlees; hier dubbelz. voor oorvijgen. *guldelingen*, eig. goudkleurige appels; hier dubbelz. voor goud, geld (vgl. ook r. 161, *goubloemen*), i.h.b. de bezitters ervan. *rabauwen*, eig. grauwe renetten; hier dubbelz. voor vagebonden, i.h.b. met gedachten aan de armoe van deze lieden.

[166] Maer noyt te geenen daghe en hadden wy beter jaerschare van coren, van¹⁶⁶
 [167] wijne ende van alderhande graen dan nu dit jaer, indien den roep van den
 [168] armen lieden verhoort wordt.

[169] Van den staet van eenighe lieden

[170] Hoewel dat meester Jan Tybaut ende meester Gaspar Laet (beyde docteurs
 [171] in medicijnen) zeer geleerde ende vermaerde prognosticatieschrijvers ge-
 [172] weest zijn, soo en sullen si nochtans nimmermeer seggen noch schrijven¹⁷⁰⁻²
 [173] datter eenich gesternte is voor de pausen, keyzers, coningen oft andere
 [174] groote personagiën, meer dan voor den armen ende simplen menschen,
 [175] gelijc als oft er nieu sterren geschapen waren tsindert der tijt van der Diluvie¹⁷⁵
 [176] oft van de eerste creatie oft makinge der voorseyder heeren. Als van den
 [177] gesternte: dat en can ic niet begrijpen, noch ic en wilder niet op staen. Maer¹⁷⁷
 [178] laet ons couden van cometen, dat hoore ick veel liever, want de rijcke ende¹⁷⁸
 [179] machtige lieden veel meer gequelt ende ghemolesteert zijn met den cometen¹⁷⁹
 [180] dan d'aerme, Godt betert. Ende deghene die meynen dat hem 't gesternte

166 *jaerschare*, oogst, jaaropbrengst.

170-2 *Hoewel ... zijn*, deze inderdaad ('in binnen- en buitenland') beroemde astrologen voerden rond 1530 een ongekend felle polemieek over de juistheid van elkaars prognosticatie-methoden. Het is niet duidelijk of er in deze regels impliciet ironisch gerefereerd wordt aan het laagstaande karakter van die polemieek, of dat er alleen wordt ingehaakt op beider beroemdheid. Merkwaardig is dat Rabelais (ed. 1974, p. 14, r. 9-10) in de parallelle passage de namen geeft van twee Franse hofnarren (als pseudo-autoriteiten): *Triboulet* en *Caillhette*. Het is evident dat een Vlaams publiek dit niet zou begrijpen. Zou de bewerker door de klankverwantschap tussen *Triboulet* en *Thibault* (en evt. tussen *Caillhette* en *Laet*) juist deze namen gekozen hebben of zou hij een opzettelijke verhaspeling van hun namen door *Rabelais* herkend hebben en deze vervolgens weer 'teruggehaspeld' hebben? Rabelais zet zich in zijn tekst expliciet af tegen de *Leuvense* prognosticaties (vgl. ed. 1974, p. 4, r. 4), waarvan Laet in Europa de beroemdste producent was. *Gaspar Laet* = geboren c. 1485 te Looz of Borchloon, studeerde in 1512 af in Leuven in wiskunde en medicijnen, woonde later in Frankrijk (Rouen?) en Antwerpen (rond 1530), was zeer actief als prognosticatieschrijver tussen ca. 1528 en ca. 1555, een 'vak' dat hij geleerd had van zijn vader en grootvader, gest. in Frankrijk, na 1554 (vgl. A.J. v.d. Aa e.a., *Biogr. wdb. der Nederlanden*, dl. 4, 8, *Nouvelle Biogr. générale* 27/8, 664, H. de Vocht, *History of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, dl. 2, 1953, p. 545); *J[e]an T[h]ybau[l]t* = geb. in Gournay en Bray, vanaf 1519 lid van St.-Lucasgilde in Antwerpen als lettersnijder en drukker (met uitermate slechte reputatie) tot 1527, daarna actief als arts en astroloog en schrijver daarover (pesttractaten en prognosticaties), rond 1530 ruzie met Antwerpse collega's, die o.l.v. de familie Laet een campagne tegen hem voerden, tussen ca. 1532 en 1540 actief in en om de medische faculteit in Parijs en aldaar doorlopend in conflicten en processen gewikkeld omtrent zijn bevoegdheden (vgl. *NBW* 3, p. 863-5 en Rouzet 1975, 219-20). Vgl. voor de polemieek en andere levensbijzonderheden Thorndike, dl. 5 (1941), p. 286 en *BB* I, 143, V, 343-4, III, 646-7, en A. Prost, *Corneille Agrippa*, dl. 2 (1882), p. 241-50.

175 *Diluvie*, Zondvloed.

177 *begrijpen*, hier (door het eropvolgende *noch ... staen*) dubbelz. voor vastgrijpen.

178 *cometen*, wsch. woordspel met 'Kom eten'; welgestelden hebben immers veel vaker te maken met etensgasten.

179 *ghemolesteert*, gehinderd.

[181] meer moeyt met den coningen dan met den caggenest oft met den ridder dan¹⁸¹
 [182] met den meersman, desulcke late ic daeraf spreken ende wille hier alleenlijc-¹⁸²
 [183] ken schrijven van lieden van nederen state.¹⁸³

[184] Eerst sullen wy segghen van Saturnusghezibbe, als lieden qualijcken by¹⁸⁴
 [185] gelde, flouspinders, raescoppers, hooldroomers, quadegepeysen, suspicima-¹⁸⁵
 [186] kers, mollevangers, teecsoekers, mesrapers, sindaelsnijders, labberaers,¹⁸⁵⁻⁶¹⁸⁶
 [187] leuterers, leenaers, leurers, zeurers, woekeners, financimakers, rentver-¹⁸⁷
 [188] coopers, quadebetaelders, bystermakers, afleggers, oft die de maeyers ghe-¹⁸⁷⁻⁸¹⁸⁸

- 181 *caggenest*, sukkel, gewone man.
 182 *meersman*, marskramer.
 183 *van nederen state*, van lage stand.
 184 *Saturnusghezibbe*, lett.: Saturnus' familie; variatie op astrol. term 'Saturnuskinderen'.
 185 *flouspinders*, de bet. van dit woord is onduidelijk. Rabelais ed. 1974, p. 15, r. 19 en Rabelais 1682, p. 13 hebben op deze plaats in de resp. parallelle opsommigen 'jalous' en 'min-nijdige'.
raescoppers, gekken. *hooldroomers*, dromerige lieden (het element *hool* is onduidelijk).
quadegepeysen, kwaaddenkers.
 185-6 *suspici-makers*, verdachtmakers.
 186 *teecsoekers*, wsch. lieden die vee onderzoeken op en bevrijden van teken. *mesrapers*, dubbelz. voor beerputruimers (*mes* = mest). *sindaelsnijders*, eig. kleermakers of marskramers die *sindael* (d.i. linnen of zijde) verwerken en/of verkopen; hier als eufemistische aanduiding van beerputruimers (vgl. L. Willems, in: *VMA*, 1921, p. 915-28, m.n. 920-2: een *sindaelsnijder* zou met het scheuren van zijn stof hetzelfde geluid maken als veroorzaakt door het overgieten van de beer in de beerput). *labberaers*, kletsers of slomerds.
 187 *leuterers*, weifelaars, treuzelaars. *leenaers*, leners. *leurers*, *zeurers*, bedriegers. *woekeners*, woekeraars. *financimakers*, schuldenmakers of woekeraars.
 187-8 *rentvercoopers*, lieden die geld lenen of uitlenen tegen interest.
 188 *quadebetaelders*, wanbetalers, *bystermakers*, doordraaiers, afleggers, 'wegleggers', spaarders, vrekken (?).

Saturnuskinderen

Koopman

Jupiterskinderen

- [189] dient hebben ende eyndelinghe alle melancolieuse ende truermoedighe¹⁸⁸⁻⁹¹⁸⁹
 [190] menschen, metgaders alle dienaers van Sinte-Reyn uut; die en sullen dese¹⁹⁰
 [191] jaerschare niet al hebben dat si juyste wel wilden: sy sullen seer neerstelijc-¹⁹⁰⁻¹
 [192] ken studeren op de vindinge des Cruycen ende veel coopmanschappen doen¹⁹²
 [193] (daer si connen) op de conste van den hertoge van Gelder. Sy sullen veeleer¹⁹³
 [194] en meer gheneghen zijn om hun coren groen te eten, dan om haerlieder speck¹⁹⁴
 [195] den honden te werpen. Somma, si sullen henlieden dicwils crauwen daer 't¹⁹⁵
 [196] henlieden niet en joct.¹⁹⁵⁻⁶
- [197] Van Jupitersvolcke, als sachtlevens, swellebuycks, dobbelkinnen, leckaerts,¹⁹⁷
 [198] crollaers, lollaerts, prollaerts, cromhals, casseners, paternostersvercoopers¹⁹⁸
 [199] ende alle die de nierkens saechte ligghen; die sullen hem hebben naedat si
 wel¹⁹⁹
 [200] by gelde zijn. Ooc mochtender dit jaer wel so veel geestelijcx volcx geraken
 te
 [201] sterven, dat men niet en sal weten wien de beneficiën confereren en geven,²⁰¹
 [202] sodatser som sullen hebben en houden: drye, vier ende een te locaerde.²⁰²

188-9 *die ... hebben*, misschien: degenen die zich door klaplopers e.d. hun goed hebben laten 'afmaaïen'.

189 *eyndelinghe*, ten slotte. *melancolieuse*, melancholieke.

190 *dienaers ... Reyn uut*, d.i. doordraaiers, berooiden. *Sinte-Reyn uut* = denkbeeldige patroon van degenen die door ondeugd (maar ook wel door tegenslag) hun bezit verloren hebben of bezig zijn dat te verliezen (*Reyn uut* = lett. 'rein uit', schoon op). Vgl. C.P. Burger, in: *Het Boek*, 20 (1931), p. 209-21.

190-1 *dese jaerschare*, dit jaar.

192 *de ... Cruycen*, eig. feest (3 mei), waarop in de kerk de herontdekking van het H. Kruis op de Calvarieberg door keizerin Helena in 326 herdacht wordt; hier dubbelz. voor het 'vinden' (en dat wsch. eufemistisch voor 'stelen') van geld (*cruys* = kleine munt). Vgl. ook aant. A 102, sub *cruysbroers. coopmanschappen doen*, handel drijven.

193 *op ... Gelder*, d.i. volgens de methoden van (de troepen van) Karel van Egmond, hertog van Gelre (1492-1538), d.i. plunderend, of met gedachten aan *Gelder* als bekend scherts-toponiem, waarin *geld* letterlijk wordt genomen.

194 *hun ... eten*, uitdr.: hun inkomsten op te maken vóór ze die in handen hebben.

195 *Somma*, kortom.

195-6 *henlieden ... joct*, vgl. aant. K 46-7 (*joct* = jeukt).

197 *Jupitersvolcke*, variatie op astrol. term 'Jupiterkinderen'. *sachtlevens*, lieden die een makkelijk leventje lijden; vgl. Joh. van Heemskerck, *Minne-kunst* (Amsterdam, H. Gerritsz, 1626), p. 63: 'Sachtlevens, lanterfants, noch ander bloode loeren'. *swellebuycks*, lieden die zich dik eten. *leckaerts*, lekkerbekken.

198 *crollaers*, geilaards. *lollaerts*, oorspr. benaming van geestelijke orde (met allengs slechtere reputatie); later benaming voor pretmakers en wellustelingen. (vgl. *Truwanten*, ed. werkgr. Brusselse en Utrechtse neerlandici, 1976, p. 76-80). *prollaerts*, wsch. papvreeters, vreetzakken (*prol* = brij, dikke pap). *cromhals*, lieden die hun hoofd laten hangen: schijnheiligen (Rabelais ed. 1974, p. 15, r. 29 var.: 'Torticillos', Rabelais 1682, p. 13: 'hanghalsen'). *casseners*, lieden die rondtrokken met een reliek-kistje dat men tegen betaling mocht aanraken of inzien (ter genezing van kwalen of tot aflaat van zonden). *paternostersvercoopers*, handelaars in rozenkransen, mgl. dubbelz. voor 'huichelaars'.

199 *die ... ligghen*, uitdr.: rijkaards, luiaards. *hem hebben*, ervoor staan, zijn.

201 *beneficiën*, vgl. aant. T 148-9, *confereren*, (te) verlenen.

202 *sodatser ... locaerde*, d.i. zodat ze (nl. de geestelijken) er sommige (d.i. ironisch voor 'vele') zullen hebben en houden: wel drie of vier en (stiekum) nog een in een la.

[203] Nochtans, onder alle staten sal den geestelijcken staet den hebbelijcsten²⁰³

[204] wesen.

'Tavenier'

Zonnekinderen

Marskinderen

203 *hebbelijcsten*, eig. geschiktste; hier dubbelz. voor 'hebberigste' of 'meesthebbende'.

Venuskinderen

- [205] Van Marscomplicen, als lantsknechten, crijschknechten, aventuriers,²⁰⁵
 [206] waechalsen, wakers, sauweniers, 't garnisoen, swarteruyters, roovers, mor-²⁰⁶
 [207] deners, brantstichters, straetschenders, sergianten, diefleyers, hangmans,²⁰⁷
 [208] hontslagers, quacsalvers, tantreckers, culsnijders, cleemplackers, alchimis-²⁰⁸
 [209] ten, valschemunteners, tauwers, caefvagers, slagers, cabarettiers en ketel-²⁰⁹
 [210] buysschers; die sullen allegader dit jaer mooy slagen slaen, maer si
 mochten²⁰⁹⁻¹⁰²¹⁰
 [211] wel som wat krijgen van bystaene. Veel crijschlieden die tjarent na den leger²¹¹
 [212] trocken te voete, die mochten wel soo domineren, dat si souden comen²¹²
 [213] afgereden op muylen en wel gestoffeert zijn van clemmers. Daer mocht ooc²¹²⁻³²¹³
 [214] wel eenich van desen ghemaect werden bisschop buyten der Muyepoorte, die
 [215] zijn schapen sou wachten in de mane en segenen de passanten met den
 [216] voeten. Immers, onder alle staten en sullen dit jaer geen soo geluckich zijn²¹³⁻⁶
 [217] noch so wel varen als de krijgers.²¹⁷

- 205 *Marscomplicen*, lett. Mars-genoten; variatie op astrol. term 'Marskinderen'. *lantsknechten*, voetknechten, soldaten. *crijschknechten*, krijgsknechten, soldaten.
 206 *sauweniers*, soldeniers (huursoldaten). *swarteruyters*, beruchte soldaten die, gekleed in het zwart, als fronttroepen opereerden om angst in te boezemen bij de tegenstander (vgl. Kiliaan ed. 1972, p. 546a).
 207 *sergianten*, gerechtsdienaren. *diefleyers*, opbrengers en bewakers van dieven. *hangmans*, beulen.
 208 *hontslagers*, hondemeppers. *tantreckers*, tandtrekkers, hier mgl. ook in zin van bedriegers (vgl. Soens 1900/2, p. 212) *culsnijders*, klootsnijders, castreerders. *cleemplackers*, lieden die muren en daken met leem bepleisteren.
 209 *tauwers*, vervaardigers van leren riemen; vgl. ook aant. H 58. *caefvagers*, schoorsteenvegers, *cabarettiers*, herbergiers.
 209-10 *ketelbuysschers*, ketellapers.
 210 *mooy slagen slaen*, lett. (vanwege hun martiale gezindheid) *en* dubbelz. in de zin van de uitdr. 'een goede slag slaan' (vgl. Stoett 1974, p. 281, ad nr. 1400).
 211 *som*, soms. *wat ... bystaene*, uitdr.: vgl. J Sartorius, *Adagiorum chiliades tres* (Antverpiaae, J. Loëi, 1561), fol. 12 verso, nr. 67, die het verklaart met '... aliquid mali esse propter vicinum malum', d.i. in een slechte toestand verkeren door nabij onheil; hier echter ook lett. op te vatten als 'iets (nl. klappen) oplopen door in de buurt te zijn'. *crijschlieden*, krijgslieden. *tjarent*, dit jaar.
 212 *domineren*, te keer gaan (i.c. met plunderen).
 212-3 *dat ... muylen*, uitdr.: d.i. dat ze er hun gemak van zouden kunnen nemen (vgl. aant. K 207).
 213 *welgestoffeert*, welvoorzien. *clemmers*, gouden munten (met 'klimmende' leeuw in beeldenaar).
 213-6 *Daer ... voeten*, d.i. opgehangen worden (vgl. Rabelais ed. 1974, p. 17, r. 44-6: 'evesque des champs, donnant la benediction avec le pied aux passans'). *bisschop* (evesque) = ironisch: gehangene, wsch. gekozen i.v.m. *segene met den voeten*, d.i. morbide aanduiding van het bungelen van de gehangene; *Muyepoorte* = alleen bekend als één der poorten van Gent (vgl. M. Gyseling, *Gent's vroegste gesch.*, 1954, p. 63, nr. 294), waarvan de omgeving een slechte reputatie genoot (vgl. Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 892a), terwijl uit andere bron bekend is dat op de Gentse *Muide* doodstrafuitvoeringen plaatsvonden (vgl. F. de Potter, *Gent, v.d. oudsten tijd tot heden*, 1883, p. 251); *schapen wachten in de mane* = uitdr.: terechtgesteld zijn (vgl. ook *Thuis der fortune ende dat huys der doot*, Utrecht, Jan Berntsz, 1531, fol. D4 verso en *Vanden jongen geheeten Jacke*, ed. G.J. Boekennoogen, 1905, p. 36, r. 5).
 217 *krijgers*, dubbelz. voor 'lieden die (van alles) krijgen'; vgl. voor een uitwerking van deze dubbelzinnigheid 'Tspel van den Crijch' in *Spelen van Cornelis Everaert* (ed. J.W. Muller en L. Scharpé, 1920), p. 209-31.

- [218] Van Soliogeslacht, gelijk buysers, banckers, dempers, vegers, steenputruy-²¹⁸
 [219] mers, bierbutsen, verlichters van trongniën, dicksackmakers, boesemplaes-²¹⁸⁻⁹²¹⁹
 [220] terers, brouwers, bierstekers, maeyers, hoyleggers, sacdragers, swaendra-²¹⁹⁻²⁰²²⁰
 [221] gers, cryhierders, packers, pyoniers, cordewagecruyers, aerbeyders, spitters,²²⁰⁻¹²²¹

Venus

- 218 *Soliogeslacht*, variatie op astrol. term 'Solio-' of 'Zonnekinderen'. *buysers*, metaalbewerkers (*buysen* = kloppen, slaan); hier dubbelz. voor drinkebroers. *banckers*, onbekend beroep; hier dubbelz. voor bezoekers van banketten, vreetzakken. *dempers*, hier dubbelz. voor schransers. *vegers*, hier dubbelz. voor drinkebroers of smulpapen.
- 218-9 *steenputruymers*, mijnwerkers; hier (net als het synonieme *putters*) dubbelz. voor zuiplappen.
- 219 *bierbutsen*, bierbuiken. *verlichters van trongniën*, pseudoberoep: 'tronie-verlichter', d.i. lieden die door drankmisbruik hun gezicht of neus rood doen worden of doen glimmen (vgl. Rabelais ed. 1974, p. 17, r. 47 var.: 'Enlumineurs de museaux', Rabelais 1682, p. 14: 'neus-verlichters of snavel-verwers'). *dicksackmakers*, pseudoberoep: dikzakken.
- 219-20 *boesemplaesters*, pseudo-beroep: 'bepleisteraars van boezems', d.i. vreetzakken.
- 220 *bierstekers*, biertappers; hier dubbelz. voor zuiplappen. *hoyleggers*, hooi-opbinders; hier wsch. dubbelz. voor lieden die in het hooi liggen te luieren.
- 220-1 *swaendragers*, manddragers (in Gent verzameld in gilde dat zich toelagde op het dragen van etenswaren); vgl. Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 1812b.
- 221 *cryhierders*, roepers, herauten. *packers*, inpakkers. *pyoniers*, lieden belast met het opwerpen van schansen e.d. *cordewagecruyers*, kruiwagenrijders. *aerbeyders*, landarbeiders.

Mercurius

Maankinderen

- [222] delvers, desschers, sweenders, schaepherders, koeywachters, vogelers, ho-²²²
 [223] veniers, winnepennings, nagelmakers, gasthuysgesellen, rattecruyt, plec-²²²⁻³²²³
 [224] kenuut, Gendbruggers, grandfainders, hoolcroppers, ammelakenscheerders,²²³⁻⁴²²⁴
 [225] schuyffelschrapraen ende generalijc al die 't gecnoopt hemde dragen, sullen²²⁵
 [226] meest alle ghesont en fraey zijn ende en sullen vry 't flerecijn in de tanden
 niet²²⁶
 [227] hebben als si van der bruyloft zijn. Ooc en sullen si hem so niet stooren om
 't²²⁷
 [228] bovesitten, dat si daerom op haerlieder eten proncken sullen, noch en sullen²²⁷⁻⁸
 [229] hen om 't bescheet doen niet laten dagen, maer sullen seer d'accijse beteren.²²⁹
 [230] Van Venusvassalen, als hoereerders, boeleerders, buggers, boeven, hoeren,²³⁰
 [231] hoerjagers, putiers, venusjankerkerens, camercatten, soldermerytkens, cop-²³¹

- 222 *desschers*, dorsers (vgl. Lievevrouw = Coopman 1950-1, p. 297b). *sweenders*, zwijnenhoeders.
koeywachters, koeheders.
 222-3 *hoveniers*, tuinlieden.
 223 *winnepennings*, scheldnaam voor korenkooplieden: (woeker)winstmakers; vgl. Rabelais
 ed. 1974, p. 17, r. 47 var: 'grangiers'. *nagelmakers*, spijkermakers, *gasthuysgesellen*, lieden
 die (vaak) in het armenhuis verblijven.
 223-4 *rattecruyt*, *plekenuut*, elliptische aanduidingen van *en* spotnamen voor venters van rattenkruid
 en vlekkenwater, aansluitend op het feit dat zij deze aard van hun negotie als verkoopleus
 uitriepen; vgl. voor ventersliedjes waarin deze leuzen letterlijk aangehaald worden Pleij en
 Resoort 1974/5, p. 402-3.
 224 *Gendbruggers*, inwoners van Gentbrugge, d.i. een plaatsje dicht bij *Gent*, en (vanwege de
 schijnbare samenstelling uit twee plaatsnamen?) missch. spotnaam voor twijfelaars.
grandfainders, lieden met grote honger (afgeleid van 'grand faim'; vgl. ook *H* 127-8.
hoolcroppers, wsch. 'gatenstoppers', lieden die met verstelde kleren lopen (vgl. Rabelais
 ed. 1974, p. 17, r. 48: 'ravadeurs', r. 49: 'emboueurs de bastz'); *croppen* = stoppen, proppen.
ammelakenscheerders, eig. lieden die onregelmatigheden van ruw fabrikaat laken wegscheren;
 hier dubbelz. voor tafelschuimers, klaplopers (*ammelaken* = bep. soort laken *en* tafellaken).
 225 *schuyffelschapraen*, lieden die stiekum hun proviandkast 'plunderen' (*schuyffel* = scheldwoord
 voor stiekumerd, schapraai = proviandkast); vgl. ook Degroote 1947, p. 336, r. 189. *die ...*
dragen, d.i. zwervers; vgl. voor de precieze status van dit *gecnoopte hemde* aant. A 44, sub
netten en *WNT* 7, 4754.
 226 *fraey*, vrolijk. *flerecijn*, jicht, i.c. tandpijn.
 227 *als ... zijn*, nl. omdat ze zich dan ongelimiteerd tegoed kunnen doen (?).
 227-8 *Ooc ... bovesitten*, de bet. hangt mgl. samen met die welke *WNT* 3, 924 geeft van *bovenzitter*:
 'iemand die anderen [...] overtreft en regeert, heerscher', en fungeert dan als ironische
 evidentie-voorspelling: een zwerver of armoelijder verkeert immers nooit in een hoge positie.
 Vgl. echter ook *WNT* 3, 846: *boven* kan synoniem zijn met 'in de gevangenis'.
 229 *bescheet doen*, getuigen voor het gerecht. *niet laten dagen*, d.i. een ironische
 evidentie-voorspelling van het feit dat zwervers en beoefenaars van 'oneerlijke' beroepen
 bijna nooit als getuigen werden aanvaard (vgl. Danckert 1963, p. 9). *accijse*, belasting.
beteren, boeten; hier ironisch voor 'niet betalen'.
 230 *Venusvassalen*, variatie op astrol. term 'Venuskinderen', *boeleerders*, overspelige, ontuchtige
 lieden. *buggers*, homofielen, knapenschenders.
 231 *putiers*, hoereerders, losbandige lieden. *venusjanckerkerens*, (hopeloos) verliefde lieden.
camercatten, hoeren, bijzitten. *soldermerytkens*, 'zolder-merrietjes', d.i. hoertjes; vgl. ook
 Degroote 1947, p. 335, r. 134.

- [232] pelers, coppelerssen, roffyanen, nachtuulen, platijnwachters, susannesbe-²³¹⁻²²³²
 [233] ven, pockeners, jobpeners, vorteries, heesschaerders, lepelvysters, tavern-²³²⁻³²³³
 [234] maerten, naeysters, corte gehielde vroukens ende alsodanich volcxken, die²³³⁻⁴²³⁴
 [235] liever achter aenhouwen, naeyen dan sy spinnen, al hadden si 't vlas om niet;²³⁵
 [236] die sullen dit jaer al van haers gelijke in grooter estime zijn. Maer de sonne,²³⁶
 [237] gaende in Scorpio ende andere contrarieteekenē, soo moeten si henlieden²³⁷
 [238] wachten van pocken, van cancker, van coupisse, van clapooren, van motte-²³⁸
 [239] gaten, ooc mede dat si van den peerde niet geslagen en worden, opdat den²³⁸⁻⁹²³⁹
 [240] gevel niet in en valle, noch 't stroo uuten dake niet en rijse, etc. Immer²³⁹⁻⁴⁰²⁴⁰
 [241] moeten si hen wachten van eenen quaden eynde. 't Is van honderden in een,²⁴¹
 [242] oft dit jaer de oude maechden kint dragen sullen sonder toedoen van mans.
 [243] Ende zeer luttel jonge maechden sullen spenne in den boesem hebben, maer²⁴³
 [244] het en wort henlieden niet al te wijten, want het sal henlieden som leet²⁴⁴

231-2 *coppelers, coppelerssen, koppelaars en koppelaarsters.*

232 *roffyanen*, hoerenwaarden. *nachtuulen*, nachtuilen, nachtbrakers. *platijnwachters*, koppelaars (voorgesteld als lieden die op de uitkijk staan bij de *platijnen* (d.i. een soort houten schoeisel) van twee gelieven, die ergens in de buurt de liefde bedrijven.

232-3 *susannesboeven*, wellustige oude mannen.

233 *pockeners*, syfilislijders (*pocken* = syfilitische zweren). *jobpeners*, lieden die lijden aan de ziekte van St.-Job, d.i. overdekt zijn met zweren, i.c. als symptoom van syfilis. *vorteries*, lieden wier lichaam door geslachtsziekte 'verrot'. *heesschaerders*, d.i. wsch. lieden die door syfilitische zweren aan het slijmvlies van mond, keel, lippen en/of tong nog slechts *hees* en *schor* (schrappend) kunnen spreken. *lepelvysters*, de bet. is onzeker: mgl. is er een relatie met het door Lievevrouw-Coopman 1950-1, p. 171 1a opgegeven *wepelvliesen* (var.: *lepelvliesen*), d.i. vrijgezellen op leeftijd.

233-4 *tavernmaerten*, taverne-dienstertjes (bekend als losbandig).

234 *naeysters*, hier dubbelz. voor hoeren (*naeyen* = neuken). *corte gehielde vroukens*, hoertjes (omdat die zo gemakkelijk op hun rug kunnen vallen, werd schertsend gezegd dat ze korte hielen hadden).

235 *achter aenhouwen*, vgl. aant. S 199. (*liever*) *naeyen dan sy spinnen*, uitdr.: vgl. aant. U 59. *om niet*, voor niets.

236 *estime*, ironisch: achting

237 *Scorpio*, het zodiacteken Schorpioen, dat inderdaad in verband werd gebracht met venerische ziekten omdat het de geslachtsdelen regeerde. Elk zodiacteken correspondeerde met 'n deel van het menselijk lichaam, hetgeen het uitgangspunt vormde van de astrologica medica (vgl. inleiding, p. 9). *contrarieteekenē*, astrol. term.

238 *pocken*, syfilis. *canker*, harde sjanker. *coupisse*, stanguria (d.i. pijnlijk urineren als gevolg van syfilitische aandoening). *clapooren*, syfilitische liesbuilen.

238-9 *mottegaten*, wsch. (open?) zweren als gevolg van syfilis

239 *dat ... worden*, wsch. sarcastische referentie aan het feit dat syfilislijders door de liesbuilen wijdbeens moeten lopen (dat is tevens de reden waarom de Fransen deze *clapooren* 'chevaux' noemden).

239-40 *opdat ... valle*, overdrachtelijk: opdat de kaak niet invalle (als gevolg van tanduitval door syfilis).

240 *noch ... rijse*, overdrachtelijk: noch dat het haar uitvalle (als gevolg van syfilis).

241 *hen wachten*, rekening houden met, verdacht zijn op. 't ... *een*, 't is een kans van één op honderd.

243 *spenne*, moedermelk.

244 *som*, soms.

Maan

[245] genoeg zijn; God help se bat. S.-Niclaes en sal ooc voortaan niet veel meer²⁴⁵

[246] getravailleert zijn met de maechden te beraen, want si sullen voortaan al²⁴⁶

[247] meest henzelfen berayen, oft uuterlijcx, indien si eenigen raet nemen, soo²⁴⁷

[248] wordet met haerlieder nichte in de doncker steke.²⁴⁷⁻⁸²⁴⁸

[249] Van Mercuriusnappen, als speellieden, pijpers, trompers, trommelers,²⁴⁹

[250] danssers, tuymelers, beyaerders, bulmakers, Latijnschumers, leuyaers, loos-²⁵⁰

[251] aerts, practizijns, penneleckers, magisters in artem, triakelproevers, const-²⁵⁰⁻¹²⁵¹

[252] vinders, schoolmeesters, schriveins, sleypers, sluyers, schilders, moleners,²⁵¹⁻²²⁵²

[253] logeners, duveners, dieven, dobbelers, tuysschers, botters, scakers, verkeer-²⁵³

[254] ders, rhetorizijns, dichters, verthooghers, cluchteners, camerspeelders, jon-²⁵³⁻⁴²⁵⁴

[255] geleurs, leysleckers, schuymers, brocvolgers, tailgioorbracken ende alle die²⁵⁴⁻⁵²⁵⁵

[256] onder den septer van Maerta behooren; die sullen henliën dicwils veel blijder²⁵⁵⁻⁶

245 *bat*, beter, meer. *S.-Niclaes*, de goedheiligman treedt hier op als patroon van meisjes die om een minnaar verlegen zitten (vgl. voor de legendes die daaraan ten grondslag liggen: K. ter Laan, *Folkl. wdb.*, 1949, p. 366b).

246 *getravailleert*, beziggehouden, vermoeid. *beraen*, bemoeien, raad geven.

247 *uuterlijcx*, op z'n hoogst.

247-8 *soo ... steke* [*steke* mgl. te verbeteren tot *steken*], wsch. dubbelzinnige referentie aan seksuele activiteiten.

248 *nichte*, wsch. dubbelz. voor collega-hoertje.

249 *Mercuriusnappen*, variatie op astrol. term 'Mercuriuskinderen'. *pijpers*, fluitspelers. *trompers*, trompetspelers.

250 *tuymelers*, capriolenmakers, acrobaten. *beyaerders*, klokkenluiders, klokkenspelers. *bulmakers*, oorkondemakers. *Latijnschumers*, 'Latijn-radbrakers', 'Latijnverkrachters' (vgl. Rabelais ed. 1974, p. 18, r. 67: 'escorcheurs de latin', Rabelais 1682, p. 15: 'latijnvillers, taalmartelaars'). *leuyaers*, luiaards.

250-1 *loosaerts*, bedriegers.

251 *practizijns*, notarissen of advocaten (of aanverwant beroep). *penneleckers*, pennelikkers. *magisters in artem*, meesters in de (zeven vrije) kunsten. *triakelproevers*, verkopers van *triakel*, d.i. geneesmiddel dat aangeboden werd als remedie tegen alles; vgl. 'Esbatement van den dryakelprouwer' in *Spelen van Cornelis Everaert* (ed. J.W. Muller en L. Scharpé, 1920), p. 197-208.

251-2 *constvinders*, kunstenaars (?).

252 *schriveins*, beroeps-schrijvers. *sleypers*, straatslijpers (vgl. Rabelais ed. 1974, p. 18, r. 64: 'bateurs de pavé'). *sluyers*, woord met onduidelijke betekenis [lees wellicht: *sluymerers*, d.i. doordraaiers].

253 *logeners*, leugenaars. *duveners*, duivenmelkers. *tuysschers*, kansspelers of valsspelers. *botters*, dobbelaars of valsspelers. *scakers*, schaakspelers.

253-4 *verkeerders*, spelers van het verkeerspel (d.i. soort tric-trac).

254 *rhetorizijns*, rederijkers; wsch. als pendant van Rabelais ed. 1974, p. 18, r. 65: 'rimaseurs', d.i. rijmelaars (vgl. het impliciete verschil in waardering met de vervolgens genoemde *dichters*). *verthooghers*, redenaars. *cluchteners*, kluchtspelers. *camerspeelders*, toneelspelers.

254-5 *jongeleurs*, jongleurs, voordragers.

255 *leysleckers*, liedzangers of 'liedfanaten' (*leys* = lied, *lecker* = lekkaard, lekkerbek) (?). *schuymers* [verbeterd uit *skuymers*], (tafel)schuimers (vgl. de volgende woorden), *brocvolgers*, tafelschuimers (?). *tailgioorbracken*, tafelschuimers (*tailgioor* = schotel, bord, *bracke* = speurhond); vgl. *MNW* 8, 11-2: *tellioorlecker*.

255-6 *alle ... behooren*, d.i. allen die iets met huishoudelijk werk te maken hebben. *Maerta* = naam ontleend aan die van de nijvere vrouw in *Luc.* 10, 8-42: beeld van huishoudelijke bedrijvigheid (vgl. ook mnl. *maerte*, d.i. dienstmeisje).

[257] gelaten dan sy en zijn en luyde lachen met cleynen luste, oft dat der herten²⁵⁶⁻⁷
 [258] niet lijden en sal. Ooc sullen sy seer subject zijn van bankeroeten te maken,²⁵⁷⁻⁸²⁵⁸
 [259] indien si meer gelts in haerlieder borse vinden dan henlieden wel behoeft.²⁵⁹

[260] Van den lieden van Luna, als weyeners, jagers, dagers, valkeneers, vliegers,²⁶⁰
 [261] posten, laccayen, boden, messagiers, voetgangers, landloopers, wandeleers,²⁶¹
 [262] dunnegesinde, ronsseneers, gelaescackers, pelgrims, gipteneers, schipliën,²⁶²
 [263] waghenaers en visschers; die en sullen dit jaer niet veel stede houden, noch²⁶³
 [264] ghestadich zijn. Al evenwel, nochtans, soo en sal men soo veel Sint-Joos niet
 [265] versoecken om kinderen te hebben, als 't dede voor de jaren XIX en XX,²⁶⁴⁻⁵²⁶⁵
 [266] metgaders dat de mestinghe sindt seer gediert is. Maer men sal noch wel veel²⁶⁶
 [267] omganheden ende pelgrimagiën gaen, meer om keukene dan om de kercke,
 [268] meer om goede chiere dan om goede wercken.

[269] Het is by d'octroy des keyzers gheconsenteert te moghen prenten ende²⁶⁹
 [270] venten dese tegenwoordighe prognosticatie, als 't blijkt per acte. Datum²⁷⁰
 [271] Bruxelle.²⁷⁰⁻¹

256-7 (henliën) gelaten, zich voordoen.

257-8 oft ... sal, of zó dat 't het hart niet zal, dat het niet uit 't hart komt.

258 subject, onderwerp, slachtoffer.

259 borse, geldbeurs.

260 lieden van Luna, variatie op astrol. term 'Luna-' of 'Maankinderen'. weyeners, jagers. dagers, gerechts-indagers. vliegers, vogeljagers.

261 posten, postbodes. laccayen, lakeien. messagiers, boodschappers. wandeleers, zwervers.

262 dunnegesinde, lichtzinnigen (?); vgl. Rabelais ed. 1974, p. 18, r. 74: 'esventez'. ronsseneers, speurders, verspieters. gelaescackers, scheldnaam voor glasblazers. gipteneers, zigeuners

263 waghenaers, koetsiers, wagenvoerders.

264-5 soo ... hebben, nl. omdat St.-Jozef onvruchtbaar zou zijn geweest. Vgl. bv. de uitdr. 'zijns wijfs Jozef zijn' (WNT 7, 458), d.i. geen geslachtsgemeenschap met zijn vrouw hebben.

265 de jaren XIX en XX, het is niet duidelijk aan welke specifieke gebeurtenis of toestand hier gerefereerd wordt.

266 mestinghe, bemesting; hier schertsend voorgesteld als groeibevorderend middel voor kinderen. gediert, duurder worden.

269 octroy, vgl. aant. U 12. gheconsenteert, toegestaan.

270 teghenwoordighe, onderhavige. als, zoals.

270-1 datum Bruxelle, gedagtekend, gegeven te Brussel.

‘Medea’

Eindnoten:

- 139 BB, IV, 739.
- 140 Rouzet 1975, 111.
- 141 Een kanshebber lijkt Eduard de Dene.
- 142 BT 1913; Zech-Du Biez 1903, nr. 119.
- 143 Brant ed. 1854, 119.
- 144 NK 2555, ex.: BN Parijs. Zie voorts Sinnema 1956.
- 145 NK 2556, ex.: Bodleian Libr. Oxford.
- 146 BT 389, ex.: KB Brussel.
- 147 Rabelais ed. 1974, XXIV-XXVII.
- 148 Vgl. *Appendix B* en inleiding, p. 000.
- 149 Vgl. inleiding, p. 47.
- 150 Vgl. inleiding, p. 31.
- 151 Vgl. *Appendix C*, nr. 31.
- 152 Martini 1969, 147.
- 153 David 1602, fol. B3 recto-B3 verso, ex.: UB Amsterdam (vgl. ook BB, V, 74-6). Zie over David ook de inleiding op *U* (p. 56); Grève 1955; David ed. 1959.
- 154 Rabelais 1682.

Hongherenborch

Ook deze jongste van de zeven spotprognostaties is maar in één exemplaar overgeleverd. Het wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.¹⁵⁵ Het betreft een drukje van één katern (4 bladen) in quartoformaat, te Antwerpen gedrukt door Jan II van Ghelen. Deze drukker, die buitengewoon veel edities van Nederlandstalige volks- en triviaalliteratuur heeft uitgegeven, was actief tussen 1544 en 1583.¹⁵⁶

Op de titelpagina prijkt een houtsneede van een zot die de wereld torst. Deze Atlas-parafraze is al bekend uit de Nederlandse vertaling van het *Narrenschiff* van Sebastian Brant, die in 1504 bij Hendrick Eckert van Homberch in Antwerpen verscheen.¹⁵⁷ In die (tweede) editie hoort de prent bij capittel 24, dat als opschrift heeft: ‘Mij dunct dat ic de werelt draghe / Die alle dinck sorghe ende alle dinck vraghe’. De illustraties in de editie van Eckert zijn geïnspireerd op de houtsneden in de eerste editie van de Nederlandse vertaling uit 1500, bij G. Coopman in Parijs,¹⁵⁸ maar ze vertonen duidelijk een andere stijl. Het plaatje bij *Hongherenborch* gaat alleen terug op de editie van 1504. Noch in de Duitse versie, noch in de Nederlandse vertaling van het *Narrenschiff* heeft het plaatje iets met astrologie te maken. De toepasbaarheid in *H* ligt echter voor de hand: wereldbol en nar functioneren als indicatie van de dwaasheid der astrologie, en typeren de aard van de tekst.

De datering van de editie ligt minder voor de hand. Op de titelpagina wordt geen jaar genoemd waarop de prognosticatie in het bijzonder van toepassing zou zijn en het colofon verschaft hierover evenmin gegevens. In de literatuur wordt wel het jaar 1568 genoemd, maar zonder dat hiervoor redenen worden aangegeven.¹⁵⁹ Omdat ook een drukkersmerk van Jan van Ghelen ontbreekt (er was kennelijk geen plaats meer), valt ook dit middel tot nadere begrenzing weg. De gebruikte lettertypen blijken daarbij bovendien zeer algemeen gebruikt in de zestiende eeuw.¹⁶⁰ De gegevens voor de datering zullen daarom, net als bij *Sorgheloos*, uit de tekst zelf moeten komen. Ook nu kunnen we gebruik maken van een aantal vermeldingen van astronomische verschijnselen, zoals de conjunctie van Jupiter en Venus in mei (r. 73) en de eclips in juli (r. 91). Dit soort gegevens wijst uit dat waarschijnlijk het jaar 1562 het onderwerp van deze spotprognosticatie is geweest, wat zou kunnen betekenen dat de tekst ook in dat jaar gedrukt is.

Over de identiteit van de auteur valt ook in dit geval niets te zeggen. Hij verschuilt zich, geheel in de trant van zijn tekst, achter een spotnaam.

Al volgt *Hongherenborch* het stramien en de inhoud van *Aelwarich* vrijwel op de voet, toch treft men slechts zelden *letterlijk* overgenomen tekst aan. Wel wordt het voorbeeld uitvoerig geparafraseerd en worden te onduidelijke of onbegrepen passages in een nieuwe, heldere vorm gegoten. Af en toe komen (voorzover dat met het ontbreken van twee bladzijden uit *A* valt na te gaan) ook nieuwe grappen voor.

Vrijwel consequent is de ‘voorspelling’ van de *dagen van verandering(en)* in *Aelwarich* vervangen door die van de komst van de *nieuwe maan*, overigens zonder dat steeds duidelijk is wat daarvan het grappige is náást de, vooral in deze passages aangetroffen, toegevoegde anachronismen.

[1] **Prognosticatie van desen toecomenden jare, gecalculeert op Cre-**
 [2] **kelenberch, buyten die Roypoorte, in der stadt van veel begheer-**¹⁻²²
 [3] **ten, by meester Hongherenborch van Commerkercken.**²⁻³³

[4] Gheprint t'Hantwerpen by my, Jan van Ghelen. Met gracie ende privilegie⁴
 [5] ende onderteekent bij den secretaris, m. Ph. de Lens.⁵

[6] Omdat ick daghelijcx bevinde veel diversche personen diewelcke meer⁶
 [7] gheneycht zijn om hebben dan om gheven, soo wil ick voort seggen ende
 [8] schrijven onse prognosticatie van desen toecomende jare.

[9] Van den winter

[10] Die dispositie van desen winter sal gheneycht zijn met veel druypende¹⁰
 [11] nuesen, soo ons Claes de Sotmakere seyt in zijnen Lapsack. Dye aerme lieden¹¹
 [12] sullen meer om hout uut zijn dan om steenen, ende sullen liever in Boxkens-
 [13] kelder zitten dan in Onser Vrouwenkercke, propter frigorem. Het sal in den¹²⁻³¹³
 [14] winter quaet swemmen zijn in stromende wateren.

[15] Van die lenten

- 1-2 *Crekelenberch*, scherts-toponiem: eig. bestaande naam voor enkele plaatsen in Vlaanderen (en ook van een huis in Antwerpen, vgl. *Cartotheek Stadsarchief Antwerpen*); hier dubbelz. voor een plaats waar twistzieke lieden verkeren (*crekelen* = ruzie maken, vgl. *WNT* 8, 150-1). Vgl. ook aant. A 2, sub *Ulenborch*.
- 2 *Roypoorte*, in scherts: eig. een (rode) poort in Antwerpen; hier genoemd ter typering van (*roy* =) berooidheid, armoë.
- 2-3 *In ... begheerten*, d.i. wsch. Antwerpen (*Veel Begheerten* = mgl. bedoeld als allegorisch honger-toponiem).
- 3 *Hongherenborch van Commerkercken*, pseudoniem van en spotnaam voor de auteur. *Hongherenborch* = honger-toponiem (wsch. voor de gelegenheid geconstrueerd); *Commerkercken*, vgl. aant. S 3.
- 4 *gracie*, toestemming om te drukken, octrooi. *privilegie*, alleenrecht om tekst bepaalde tijd te drukken.
- 5 *m.*, afkorting: meester. *Ph[ilip] de Lens*, vgl. aant. U 12.
- 6 *bevinde*, aantref, waarneem.
- 10 *dispositie*, vgl. aant. A 26.
- 11 *Claes de Sotmakere*, pseudo-autoriteit: spotnaam voor iemand die 'de zot maakt', d.i. die zich als een zot gedraagt (vgl. J.W. Muller, in: *NTg* 14, 1920, p. 65-78, m.n. 68). *Lapsack* = schertstitel: eig. zak voor klein gereedschap (vgl. ook Van den Berghe ed. 1950, p. 34, r. 838-9: 'Want daer leyt gescreven int secretee tresoor In libro hapsack, capite nullo expres [...]').
- 12-3 *Boxkenskelder*, naam van een Antwerpse kroeg (ook genoemd in Mandement 1580: '... int Bocxken / oft daer by int kelderken'), wsch. gebestigd op de Oude Koornmarkt (vgl. *Carthotheek Stadsarchief Antwerpen*).
- 13 *Onser Vrouwenkercke*, O.L.V.-kathedraal te Antwerpen (zelfs op de heetste dagen een van de koelste plekken van de stad). *propter frigorem*, Lat.: vanwege de kou.

- [16] Die dispositie van die lenten sal beghinnen als Pover uuter haghē beghint te
 [17] springhen met luttel weelden, met zeer couwe voeten hebbende ghehadt in¹⁶⁻⁷¹⁷
 [18] den winter, daerduere veel stinckende mest en nevelen uut Portugael des-
 [19] senderende zijn in veel plaetsen, gelijk ons Joannes per totum beschrijft in¹⁸⁻⁹¹⁹
 [20] sinen Boteram.²⁰

[16] Van den somer

- [22] Den somer coemt als 't heet beghint te worden met luttel couwen. Dan sullen
 [23] dese haghe crijsknechten beghinnen om lijftochten uut te loopen, meer dan²³
 [24] om erve te coopen, so ons Grietken Natgat beschrijft in hueren besten²⁴
 [25] Spinrock, ende Lijnken Halfcouse. Dan hebben Venus ende Jupiter malcan-²⁵
 [26] deren ghetrouwt in 't huys van Cupido.²⁵⁻⁶²⁶

16-7 als ... *springhen*, vgl. aant. A 35.

17 *luttel weelden*, mgl. bedoeld als 'collega' van *Pover* (en dan te lezen als: *Luttel Weelden*).

18-9 veel ... *plaetsen*, vgl. aant. A. 37-8. *daerduere* = waardoor; *mest* = eufem.: stront.
dessenderende, vgl. aant. A 37.

19 *Joannes*, pseudo-autoriteit. *per totum*, Lat.: helemaal.

20 *Boteram*, schertstitel: mgl. vanwege het voorbeeld, voor een Latijns geschrift.

23 *dese haghe*, nl. de in r. 17 genoemde. Samen te lezen met *uut*.

24 *om ... coopen*, vgl. aant. A 46. *Grietken Natgat*, pseudo-autoriteit: blijkbaar spotnaam voor berooide vrouw; vgl. voor een nagenoeg identieke spotnaam *Vier excellente cluchten* (ed. J.J. Mak, 1950), p. 83, r. 297: 'Griet achterlam' (vgl. ook aant. aldaar en *Gedichten A. de Roovere*, ed. J.J. Mak, 1955, p. 403, r. 7).

25 *Spinrock*, schertstitel: eig. stok aan spinnewiel waarop men de wol steekt; hier (en in de 16e eeuw i.h.a.) dubbelz.-ironisch voor kletspraatje van vrouwen (vgl. ook aant. U 205). *Lijnken Halfcouse*, pseudo-autoriteit: spotnaam voor berooide (want haar benen zijn slechts gehulde in *halve kousen*) en babbelzieke vrouw. [*Dan* is het eerste woord van een nieuwe regel; de zinsbouw is van dien aard, dat er rekening moet worden gehouden met minstens één in de bron weggevallen regel tussen *Halfcouse* en *Dan*].

25-6 *Dan ... Cupido*, aanduiding in pseudo-astrol. jargon van planetenpositie, met erotische implicaties. *malcanderen ghetrouwt* = 'vertaling' van astrol. term 'conjugeren' (of een synoniem daarvan).

26 *huys van Cupido*, vgl. aant. A 50.

'Die scaker'

[27] Van den herft

- [28] Den herft coemt aen, als ons Procul beschrijft, met veel winden uut noorden,²⁸
 [29] zeer reghenachtich, ende grooten mest, zeer stinckende, overmidts dat men²⁸⁻⁹
 [30] dan veel vincken metten pluymen gheten heeft. Ende dan wordt Aelken oft³⁰
 [31] Aelwitte doorsteken ende gedoot met veel van haeren consorten. Ende dan³⁰⁻¹
 [32] sullen die taerten zeer goet geten zijn die wel gecruyt zijn, daer Jan Sorghe-³²
 [33] loos wel mede tevreden zijn sal, ende wel op drincken. Maer daer sullen veele³²⁻³
 [34] taerten geten worden, dye niet ghecruyt en sullen zijn, sicut porcus.³³⁻⁴

[35] Van die twaelf maenden

[36] Januarius

- [37] Vervolghende onse prognosticatie van desen jare, soo sal 't nu in de winter in
 [38] januario zeer cout zijn ende eenen grooten eclipsis zijn onder dat arm volck,³⁸
 [39] want sy sullen van als behoeven. Ende desen eclipsis sal soo langhe dueren³⁹
 [40] totten beghinsel van den somer, soo ons Honaert seyt in zijnen Mutsaert. In⁴⁰
 [41] deze maent sullen veel coninghen ghecroont worden, dye tsanderdaechs⁴⁰⁻¹⁴¹
 [42] propter amorem Dei loopen sullen. Ende veel lieden sullen anders ghaen dan⁴²
 [43] se God gheschapen heeft en si sullen heeten 'mom mom'. Ende dan hebben⁴²⁻³⁴³
 [44] wy nieu mane als d'oude voorby is, den achtenveertichsten dach, 's morphens
 [45] na der noenen.

28 *Procul*, pseudo-autoriteit: eig. naam van diverse wetenschappers uit klassieke oudheid; hier met gedachten aan Fr. of Lat. *cul(us)*, d.i. aars.

28-9 *met ... stinckende*, variatie op r. 18-9 (vgl. aant. aldaar).

30 *vincken metten pluymen*, vgl. aant. A 133-4. *gheten*, gegeten.

30-1 *Ende ... consorten*, vgl. aant. A 52-4.

32 *taerten*, pasteien (mgl. met gans).

32-3 *Sorgheloos*, spotnaam voor personificatie van het vrij en uitbundig leven (vgl. voor implicaties aant. S 3).

(*daer*)*op drincken*, eig. daarop klinken, proosten; hier wsch. dubbelz. voor 'erbij drinken', nl. bij de dorstverwekkende (want sterk gekruide) pasteien.

33-4 *Maer ... porcus*, de blijkbare dubbelzinnigheden in deze passage zijn onduidelijk, of ze zou uitsluitend als evidentie-voorspelling bedoeld moeten zijn. *sicut porcus* = Lat.: 'zoals het varken'.

38 *eclipsis*, vgl. aant. U 68.

39 *als*, alles.

40 *Honaert*, pseudo-autoriteit: scheldnaam voor bedrieger. *Mutsaert*, schertstitel: eig. takkenbos; hier genoemd in aansluiting op het 'voorspelde' gebrek aan brandstof.

40-1 *In ... worden*, d.i. zullen veel lieden zich ter gelegenheid van Driekoningen als koning(inn)en uitdossen; vgl. aant. K 214.

41 *tsanderdaechs*, de volgende dag.

42 *propter amorem Dei*, Lat.: uit liefde voor God, oftewel: 'pro deo', d.i. hier zoveel als: weer als gewone mensen, die het van de liefde van God moeten hebben; armoelijders.

42-3 *anders ... heeft*, nl. vermomd, gemaskerd gaan.

43 *si ... mom*, vgl. aant. A 64 (*heeten* = roepen).

[46] Februarius

- [47] In februario sal 't seer warm zijn bi 't fier ende dan sullen die dronckaerts⁴⁷
[48] altemet gaen met heynen, al en heet se die weert niet gaen, by fouten van⁴⁸
[49] argentum. Ende die arme cremers sullen dan dickwils haer meersen verspe-⁴⁹
[50] len, om alle saken wille. Ende het sal in dese maent in rijckeliedenhuyzen⁴⁹⁻⁵⁰
[51] ghoet verkeeren spelen zijn, al en spelen si metten verkeerbardt nyedt,⁵¹
[52] propter bonum spisum. Ende die daghen van verranderinghen suldy wel sien.⁵²
[53] Die nyeu mane sal comen, ende niet rijen, den vierden dach, 's middernachts⁵³
[54] tsavonts ten een ure.

47 't fier, het vuur.

48 *met heynen*, uitdr. (?): mgl. 'met magere Hein', d.i. doodgaan (t.g.v. de barre tijd). Vgl. aant. K 188. *al ... gaen*, al verbiedt de waard ze te gaan. *by fouten van*, bij gebrek aan.

49 *argentum*, Lat.: geld.

49-50 *Ende ... wille*, vgl. voor een duidelijker versie de parallelpassage in A 73-4. *om ... wille* = om alle redenen 'die je daarvoor kunt aanvoeren'.

51 *spelen*, wsch. een zetfout veroorzaakt door het vooruitlezen van de vervolgens gemaakte grappige wending: het woord hoort hier eigenlijk nog niet thuis. *verkeeren* = verblijven *verkeerbardt*, bord waarop het verkeerspel (d.i. soort tric-trac) gespeeld wordt.

52 *propter bonum spisum*, macaroni-Latijn: vanwege goede spijs (ter omschrijving van de aard van het goede verkeren). *daghen van verranderinghen*, vgl. aant. A 66-7. *suldy*, sult ghy.

53 *rijen*, grappig doordat *comen* nu opgevat moet worden als 'te voet komen'.

(Leer)snijder

[55] Meerte

- [56] In dese maent meerte sullen die daghen beghinnen te lengen sonder ramen.⁵⁶
 [57] In dese maent en sal 't nyet zeer warm zijn, mer zeer cout ende nat in den
 [58] reghen. Ende dan sal broeder Fiel den leermaker beghinnen te verfrayen⁵⁸
 [59] ende nemen orlof aen zijnen meester ende willen na den krijch. Ende dan sullen⁵⁹
 [60] dese arme schippers metten blauwen capkens bycans verdrincken in Liskens⁶⁰
 [61] Druypneusens pensepoel. Ende in dese maent en sullen die lieden haer selfs⁶⁰⁻¹
 [62] quaet niet connen swijghen, ende gheven gelt toe om clappen. Ende dan sal⁶¹⁻²
 [63] men abstinieren ende groote penitenciën doen, maer sommige soudē liever⁶³
 [64] bij den Magnificat blijven. Die nieu mane sal comen also si gewoon is te⁶⁴
 [65] comen.

[66] April

- [67] In den april sal men veel moorden doen propter corpus hominum te spijsen.⁶⁷
 [68] In dese maent sal 't coren beghinnen op te schieten, maer daer sullender vele
 [69] nederwaerts schieten nae den coninck van Enghelant. Het sal in dese maent⁶⁹
 [70] seer quaet dunne in den buyc zijn, omdat die mispelen seer quaet om krijghen⁷⁰
 [71] sullen zijn. Die nieu mane sullen wy hebben als wy die sien sullen.

56 *lengen sonder ramen*, vgl. aant. A 81.

58 *Fiel*, scheldnaam voor onguur, schurkachtig persoon. *leermaker*, een beroep waarvan de beoefenaars blijkbaar bekend stonden als vechtjassen; vgl. ook Danckert 1963, p. 167-71, VGD ed. 1899, p. 157, r. 25, waar allen 'die geerne leertouwen' ook in 'den langhen waghen' moeten plaatsnemen en L 209, waar de *tauwers* onder de *Marscomplicen* ook in oorlogszuchtig gezelschap verkeren. *verfrayen*, vervrolijken; ook: moed scheppen.

59 *orlofnemen aen*, afscheid nemen van. *krijch*, oorlog. hier mgl. dubbelz. voor 'willen krijgen'.

60 schippers ... capkens, d.i. armoelijders en ander maatschappelijk uitschot, tendentieus voorgesteld als lieden die lid zouden zijn van een (imaginair) 'Gilde van de Blauwe Schuit', welk lidmaatschap zij, naar men insinueerde (vgl. vooral Jacop van Oestvoren's 'Die blauwe scute' in *Van vrouwen ende van minnen*, ed.E. Verwijs, 1871, en daarover Pleij 1971/2, 1972/3 en 1973/4), uit vrije wil gekozen hadden of door eigen schuld opgedrongen kregen.

60-1 *verdrincken ... pensepoel*, wsch. overdrachtelijk voor 'sterven' of ondergaan in vuil en onzindelijkheid. Een *pensepoel* = eig. een kuil waarin vleesafval wordt weggeworpen, hier mgl. vereenzelvigd met de poel als gewaande ingang van of verbinding met de onderwereld (vgl. Van Gilst 1974, p. 33-4); *Lisken Druypneuse(n)* zou dan een personificatie van de dood kunnen zijn. Vgl. voor een soortgelijke 'voorspelling' VGD ed. 1899, p. 136, r. 18-22: 'Volck van oorloghe / die daer hoopen eenen goeden buyt te krijghen / ende haer geldt daer op verteren / ende maken goet chier / so werden sy somtijts avontuerlijc gequest ofte gewont / ende dan moeten sy int Gasthuys'.

61-2 *Ende ... clappen*, vgl. aant. A 85-6.

63 *abstinieren*, vasten.

64 *Magnificat*, vgl. aant. S 248-52.

67 *moorden doen*, vgl. aant. A 92. *propter corpus hominum*, vgl. aant. A 92-3.

69 *schieten ... Enghelant*, vgl. aant. K 83.

70 *mispelen*, vgl. aant. A 95.

[72] Meye

- [73] In den meye sal 't conjunct zijn met Venus ende Jupiter en sullen malcande-⁷³
[74] ren den palmslach gheven, omdat men dan te Hoboken ghaen sal, daer den⁷³⁻⁴⁷⁴
[75] nachtegael seer wel singen sal. Maer daer sullen dan veel nachtegale ge-⁷⁵
[76] maect worden die binnen negen maenden leeren singen sullen. In dese maent⁷⁶
[77] sullen die eyeren goeden coop zijn, maer al eet ghij er hondert, ghi en sult er
[78] niet een leggen. In dese maent sullen die cruysbroeders meer begeert worden⁷⁸
[79] dan d'opservanten. Die nieuwe mane sal comen alleene den XX dach op⁷⁹
[80] Hobokenheye.⁸⁰

73 *In ... Jupiter*, planetenpositie, hier met erotische implicaties. *conjunct*, astrol. term; hier met erotische implicaties (vgl. aant. *U* 173).

73-4 *malcanderen ... gheven*, uitdr.: eig. een overeenkomst met een handslag bekrachtigen (zoals o.a. bij een trouwbelofte); hier erotisch dubbelz. (vgl. ook *WNT* 12, 247-8).

74 *Hoboken*, vgl. aant. *K* 252.

75 *nachtegale*, hier ironische benaming voor krijsende babies (vgl. ook *WNT* 9, 1433).

76 *singen*, ironisch voor: schreeuwen, krijten.

78 *cruysbroeders*, vgl. aant. *A* 102.

79 *opservanten*, vgl. aant. *A*. 103, sub *apsolvanen*.

80 *Hobokenheye*, andere naam voor Hoboken (en omgeving); hier mgl. met zelfde implicaties als in r. 74.

[81] Junius

- [82] In junio sal 't t'Hantwerpen merct zijn, maer vele sullender ter merct comen⁸²
 [83] sonder gelt, gelijc Claes Pover seyt in sinen Gevoeyerden Tabbaert, omdat⁸³
 [84] den Credo te nieuten gaet. Mer die dan geen gelt en heeft, die mach dan mijn⁸⁴
 [85] oomken toespreken. In dese maent mach men wel te Bordeeus gaen, noch⁸⁴⁻⁵⁸⁵
 [86] tans uut Antwerpen niet gaen, gelijck Jan Schalck seyt in sijnen Trouweel. In⁸⁶
 [87] dese maent sullen die gansen berooft worden van haren voeyeringen ende
 [88] naect gaen. Die nieu mane sal comen als se gereet is, recht tegen Peeter⁸⁶⁻⁸
 [89] Potsstraet over.⁸⁸⁻⁹

[90] Julius

- [91] In julio sal 't eenen grooten eclipsis zijn seer grouwelijck, sodatter veel lieden⁹¹
 [92] in haer moeder buyc loopen sullen ende door groote verveernissen besweet⁹²
 [93] sullen uutcomen. Ende desen eclipsis en sal niet langer dueren min dan een⁹³
 [94] quartier van eender uren. In desen eclipsis sullen vele beruernissen der⁹⁴
 [95] aderen wesen, gelijc Jan Knapcuyte seyt in sijnen Blauwen Capruin. Ende⁹⁵
 [96] vele mans sullen veel sermoons hooren eer sy ter kercken comen sullen, de⁹⁶
 [97] mulieribus suis. Die nieu mane sal comen tsmaendaechs, als dye lieden⁹⁶⁻⁷
 [98] geerne gelt hadden, ontrent tsmorgens ten opstane.⁹⁷⁻⁸

82 *merct*, vgl. aant. A 110.

83 *Pover*, pseudo-autoriteit: spotnaam voor armoelijder. *Gevoeyerden Tabbaert*, schertstitel: lett. gevoerde mantel; hier ironisch genoemd als attribuut van de armoelijder *Pover*.

84 *Credo*, vgl. aant. A 112. *te nieuten gaet*, tenietgaat.

84-5 *mijn oomken toespreken*, uitdr.: 'n beroep doen op de lommerd.

85 *Bordeeus*, vgl. aant. A 112.

86 *Schalck*, pseudo-autoriteit: spotnaam. *Trouweel*, schertstitel: eig. troffel (mgl. dubbelz. voor iets anders).

86-8 *In ... gaen*, eufem.: er zullen ganzen geplukt worden (*voeyeringen* = lett. voeringen, i.c. als grappige benaming voor het verendek).

88-9 *tegenover*, vgl. aant. S 33-7, sub. *teghen*. *Peeter Potsstraet*, straat in Antwerpen, genoemd naar het daar gevestigde armenhuis (vgl. aant. S 14); missch. hier genoemd vanwege het schamele aanzien van de nieuwe maan.

91 *eclipsis*, atrol. term.

92 *in ... sullen*, vgl. aant. A 9-12. *verveernissen*, angsten, angstwekkende dingen; hier mgl. verwijzend naar hel- en verdoemenispreken die men in de kerk beluisterd heeft.

93 *min*, minder.

94 *beruernissen*, d.i. wsch. suizingen door drankmisbruik (in parodie op voorspellingen van goede en slechte tijdstippen om te aderlaten in serieuze voorspelteksten).

95 *Knapcuyte*, pseudo-autoriteit: eig. een biersoort; hier als spotnaam voor bier-drinker (vgl. ook VGD ed. 1899, p. 116, r. 19 en een personage genoemd in Hummelen 1968, p. 146-7, nr. 1 Z 6). *Blauwen Capruin*, schertstitel; vgl. voor bet. en implicaties aant. r. 59, sub *schippers ... capkens* (*Capruin* = kap, hoed).

96 *sermoons*, vgl. aant. K 86.

96-7 *de mulieribus suis*, Lat.: van hun vrouwen (als uitleg van de dubbelzinnigheid van *sermoons*).

97-8 *tsmaendaechs ... hadden*, nl. i.v.m. gewenst potverteren op die dag (vgl. aant. S 90-1).

[99] Augustus

[100] In augusto sal 't seer heet ende cout zijn, met veel luttel regens, ende dan is 't
[101] goet maeyen die dan wel gesaeyt hebben, gelijck Steven Goossens seyt in¹⁰¹
[102] sinen Meelbuydel. In dese maent sullen veel lieden gheneycht zijn om haren¹⁰²
[103] ooft te halen op ander lieden erve, ghelijck meester Jan Schalck seyt in zijn¹⁰³
[104] Bescheten Broec (Boeck, meyn ick). Item in dese maent sal 't t'Hantwerpen¹⁰⁴
[105] die groote kinderkermissen zijn, met welcke kermisse vele oude lieden oock¹⁰⁵
[106] wel tevreden zijn sullen. Ende in dese kermisse mocht er wel een groote
[107] donder ende nevel comen, met veel stancx uut Portugael, omdat dan die
[108] taerten dessenderen sullen ex culo, welcke donder ende nevel veel broecken¹⁰⁶⁻⁸¹⁰⁸
[109] ende hemden gecorrumpeert zijn sullen ende besmet. Die nyu mane coempt¹⁰⁹
[110] den II dach augusti, 's morgensvroech ten XII uren, ontrent Ousterweele in
[111] de Botermelckstrate¹¹⁰⁻¹.

101 *Steven Goossens*, pseudo-autoriteit: de naam is wsch. gekozen als typisch voor boer of boers personage.

102 *Meelbuydel*, schertstitel: aansluitend op *maeyen* in r. 101.

103 *Schalck*, pseudo-autoriteit: spotnaam gekozen in aansluiting op de in r. 102-3 aangegeven schalksheid.

104 *Bescheten Broec* [sic: *Boeck*], schertstitel.

105 *kinderkermissen*, een festijn waaromtrent niets naders bekend is.

106-8 *Ende ... culo*, vgl. aant. A 37-8. [*dan* verbeterd uit *van*].

108 *welcke*, door welke.

109 *gecorrumpeert*, bedorven, bevlekt, nl. met poep.

110-1 *Ousterweele in de Botermelckstrate*, sexueel-dubbelzinnige plaatsaanduiding: *Ousterweele* = Oosterweel (ook: Austruweel), vlak bij Antwerpen; *Botermelck* = lett. karnemelk. Hoewel in 't een noch in 't ander een erotische dubbelzinnigheid aanwijsbaar is, blijkt de erotische reputatie duidelijk uit de 'Factie van Tshertogenbosch' (in *Antw. landjuweel 1561*, ed. C. Kruyskamp, 1962, p. 3), r. 32-5: 'Peerken van Tuyl [...] heet ick, en mijn Wijfken groote Laudate, Die dick Tousterweel inde botermelck strate hebben ghewandelt als Liefkens tsamen' en uit de 'Factie der Lischbloemen' uit Mechelen (in *a.w.*, p. 103), r. 29-30: 'Comt oock ventelijck legghen den scheele [d.i. het minnenspel bedrijven] Met Truycken melckstooop van Austruweele [...]'. Omdat het feitelijk bestaan van deze locatie via de archieven niet bevestigd kan worden en omdat het wel zeer curieus zou zijn dat een Bosschenaar en een Mechelaar werkelijk de slechte reputatie van (een straatje in) een dorpje bij Antwerpen zouden kennen, moet de dubbelzinnigheid toch op de een of andere manier schuilen in een woordspel met *Ousterweele* en/of (*boter*)*melck*.

[112] September

- [113] In septembre begint den somer sieck ende cranc te worden ende dan en suldi
 [114] gheen hooftsweer meer krijghen van der sonnen, mer die sommige mochten¹¹⁴
 [115] den hooftsweer wel krijgen van veel ghebreecken ende omdat Peeters borsse¹¹⁵
 [116] plat wesen sal, omdatter veel kermissen zijn gheweest in agosto. Ende in
 [117] dese maent zijn die erten goet gheten, maer die brilmakers erten zijn veel¹¹⁶⁻⁷
 [118] beter gheten. Item in dese maent beghinnen die vincken over te comen, maer¹¹⁷⁻⁸
 [119] men sal veel vincken met plumen niet al eten. Dye nyeu mane sal comen¹¹⁹
 [120] opten selven dach als hi ghewoon is te comen, in de Langhestrate.¹²⁰

[121] October

- [122] In octobre sal 't volc dan beghinnen zeer te sweeten van grooter hitten ende
 [123] dan sal Peer Bonts seer ghesocht worden. In dese maent sal in veel plaetsen¹²³
 [124] groot gebreck zijn van hout ende torven ende dan sullen dye rapen goeyen
 [125] coop zijn. Die dan veel rapen, en dorven van gheen gebreck spreken. Ende
 in¹²⁵
 [126] dese maent mochten die jonckwijfs beter gheloofd zijn dan haer vrouwen, om¹²⁶
 [127] veel saken wille. In dese maent sal Jan Grandtfeyn groote coude lijn aen
 zijn¹²⁶⁻⁷
 [128] tanden. Ende die naecte beroyde ghesellen en sullen niet wel tevreden zijn.¹²⁷⁻⁸¹²⁸
 [129] Den Hertshoren in de Wijgaertstrate ende Bocxkenskelder sullen zeer be-¹²⁹
 [130] socht worden van desen ghesellen. Dye nyeu maen sal comen als 't haren tijt
 [131] is, ontrent oosten ende westen.

114 *hooftsweer*, hoofdpijn. *die sommige*, sommigen.

115 *Peeter*, wsch. zomaar een naam voor een vertegenwoordiger van degenen die zich op de kermissen te buiten gaan. *borsse* = geldbeurs.

116-7 *Ende ... gheten*, evidentie-voorspelling: wsch. een toespeling op het volksgeloof dat het eten van (de oorspronkelijk aan Donar gewijde) erwten geldgebrek voorkomt (vgl. Van Gilst 1974, p. 135-6).

117-8 *brilmakers ... gheten*, nl. omdat een bril een vervalsend (i.c. vergrotend) beeld geeft van de werkelijkheid (?); vgl. voor deze notie WNT 3, 1376-80.

119 *vincken met plumen*, vgl. aant. A 133-4.

120 *Langhestrate*, straat in Antwerpen; evt. implicaties van het juist hier noemen ervan zijn niet duidelijk.

123 *Peer Bonts*, blijkbaar spotnaam voor verkoper van winterkleding of iemand die winters gekleed gaat; vgl. Styvevoort ed. 1930, dl. 2, nr. 237, r. 54: 'Rogier bonthans waer dan mijn gast,' vgl. ook aant. U 164.

125 Die ... spreken, vgl. aant. A 148 (*dorven* = mogen).

126 *jonckwijfs*, dienstmeisjes. *beter gheloofd zijn*, vgl. aant. A 149.

126-7 *om ... wille*, om vele redenen.

127-8 *sal ... tanden*, in toespeling op de bekende kou-personificatie *Jan Clippertant* (*Grandtfeyn* = verbastering van 'grand faim', d.i. grote honger vgl. aant. L 224; vgl. ook aant. U 84.

128 *naecte*, armoedige, haveloze.

129 *Hertshoren*, blijkbaar: naam van kroeg in Antwerpen. *Bocxkenskelder*, vgl. aant. r. 13.

[132] November

- [133] In novembre in dese maent sullen vele lieden den Heylighen Gheest toe-¹³³
[134] spreecken, den Vader ende den Sone niet; soo moetti alle ghelijck doen.¹³⁴
[135] Ende in dese maent sal 't by 't fier beter zijn dan op Hobokenheye. Dye¹³⁵
[136] Vriesen sullen met grooter macht overcomen ende die overhant hebben, alle¹³⁶
[137] dat lant duere. Mer dye thuys blijven bij den viere dye en sullen gheen noot¹³⁷
[138] hebben. Ende veel schilderijen salder onder der vrouwenhemden geschildert¹³⁸
[139] zijn, gelijk Jan Masseleer seyt in sinen Lollepote. Die nieuwe mane sal comen¹³⁹
[140] Alleluya teghen Paesschen over.¹³⁹⁻⁴⁰

133 *Heylighen Gheest*, vgl. aant. A 154.

134 *moetti*, moet ghi.

135 *'t fier*, het vuur. *Hobokenheye*, vgl. ook r. 80; hier blijkbaar genoemd in aansluiting op een reputatie van onherbergzaamheid van de omgeving van dit dorp.

136 *Vriesen*, vgl. aant. K 196.

137 *by den viere*, bij het vuur; vgl. U 160.

138 *schilderijen*, eufem.: poepvlekken; vgl. aant. U 162.

139 *Masseleer*, pseudo-autoriteit: spotnaam, met gedachten aan *massel*, d.i. vlek, i.c. brandplek (meestal: aan de schenen) door het te dicht bij het vuur zitten. Vgl. bv. VGD ed. 1899, p. 82, r. 3-7: 'Daer sat ick het vuyr soo naer [...] Ick schreef daer letteren sonder inct dwelckmen noch beschreven vint / Met veel masselen voor mijn schenen', De Pauw 1893-1914, dl. II, p. 581-92, onder december (r. 16-20), *Van den winter ende vanden somer* (ed. G. Stellinga, z.j.²), p. 56, r. 350-1. *Lollepote*, schertstitel: stoof.

139-40 *Die ... over*, de blijkbare grap is niet duidelijk; misschien beoogt deze frase een equivalent te geven van een uitdr. als 'met Sint-Juttemis' (dus: nooit). *Alleluya* = wsch. gekozen in associatie met *Paesschen* (het feest bij uitstek waarop dit loflied gezongen wordt); vgl. ook r. 150. *teghenover*, vgl. aant. S 33-7, sub *teghen*.

December

[141] December

[142] In december sal 't zeer quaet zijn om bleycken. Het volck sal dan zeer ontstelt¹⁴²
 [143] zijn ende gaen al oft sy rasende waren, overmidts van grooter hitten. Item in
 [144] dese maent sal 't volck gheerne die kersmisse gaen hooren, principalijck dese¹⁴⁴
 [145] joncwijfs ende jonge ghesellen, die dan sullen zijn in grooter devotiën om het¹⁴⁵
 [146] kindeken te wieghen, dat binnen neghen maenden eerst krijten sal. Item in¹⁴⁵⁻⁶
 [147] dese maent sal 't volck geerne in 't velt gaen om bloemkens te plucken, mer
 [148] die snotvincken sullen haer teseer bijten oft letten. Het sal dan in dese maent¹⁴⁸
 [149] seer heet sijn, mer die dan licht ghecleet zijn, en sullen met deser hitten niet
 [150] wel tevreden zijn. Die nyeu mane sal comen drye daghen na Alleluya.¹⁵⁰

[151] Van allen wassenden dinghen

[152] Dit jaer sal 't coren goeyen coop zijn die gelts ghenoech hebben. Boter, kесе¹⁵²
 [153] sal al op eenen prijs blijven, tenware dat die weyen wel vet vervriesen.¹⁵³
 [154] Appelen, peren ende alle fruyt sal dit jaer meer metten XXV vercocht
 [155] worden dan metten honderden. Ende in dit jaer sal dat volck zijn meer om¹⁵⁴⁻⁵
 [156] halen dan om brenghen. Ende bet botermelck sal dit jaer seer ghetrocken¹⁵⁵⁻⁶¹⁵⁶
 [157] worden, overmidts vele siecten. Item dit jaer sullen die weien wel wassen, al¹⁵⁷
 [158] en sijnder geen wasserssen toe ghehaelt. Ende 't salaet sal dit jaer ooc¹⁵⁸
 [159] ghoeien coop wesen, beter dan salaes.¹⁵⁹

[160] Van pais ende oorloghe¹⁶⁰

[161] Dit jaer sal 't volc tweedrachtich zijn ende orlogen, maer den peysmaker¹⁶¹

- 142 *om bleycken*, ironisch: om bleek te worden.
 144 *kersmisse*, één der heilige missen op Kerstavond of -dag.
 145 *joncwijfs*, meisjes.
 145-6 *om ... wieghen*, eig. het traditionele wiegen van de kribbe van Jezus in de kerk; *wieghen* = hier dubbelz. voor het plegen van de geslachtsdaad; *het kindeken* = dan vervolgens dubbelz. voor het gevolg van deze daad: een baby.
 148 *snotvincken*, snottebellen. *letten*, deren.
 150 *Alleluya*, hier metonymisch voor Kerstmis (vgl. ook r. 139-40).
 152 *die*, meew. vw.: voor degenen die.
 153 *tenware*, tenzij. *vet*, ironisch: vruchtbaar.
 154-5 *meer ... honderden*, evidentie-voorspelling(?).
 155-6 *meer ... brenghen*, eufem.: meer om te nemen dan om te geven.
 156 *bet*, meer. *botermelck*, karnemelk.
 157 *wassen*, groeien. *wasserssen*, wasvrouwen.
 158 *salaet*, hier dubbelz. voor slaag (vgl. ook aant. S 134).
 159 *salaes*, soelaas, genoegen.
 160 *pais*, vrede.
 161 *orlogen*, dubbelz. voor ruzie maken. *peysmaker*, vrederechter.

- [162] sal 't al verbeteren. Ende 't volck sal dit jaer seer murmureren, die gebreck¹⁶²
[163] hebben in haer borsse. Ende d'oude mans sullen dit jaer seer qualijck te¹⁶³
[164] Bordeus connen gaen, om veel saken wille. Duyven ende conijnen en sullen¹⁶⁴
[165] dit jaer niet veel melcx geven, omdat se in de weye niet gaen en sullen.

[166] Van den landen ende steden

- [167] De landen ende steden sullen blijven so si plegen te liggen (wil 't God).
[168] Hoboken ende Dambrugghe en sullen dit jaer tegen Antwerpen niet steken.¹⁶⁸
[169] Sommige lieden sullen dit jaer veel liever in lijckhuysen ghaen dan met
[170] bruygoms ter kercken. Die Vriesen sullen dit jaer den volcke veel leets
doen.¹⁶⁹⁻⁷⁰¹⁷⁰

162 *murmuren*, morren.

163 *borsse*, geldbeurs; hier, afgaande op de implicaties van de volgende zin, mgl. dubbelz. voor balzak.

164 *Bordeus*, vgl. aant. A 112. *om ... wille*, vgl. aant. r. 126-7

168 *Hoboken en Dambrugghe*, kleine dorpen bij Antwerpen. *steken*, vgl. aant. U 175.

169-70 *Sommige ... kercken*, vgl. S 198-9 en aant. aldaar.

170 *Vriesen*, vgl. aant. K 196.

- [171] Ende veel lieden sullen liever ontfanghen dan uutgeven. Ende dese cloosters
 [172] sullen dit jaer oock seer wel varen, al en rijen si niet. Ende blinde lieden¹⁷²
 [173] sullen dit jaer den wech seer qualijck vinden.

[174] Van den siecten van desen jare

- [175] Dit jaer sullen veel siecten regneren onder 't ghemeyn volck, als van corten¹⁷⁵
 [176] ende langhen, ende veel keldercortsen ende veel meer ander ghebreken.¹⁷⁶
 [177] Ende dit jaer sullen veel druypneusen zijn. Ende het volck sal dit jaer veel
 [178] snotvincken vanghen sonder netten. Ende veel meyskens sullen dit jaer veel¹⁷⁸
 [179] buycksweeren hebben ende tantsweeren, maer het sal binnen neghen maen-¹⁷⁹
 [180] den seer beteren. Ende dit jaer sullen veel sweeren uuten lieden monden¹⁸⁰
 [181] gaen. Coeyen ende schapen ende dijerghelijcke sullen dit jaer wel blijc moe-
 [182] der worden, al en zijnder gheen vroegvrouwen by. Etc.

[183] Finis.

Eindnoten:

- 155 Vroeger in de collectie Della Faille (vgl. Catalogue 1878, nr. 534), en ooit te koop aangeboden bij P. Kockx (vgl. Catalogue Kockx, z.j., nr. 460) voor Bfrs. 45,-.
 156 Rouzet 1975, 71-2; Pleij 1968.
 157 Zie noot 145.
 158 Zie noot 144.
 159 Verzameling Waller 1936, nr. 1385 (op basis van Vorsterman 1883); NK 01017 geeft slechts: 'mogelijk na 1540'; Zech-Du Biez 1903, nr. 120.
 160 Vervliet 1968, T25 en T3.

- 172 *welvaren*, vgl. aant. L 144.
 175 *regneren*, heersen.
 176 *keldercortsen*, vgl. aant. U 141.
 178 *snotvincken*, snottebellen.
 179 *buycksweeren*, buikpijn, i.c. als zwangerschapsverschijnsel. *tantsweeren*, tandpijn, i.c. als zwangerschapsverschijnsel, door kalkgebrek.
 180 *sweeren*, hier dubbelz. voor vloeken.

Appendix A

**[1] Een vrende ende wonderlijcke pronosticatie van den jare ons Hee-
[2] ren MDLV. Ghemaect ende ghecalculeert op den meridiaen der
[3] stadt van Maestricht, duer den hoochgheleerden m. Willem de
[4] Vriese, doctoer der medecijnen ende der vrijer consten.***

[5] Prologhe

[6] Ick hadde vastelijcken voor my ghenomen, goetwillighe vrome lesere, dat ick dit pronosticatie-
[7] scrijven gheheelijcken soude laten varen ende op een side stellen. Ende dit om d'oorsake dat ick
[8] sie dat dese conste der astronomiën, ofte oock der astrologiën, in sulcken quaden name ende
[9] verachtinge ghecomen is. Ende dit sonderlinghe onder sommighe slechte ongheleerde men-
[10] schen, dye dese conste niet alleen niet achten, maer dyeselve ten hoochsten bespotten ende
[11] verachten. Wandt men seyt ende het is oock alsoo: dye conste ofte wetentheydt en heeft gheen en heeft gheen
[12] meerderen vyant oft verachter dan den onwetenden. Wederomme soo mercke ick datter oock
[13] sommige groote vernaemde theologijns sijn, die oock diesghelijcx dese conste lasteren ende
[14] verdoemen als afgoderije ende teghen Gods ghebodt, waertegen wi nu ter tijt niet willen
[15] argueren, maer sullen dat doen op eenen anderen, bequameren tijt, in een sonderlijck boec,
[16] daerin ick met goeden bewijsenissen ende met vaste, goede redenen thoonen sal, dat dese conste
[17] niet tegen die Heylighe Schriftuere, tegen Gods woort, noch tegen Sijn ghebodt en is noch
[18] ghebruyct en wordt, maer dattet een redelike, natuerlijcke conste is: een gave des Heeren om
[19] Sijn wonderlijcke wercken duer Sijne instrumenten te kennen ende te aenmercken. Want ic
[20] hope ende meyne datter niemant so bot noch so slecht en is, die niet en merct dat Godt
[21] almachtich de hemelsche lichamen in den firmamenten duer Sijn almogende wille gescapen
[22] heeft om daerduer, als duer Sijn instrumenten, te wercken in dese aertsche lichamen ende
[23] creatueren, d'welck claerlijck blijkt uut die wonderlijcke ende byna onbegrijpelijke revolutie

[24] ende loop des hemels, uut den voortghaen, achterwaertsgaen ende stillestaen der planeten,
 [25] stellarum errantium ende fixarum. Maer om der cortheyt wille sullen wi nu ter tijt daeraf swijgen
 [26] ende comen tot onsen propooste. Als ick dan aldus bedacht was, dat ic het prognosticatiescrijven
 [27] achterlaten en woude, soo en hebben my niet met vreden gelaten sommige groote heeren ende
 [28] andere goede vrienden, dat ick dit toecomende jaer eenen scrijven soude, pretexerende eenighe
 [29] oorsake ende redene, te weten, dat ick dit voorleden jaer van sommige dinghen ghescreven
 [30] soude hebben ende voorseyt, die alsoo warachtelijck ghebuert ende toecomen zijn, ghelijck
 [31] sommige goede luyden wel moghen gelesen ende gemerct hebben oft noch lesen ende mercken,
 [32] waeraf ick mi niet en beroeme, noch my yet toe en scrijve, maer dancke alleen God voor Sine
 [33] gaven ende ghenade. Want ongetwijfelt God almachtich gheeft somtijts ooc wel eenen slechten,
 [34] simpele mensche te kennen Zijn verholten wercken, ende openbaert hem Sijne verborgenthede
 [35] om die den menschen voort te vercondighen, opdat si haer voor Gods gramschappe wachten van
 [36] sonden, afkeeren ende penitentie doen. Soo heb ick dan, verwonnen sijnde duer die bede van
 [37] sommige goede heeren ende vrienden, my wederom vervordert een prognosticatie te schrijven,
 [38] niet achtende der quaetwillighe schimpen oft lasteren, maer alleen betrouwende op Gods
 [39] barmherticheyt ende op mijn eerlijcke, redelijcke ende edele conste, die my God die Heere
 [40] verleent heeft. Oft er per avontueren eenich verdooft herte waer, die duer mijn scrijven
 [41] eenichsins vermorwet ende tot God ghetrocken mocht worden: alleen dat begheere ick, op
 [42] eenyegelijcke vroom leser, dat hi niet al voor warachtich ende toecomende en houde wat ic
 [43] scrijve, ooc niet alsoo geheelic en verachte, gelijk oftet gelogen ende versiert waer.

[44] Van den eclypsis des jaers

[45] In dit teghenwoordich jaer sullen wi een eclypsim oft verduysternisse der manen hebben den V
 [46] junij, etc., ghelijc in den almanach. Die werckinge van deser duysternissen sal beghinnen in

[47] augusto ende sal dueren tot in octobri. Alsdan sal Saturnus ende Mars Jupiter teghen sijn in sinen

[48] huyse, ende hem sijn revolutie ende goet aspect ende gonste verhinderen ende beletten, ende

[49] sullen met hen brenghen anders niet dan ongheluck, bloetvergieten, oorloge ende ander rampsali-

- [50] cheyt. Tot ende behalven dese verduysteringe hebben wij oock III schadelijcke ende periculoose
- [51] aspecten. Te weten, die oppositie Saturni in Ariete ende Martis in Libra, den XV julij, die welcke
- [52] ooc niet veel goets brouwen en sullen, maer sullen stichten opruer ende tweedracht onder den
- [53] volcke, muyterije ende conspiratie tegen overheit ende heeren. Item in conjunctie Jovis ende
- [54] Martis in Libra, den VI augusti; dese mocht wel opereren dootlicke siecten in veel menschen in den
- [55] landen der manen onderworpen. Item een quadratuere Saturni in Ariete ende Martis in Capri-
- [56] corno den X novembris, dies operatie wonderlijck sal zijn ende tenderende tot grooten ongelucke
- [57] ende achterdeele des menschelijcken gheslachts, want Saturnus (een vyant ende verderver des
- [58] menschelijcken gheslachts) ende dye bloetghieringe Mars machineren alle quaet. Sonderlinghen
- [59] is te besorghen dat sy importeren sullen groote veranderinghen ende turbatiën in veel standen,
- [60] staten, landen ende regimenten. Sy dreyghen sterven, ghevanckenisse van groote heeren ende ooc
- [61] verjaginge van sommige princen ende potestaten, die nu seer stout ende hoochmoedich zijn, ver-
- [62] latende hen op crancke ende onvaste anckers, die se in alle quaet opruyen ende porren teghen haer
- [63] ondersaten ende tegen haer gebueren. Ooc dreycht dese schadelijcke quadratuere ende die ander
- [64] conjunctie ende oppositie groote tyrannie ende wreetheit in veel landen gelegen onder Tauro,
- [65] Cancer, Capricorno, Gemini, etc. D'welck wel een quaet ende beclaechlijc eynde mocht nemen.
- [66] God de Heere wil 't ten besten keeren ende ons Sijn ghenade verleen. Amen.

[67] Van den vier regeerders des jaers

- [68] Al is 't sake dat dit toecomende jaer een groote controversie sal zijn onder die geleerde
- [69] astronomiens van den regeerders des jaers - want zommige contenderen dat Mercurius ende
- [70] Venus met Jupiter dit jaer sullen regeren - nochtans worde ick duer zommige groote treffelijcke
- [71] saken ende redenen ghemoveert dat ick Martem ende Mercurium ende hueren medehelper

[72] Jupiter tot regeerders deses toecomenden jaers neme. Die eerste redene is: omdat hi ten

[73] hoochsten in die revolutie ghevonden wordt. Ten tweeden: in dat negende huys, na wien geen

[74] planeet angularis en is. Al is 't sake dat hi retrogradus is, die andere redenen zijn (ende die [zijn]

[75] zeer treffelijck): om die oppositie Saturni ende Martis den XV julij.

[76] Item die conjunctio Jovis ende Martis den VI augusti, ende ooc die quadratuer Saturni ende

[77] Martis den thienden novembris (daer wi namaels af segghen sullen), soodattet blijkt dat Mars

[78] dye meeste operatie ende cracht dit jaer hebben sal.

[79] Van den vier tijden des jaers

[80] Den lenten sal beghinnen ontrent den XI dach meerte, als die sonne in Ariete gaet. De lente

[81] regeert Jupiter met Mars, soodat den meerte redelijck getempert sal wesen ende ooc drooch.

[82] Maer het is te besorghen dat hi windich ende tempestuers sal zijn.

[83] Den april ende den mey sal eensdeels Venus ende meestendeel Mercurius regeren, sodat die

[84] maenden voleyndt sullen worden met matige vochticheyt met redelijken wint.

[85] Den somer begint den XII junij, als die sonne in Cancro gaet ende als die sonne een weynich over

[86] die middel des hemels gecommen is. De somer sal in 't beghinsel Jupiter regeren, met groote

[87] droochte in 't beghin ende met veel donder, blixem ende onweder. Maer daerna neemt Mars dat

[88] regiment aen ende sal ontrent julius ende augustus windich ende wanckelbaer, weerbaer weer

[89] sijn; niet te drooghe noch oock te vochtich.

[90] Den herft beghint den XIII dach septembris, als die sonne in Libra gaet. Den herft regeren Mars

[91] en Mercurius, totten eynde toe. Maer Jupiter mengt hem ooc in 't regiment ontrent den eynde.

[92] Den herft sal in 't beghinsel redelijc sijn, daerna windich ende oock groote periculose winden, die

[93] wel groot schade mochten doen. In 't leste van den herfst wat vochtich, maer meer somtijts

[94] drooch ende coudt.

[95] Den winter beghint ontrent den IIII decembris, als die sonne nu schier in Capricorno wil gaen. Den

[96] winter regeren Mars ende Saturnus, als angulaer planete, ende van Marte ontfanghen. Den winter

[97] sal duergaens seer slap, vochtich ende seer weeck zijn.

[98] Van den vruchten ende ghewassen des aertrijckx

- [99] Dit toecomende jaer en sal, wil 't God, niet te onvruchtbaer sijn, maer sal uut die dispositie ende
- [100] schijnbaerheyt van alle den tijt des jaers tot veel plaetsen seer vruchtbaer ende overvloedich sijn.
- [101] Nochtans is 't te besorgen, dat veel vruchten ende ooc sommich graen in sijn bloeyen wel mocht
- [102] beschadicht worden. Ooc mocht dat coren, terwe, gerst, haver, vlas in dese neerlanden in den
- [103] somer wel groten last lijden van den onweder, als van donder, hagel, blixem, slachreghen ende
- [104] dierghelijcken. Den wijn ende ooc meestendeel van den grane dat wi tot onser nootdruft
- [105] behoeven, mochten wel goeden coop worden, waer 't sake dat Mars ende al die Marti onderwor-
- [106] pen sijn (die geboren sijn om Gods gaven te vernielen ende te destrueren) die lieten onverdor-
- [107] ven ende onbescadicht.

[108] Van den siecten des jaers

- [109] Groote siecten ende crancheden mocht dit jaer wel regeren in de menschen duer het gheheel
- [110] jaer, maer meestendeel in den somer ende in den herft, want Mars in Virgo ende Saturnus heere
- [111] des teeckens ascendens in Ariete betuygen dit opentlick met die conjunctie Jovis ende Martis in
- [112] Libra, den VIsten augusti, sodat in desen jare in veel plaetsen, landen ende steden onder dye
- [113] menschen sullen regneren hooftsweer, tantsweer, catarren uut den hoofde vallende, heete ende
- [114] pestilentialle cortsen, frenesie, maensuchticheyt, vallende sieckte; oock, op sommige plaetsen
- [115] Capricorno onderworpen, pestilentie, rootmelizoen, pleuresis, ende dierghelijcke dootlijcke
- [116] siekten.

[117] Van krijch, oorloghe ende oneenicheydt van desen jare

- [118] Mars, hebbende sijn dominie in medio coeli (dat is in 't middel des hemels), al is hi retrogardus,
- [119] nochtans stelt hy hem seer hooghe in die revolutie, maer Jupiter is hem noch te hooghe. Niettemin

[120] het is te besorghen dat hij 't noch weren sal na sinen wille; is 't niet in desen jare, so sal hi
 [121] nochtans dat volbrengen in d'eerste toecomende jaer. Duytslant en sal in geender manieren in
 [122] rusten sijn, maer sullen hier ende daer heerscharen, ruyters ende knechten vergadert worden,
 [123] ende niemant en sal weten waer si henen sullen willen. Den eenen heer en sal den anderen niet
 [124] betrouwen, noch die eene stadt der anderen, maer si sullen tegen malcanderen opstaen ende
 [125] malcanderen verderven. Diesghelijcke salder ooc krijch ende twist sijn in gheheel Europa, want
 [126] eenyegelijc sal hem besorgen verheert te worden ende in meerder servituit ende subjectiën
 [127] ghebracht te worden. Daerom sal eenyegelijck soecken om haer liberteyt te vindiceren ende
 [128] vryheyt te vercrijgen, totdat hi ten lesten gheheel sal uutbersten ende so gheweldich branden dat
 [129] gheheel Europa die voncken, jae, die colen ghevoelen sal. Het is die Heere, de alle dinc wel weet,
 [130] die moet maken soo 't Sinen godlijcken wille is.

[131] Van die staten der menschen, ende eerst van den geestelijcken staet

[132] Jupiter retrogradus en sal in sijnder revolutiën noch in sine retrogressie de geestelijcken staet
 [133] niet connen beschermen voor die furiën ende dat grimmen van Mars ende Saturnus, want veel
 [134] tegenspoets ende contrarieteyten sullen die geestelijcke personen lijden, is ooc dat si eenen
 [135] grooten val, vercleyninge ende vernederinge sullen hebben. Huere prelaten ende grootste
 [136] hoofden sullen in sommige landen tegen den onderganck der sonnen afghesedt, verjaecht ende
 [137] verdreven worden. In Duytslant sullen sommige bisschoppen dat weerlijck regiment selve
 [138] overgeven ende verlaten. Sommige gheestelijcke ende religieuse mannen sullen haer plaetsen
 [139] ende woonsteden verlopen ende verlaten, nyet wetende van yemanden die se vervolgen sal oft
 [140] dreyghen wil, dan alleen uut vreesen ende vertwijfeltheyt. Sommige sullen haer veynsen dat se
 [141] niet geestelijck en zijn, vercleedende ende veranderende haer leven. Die ander sullen meynen
 [142] vaste, vrije, gestadige plaetsen in sommige landen te hebben, maer 't sal verre van daer zijn. Si
 [143] sullen haest uut haren gehoopte plaetsen moeten scheyden. In summa, grooten druck, ancxt

[144] ende lijden sal haer overcomen. Ick en weet niet oft dit gheschieden sal meer uut quaetwillicheyd

[145] van sommige verkeerde menschen oft duer haer eyghen schuit. Daerom behoordt [sic!] die

[146] gheestelijcheyd ons wel voor te gaen in goet leven ende ghetrouwe leeringhe des woort Gods,

[147] opdat God Sine gramschap van hen ende van ons ghenadelijck keere.

[148] Van den weerlijcken staet ende princen ende heeren der landen

[149] Princen, potestaten, coningen, vorsten ende landtsheeren sullen ooc eensdeels beschadicht

[150] worden. Ende het en sal niet al na haren wille gane, so sy wel soudén willen, want Sol, haerlieder

[151] regeerder, staet seer qualijc, omdat Saturnus neven haer coemt in 't huys des doots, sodatter

[152] eenighe groote heeren sterven en ghevanckelijcken wechgevoert mochten worden, eeniche

[153] oock verdreven oft in 't velt verslaghen. Boven desen sal het ghemeyn volck ja hare eyghen

[154] heeren ende dienaren seer rebel zijn tegen huer. Hem sullen laghen gheleyt worden ende

[155] verraderije ghesticht worden tot haerder verderffenissen.

[156] Van den ghemeynen volcke in 't generael

[157] In den [*sic!*] ghemeynen volcke, d'welck een belua multorum capitum (dat is een beeste met veel

[158] hoofden) [*es*], sal seer onstantvastich ende wanckelbaer sijn in haren raet ende dingen. Si sullen

[159] wonderlijke dingen willen ordineren teghen haer overheyt ende regenten. Si sullen claghen van

[160] lasten ende gravamina die si niet ghedraghen en connen. Si sullen nieuwe politiën ende statuyten

[161] eysschen na haren eyghen sin, jae, oock schier met foortsen die eysschen. Si sullen murmureren,

[162] mompelen, susureren ende achterclappen van haren regenten, ende dieselve geerne in haet ende

[163] nijt brenghen, waer 't moghelijck, soodat die heeren regenten ende voorstaenders der landen ende

[164] steden wel wijsen raet moghen ghebruycken ende haer ghemeynten peyselijc regeren, soo si dat

[165] voor God ende alle die werelt willen verantwoorden. Anders sal het ghemeyn volck in redelijcken

[166] goeden doene sijn ende goede neeringe ende voorspoet hebben, conden si slechts tevreden ghezijn

[167] ende doen als goede oprechte onderdane schuldich zijn te doen, ende doen haren even christo

[168] mensche soo si woude dat men hen dede.

[169] Van sommige personen, landen ende steden in 't particulare

[170] Vele goede, geluckige aspecten vinde ick in die revolutie die Zijnder K.
Majesteyt favorabel
[171] ende mede sijn. Alleen behoort hem Sine Ma. wel te wachten ten tijde van die
boose conjunctie
[172] Jovis ende Martis ende die oppositie Saturni ende Martis, met derselver
quadrature. Anders sal
[173] Sine M. redelijck wel prospereren. Nochtans moet Sine M. oock voorsien voor
heymelijck opstel
[174] sijnder vyanden, die den Martem seer gonstich hebben ende sullen meynen
met subtiylheyt veel
[175] uut te rechten ende met valscheyt te volbrengen.

[176] Van den coninck ende coninck van Vranckrijke

[177] Die constelatie Saturni ende Martis, die hare aspecten over een deel van
Vranckrijk dirigeren,
[178] presagieren den coninck ende den lande wat wonders, hetwelcke hem ende
sinen ondersaten
[179] grootelijck tegen gaen sal, maer moederator et intercessoor Jupiter sal 't also
vele achterwaerts
[180] houden als hy can. Nochtans onghetwijfelt sal den coninck dit toecomende
jaer groote schade
[181] lijden: oft aen sijn eyghen persoone, oft aen sijn volck. Eenighe stercten die
hem niet toe en
[182] behooren, sullen hem benomen worden, daer hy hem nochtans seer op verlaet.
Ick soude wel
[183] meer seggen, maer ic en wil mi niet te diepe moeyen in die verborgentheyt
Gods, want cor regis in
[184] manu Diu (dat herte des coninx is in des Heeren hant).

[185] Van Italiën

[186] Veel steden in Italiën, ende sonderlinghe die principaelste, sullen in droefheyt
ende verdriet sijn
[187] om haerder overheeren wille. Groote straffe sal over gheheel Italiën gaen, om
haerder sonden
[188] wille. Groote oorloghe, twist ende tweedracht. Oock defectie van den eenen
heeren totten
[189] anderen salder sijn. D'een volck, d'een stadt, d'een heere sal tegen d'ander
opstaen ende
[190] malcanderen verderven, waeruut groote desolatie ende verwoetstheyt volgen
sal.

[191] Van Duytslant

[192] Duytslant sal ooc aenstoot lijden ende dat heymelijck, niet wetende van wien dattet hen

[193] ghebuert. Civile oorloge sullen si hebben, daermede haer die sommighe t'onder comen sullen.

[194] Sommighe vorsten souden die Duytsche natie gheerne in haren ouden standt ende vrede stellen,

[195] maer 't sal hen faelgeren, want daer sijn princen ende potestaten die hen te cloeck ende subtijl

[196] zijn. Het is oock te besorgen dat henlieden sommige saken, rechtprevilegiën ende gratiën van

[197] God ghenomen sullen worden, daer si haer seer op verlaten, want haerder een deel en zijn se niet

[198] weerdich. Die eene stede, dat een lant, jae, den eenen vrient en sal den anderen niet dorven

[199] betrouwen, niet wetende wien si te vrinde oft te vyant hebben.

[200] Van Enghelant

[201] Enghelant heeft den biecorf op 't hooft. Hetghene dat si met goetwillicheydt niet en willen

[202] toelaten (d'welck per aventueren haer welvaert soude wesen), sullen si tot haerder schaden

[203] moeten toelaten, want met haerder rebellicheydt ende hertneckicheydt en sullen si nyet winnen.

[204] Mars ende Saturnus contueren dat lant ende volck met een ongeluckich aspect, wercken ende

[205] opereren. En dat volck verherde sinnen ende hertneckighe opiniën ende dreygen se met

[206] verderffenisse haers lants. Maer God dye Heere sal in der princen, heeren ende regenten herte

[207] wijsheydt senden, dat si die ondersaten niet met ghewelt oft in een ijseren roede, maer in

[208] saechtmoedicheydt, lijdsaemheydt ende equiteydt regeren; dat geve God, Gever van alle goet.

[209] Van Brabant, Vlaenderen, Hollant, Zeelant, Vrieslandt

[210] Dese landen sullen dit jaer in rusten ende vrede zijn, sullen in hare comenschappen, handeling-

[211] hen ende neeringhen redelijck goet gheluck ende voorspoet hebben. Si sullen groote eendracht

[212] ende vrientschap met malcanderen hebben ende houden, meer dan si tevoren ghedaen hebben.

[213] Maer in sommighe steden sal somtijts wel wat rumoers ende tweedrachticheydt wesen, maer sal

[214] haest ghedaen sijn ende door wijsen raet terneder gheleyt worden. Het is te besorghen dat deser

[215] landen sommighen schade lijden sullen van der zee ende rivieren, ende sonderlinge in den herft

[216] ende winter, want alsdan mochten daer wel groote stormen ende onweder opstaen.

[217] Van den lande van Luydick

[218] Het landt van Luydick sal in groote prosperiteyt voortgaen ende geregeert worden in goede

[219] peyse ende eenicheyt, duer haren wijsen stantvasten ende oncorrupten raet. Alleenlijck moeten

[220] si voor hen sien dat si nyet gecircumvenieert, bedroghen, noch aenghelockt en worden duer

[221] subtylicheyt, loosheyt ende vernuft van sommige listige gheesten, die in alle manieren soecken

[222] om haer op 't ijs te leyden ende tot haer te trecken. Boven dit sal dit lant dit jaer seer

[223] overvloedich zijn van coren, wijn en allen ooft, sodat alle dinc redelijck goeden coop sal sijn.

[224] Van die vermaerde cooostadt [*sic!*] van Antwerpen

[225] Die coopstadt van Antwerpen heeft een wonderlijcke constelation [*sic!*]. Si wort ghecontueert

[226] met goeden aspecten ende ooc met seer quade. Die neeringhe sal tusschen beyden henen gaen.

[227] Van haerder grooter overvloedicheyt en weet ick niet te seggen, ooc van quade neeringe

[228] gheensins. Maer ick hope die inwoonders sullen 's haer meer beloven dan beclaghen. Haren

[229] ghetrouwen wijsen raet sal in alle manieren raet soecken om dye neeringhe te vermeerderen

[230] ende die duer de geheele stadt te multipliceren. Die borghers ende inwoonders sullen somtijts

[231] twistich zijn, ende tweedracht, somtijts om nieuwe policiën, ende sullen ander begheeren.

[232] Somwijlen oock in die sake van die religie, maer hare wijse regenten sullen met grooter

[233] voorsinnicheyt alle dinck middelen ende ten besten keeren.

[234] Van die stadt van Maestricht

[235] Maestricht sal veel vyanden ende benijders hebben in alle manieren, maer hare goede ende

[236] favoriserende aspecten van Jupiter beloven haer alle goet voortganc ende gheluck. Die regeer-

[237] ders sullen in alle manieren der borgheren profijt soecken waer si connen oft mogen, ende en

[238] sullen niet te gespreken wesen om nieuwe ordinanciën in de stadt te brenghen. Dye borghers

[239] sullen in groote eendrachticheyt met malcanderen leven ende wel tevreden zijn in haerder

[240] neeringhe.

[241] Finis

[242] Ghevisiteert ende geaprobeert by heer Jan Goossens, prochiaen S.-Jacobs.
Ende is geprint

[243] t'Antwerpen in de Camerstrate, in den Salm bi my, Hans van Liesvelt. Datum
te Bruesel, 1 no-

[244] vember.

[245] Onderteeckent, P. de Lens.

Eindnoten:

* *BT 890; BB V, 807. Ex.: KB Brussel.*

Appendix B**[1] (Hier volcht de expositie van de Pantagruelsche Prophetie)*****[2] Den drucker tot den leser**

[3] Beminde leser, vreesende dat ghy grootelijcken mocht verschricht oft verbaest
zijn, oft teseer u

[4] hoeft breken om te verstaen de verborghen secreten en de wonderlijcke misterien
van der

[5] Pantagruelsche Prophetie, dewelcke wy corts hebben laten utgaen in druc, annex
ende met de

[6] Pantagruelsche Prognosticatie, soo ees 't dat wy ghedacht hebben alhier in desen
(tot verlich-

[7] tinghe uwer herten) een luttel verclaers vandien te doene. Alvoren daer si spreeckt
de zake effect

[8] te sorteren op d'eynde van december, daer meucht ghi verstaen den Kersnacht,
ende voor de

[9] seker secte van volcke, eenighe vertacte speelders, dewelcke terselvertijt wel
mochten versaemt

[10] zijn om te studeren in 't Boeck Van Den Houte, die men heedt 't verkeerbert.

[11] Bij de vremde ghedochten meucht ghi verstaen de terlingen oft dobbelsteen, die
uut den

[12] donkeren holen van haerlieder broec oft borse comen sullen, met dewelcke
spelende soudon wel

[13] meugen gebeuren dat si, om 't spels wille, den name Gods versweren ende
verloochenon soudon.

[14] Bi de conningen meucht ghy verstaen de quarten of 't quaertspel, 't welcker oock wel mocht te

[15] berde comen ende geraken te spelen met elck om 't seerst den nacht lanc duerende, oft immers

[16] totdat dat wonderlijck dier, den hane, craeyt, dewelcke gheen voeten mer clauwen heeft, ende

[17] een kennisse van den toecomenden daghe. Ende uut zijnen ghecraey mochten si wel een

[18] achterdincken ende vermaen krijgen om 't spel te staken. Den ongeborenen kerstenen hooge

[19] verheven sal zijn een clocke, dewelcke te metten oft te kersmisse luyden sal, ende mocht alsoo

[20] met haren gheluyt dese speelders doen scheyden, ende meer andere geselschappen, van alle

[21] soorten van volcke, om ter kerkcken te gaen, alwaer een geloovich mensch oft priester zijnder

[22] moeder (dat 's de kercke) met voeten treden sou, ter presentiën van haren bruydegom Jesus

[23] ende ten aensiene van Godt onsen hemelschen Vader. Al d'ander vremtheden ende selsaemhe-

[24] den, die in deselfde prophetie genoegh vremdelijc luyden, daeraf sult ghi, die lesende met desen

[25] corten verclaersel, ghenoech onse meyninghe weten indien ghi u des tuyschers bedrijf een

[26] weynich verstaet. Voorts, beminde leser (hopende u naemaels met een beter werck dit te

[27] recompenseren), soo bidden wy u desen onsen arbeyt ende simpel bedrijf in dancke te nemen

[28] sonder eenichsins daerin geschandalizeert te wesen, want het in der waerheyt tot geen en eynde

[29] min ghestelt noch ghedruct en is, noch tot yemants cleynicheyt oft verminderinghe, ende noch

[30] min uut schimp oft vilonie; niet meer onse voorgaende prognosticatie dan prophetie ende

[31] tegenwoordich mandament, nemaer alleenlijcken tot verlichtinghe eens yegelijcx vermoeyden

[32] geest van treffelijcke studatie oft teghenspoedighe fortune; dat ken God, dien wy u bevelen.

Eindnoten:

- * Fol. [A4] *recto* van *Ordinantien 1560* (met weglating van *explicit*); *titel* ontleend aan [A3] *verso*. Vgl. *BT 4176*, *ex.*: *KB Brussel*.

Appendix C

Bibliografie van buitenlandse spotprognosticaties

In de onderstaande bibliografie wordt een overzicht gegeven van gedrukte spotprognosticaties die sinds de uitvinding van de boekdrukkunst tot 1573 zijn verschenen in het Engels, Frans, Duits en Latijn.

Het slotjaar 1572 is gekozen omdat toen Fischarts *Aller Praktik Grossmutter* verscheen, een tekst waarin praktisch al het voorafgaande werd samengevat en die voor veel latere spotprognosticatieschrijvers een voorbeeld is geweest: veel nieuws kwam er daarna niet meer bij. De door ons uitgegeven teksten waren toen al verschenen, zodat buitenlandse spotprognosticaties van na die datum voor vergelijking van minder belang zijn.

De beperking tot Duitsland/Zwitserland, Frankrijk en Engeland komt voort uit de conclusie dat we de gegevens voor beïnvloeding over en weer moeten zoeken in de teksten die in deze landen op de markt werden gebracht.¹⁶¹

Na 1572 houdt het genre zeker niet op te bestaan, noch in de Nederlanden (zie inleiding, p. 31), noch in het buitenland. Voor de verdere ontwikkelingen in Engeland verwijzen we naar Walford (1885) en Wilson (1969), die informatie verstrekken tot in de 19e eeuw. Voor andere landen zijn dergelijke brede overzichten niet aanwezig en is men vooral aangewezen op de astronomische bibliografiën, zoals die van Zinner (1964) en Grand-Carteret (1896). Zeer beperkte overzichten van de situatie in Duitsland zijn te vinden bij Weller (1865), Baechtold (1890) en Uhl (1893). Voor Frankrijk vindt men het beste overzicht bij Aubailly (1973, 78-93); bruikbaar is ook het beknopte overzicht van Dupire (Molinet ed. 1936-9, dl. III, 1043-4). Veel teksten zijn reeds uitgegeven door De Montaiglon.

In deze chronologische bibliografie worden (voor zover bekend) de volgende gegevens verstrekt: schrijver (pseudoniem en echte naam), short-title (bij ontbreken van een titel wordt de 'roepnaam' met het incipit gegeven), colofon, formaat, bewaarplaats, moderne uitgaven en bibliografische verwijzingen. Tenslotte wordt hier en daar een korte toelichting gegeven. Een enkele keer was het niet mogelijk de huidige bewaarplaats te achterhalen. In dat geval geven we de plaats van het exemplaar dat de editor of de bibliograaf gebruikt heeft. Dergelijke exemplaren, waarvan niet valt aan te nemen dat ze zich nu nog op die plaats bevinden, zijn voorzien van een asterisk.

1

Hans Folz. [*Parodistischer Almanach*]. Incipit: Nachdem und man zalt dausent eyer unnd fier hundert pratwürst und achczig pfaffenseidlein. [Nürnberg, Hans Folz, 1479 of 1480]. 2°. Ex.: SB München. Uitg. in: Folz ed. 1961, 438-41. Zie: Folz ed. 1961, XXXV, nr. 46; Einblattdrucke des XV. Jhdts. 1914, nr. 591.

In de literatuur ook bekend onder de titel: *Satirischer Almanach auf das Jahr 1480*.

2

[*Satirische Practica*]. Incipit: Ich wolt dur gute ding practiziren / Magst du mir der grillen erwerben. [Augsburg, Johann Schaur, ca. 1495]. 2°. Ex.: SB München. Zie: Folz ed. 1961, 469; Einblattdrucke des XV. Jhdts. 1914, nr. 1209.

3

Jean Molinet. *Le Calendrier*. Paris, Nicollas Buffet, [vóór 1500]. Ex.: BN Paris. Uitg. in: De Montaiglon VII (1857), 204-10. Zie: Aubailly 1973, 79.

Van Molinet zijn nog vier andere spotprognostaties bekend die echter alleen in handschriften overgeleverd zijn. Ze zijn uitgegeven in: Molinet ed. 1936-9, dl. 2 (1937), 888-914, waar ook gegevens over de bewaarplaatsen verstrekt worden.

4

Tyburce Dyariferos [= Jehan D'Abondance]. *La grant et vraye Prenostication pour cent et ung an*. Z.p.n., [ca. 1500]. Ex.: BN Paris. Uitg. in: De Montaiglon VIII (1858), 337-46. Zie: Aubailly 1973, 82-90.

5

Affenschmalz. [*Satirischer Almanach*]. [Nürnberg, Ambrosius Huber, ca. 1500]. 2°. Ex.: SB München. Zie: Eis 1960, kol. 1145; Zinner 1964, nr. 751; Einblattdrucke des XV. Jhdts. 1914, nr. 90.

6

Doctor Grill vom Kittelberg. *Practica Deutsch vff das XV. C vnd ij jar*. Z.p.n., [ca. 1501]. 2°. Ex.: SB München (†). Zie: Folz ed. 1961, 469; Zinner 1964, nr. 808; Weller RT, nr. 202.

Er bestaat ook een andere uitgave, ongeveer in dezelfde tijd gedrukt met een iets afwijkende titel. Zie: Weller RT, nr. 203; Zinner 1964, nr. 809. Ex.: *SB München.

7

Jacob Henrichmann. *Prognostica alioqui barbore practica nuncupata latinitate donata*. In: Henricus Bebelius. *Facetiae*. Strassburg, z.n., 1508. Ex.: BL London. Uitg. in: Rabelais ed. 1974, 130-6 (geeft herdruk van 1590!).

Deze spotprognosticatie is nooit afzonderlijk uitgegeven, maar heeft altijd deel uitgemaakt van de *Appendix* van Bebel's kluchtenbundel. Na de eerste druk in 1508 is de bundel in de 16e eeuw talloze malen herdrukt, steeds met de spotprognosticatie erin. Een overzicht van de drukken is te vinden in de uitgave van Bebermeyer (Bebel ed. 1931, xxviii) en vooral in de vertaling van Amrain (Bebel ed. 1907, xxvi-xxxviii). Geen van beiden heeft echter ook de *Appendix* uitgegeven. In de 17e eeuw beleefde de bundel nog een aantal herdrukken als onderdeel van een kluchtenverzameling die door Nicolaus Frischlin onder de titel *Facetiae Selectiores* werd uitgegeven (o.a. in 1615, 1651 en 1660).

8

Johannis Rossschwantz. *Ein new abentürlich Practica*. Z.p.n., 1509. Ex.: *- KB Berlin. Uitg. in: Baechtold 1890, 203-7. Zie: Eis und Keil 1959, 227.

9

Eselbert Trinckgern. *Practica deutzsch*. Z.p.n., 1509. Uitg. in: Weller 1865, 238-9, 252-4, 267-70, 281-4. Zie: Eis und Keil 1958, 239.

Bekend zijn ook twee herdrukken, nl. [Nürnberg, J. Gutknecht], 1527 (dat ten grondslag lag aan de ed. van Weller, ex.: SB München), en een uitgave z.p.n., 1529.

10

Henricus Ritter Starrenwadel. *Prognosticon ex Ethrusco sermone*. In: Henricus Bebelius. *Facetiae*. Antwerpen, Antonius Goinus Morensis, 1541, fol. [S8] verso-T3 verso. Ex.: UB Amsterdam. Uitg. in: Rabelais ed. 1974, 126-9.

Net als nr. 7 is deze tekst nooit afzonderlijk uitgegeven. Naar het lijkt is de *Prognosticon* niet zo ruim verspreid geweest als nr. 7. De oudste ons bekende uitgave is die van 1541; een nadruk verscheen in 1590. In de titel staat vermeld dat de voorspellingen van kracht zijn vanaf het jaar 1509 tot aan het einde der wereld, zodat mag worden aangenomen dat de eerste druk ook rond 1509 verschenen is. Volgens Wilson 1969, 260 gaat achter het pseudoniem Bebel zelf schuil.

11

Docktor Neper. *Practica auff dis iar durch den hoch beremten Docktor Neper wonhaft am tüeffen tal am zoten berg der hohen schul zu schlickingen*. Z.p.n., [ca. 1510]. 4°. Ex.: ?. Zie: Zinner 1964, 23 en nr. 937.

12

Frère Tybault. *La prenostication*. Z.p.n., [1514]. Ex.: BN Paris. Uitg. in: De Montaiglon XIII (1878), 12-7.

De Montaiglon meent in Tybault de astroloog Jean Thybault te herkennen, die later o.a. door zijn polemieken met Jasper Laet en een conflict aan de Parijse universiteit bekend zou worden (vgl. inleiding, p. 15). Deze kwam echter pas in 1519 in de openbaarheid als drukker en pas later als astroloog (Rouzet 1975, 219-20). Van deze tekst bestaat een ex. met afwijkende titel (BN Paris), gedrukt in Lyon, z.n.j.

13

Doctor Nemo [= Pamphilius Gengenbach]. *Practica zu Teutsch auff das M. Fünff hundert vnd xvj. jare*. [Basel, Pamphilius Gengenbach, 1515]. 4°. Ex.: SB München. Uitg. in: Gengenbach ed. 1856, 160-6. Zie: Gengenbach ed. 1856, 505; Weller RT, nr. 934; Zinner 1964, nr. 1031.

Al snel verscheen er een nadruk in München bij Hans Schobfer in 1515. Ex.: SB München. Zie: Weller RT, nr. 935; Zinner 1964, nr. 1032.

14

Hans Folz. *Practica teutsch*. Nürnberg, Hans Stuchs, [ca. 1520]. 4°. Ex.: UB Tübingen (olim SB Berlin). Uitg. in: Folz ed. 1961, 287-92. Zie: Folz ed. 1961, xxvii, nr. 34; Zinner 1964, nr. 1128; Weller RT, nr. 1381.

15

Les Erreurs du Peuple commun. Qui prenostiquent la famine de l'an 1521. Z.p.n., [1521]. Ex.: *Bibliothèque du comte De Lignerolles. Uitg. in: De Montaiglon XIII (1878), 230-9.

16

Doctor Schrotentreck von Bissingen. *Practica auff das Funffzehen hundert vnd XXij. iar*. [Erfurt, W. Stürmer, ca. 1522]. 4°. Ex.: Hist. Verein Würzburg. Uitg. in: Schrotentreck ed. 1911. Zie: Zinner 1964, nr. 1218; Weller RT, nr. 2241.

Herdrukt in 1563 met afwijkende titel. Zie: Zinner 1964, 23 en nr. 2321.

17

Albert Songecreux [= Jehan L'Espine du Pont Allais]. *La prenostication*. [Paris, z.n., ca. 1527]. Exx.: *Bibliothèque L. Double, en *Bibliothèque du Duc D'Aumale. Uitg. in: De Montaiglon XII (1877), 168-92, en in: Songecreux ed. 1862. Zie: De Montaiglon XII (1877), 169-71; Jacob 1862a; Jacob 1862b; Aubailly 1973, 82-90.

18

Haly Habenragel. *La grand et vraye Prenostication generale pour tous climatz et nations*. [Paris (?), z.n., ca. 1530]. *Bibliothèque Cigogne. Uitg. in: De Montaignon VI (1857), 5-46. Zie Aubailly 1973, 82-90.

19

Joachim Fortius Ringelbergius. *Ridicula, sed ivcvnda quaedam uaticinia*. In: id. *Opera*. Lyon, S. Gryphius, 1531, 556-7. Ex.: UC London. Uitg. in: Rabelais ed. 1974, 121-2, en in: Ringelberg ed. 1967, 556-7.

In latere jaren nog diverse malen herdrukt.

20

Alcofrybas architriclin dudict Pantagruel [= François Rabelais]. *Pantagrueline prognostication certaine veritable et infalible pour lan mil. D.xxxiii*. [Lyon, François Juste, 1532 of 1533]. Exx.: BN Paris; Bibl. Municipale Grenoble. Uitg. in: Rabelais ed. 1974, 1-27, en: Rabelais ed. 1933. Zie: Plan 1904, § 25 e.v.

Plan geeft een groot aantal herdrukken van deze tekst op, zowel de afzonderlijk uitgegeven edities, als die welke deel uitmaakten van de uitgave van de *Gargantua*. Een uitgave van de ed. Lyon 1592 werd verzorgd door P. Champion (Rabelais ed. 1925).

21

Christianus Cellarius. *Pronosticatio ridicula sed semper verissima in Mariopago calculata*. Antverpiae, J. Grapheus, 1533. Ex.: UB Leiden (Bibl. Thysiana). Zie: BB I, 479; NK 550; Petit, I (1882), nr. 48.

22

Prophecei vnd wunderbarlich Pronostication, vff das 1536. jar kürzlich gefunden zu Rätterscheym im Nergaw. Z.p.n., [ca. 1535]. Ex.: *KB Berlin. Uitg. in: Clemen 1909.

23

Maistre Sarcomoros [= Bonaventure des Périers]. *La Prognostication des Prognostications, non seulement de ceste presente année M.D.XXXVII*. [Paris, Jehan Morin, ca. 1537]. Ex.: BN Paris. Uitg. in: De Montaignon V (1856), 224-33. Zie: Aubailly 1973, 79-82.

Ongeveer gelijktijdig werd deze tekst ook uitgegeven met een andere titel, nu op naam van Bonaventure des Périers. Deze versie is iets uitgebreider: er gaat een 'Preface a la Royne de Navarre' aan vooraf. Uitg. in: Des Périers ed. 1856, dl. I, 130-8, en in: Picot 1920, sub Pt 15.

24

Doctor Grillen von dem Narrenstein. *Lasztafel vnd Practica auff die höhe des Thurns zü Babylonien*. Z.p.n., [15] 40. Ex.: *KB Berlin. Uitg. in: Grillen ed. 1854. Zie: Folz ed. 1961, 469; Goedeke, II (1886), 473, sub 3.

Goedeke noemt nog een uitgave die ongeveer gelijktijdig verschenen moet zijn.

25

A mery pronosticacion For the yere of Chrystes incarnacyon 1544. [London, William Middleton, 1544]. 4°. Exx.: BL London; Huntington Libr. San Marino (Cal., U.S.A.). Zie: Wilson 1969, 261-3; Bosanquet 1917, 89, nr. XXVIII; STC 20422.

Volgens BMC, dl. 195, 649 verscheen in 1938 een facs.-ed. van deze tekst.

26

Tubal Holoferne. *Pronostication nouvelle*. [Lyon, erven Barnabé Chaussard, ca. 1545]. Ex.: *Bibliothèque James E. de Rothschild. Uitg. in: De Montaiglon XII (1877), 144-67. Zie: Aubailly 1973, 82-90.

De Montaiglon XII (1877), 145-7 geeft nog drie herdrukken op, t.w. een editie z.p.n., [ca. 1545] (ex.: BN Paris); 'n editie z.p.n., [ca. 1545] (onderscheiden van de vorige, ex.: BN Paris); een editie als onderdeel van *L'Amoureux passetemps, déclaré en ioyeuse poésie*, Lyon, Benoist Rigaud, 1582 (ex.: BN Paris, fol. [I7] recto-[K7] recto). Een editie 1570 is vooralsnog onzeker.

27

Pronostication generale pour quatre cens quatre-vingt-dix-neuf ans. Paris, z.n., 1561. Uitg. in: De Montaiglon IV (1856), 36-46. Zie: Aubailly 1973, 79-82.

28

Johann Wyerman. *Practica Vff das M.D.LXV Jar*. Z.p.n., [ca. 1564]. Ex.: SB Zürich. Uitg. in: Baechtold 1890, 228-35. Zie: Weller 1865, 236.

Weller en Baechtold noemen ook een herdruk uit ca. 1564 met een iets afwijkende titel, ex.: SB Zürich.

29

Johann Nas. *D.i. die vnseelig gewisest Practica practicarum.*

Ingolstad, z.n. 1566. 8°. Zie: Zinner 1964, nr. 2396; Hauffen 1921, I, 146-7.

Herdrukken verschenen in Ingolstad in 1571 en 1572. De naam van de uitgever is niet bekend. Zie: Zinner 1964, nr. 2550; Baechtold 1890, 228; Gengenbach ed. 1856, 429-32.

30

J. Deryll'. *A merry prognostication for the year of our Lord God 1567*. [London, William Peckerynge, 1566 of 1567]. Zie: Wilson 1969, 263; Bosanquet 1917, 196, nr. 91.

31

Johann Fischart. *Aller Praktik Grossmutter*. Zu Altenarren im Land Narrenwegen, durch Fulkus Fochlearian Buchtrücker zü Narrweiden, 1572. (= [Strassburg], z.n., 1572). Ex.: SB Zürich. Uitg. in: Fischart ed. 1876. Zie: Hauffen 1921, I, 143-53; Sommerhalder 1960, 31-40; Zinner 1964, nr. 2580.

Deze bijzonder populaire tekst is vele malen herdrukt. In 1573 al door Jobin in Strassburg (ex.: SB Zürich). in 1574 verscheen in dezelfde stad een sterk uitgebreide versie (Zinner 1964, nr. 2670), die werd herdrukt in 1593, 1598, 1607 en 1623 (resp. Zinner 1964, nrs. 3534, 3766, 4135, 4928). Deze uitgebreide versie is op basis van de ed. 1623 uitgegeven door Schreible (Fischart ed. 1847). Andere edities worden genoemd door Sommerhalder 1960, 31-2, noot 1. Zinner 1964, 23 vermeldt ook het bestaan van een *Aller Pracktiken und Prognosticken Grossvater*. Zie verder ook: Gengenbach ed. 1856, 415-32 en 526-8.

Eindnoten:

- 161 Ook in Italië heeft op dit gebied een traditie bestaan (maar zonder dat er sprake is van een direct verband met de Nederlandse spotprognosticaties); bekend is o.a. een *Pronostico satirico* van Pietro Aretino (vgl. Aretino ed. 1900). Zie ook Wilson 1969, 261. Wagner 1975, nrs. 50, 251 en 257 noemt een viertal andere Italiaanse teksten.

Algemene bibliografie

- ALGARAZABEL 1680.** *XII propheterende tongen van Algarazabel, Jarfken Wyphe, Jan Brugman, Onnoosel Trijntjen* [...]. Keulen 1680. Ex.: UB Amsterdam.
- ALMANAKKEN 1845.** 'Iets over de Deventer almanakken'. In: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 10 (1845), 201-9.
- ARETINO ED. 1900.** Aretino, Pietro. *Un pronostico satirico di -- M.D. XXXVIII*. Editio ed illustrato da Alessandro Luzio. Bergamo 1900.
- ARISTOTELES ED. 1967.** Aristotle. *The 'art' of rhetoric*. [Greek text ed.] with [introd. and] an English transl. by John Henry Freese. London 1967.
- AUBAILLY 1973.** Aubailly, Jean-Claude. *Le Monologue, le Dialogue et la Sottie*. Lille 1973 (Diss. Univ. de Paris 1972).
- BAECHTOLD 1890.** Baechtold, Jacob. 'Quellen zu "Aller Praktik Grossmutter"'. In: *Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte* 3 (1890), 201-35.
- BAELDE 1962.** Baelde, M. 'De toekenning van drukkersoctrooien door de Geheime Raad in de zestiende eeuw'. In: *GP* 40 (1962), 19-58.
- BAKHTINE 1970.** Bakhtine, Mikhaïl. *L'Oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance*. Trad. du Russe par Andrée Robel. [Paris 1970].
- BAX 1949.** Bax, D. *Ontcijfering van Jeroen Bosch*. 's-Gravenhage 1949 (Diss. Univ. v. Nijmegen 1948).
- BAX 1950.** Bax, D. 'Aloncius prophetic'. In: *NTg* 43 (1950), 116-7.
- BB.** *Bibliotheca Belgica*. Bibliographie générale des Pays-Bas. Fondée par Ferdinand van der Haeghen. Réédité sous la direction de Marie-Thérèse Lenger. Bruxelles 1964-75. 7 dln.
- BEBEL ED. 1907.** Bebel, Heinrich. *Deutsche Schwank Erzähler des XV. bis XVII. Jahrhunderts. --s Facetien*. Hrsg. von Karl Amrain. Leipzig 1907.
- BEBEL ED. 1931.** Bebel, Heinrich. *--s Facetien. Drei Bücher*. Historisch-kritische Ausgabe von Gustav Bebermeyer. Leipzig 1931.
- BENNETT 1969.** Bennett, H.S. *English books and readers*. Cambridge 1952-70. 3 dln. Deel 1: 1969².
- BERCKMOES 1968.** Berckmoes, R. 'Bijdrage tot de studie van de Almanak'. In: *Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen* 22 (1968), 217-47.
- VAN DEN BERGHE ED. 1950.** Berghe, Jan van den. *Dichten en spelen van ----*. Uitg. door C. Kruyskamp. 's-Gravenhage 1950.
- BLOMMAERT 1846.** *Politieke balladen, refereinen, liederen en spotgedichten der XVIe eeuw*. Gent [1846].
- BMC.** *British Museum General Catalogue of Printed Books*. Photolithographic edition to 1955. London 1959-66. 263 dln. Suppl. 1956-65. London 1968. 50 dln. Suppl. 1966-70. London 1971-2. 26 dln.
- BOLTE 1903.** Bolte, J. 'Zur Geschichte der Losbücher'. In: *Georg Wickrams Werke* IV. Tübingen 1903, 276-348.
- BOSANQUET 1917.** Bosanquet, E.F. *English printed almanachs and prognostications; a bibliographical history to the year 1600*. London 1917. Suppl. in: *The Library* 4th series 8 (1928) en 18 (1937).

- BRAEKMAN 1970.** Braekman, W.L. ““Den mensche te bekennen bi vele tekenen”. Het mnl. prozatraktaatje over fysiognomie en zijn bron’. In: *Scientiarum Historia* 12 (1970), 113-42.
- BRANTED. 1854.** Brant, Sebastian. *Narrenschiff*. Hrsg. von Friedrich Zarncke. Leipzig 1854 (repr. Darmstadt 1964).
- BRANTED. 1966.** Brant, Sebastian. *Das Narrenschiff*. Übertragen von H.A. Junghans [...] neu hrsg. von H.-J. Mähl. Stuttgart [1966].
- BT.** Cockx-Indestege, Elly & Geneviève Glorieux. *Belgica Typographica 1541-1600*. Catalogus librorum impressorum ab anno MDXLI ad annum MDC in regionibus quae nunc Regni Belgarum partes sunt. I: Bibliotheca Regia Bruxellensis. Nieuwkoop 1968.
- CATALOGUE 1872-3.** *Catalogue de la Bibliothèque de M C.P. Serrure*. Bruxelles 1872-3. 2 dln.
- CATALOGUE 1878.** *Catalogue des Livres et Manuscrits composants la collection de M. René della Faille*. Anvers 1878.
- CATALOGUE 1905.** *Bibliothèque chev. Gust. van Havre d'Anvers* [...]. Amsterdam 1905. Deel I: Drukwerken.
- CATALOGUE KOCKX Z.J.** *Catalogue de Livres anciens choisis en vente aux prix marqués à la Librairie ancienne P. Kockx*. Anvers z.j. [ca. 1870?].
- CATALOGUS 1920-65.** *Catalogus der Bibliotheek van de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam*. 's-Gravenhage 1920-65. 7 dln.
- CATALOGUS 1969.** *Vijftien jaar aanwinsten sedert de eerste steenligging tot de plechtige inwijding van de Bibliotheek* [Catalogus]. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1969.
- CHAMBERS 1967.** Chambers, E.K. *The medieval stage*. Oxford 1967 (repr. van 1e dr. 1903).

- CLEMEN 1909.** Clemen, O. 'Eine rätselhafte Prophezeiung auf das Jahr 1536'. In: *Archiv für Kultur-Geschichte* 7 (1909), 1-4.
- CORNELISSEN EN VERVLIET.** Cornelissen, J. en J.B. Vervliet. *Idioticon van het Antwerpsch diaalect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*. Gent 1899-1936. 6 dln.
- CRAMER-PEETERS 1966.** Cramer-Peeters, E. 'Een middelnederlandse ziekte- en jaarprognose uit Aardenburg'. In: *VMA* 1966, 355-74.
- VAN DEN DALE ED. 1944.** Dale, Jan van den. *Gekende werken met inleiding, bronnenstudie, aant. en gloss. door G. Degroote*. Antwerpen 1944.
- DANCKERT 1963.** Danckert, W. *Unehrliche Leute. Die verfemten Berufe*. Berlin usw. 1963.
- DAVID 1602.** [David, J.]. *Domp-hooren der Hollanscher Fackel, tot blussinghe des Brandtbriefs ende Missive die onlancks [...] gheschoten wierden*. Bij Colophon van Bacharach, in de sterre metten Steert, 1602. Ex.: UB Amsterdam.
- DAVID ED. 1959.** *Un pamphlet jésuite 'rabelaisant', le 'Hohepot ou Salmigondi des Folz' (1596)*. Étude historique et linguistique suivie d'une édition du texte par R. Mortier, Brussel 1959.
- DEBAENE 1970.** Debaene, L. 'De betekenis van het oudste Vlaamse volksboek van Ulenspiegel'. In: *Hulde-album Vanderheijden [...]*. Z.p. 1970, 81-9.
- DEGROOTE 1947.** Degroote, Gilb. 'Eduard de Dene als Villonisant'. In: *GP* 25 (1947), 313-50.
- VAN DUYSE 1891.** Duyse, F. van. 'Oude Nederlandsche meerstemmige liederboeken'. In: *Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlandsche muziekgeschiedenis* 3 (1891), 125-75.
- EEDT 1552.** *Dit is den Eedt van Meester Oom met vier ooren Prince der dooren*. Loven, Reynier van Velpen, 1552. Ex.: UB Gent.
- EINBLATTDRUCKE DES XV. JHDTS. 1914.** *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*. Ein Bibliographisches Verzeichnis hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Halle 1914. (repr. Nieuwkoop 1968).
- EIS 1956.** Eis, G. *Wahrsagetexte des Spätmittelalters*. Berlin 1956.
- EIS 1960.** Eis, G. 'Mittelalterliche Fachprosa der Artes'. In: *Deutsche Philologie im Aufriss*. Hrsg. von W. Stammer. II (1960), 2. Aufl., 1103-1216.
- EIS & KEIL 1958.** Eis, G. und G. Keil. 'Nachträge zum Verfasserslexikon'. In: *Studia Neophilologia* 30 (1958), 232-50.
- EIS & KEIL 1959.** Eis, G. und G. Keil. 'Nachträge zum Verfasserslexikon'. In: *Studia Neophilologia* 31 (1959), 219-42.
- ELCKERLIJCK ED. 1967.** *Den spiegel der salicheit van Elckerlijck*. Ingel. en van aant. voorz. door R. Vos. Groningen 1967.
- ELLERBROEK-FORTUIN 1937.** Ellerbreek-Fortuin, E. *Amsterdamse rederijkersspelen in de 16e eeuw*. Groningen 1937 (Diss. Univ. van Utrecht).
- ERASMUS.** *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterdami*. Denuo recognitum et auctum per P.S. Allen, H.M. Allen en H.W. Garrod. Oxonni 1906-58. 12 dln.
- ESBATTEMENT ED. 1965.** *Het esbattement van den appelboom*. Ingel. en toegel. door P.J. Meertens. Zwolle 1965.
- FACECIES.** *Les ioyeusetez Facecies et folastres imaginations de Caresme Prenant [...]*. [Paris] 1829-35. 16 vols.

- FISCHART ED. 1847.** Fischart, Johann. *Aller Praktik Grossmutter*. In: *Das Kloster, Weltlich und Geistlich*. Hrsg. von J. Schreible. VIII (1847), 543-663.
- FISCHART ED. 1876.** Fischart, Johann. *Aller Praktik Grossmutter*. Abdruck der ersten Bearbeitung (1572). [Hrsg. von Wilhelm Braune]. Halle a/S 1876 (1891²).
- FOLZ ED. 1961.** Folz, Hans. *Die Reimpaarsprüche*. Hrsg. von Hanns Fischer. München 1961.
- GENGENBACH ED. 1856.** *Pamphilus Gengenbach*. Hrsg. von Karl Goedeke. Hannover 1856 (repr. Amsterdam 1966).
- GESCHIEDENISSE 1609.** *Een Warachtighe geschiedenisse van [...] Michiel Saeckes [...]*. Z.p.n. 1609. Ex.: KB Den Haag.
- VAN GILST 1974.** Gilst, A.P. van. *Vastelavond en carnaval. De geschiedenis van een volksfeest*. Veenendaal 1974.
- GOEDEKE.** Goedeke, K. *Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung aus den Quellen*. Fortgeführt von Edm. Goetze u.a. [...]. Dresden 1884-1959. 2. Aufl. 15 dln. in 20 bdn.
- GP.** De Gulden Passer. Antwerpen 1923- .....
- GRAND-CARTERET 1896.** Grand-Carteret, J. *Les almanachs français. Bibliographie-Iconographie [...]*, 1600-1895. Paris 1896.
- GRAULS 1957.** Grauls, Jan. *Volkstaal en volksleven in het werk van Pieter Bruegel*. Antwerpen enz. 1957.
- GRÈVE 1955.** Grève, Marcel de. 'Rabelais au pays de Brueghel. Reflexions sur la popularité de Rabelais dans les Pays-Bas du XVIe siècle'. In:

Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance 17 (1955), 154-87.

GRILLEN ED. 1854. *Doctor Grillen von den Narrensteijn. 'Dicteria Grilli. Lasztafel und Practica des weytberümpften ----- [...]'*. In: *Suarmus spurca loquens*. Hrsg. von Th. G. von Karajan. [Wien 1854].

VON GRIMMELSHAUSEN ED. 1925. Grimmelshausen, Hans Jakob Christoph von. *Ewig währendender Kalender, nebst stücken aus dem jährlichen Wundergeschichts-Kalender*. Zum ersten Mal wieder in Druck gegeben durch E. Hegaur. München 1925.

GUNDEL 1966. Gundel, W. *Astrologumena. Die astrologische Literatur in der Antike und ihre Geschichte*. Wiesbaden 1966.

HARREBOMÉE. Harrebomée, P.J. *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal, of verzameling van Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd*. Utrecht 1856-70. 3 dln.

HAUFFEN 1921-2. Hauffen, A. *Johann Fischart. Ein Literaturbild aus der Zeit der Gegenreformation*. Berlin usw. 1921-2. 2 Bnd.

HOLLSTEIN. Hollstein, F.W.H. *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts, ca. 1450-1700*. Amsterdam 1949- ..... dln. (verschenen tot en met deel 19).

HOMBLE 1971A. Homble, A.G. 'Bijdragen tot de geschiedenis van het aderlaten in de middeleeuwen'. In: *Volkskunde* 72 (1971), 215-33.

HOMBLE 1971B. Homble, A.G. 'Phlebotomische en hygiënische voorschriften in XVe- en XVIe-eeuwse handschriften en kalenders'. In: *Volkskunde* 72 (1971), 107-29.

HOMBLE 1972. Homble, A.G. 'De Phlebotomie en de invloed van de maangestalten in de "Cyrurgie van Jehan Yperman", (1260-1331?) naar de handschriften van Brussel, London, Gent en Cambridge'. In: *Oostvlaamse Zanten* 47 (1972), 2-18.

HONEGGER 1973. Honegger, P. *Ulenspiegel. Ein Beitrag zur Druckgeschichte und zur Verfassersfrage*. Neumünster 1973.

HOUZEAU & LANCASTER. Houzeau, J.C. et A. Lancaster. *Bibliographie générale de l'astronomie ou catalogue méthodique des ouvrages, des mémoires et des observations astronomiques, publiées jusqu'en 1880*. Bruxelles 1882-9. 2 dln. in 3 bdn. (repr. London 1964).

HUBRECHTS 1561. Hubrechts, Joachim. *Prognosticatie vanden Jare ons Heeren 1562*. Antwerpen, Jan van Ghelen, [1561]. BT 4605, ex.: KB Brussel.

HUMMELEN 1968. Hummelen, W.M.H. *Repertorium van het rederijkersdrama, 1500-ca. 1620*. Assen 1968.

JAARFKE ED. 1931. Jaarfke. *Prophecye van -*. Opn. met hist. toel. en verkl. aant. in 't licht gegeven door K. ter Laan. Groningen 1931.

JACOB 1862A. Le Bibliophile Jacob [= Paul Lacroix]. *Catalogue de la Bibliothèque de l'abbaye de Saint-Victor au seizième siècle*. Redigé par François Rabelais [...]. Paris 1862.

JACOB 1862B. Jacob, P.L., Bibliophile [= Paul Lacroix]. 'La Prenostication de Maistre Albert Songecreux Bisscain'. In: *Le Bibliophile Illustré* 1862, 125-7, 131-5.

JACOBSEN JENSEN 1975. Jacobsen Jensen, J.N. *Bibliografie van Nederlandse Almanakken. Reproductie van het kaartsysteem in de Universiteitsbibliotheek*

- van Amsterdam*. Amsterdam 1975. Deel I: Alfabetisch gedeelte (deel II: Systematisch gedeelte, is in voorbereiding).
- JANSEN-SIEBEN 1971.** Jansen-Sieben, R. 'Middel nederlandse jaarprognosen'. In: *VMA* 1971, 210-66.
- JANSEN-SIEBEN 1974.** Jansen-Sieben, R. 'Middel nederlandse Vakliteratuur'. In: *Fachprosaforſchung. Acht Vorträge zur mittelalterlichen Artesliteratur*. Berlin 1974, 24-69.
- DE KEYSER 1934.** Keyser, P. de 'Vlaamsche waarzeggerij uit de 12e eeuw'. In: *Handelingen Société d'Émulation* 76 (1934), 39-64.
- KILIAAN ED. 1972.** Kilianus, Corn. *Kiliaans Etymologicum van 1599*. Opn. uitg. met een inl. van F. Claes. 's-Gravenhage 1972.
- KLIBANSKY 1964.** Klibansky, Raymond, E. Panofsky and Fritz Saxl. *Saturn and melancholy. Studies in the history of natural philosophy, religion and art*. London etc. 1964.
- KNAPPICH 1967.** Knappich, W. *Geschichte der Astrologie*. Frankfurt a/M 1967.
- KNUTTEL.** Knuttel, W.P.C. *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek [...]*. 's-Gravenhage 1889-1920. 9 dln.
- KOSSMANN 1940.** Kossmann, F.K.H. 'Een lied uit den strengen winter van 1608'. In: *Rotterdamsch Jaarboekje* 1940, 208-15.
- KRONENBERG 1922.** Kronenberg, M.E. 'Van der verveerlick en aenstaende tyt ende christes (Deventer, Alb. Pafraet, 1524) 8°'. In: *Het Boek* 11 (1922), 213-8.
- KRONENBERG 1926.** Kronenberg, M.E. 'Het Prognosticon de terribilissimo maledicti antichristi adventu van 1524 teruggevonden'. In: *Het Boek* 15 (1926), 109-16.

- KRONENBERG 1958/9.** Kronenberg, M.E. 'De verspreiding van de Arenberg-collectie'. In: *Het Boek* 33 (1958/9), 16-31.
- KRONENBERG 1961/2.** Kronenberg, M.E. 'Muzikanten met een rooster, collega's van Vrou Lors'. In: *Het Boek* 35 (1961/2), 201-5.
- LAET 1507.** [Laet de Borchloen, Gaspar]. *Pronosticatie vanden iare 1507*. Antwerpen, Willem Vorsterman, 1506. NK 3346, ex.: UL Cambridge.
- LAET 1510.** Laet de Borchloen, Gaspar. *Pronostico ad annum [1510]*. Antwerpen, G[ov.] B[ac], [1510]. NK 4361, ex.: Bodleian Libr. Oxford.
- LAET 1517.** Laet de Borchloen, Gaspar. *Pronosticacion for the yere 1517*. Antwerpen, Claes de Grave, [1516]. NK 1304, ex.: BL London.
- LAET 1519.** Laet de Borchloen, Gaspar. *Pronosticatie van tjaer 1519*. Antwerpen, Claes de Grave, [1518]. NK 1300, ex.: UB Leiden (Mij Ndl. Ltk.).
- LAET 1530.** Laet de Jonge, Gaspar. *Correctorie ofte bewijsinghe des erroren oft fauten in diverse pronosticacien ende almanacken vanden jare 1530*. Antwerpen, Michiel Hillen van Hoochstraten, [1531]. NK 1305, ex.: UB Leiden (Bibl. Thysiana).
- LAET 1531.** Laet de Jonghe, Gaspar. *Defensie responsijf astrologick op die sotte ende dwalende Apologie teeghen hem doer Jan Thibault in 1530 utghegheven*. Antwerpen, Michiel Hillen van Hoochstraten, [1531?]. NK 1306, ex.: UB Leiden (Bibl. Thysiana).
- LAPP 1949.** Lapp, J.-C. 'Three attitudes toward astrology: Rabelais, Montaigne and Pontus de Tyard'. In: *Publications of the Modern Language Association* 64 (1949), 530-48.
- LAUSBERG 1960.** Lausberg, H. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München 1960. 2 dln.
- LEENDERTZ 1907.** Leendertz, P. *Middelnederlandsche dramatische poëzie*. Leiden 1907.
- LEFEBVRE 1968.** Lefebvre, Joël. *Les fols et la folie. Étude sur les genres de comique et la création littéraire en Allemagne pendant la Renaissance*. Paris 1968.
- LEHMANN 1963.** Lehmann, Paul. *Die Parodie im Mittelalter*. Mit 24 ausgewählten parodistischen Texten. Stuttgart 1963. 2. neu bearb. und erg. Aufl.
- LIEVEVROUW-COOPMAN 1950-1.** Lievevrouw-Coopman, L. *Gents woordenboek*. [Gent] 1950-1 [1955].
- LOQUELA 1907.** Loquela [van] Guido Gezelle, tot woordenboek omgewerkt. Voorbericht van J. Craeynest. Amsterdam, 1907.
- MAESTRICHTS LIEDBOEK 1554.** *Dat ierste boeck vanden Nieuwe Duytsche Liedekens* [...]. Maastricht, Jacop Baethen, 1554. Ex.: Stadsarchief Heilbronn am Neckar (kopieën in Stadsarchief Maastricht).
- MAK 1948.** Mak, J.J. *Het kerstfeest. Ontstaan en verbreiding, viering in de Middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1948.
- MANDEMENT 1580.** *Een nieu Mandement het welck Bacchus doet publiceren over alle sinen ondersaten ende dominien* [...]. Z.p.n. 1580. Ex.: Mus. Plantijn Antwerpen.
- MARTINI 1969.** Martini, Fritz. *Duitse letterkunde*. Antwerpen 1969. 2 dln. (oorspr. verschenen als *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart 1965¹⁸).

- MCINTOSH 1971.** McIntosh, Christopher. *The astrologers and their creed. An historical outline.* [Tiptree 1971].
- DE MEYER 1844.** Meyer, I.-J. de. *Notice biographique sur François Rapaert et ses descendants médecins pensionnés de la ville de Bruges.* Bruges 1844.
- MIDDELBURG 1524.** Middelburgo, Paulus de. *Prognosticum consolatorium.* Antwerpen, Michiel Hillen van Hoochstraten, 1524. NK 3528, ex.: UB Gent.
- MNW.** Verwijs, E. en J. Verdam. *Middelnederlandsch woordenboek.* 's-Gravenhage 1885-1952. 11 dln.
- VAN DER MOLEN 1943.** [Molen, S.J. van der]. 'De voorzeggingen van Trijntje van Boskoop'. In: *Ons eigen volk* 3 (1943), 293-5.
- VAN DER MOLEN 1952.** Molen, S.J. van der. 'De voorspellingen van Intje Janszoon, den Fiesen volksprofeet bezien in het licht van zijn tijd [1622]'. In: *Volkskunde* 53 (1952), 52-66.
- VAN DER MOLEN 1954.** Molen, S.J. van der. 'Jarfke, Johannes en Trijntjen in Friesland'. In: *Volkskunde* 55 (1954), 16-23.
- MOLINET ED. 1936-9.** Molinet, Jean. *Les Faictz et Dictz.* Publiés par Noël Dupire. Paris 1936-9. 3 dln.
- MOLL 1872.** Moll, W. 'Bijdrage tot de kennis van het middeleeuwsch bijgeloof'. In: *Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie* 2 (1872), 387-96.
- DELA MONTAGNE 1907.** Montagne, V. dela. 'Een almanakken-trust in de 17e eeuw'. In: *Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen* 5 (1907), 216-9.
- DE MONTAIGLON.** *Receuil de poésies françoises*

des XVe et XVIe siècles. Morales, facétieuses, historiques. Réunies et annotées par Anatole de Montaiglon. Paris 1855-78. 13 dln.

MORE ED. 1975. More, Thomas. *Utopia*. Transl. with an introd. by Paul Turner. Harmondsworth 1975 (1965¹).

MRG. Mak, J.J. *Rhetoricaal glossarium*. Assen 1959.

NBW. *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Brussel 1964- ..... dln.

NK. Nijhoff, W. en M.E. Kronenberg. *Nederlandsche bibliografie van 1500 tot 1540*. 's-Gravenhage 1923-71. 3 dln.

NTG. *De nieuwe taalgids*. 1907-.....

NORRENBURG 1873. Norrenberg, P. *Kölnisches Literaturleben im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts*. Viersen 1873.

ORDINANTIEN 1560. *Nieuwe Ordinantien ende Statuten ende een eewich Edict van [...] Caleph Ringhelant [...] met die expositie vander Pantagruelsche Prophetie [...]*. Antwerpen, Jan II van Ghelen, [1560].

PARACELSDUS ED. 1948. Paracelsus, [Theophrastus]. *Le pronostic de -*. Trad. sur l'édition originale de 1536, précédée d'une étude sur Paracelse et suivie de commentaires par J. Weber-Marshall. Paris [1948].

PARACELSDUS ED. 1974. Paracelsus, [Theophrastus]. *The prophecies of - [...]*. With an introd. by J.K.J. London 1974 (1915¹).

DE PAUW 1893-1914. Pauw, Nap. de. *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten*. Gent 1893-97/1903-14. 2 dln.

DES PÉRIERS ED. 1856. Périers, B. des. *Oeuvres françoises*. Revues sur les éditions originales et annotées par M. Louis Lacour. Paris 1856. 2 dln.

PETIT. Petit, Louis D. *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Verzamelingen van de bibliotheek van Joannes Thysius en de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden*. 's-Gravenhage 1882-1925. 3 dln.

PICOT 1886-8. Picot, E. 'Le monologue dramatique dans l'ancien français'. In: *Romania* 15 (1886), 358-422; 16 (1887), 438-542; 17 (1888), 207-75.

PICOT 1920. Picot, E. (éd.). *Querelles de Marot et Sagon*. Rouen 1920.

PLAN 1904. Plan, P.P. *Bibliographie Rabelaisienne. Les éditions de Rabelais de 1532 à 1711 [...]*. Paris 1904, suppl. 1907 (repr. Nieuwkoop 1965).

PLEIJ 1968. Pleij, H. *Bijdrage tot de bibliografie van Jan II van Ghelen, drukker en uitgever te Antwerpen in de 16e eeuw*. Amsterdam (ongepubliceerde doctoraalscriptie bijvak) 1968.

PLEIJ 1971/2. Pleij, Herman. 'Materiaal voor een interpretatie van het gedicht over de Blauwe Schuit (1413?). I'. In: *Spektator* 1 (1971/2), 311-25.

PLEIJ 1972/3. Pleij, Herman. 'Materiaal voor een interpretatie van het gedicht over de Blauwe Schuit (1413?). II'. In: *Spektator* 2 (1972/3), 196-224.

PLEIJ 1973/4. Pleij, Herman. 'Materiaal voor een interpretatie van het gedicht over de Blauwe Schuit (1413?). III'. In: *Spektator* 3 (1973/4), 680-721.

PLEIJ 1976. Pleij, H. 'Volksfeest en toneel in de middeleeuwen. I. De zot draait de rollen om'. In: *Revisor* 3/6 (1976), 52-63.

PLEIJ 1977. Pleij, H. 'Volksfeest en toneel in de middeleeuwen. II. Entertainers en acteurs'. In: *Revisor* 4/1 (1977), 34-41.

PLEIJ EN RESOORT 1974/5. Pleij, Herman en Rob Resoort. ‘Zestiende-eeuwse vondsten in de Herzog August Bibliothek te Wolfenbüttel’. In: *Spektator* 4 (1974/5), 385-408.

POLAIN 1891. Polain, E. *Essai bibliographique sur les éditions imprimées à Anvers par Guillaume Vorsterman*. Liège 1891.

QUAEDVLIEG 1968. Quaedvlieg, G.M.I. ‘Dat ierste boeck vanden nieuwe duytsche liedekens’. In: *De Maasgouw* 87 (1968), kol. 143-50.

RABELAIS 1682. Rabelais, François. *Alle de geestige werken*. [...]. Uyt het Fransch vert. door Claudio Gallitalo. Amsterdam, Jan ten Hoorn, 1682. Ex.: UB Amsterdam.

RABELAIS ED. 1925. [Rabelais, Francois]. *Pantagruéline prognostication* [...] 1533 (*Lyon 1532*). Facs. -éd. de P. Champion. In: *Deux publications lyonnaises de 1532*. Paris 1925.

RABELAIS ED. 1933. Alcofrybas Architriclin [= François Rabelais]. *Pantagruéline Prognostication. Certaine, véritable et infailible pour l'an mil D XXXIII* [...]. Édition du IVe Centenaire. Maastricht 1933.

RABELAIS ED. 1971. Rabelais, François. *Gargantua en Pantagruel*. *Uit het Frans vert. door J.J. Sandfort*. Amsterdam 1971⁴.

RABELAIS ED. 1974. Rabelais, François. *Pantagruéline prognostication pour l'an 1533, avec Les Almanachs pour les ans 1533, 1535 et 1541. La grande et vraye pronostication nouvelle de 1544*. Textes établis, avec introd., commentaires, appendices et gloss. par. M.A. Screech [...]. Genève 1974.

RECEUIL ED. 1935. *Le Recueil Trepperel*. [Publié avec un introd. et gloss. par] Eugénie Droz. Paris 1935- ..... dln. I: Les Sotties (1935).

REFREINENBUNDEL ED. 1940. *De Refreinenbundel van Jan van Doesborch*. Uitg. door C. Kruyskamp. Leiden 1940.

RESOORT 1971. Resoort, R.J. *Marion Ancxt of de weduwe van Jacob van Liesveldt. Een onderzoek naar haar produktie*. Amsterdam (ongepubliceerde doctoraalscriptie bijvak) 1971.

REUSCH 1886. Reusch, Fr. Heinrich. *Die Indices librorum prohibitorum des sechzehnten Jahrhunderts*. Gesammelt und hrsg. von ---. Tübingen 1886 (repr. Nieuwkoop 1961 en 1970).

VAN RIEMSDIJK 1888. Riemsdijk, J.C.M. van 'De twee eerste musyckboekskens van Tielman Susato'. In: *Bijdragen der Vereeniging voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis* 3 (1888), 61-110.

RINGELBERG ED. 1967. Ringelberg, Joachim Fortius. *Opera*. Facsimile of the edition Lyons 1531. Nieuwkoop 1967.

DE ROOVERE ED. 1955. Roovere, Anthonis de. *De gedichten van ---*. Naar alle tot dusver bekende handschriften en oude drukken uitgegeven door J.J. Mak. Zwolle 1955.

ROSENGELD 1952. Rosenfeld, H. 'Die Entwicklung des Ständesarite im Mittelalter'. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 71 (1952), 196-207.

ROSENFELD 1961. Rosenfeld, H. 'Losbücher vom Ende des 15. Jahrhunderts'. In: *Archiv für die Geschichte des Buchwesens* 4 (1961), kol. 1118-27 (ook verschenen in: *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* 17, 1961, 2381-6).

ROSENFELD 1963. Rosenfeld, Hellmut. Bauernkalender und Mandlkalender als literarisches Phänomen des 16. Jahrhunderts und ihr Verhältnis zur Bauernpraktik'. In: *Gutenberg Jahrbuch* 1963, 88-96.

ROSENFELD 1964. Rosenfeld, Hellmut. 'Die Titelholzschnitte der Bauernpraktik van 1508-1600 als soziologische Selbstinterpretation'. In: *Festschrift für Josef Benzing [...]*. Wiesbaden 1964, 373-89.

ROUZET 1975. Rouzet, A. *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècle dans les limites géographiques de la Belgique actuelle [...]*. Nieuwkoop 1975.

SABBE 1907/8. Sabbe, M. 'Satirische prophetie of raadselspel'. In: *Volkskunde* 19 (1907/8), 34-9.

SAINTYVES 1937. Saintyves, P. *L'Astrologie populaire étudiée spécialement dans les doctrines et les traditions relatives à l'influence de la lune*. Paris 1937.

VAN SCHEVICHAVEN 1899. S[chevichaven], H.D.J. van 'Waarzegger door magistraat geraadpleegd'. In: *Gelre* 2 (1899), 330.

SSCHOTEL 1874. Schotel, G.D.J. *Vaderlandsche volksboeken en volkssprookjes van de vroegste tijden tot het einde der 18e eeuw*. Haarlem 1874. 2 dln. (repr. [Arnhem] 1975).

SCHROTENTRECK ED. 1911. Doctor Schrotentreck. *Practica --*. Hrsg. von Wilhelm Lucke. In: *Flugschriften aus den ersten Jahren der Reformation*. Hrsg. von Otto Clemen. IV. Leipzig 1911, 341-59.

SEMENTOWSKY-KURILO 1970. Sentowsky-Kurilo, Nikolaus von. *Der Mensch griff nach den Sternen*. Zürich 1970.

SINNEMA 1956. Sinnema, J.R. 'The German source of the Middle-Dutch "der Zotten ende der Narrenschip"'. In: *On romanticism and the art of translation. Studies in honor of E.H. Zeydel*. Ed. by Gottfried F. Merkel. Princeton 1956, 233-54.

SMEKEN ED. 1946. Smeken, Jan. *Dwonder van claren ijse en snee. Een verloren en teruggevonden gedicht van --*. Met inl. een aant. uitg. door R. Pennink en D.Th. Enklaar. 's-Gravenhage 1946.

SOENS 1900/2. Soens, E. 'Onuitgegeven gedichten van Anna Bijns'. In: *Leuvensche Bijdragen* 4 (1900/2), 199-368.

SOMMERHALDER 1960. Sommerhalder, H. *Johann Fischarts Werke. Eine Einführung*. Berlin 1960.

SONGECREUX ED. 1862. Songecreux, Albert. *La prenostication de Maistre -- bisscain*. [Facs.-éd. avec préface de P.-L. Jacob]. Paris 1862.

SPRONCK 1959. Spronck, Lou. 'De "Oprechte Maastrichter Almanak" (1802) -1914'. In: *De Maasgouw* 78 (1959), kol. 137-46, 173-82.

STC Pollard, A.W. and G.R. Redgrave. *A short-title catalogue of books printed in England, Scotland and Ireland and of English books printed abroad, 1475-1641*. London 1976². 3 vols.

STEINLEIN 1915. Steinlein, S. *Astrologie, Sexualkrankheiten und Aberglaube in ihrem inneren Zusammenhange*. München usw. 1915. 2 dln.

STOETT 1974. Stoett, F.A. *Nederlandse spreekwoorden en gezegden, verklaard en vergeleken met die in het Frans, Duits en Engels*. 9e herz. en verm. dr. bew. door C. Kruyskamp. Zutphen [1974].

STYEVOORT ED. 1930. *Jan van Styvoorts Refereinenbundel, anno MDXXIV*. Naar het Berlijnsch handschrift integraal en diplomatisch

uitg. door F. Lyna en W. van Eeghem. Antwerpen 1930.

VAN DER TANNERIJEN ED. 1952. Tannerijen, Willem van der. *Boec van der loopender practijken der Raidtcameren van Brabant*. Ingel. en uitg. door E.I. Strubbe. Brussel 1952. 2 dln.

TENHAEFF 1920. Tenhaeff, N.B. *Bisschop David van Bourgondië en zijn stad. Utrechtsch-Hollandsche Jaarboeken 1481-1483 van de hand van een onbekenden, gelijktijdigen schrijver*. Naar den eersten druk van A. Matheus 'Analecta' (1698). Opn. uitg. en van aant. voorz. door ---. Utrecht 1920.

THIBAUT 1530. Thibault, Jan. *Pronosticatie vanden iare 1531*. Amsterdam, Doen Pietersz, [1530]. NK 2007, ex.: UB Leiden (Bibl. Thysiana).

THOMPSON 1973. Thompson, C.J.S. *The mystery and romance of astrology*. New York [1973].

THORNDIKE. Thorndike, Lynn. *A history of magic and experimental science*. New York 1923-58. 8 dln.

TNTL. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*. 1881 - .....

TYARD 1573. Tyard, Pontus de. *Mentice ou discours de la vérité de divination par astrologie*. Paris, Galiot du Pré, 1573. Ex.: UB Amsterdam.

TYARD ED. 1950. Tyard, Pontus de. *The Universe of ---*. A critical edition of l'Univers with introd. and notes by J.C. Lapp. Ithaca N.Y. 1950.

UHL 1893. Uhl, *Unser Kalender in seiner Entwicklung von den ältesten Anfängen bis Heute*. Paderborn 1893.

ULENSPIEGHEL 1606. *Een Schoon ende wondelijcke Prognosticatie Van Sloctoors Ulenspieghels Calculatie [...]*. Tot Lovendeghem, by Colofon van Bacharach inde Sterre met den Steert, 1606. Ex.: KB Den Haag.

ULENSPIEGHEL ED. 1943. *Ulenspieghel [...]*. Naar het facsimile van den 1en Nederlandschen druk van Michiel Hillen van Hoochstraten te Antwerpen uit 1520 [...]. Ingel. door D. Th. Enklaar. Utrecht 1943.

ULENSPIEGHEL ED. 1948. *Het volksboek van Ulenspieghel*. Ingel. en van aant. voorz. door L. Debaene en P. Heyns. Amsterdam enz. 1948.

VANDERHAEGHEN. Vanderhaeghen, Ferd. *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*. Gand 1858-69. 7 dln.

VANDEWIELE 1966. Vandewiele, L.J. 'Een middelnederlands tractaat over chiromantie'. In: *Scientiarum Historia* 8 (1966), 181-202.

VERHEYDEN 1905. Verheyden, P. 'Boekhandelaars te Mechelen in de 16de eeuw'. In: *Handelingen van de Mechelse Kring voor Oudheidkunde* 15 (1905), 289-353.

VERHEYDEN 1938/9. Verheyden, Prosper. 'De Antwerpse boekdrukker Henrick Eckert van Homberch alias Butzbach, "Bombas" en zijn "herdoopte" weduwe'. In: *GP* 16/7 (1938/9), 103-21.

VERVLIET 1968. Vervliet, H.D.L. *Sixteenth-century printing types of the Low Countries*. With a foreword by Harry Carter. Amsterdam 1968.

VERVLIET 1973. Vervliet, H.D.L. 'The earliest Dutch edition of Till Eulenspiegel. A problem of dating'. In: *Quaerendo* 3 (1973), 20-2.

VERWIJS 1872. Verwijs, E. 'Bijdrage tot de kennis van het oude volksgeloof'. In: *Studiën en bijdragen op 't gebied van de historische theologie* 2 (1872), 397-414.

- VERZAMELING WALLER 1936.** *Verzameling F.G. Waller. Catalogus van de Nederlandsche en Vlaamsche Populaire Boeken.* Uit de nagelaten gegevens bew. door Emma Dronckers. 's-Gravenhage 1936.
- VGD ED. 1899.** *Veelderhande geneuchlijcke dichten, tafelspelen ende refereynen.* Opn. uitg. vanwege de Mij der Ndl. Ltk. te Leiden. Leiden 1899 (repr. 1971).
- VIAENE 1933.** V[iaene], A. 'Uit den ouden taalschat. Uylspieghels fabelkens'. In: *Biekorf* 39 (1933), 304-5.
- VICTORIE 1542.** *Een Schoone triumphante godlycke victorie gheschied voer die stad van Loven teghen Mertten van Rossem [...] 1542.* Loven, Reyn. van Diest, [1542?]. BT 1899, ex.: KB Brussel.
- VINSAUF ED. 1967.** Vinsauf, Geoffrey of. *Poetria nova of ---*. Transl. by Margaret F. Nims. Toronto 1967.
- VMA.** *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde.* 1887- .....
- DE VOOYS 1902.** Vooy, C.G.N. de 'Bijdrage tot de kennis van het middeleeuwse volksgeloof'. In: *Nederlandsch Archief voor kerkgeschiedenis* N.S. 1 (1902), 357-85.
- VORSTERMAN 1883.** Vorsterman-van Oyen, A.A. 'Les van Ghelen imprimeurs' In: *Messenger des sciences historiques* 1883, 20-8.
- VAN VOSSSENHOLEN 1560.** Vossenholen, Adriaen van. *Predictio Astrologica vanden Jare ons Heeren 1561.* Antwerpen, Jan II van Ghelen, [1560]. BT 4669, ex.: KB Brussel.

- WAGNER 1975.** Wagner, Klaus. 'Judicia Astrologia Columbiniana. Bibliographisches Verzeichnis einer Sammlung von Praktiken des 15. und 16. Jahrhunderts der Bibliotheca Colombina Sevilla'. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 15 (1975), kol. 1-98.
- WALFORD 1885.** Walford, C. 'Sham-Almanachs and Prognostications'. In: *Book-Lore* 2 (1885), 67-71, 91-5, 136-43, 159-68.
- WARZÉE 1852.** Warzée, André. *Recherches bibliographiques sur les almanachs belges*. Bruxelles 1852 (suppl. Bruxelles 1852).
- WELLER 1865.** Weller, E. 'Scherzkalender und Spottpratiken' In: *Serapeum* 26 (1865), 236-8, 252-4, 267-70, 281-4.
- WELLER RT.** Weller, Em. *Repertorium Typographicum. Die deutsche Literatur im ersten Viertel des sechzehnten Jahrhunderts. Im Anschluss an Hains Repertorium und Panzers deutsche Annalen*. Fotomech. Nachdr. [mit] 2 Suppl. Hildesheim 1961 (1864¹). 3 dln. in 1 bd.
- WERTHEIM AYMÈS 1961.** Wertheim Aymès, C. *Die Bildersprache des Hieronymus Bosch dargestellt an 'Der verlorene Sohn', an 'Die Versuchung des H. Antonius' und an Motiven aus anderen Werken*. Den Haag 1961.
- WILSON 1969.** Wilson, F.P. 'Some English Mock-prognostications'. In: id. *Shakespearian and other studies*. Ed. by H. Gardner. Oxford 1969 (eerder verschenen in: *The Library* IVth series 19, 1939 6-43).
- WNT.** *Woordenboek der Nederlandsche taal*. Bew. door M. de Vries, L.A. te Winkel e.a. 's-Gravenhage enz. 1882- ..... dln.
- WOODWARD 1971.** Woodward, W.H. *Desiderius Erasmus concerning the Aim and Method of Education*. New York 1971 (1904¹).
- WÜRFELBUCH ED. 1918.** *Das Strassburger Würfelbuch von 1529*. Facsimile-druck der Erstausgabe. Mit einem Nachwort und Anm. von Alfred Götze. Strassburg 1918.
- WUTTKE 1974.** Wuttke, Dieter. 'Sebastian Brants Verhältnis zu Wunderdeutung und Astrologie'. In: *Studien zur deutschen Literatur und Sprache des Mittelalters. Festschrift für Hugo Moser [...]*. Hrsg. von W. Besch u.a. [Berlin 1974], 272-86.
- ZECH-DU BIEZ 1903.** Zech-Du Biez, G. *Les Almanachs belges. Étude bibliographique*. Braine-le-Comte 1903. 1er et 2me fascicules (niet verder verschenen).
- ZIJDERVELD 1971.** Zijderveld, A.C. *Sociologie van de zotheid. De humor als sociaal verschijnsel*. Meppel 1971.
- ZINNER 1938.** Zinner, E. 'Die wissenschaftlichen Bestrebungen Regiomontans'. In: *Beiträge zur Inkunabelkunde* N.F. 2 (1938), 89-103.
- ZINNER 1964.** Zinner, E. *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance*. Stuttgart 1964 (1941¹).

Termenlijst

Ascenderen: elke planeet die zich in het 1e, 2e, 3e, 10e, 11e of 12e huis bevindt, ascendeert. Ook: het stijgen van planeten t.o.v. de horizon.

Aspect: elke stand van twee planeten t.o.v. elkaar, gezien vanaf de aarde. De stand wordt gemeten in graden.

Boogschutter: het zodiacteken Sagittarius. 23 november-22 december. Beheerst door Jupiter.

Conjunctie: aspect van 0° (waarbij twee planeten dus op dezelfde lengtegraad staan). De betekenis van dit aspect kan goed of slecht zijn, al naar gelang de individuele kracht van de deelnemende planeten.

Constellatie: elke groepering van hemellichamen.

Contrarieteken: een zodiacteken dat een hinderlijke, ongunstige invloed uitoefent.

Dag van verandering(en): term uit de meteorologische astrologie om de dagen aan te geven waarop bepaalde elementen van het weer (bv. temperatuur of wind) zullen veranderen *of* waarvan het weer bepalend is voor de weersgesteldheid van een erop volgende periode.

Descenderen: elke planeet die zich in het 4e t/m 9e huis bevindt, descendeert.

Draak: (Lat.: Draco) het gebied dat tussen de snijpunten ligt van de banen die de zon en de maan beschrijven.

Drakenhoofd: (Lat.: Caput Draconis) de noordelijke knoop (d.i. het snijpunt van de baan van de zon met die van een 'planeet', i.c. van de zon met de maan). Een planeet die deze knoop passeert, ondergaat een gunstige invloed.

Drakenstaart: (Lat.: Cauda Draconis) de zuidelijke knoop (vgl. sub *Drakenhoofd*). Een planeet die deze knoop passeert, ondergaat een ongunstige invloed.

Driehoek: aspect van 120°, dat een zeer gunstige invloed uitoefent.

Eclips: verduistering van de zon of de maan. Doorgaans gezien als een ongunstig voorteken.

Figuur des ingangs: schematische weergave van de posities van de planeten op het moment dat het nieuwe jaar begint.

Gezicht: een planeet is in zijn gezicht als zijn afstand tot de zon of de maan gelijk is aan de afstand van zijn huis tot het huis van de zon of de maan.

Graad: 1/360e deel van het (als een bol voorgestelde) universum. Aan bepaalde graden wordt een gunstige of ongunstige invloed toegeschreven: bv. 180° en 90° (ongunstig), 120° (gunstig).

Gulden getal: geeft aan in welke fase van het maanjaar een gewoon jaar valt. Het maanjaar duurt 19 gewone jaren; na 19 jaar valt Pasen weer op dezelfde dag. Het gulden getal werd dan ook met name gebruikt voor de berekening van de veranderlijke feestdagen.

Heer: de 'regerende' planeet die de meeste invloed uitoefent in de Figuur des ingangs en daarmee het hele jaar beheerst.

Hoornen: denkbeeldige grenslijnen tussen huizen en zodiactekens.

Huis: 1/12e deel van de denkbeeldige bol rond het punt op aarde waarvanuit de waarneming verricht wordt. Het punt in het westen van die bol is de

descendant, het punt in het oosten is de ascendant. Ieder huis beheerst een bepaald aspect van het menselijk leven. Door het al dan niet aanwezig zijn van planeten in een huis, worden die aspecten in meerdere of mindere mate van kracht. Het eerste huis beheerst bv. het temperament, het tiende de maatschappelijke positie.

Jupiter: planeet, die gerelateerd is aan het 9e en 12e huis (resp. zelfopvoeding en onheil) en aan de tekens Boogschutter en Vissen. Heeft een gunstige invloed.

Jupiterkinderen: mensen die onder invloed van Jupiter staan. Bv. senatoren, rechters, geestelijken, lieden werkzaam in vrije beroepen, sanguinici.

Kreeft: het zodiacteken Cancer. 23 juni-23 juli. Beheerst door de maan.

Leeuw: het zodiacteken Leo. 24 juli-23 augustus. Beheerst door de zon.

Loop der zon: de ecliptica, d.i. de denkbeeldige baan van de zon om de aarde, die geacht werd 28 jaar te duren.

Maagd: het zodiacteken Virgo. 24 augustus-23 september. Beheerst door Mercurius.

Maan: planeet, die gerelateerd is aan het 11e huis (vriendschap) en aan het zodiacteken Kreeft. Heeft een gunstige invloed.

Maankinderen: lieden die onder invloed van de maan staan. Bv. reizigers, zeelui, redenaars, het gewone volk.

Mars: planeet, die gerelateerd is aan het 1e en 8e huis (resp. temperament en dood) en aan de zodiactekens Ram en Schorpioen. Heeft een ongunstige invloed.

Marskinderen: lieden die onder invloed van Mars staan. Bv. soldaten en allen die met wapens (of ruimer: ijzer) en vuur omgaan.

Mercurius: planeet, die gerelateerd is aan het 3e en 6e huis (resp. omgeving en gezondheid) en aan de zodiactekens Tweeling en Maagd. Kan een gunstige of ongunstige invloed uitoefenen, al naar gelang de positie.

Mercuriuskinderen: lieden die onder invloed van Mercurius staan. Bv. dichters, geletterden, schoolmeesters.

Meridiaan: de geografische lengtegraad waarop een horoscoop berekend wordt.

Mijl: 1/15e deel van een graad.

Nieuwe maan: positie van de maan waarbij deze tussen de zon en de aarde staat, zodat de belichte zijde ervan op aarde niet zichtbaar is.

Oorzaak: volgens Augustinus wordt met de tweede oorzaak het geheel aan invloeden door planeten-posities bedoeld, die alle echter ondergeschikt zijn aan de eerste oorzaak: de lotsbestemming van de mens door God zelf.

Oppositie: aspect van 180°, waarbij de planeten min of meer tegenover elkaar staan. Heeft een ongunstige invloed.

Planeten: bewegende hemellichamen. In de oude opvatting was de aarde het onbeweeglijke middelpunt van het heelal en draaiden de planeten (waartoe ook zon en maan gerekend werden) er omheen. De andere toen bekende planeten waren: Mercurius, Mars, Venus, Jupiter en Saturnus.

Quadraat: vierkant, d.i. een aspect van 90°. Heeft een zeer ongunstige invloed.

Ram: het zodiacteken Aries. 22 maart - 20 april. Beheerst door Mars.

Retrogradatie: beweging van een planeet die tegengesteld is aan de richting van de baan van de zon of de richting van de tekens, waardoor de planeet, gezien vanaf de aarde, achteruit lijkt te gaan.

Saturnus: planeet, die gerelateerd is aan het 10e en 11e huis (resp. maatschappelijke positie en vriendschap) en de zodiactekens Steenbok en waterman. Heeft een ongunstige invloed.

Saturnuskinderen: lieden die onder de invloed van de planeet Saturnus staan. Bv. degenen die 's nachts of ondergronds werken, melancholici, gierigaards.

Schorpioen: het zodiacteken Scorpio. 24 oktober - 22 november. Beheerst door Mars.

Steenbok: het zodiacteken Capricornus. 23 december - 19 januari. Beheerst door Saturnus.

Staart van de ram: het staartvormige deel van de uitgetekende weergave van het sterrenbeeld Ram.

Stier: het zodiacteken Taurus. 21 april - 21 mei. Beheerst door Venus.

Teken: zodiacteken, d.i. 1/12e deel van de dierenriem, die rond de aarde draait.

Venus: planeet, die gerelateerd is aan het 2e en 7e huis (resp. aards bezit en huwelijk) en aan de zodiactekens Stier en Weegschaal. Heeft een gunstige invloed.

Venuskinderen: lieden die onder invloed van Venus staan. Bv. artiesten, musici, vrouwen, zacht- en blijmoedigen.

Vissen: het zodiacteken Pisces. 20 februari - 21 maart. Beheerst door Jupiter.

Volle maan: positie van de maan waarbij de aarde tussen de zon en de maan in staat, zodat de volledig verlichte maan vanaf de aarde zichtbaar is.

Weegschaal: het zodiacteken Libra. 24 september - 23 oktober. Beheerst door Venus.

Waterman: het zodiacteken Aquarius. 20 januari - 19 februari. Beheerst door Saturnus.

Zon: planeet, die gerelateerd is aan het 5e huis (liefde) en het zodiacteken Leeuw. Het is de planeet met de sterkste positieve invloed.

Zonnekinderen: lieden die onder invloed van de zon staan. Bv. vorsten, adel, goudsmiden.

Glossarium

In dit glossarium zijn alle woorden opgenomen die ons het vermelden waard schenen, inclusief de astrologische termen en trefwoorden op herkende uitdrukkingen. De ‘buitenlandse’ woorden en zinsneden werden, zo mogelijk ook beginnend met een trefwoord, integraal opgenomen, en (voorzover geen gebedstitel) gezet in cursief.

De als *k* uitgesproken *c* in Nederlandse woorden is op de plaats van de eerste letter gerangschikt en de *y* steeds op de plaats van de *ij*. Tussen *g* en *gh* en tussen *sc* en *sch* werd in de alfabetisering geen onderscheid gemaakt. Vaker voorkomende woorden zijn voorzover de woordsoort overeenstemde en de spelling niet te veel uiteenliep als één lemma vermeld; betekenisverschillen zijn in die gevallen dan ook niet uitgesloten. In het geval van geringe vorm- en spellingsvarianten is meestal gekozen voor het woordbeeld van de eerste tekst (in de volgorde van de editie) waarin het woord voorkomt; waar dat echter van belang leek zijn kleine vorm- en spellingsvarianten tussen ronde haakjes aangegeven.

abstinencie, A 82
 abstineren, H 63
 abuys, L 19
 abundant, K 283
 achterblijven, U 37
 achterhuys, S 193
 achterstaen, U 308
 achterwaert gaen, S 176
 advocaten, T 106
 Aelken, H 30
 Aelwarich Voirstel, Herry, A 3; 6
 Aelwitta, A 52; H 31
 aenhouden, achter, A 119; S 199; L 235
 aencleven, U 8
 aencomen, H 28
 aensien, S 26
 aenstrijken, K 212
 aerbeyders, L 221
 aertmusschen, S 95; 97
 aextremijnen, L 51
 affirmeren, K 225
 afleggers, L 188
 afslach, K 111
 afsmijten, K 113
 ackerbouten, L 38
 accoort, na d', T 165
 Alberoyt, L 129
 Albumasar, T 38; L 139
 alchimisten, L 208
 Alchiridius, T 62
 Alderheylighen, K 73

alemosiniers, A 31
 Alexander, U 149
 Alfonsus' Tafelen, T 135
 Alleluya, H 140; 150
 Alroys, A 5
 alven, L 52
 alvinnen, L 52
 ammelakenschielders, L 224
amorem Dei, propter, H 42
 amoreuskens, K 139
 Antwerpen, U 132; 196; 233; 234; K 64; A 7; 110; 113; S 51; 114; 159; 163;
 L 4; H 82; 86; 104
 apotecarisen, A 17; 120
 appelmissie, U 136
 appetijt, S 258
 apsolvanten, A 103
 Aquario, T 37; 47; 135
 Ardennen, bosch van, T 79
argentum, A 71; H 49
 Armoeden, capittel Van, S 9
 Arnoutsgesellen, A 43
 Ascencioensdach, A 108
 aspect, A 30; S 27; 50; 143; 167; L 48
 Asschelwoonsdach, S 77
 Asschevijster, Jan, U 160
 astrologheneers, L 76
 astrologijns, L 76
 astrolomijlen, K 16
 astronomijnen, T 165
 audiëntie verleenen, L 11
 Aurora, S 44
autumnus, T 17
 Ave Salus, S 248-9
 aventuriers, L 205
 Avicenna, L 83

bachtenloghe, U 35
 baerde, vleeschen, A 10
 baghinen, S 247
 baken, K 149
 backen, K 92
 balck, K 297
 Bamis, U 70: S 223
 banckers, L 218
 Barooge, vrou, S 132
 Baspoortangjen, S 232
 bassen, U 284
 bataelje, S 143
 beddestove, S 42
 bedrijve, Venus', S 156
 Beel Berous, A 47; S 167
 Beele, cuyssche, A 22
 Beele metten tuyten, U 205
 beesten, L 37
 beetken, U 41; L 64
 begrijpen, L 177
 beyaerders, L 250
 beluyck, U 298
 Berchem, K 59
 berockelt, U 275
 Berous, Beel, A 47; S 167
 beroven, H 87
 berringhe, A 147
 beruernissen, H 94
 beruerte, A 139
 bervoete bruerkens, S 113
 bescheet, goet, U 244
 bescheets, U 254
 bescheten, U 21
 Bescheten Broec (Boeck), H 104
 beschincken, U 287
 beseghelde, A 144
 besmet, H 109
beso les manos, seinnor de vuestra merceed, U 245
beso los manos, U 274
 bestormen, U 238
 beteren, L 229
 beveesten, U 22
 bevinden, H 6
 bierbutsen, L 219
 bieren, K 44
 bierstekers, L 220
 bystaene, L 211

bystermakers, L 188
Bijstervelt, A 5; Claes van, S 169
bisschop, L 214
blaeyken, L 74
Blaeubeck, U 84
Blaruw, A 122
blasen, L 33; 36
blauwen capkens, H 60
Blauwen Capruin, H 95
bleycken, H 142
bloetstorting, T 41
boden, L 261
Boeck Van Der Grooter Coniunctie, L 139
boeleerders, L 230
boer, T 149
boesemplaesterers, L 219
boeven, L 230
boeverijen, U 3
bogaerden, S 14
Bocxkenskelder, H 13; 129
bollen, L 77
bonette, U 29; K 165
Bontepelsse, Coppen, U 164
Bonts, Peer, H 123
boochmakers, S 255
boomghaert, S 143
boonen, L 152
Bordeeus, A 112; H 85; 164
Borgherhout, K 59; 256
borne, A 43
Borsbeke, L 72
borsse, Peeters, H 115
Boteram, H 20
botermelck, H 156
Botermelckstrate, H 111
bottaerts, L 37
botters, L 253
bottoor, K 9
bouten, S 95
bovesitten, L 228
Box(h)oren, S 120; 202
brantstichters, L 207
bras, L 49
brasselen, L 61
bredsén, L 149
breeric, L 114
bril, S 26
brillen, U 55
brilmakers erten, H 117

broeck, U 181; 289; K 157
broecken, quade, U 220
brocvolgers, L 255
Broots Eynde, S 5
brouwen, U 39
brouwers, L 220
Bruesel, U 248; S 61
Bruesselaers, U 249
Brugghe, U 273; 276

bruy, L 49
 bruyloft, S 66; 199; L 227
 buggers, L 230
 buyck, A 12; H 92
 buycksweeren, H 179
 buyckum, *in*, A 55; 87
 buyczwere onder de bonette, L 100
 buysers, L 218
 bulmakers, L 250
 busselen, L 61

Cauda Draconis, S 120
cervisiam, plus propter, A 47
 chiere, U 191; L 268
 chierken, U 91
corpus, *dun in*, A 143
corpus hominum, propter, A 93; H 67
culo, ex, H 108
culum, ex, A 38

dachueren, S 196
 dagh(en) van veranderinge(n), A 66; 77; 87; 95; 107; 116; 125; 134; 150; S 68; 76; 85; 114; 126; 137; 149; 164; 204; H 52
 dagers, L 260
 dake, L 240
 dalinghe, T 131
 Dambrugghe, H 168
 dansen, U 43; S 170
 dansen over d'ey, S 41
 danssers, L 250
 danten, K 149
 Dasaert, S 135
 deeren, L 128
 delaye, K 42
 delicaet, U 101
 delvers, L 222
 dempers, L 218
 dertichhondert, U 8
 Derthienavont, K 213; A 67
 Dertiendach, A 67
 descenderen, A 37; 55; S 25; 49; 72; 80; 142; 153; 167; H 18; 108
 desschers, L 222
 deuren, L 111
 deurfymelen, L 44
 deurfutselen, L 44
 deurloopen, L 43
 deurmuysteren, L 45

deursnuffelen, L 44
 deurworstelen, L 44
 deurwremelen, L 44
 devotiën, in - zijn, H 145
 dichters, L 254
 diefleyers, L 207
 dienaers van Sinte Reynuut, L 190
 Diest, koeyen van, L 160
 dieven, L 253
 dicksackmakers, L 219
 dillekens, U 260
 Diluvie, L 175
 dispositie, A 26; 34; 42; 51; S 23; 30; 39; 47; 51; H 10; 16
disputare, vis, U 253
 diversheyt, T 26
 dobbelen, in den - gaen, A 44
 dobbelers, L 253
 dobbelkinnen, L 197
 dochter, S 55
 doele, K 32
 doen, L 85
 domineren, L 212
 donder, H 107; 108
 donderen, A 56
 doncker, T 46
 doorlochtige, L 55
dorpum, supra, A 54
 dorpsvolc, A 114
 draeyen, S 136
 draeck, U 292
 Drake, Steert van den, S 162
 Drakenhoot, U 64
 drie mijlen, K 23
 drien, L 51
 driepickelstoel, S 63
 drijvoetstoele, K 31
 drillen, K 259
 drincken op, H 33
 droghen, L 120
 drollen, L 51
 dromedarizen, L 93
 droochten, T 119; 135
 druyfmisse, U 136
 druyperkens, K 96
 druypneusen, H 177
 Druypnuese(n), U 84; Lisken, H 60
 duere, U 115
 Dueren, K 59
 duyvel, U 168

dun *in corpus*, A 143
dunne in den buyc, A 94; H 70
dunnegesinde, L 262
duveners, L 253

eensdraghen, K 161
eerlic, A 3

eersbillen, K 147
 eetwerck, T 49
 ey, dansen over d', S 42
 eyer(en), A 101; S 147; L 137; H 77
 eysen, K 150
 eclips(is), U 61; 62; 68; A 59; 86; S 88; H 38; 39; 91; 93; 94
 eclips onder d'aerde, S 121
 elvenvijftich, K 3; 26
 Enghelant, K 83; H 69
 erten, T 34; H 117
 erve, A 46; H 24
 esel(e), U 5; K 6; K 15
 estime, L 236
 eten, T 93
 evangelie, T 181
ex Poortegale, A 36
 excellent, K 16
 experiencie, L 24
 expert, L 121
 exponeren, L 47
 ezels, L 38

fandoosen, L 53
faute d'argent, L 129
 Fiel, A 46; H 58
 figure des ingancx, A 23
 fijnebuycs, L 42
 financimakers, L 187
 finieren, K 215
 fledercijn, S 225; L 226
 flouspinders, L 185
 foey, U 208
foy de puceau, L 58
frigorem, propter, H 13

ga[de]slaen, L 67
 gaen, K 134
 gaerns, A 123; S 253
gallus, et vocabit, A 12
 ganghen, sijn - gaen, U 52
 gapen, K 127
 garderobben, L 127
 gasthuys, U 6; 243; L 133
 gasthuysgesellen, L 223
 ghebeers, A 56
 ghebieden, hem, L 56
 ghebreck, L 9

gediert, L 266
gedobbelzoolde, L 29
gedoot, H 31
ghedrays, U 172
ghedroncken, K 29
Gheel, K 89
ghehelpen, L 117
gehoude, T 160
gehuerde clederen, S 158
ghecalvuleert, K 5
gecnoopt, 't - hemde, L 225
gecorrumpert, H 109
gecruyt, H 32; 34
gelaescackers, L 262
gelaten, hem, L 257
gelde, wel by - zijn, L 200
Gheldeloos, L 3
geldelose, L 130
Gelder, Hertoge van, L 193
ghelijck doen, S 87; H 134
ghelogeert, A 25
ghelooft, A 149; H 126
gelove, A 112; T 146
gemoet, T 49
ghemolesteert, L 179
Gendbruggers, L 224
Ghendt, U 263; 264; 270
geneicht sijn, A 39; 85; 99; 131; S 28; T 144; H 7; 10; 102
genereren, L 124
genoopt, U 14
gheploch, U 242
gequanselen, L 50
gheraect, K 125; 313
gheraken, L 162
gheresen, K 3
gheriefken, K 247
gesalveert, A 12
gesaveleert, A 2
gheschal maken, L 70
gheschapen staen, L 132; 147
geschildert, H 138
geselschap, S 34
geselschap houwen, S 53
gesichte, T 37; 46
gesien zijn, A 73; 75
ghesterct, T 138
gestoffeert, L 213
ghestoort, S 93; 108; 241
geswellen, A 48

ghetoot, A 49
getravailleert, L 246
gevangen, A 115
gevangen, S 251
gevasel, A 139
gevechts, S 232
gevel, L 240
Gevoeyerden Tabbaert, H 82

ghevoelen, S 38; 129; 244; 260
 ghildekens, U 152
 Gille Verclincken, U 213
 gingbere, S 209
 gipteneers, L 262
 ghissen, metter, K 63
 goelijcke, L 86
 Goossens, Steven, H 101
 goubloemen, L 161
 Goutse kuyte, S 45
 gouverneur, L 75
 graet, A 24; S 49; 132; 154; 161; 168
 grandfainders, L 224
 grandtfeyn, H 127
 Grave van Halfvasten, K 234
 Grietken Natgat, H 24
 griffoenen, A 29
 grillen, U 54; L 5
 groyende, L 147
 groote hanssen, U 4
 grootelijck, L 127
 guychelspel, U 20
 guytsack, L 133
 guldelingen, L 165
 gulden getal, T 44; L 69; 70
 Gulden Leeu, S 141
 Gummaer van Liere, A 7
 Gurck(en), Sinte, U 283; 288

habitatie, K 18
 haghe, A 35; S 32; H 16; 23
 hayr, U 147
 halen, H 103
 Halevragel, Haly, T 10
 Halfcouse, Lijnken, H 25
 Halfoochst, K 69
 Halfvasten, L 73; Grave van, K 234
 hangmans, L 207
 hanssen, groote, U 4; Mechelse, U 282
 Haren, van, K 197
 Haseleyr, L 151
 hebbelijcste, L 203
 Hebreusche cluyten, U 206
 heelsame, L 19
 heere(n), U 80; K 25; A 21; 23; L 75; 78
 heesschaerders, L 233
 heet, S 36

Heylich-Gheestmeesters, A 32
Heiligen Geest; A 154; H 133
Heyn, den edelen, K 188
heynen, met, H 48
heculatie, K 25; 102
helle, U 272
helpen, A 142
hemde, 't gecnoopt L 225
hemel, K 17
hemelmeters, L 77
Hennen Carley, A 8
herdt van opsette, U 28
Hermes, T 30; 130
Herry Aelwarich Voirstel, A 3; 5
Hertoge van Gelder, L 193
Hertshoren, H 129
hierboven, L 79
Hieuwen, U 217
hic, L 136
hinckelen, U 151
hipsis, U 62
hitte, T 76
Hoboken, K 61; 252; H 74; 168
Hobokenheye, H 80; 135
hoereerders, L 230
hoeren, L 230
hoerjagers, L 231
hoy, A 130; L 150
Hoyaert, U 267
hoyleggers, L 220
Honaert, H 40
honderden, metten, H 155
Hongherenborch van Commerkercken, H 3
hont, U 147
hontsdaghen, U 123
hontslagers, L 208
hooldroomers, L 185
hoolcroppers, L 224
hoopen, L 49
hoornen van den Stiere, S 107
hoppe, Fransche, L 142
horen, L 33; van - seggen, L 39
houden, hem, S 236
Houte, Boec Van - Gedraeyt, S 136
houwelijcken, S 146
hoven, K 91
hoven, L 161
hoveniers, L 222
huys, A 24; S 82; 130: L 39

van armoeden, S 31
van Cupido, A 50; H 26
van ledicheden, S 154
van luttel weelden, A 36
van Mercurius, S 155
van Venus, S 73
van vruechden, S 41
huysbacken, S 211
humeuren, L 99

Ysbroec, S 5
 yse, ten - rijden, A 114
 yser, A 75
 immer bysonder, L 144
 inbijten, U 207
 influentie, L 82
 influeren, L 85
 ingancx, figuere des, A 24
 inhebben, L 146
 incomen, U 194
 inconveniënten, T 126
 intentie, L 10
 invallen, S 37
 inventie, L 8
 Iperen, U 291
ita, U 253; *quid est* -, U 253

jagers, L 260
 Jan, U 274
   Asschevijster, U 160
   Grandtfeyn, H 27
   Cackebroec, S 131
   Claes Crioel, S 8
   Clippertant, S 26
   Knapcuyte, H 95
   Masseleer, H 139
   Moge, S 49
   Pockaert, U 150
   Schalck, H 91; 103
   Sorgeloos, H 32
   van Commerkercke, S 5
   Verhage, S 25
 Janustempel, K 20
 Japick, U 220
Jhesum Christum, non propter, A 104
 Joannes, H 19
 Jobpeners, L 233
 joffrouschs, op si - gaen, U 246
 jocken, L 196
 jongeleurs, L 254
 joncker, S 198
 jou, U 275
 juecken, K 47
 juyste comen, U 50
 Jupitersvolcke, L 197

cabarettiers, L 209

caefvagers, L 209
 caggenest, L 181
 Cackebroec, Jan, S 131
 calipsis, U 62
 callanten, K 185
 Calleminne, A 54
 callen, U 123
 calverum, *vel*, A 122
 camer, gheschilderde, U 162; Venus', S 83
 camer schilderen, K 190
 camerganck, L 97
 camercatten, L 231
 camerspeelders, L 254
 kammen, U 177
 canker, L 238
 kappe, U 261
 Carley, Hennen, A 8
 casseners, L 198
 cassysteenen, T 127
 casteelkens, U 238
 cauwoorden, L 164
 ke wel, L 86
 keeren, U 68
 keersen, S 217
 keersmakers, S 255
 keese, den platten, S 142
 keest, U 48
 keyen, T 127
 Keyenberch, U 259
 keldercoortsen, U 141; L 100; H 176
 kermissen, A 53; H 116
 Kersdach, S 204
 kersmisse, H 144
 ketelbuysschers, L 209
 kiecxkens eten, U 250
 Kiel, 't, K 60
 kindeken wieghen, het, H 146
 kinderkermissen, H 105
 claddinge, L 30
 Claes van Bijstervelt, S 168
     Pover, H 83
     de Sotmakere, H 11
 claren, S 171
 cleemplackers, L 208
 clemmers, L 213
 clicspillekens, K 91
 Clippertant, U 84; A 31; Jan, S 26
 clipsis, K 28; 32; 39; 41; 43; 45; 48
 clocke, U 265

clocxkens, U 293
cloteren, L 23
cluchteners, L 254
clutsen, L 23; 109
Knapcuyte, H 95
Knollebol, Malfus, K 4; 27
knollen, K 81
cnoopen, L 49
Cobbenvie, L 129
koeywachters, L 222

koeketel, K 61
 Coelken, A 7
 coestal, S 132
 coker, A 101
 collatie, K 307
 comanscap(en) doen, S 53; 163; L 192
 comen, H 53
 cometen, L 178
 Commerkercke(n), Hongherenborch van, H 3;
     (Jan) Sorgheloos van, S 3; 6
 Kommersake, S 50
 complexiën, T 90
 compost, S 80
 conduyten, A 57
 confereren, L 54; 201
 coningen, A 65; H 41
 coninginne(n), A 65; S 65
 coninck, S 64
     sonder landt, K 214
 conjunct, H 73
 conjunctie, U 173; A 98; S 58; 117; 152; 193
 consorten, H 31
 constellatiën, S 17
 constenaer, U 34
 constvinders, L 251
 contrarie seggen, U 23
 contrarie zijn, L 102; 123
 contrarieteekenen, L, 237
 contrary, T 38
 contreye, K 62
 conviviën, T 172
 coppelers, L 231
 coppelerssen, L 232
 Coppen Bontepelsse, U 164
 cordewagencruyers, L 221
 coren, L 194
 corte gehielde vroukens, L 234
 cost, roepen om den, U 132
 costers, S 174
 coupisse, L 238
 cours, U 211
 cousijn, U 93
 cout, S 36
 Couwenberch, Nout van, A 28
 couwouters, L 53
 Craechals, S 194
 cramen, S 163; 173

crauwen, K 46; L 195
creatie, L 176
credit, U 258
Cre(do), A 112, S 122; 249; 250; H 84
Creeft, S 111; 202
Crecelenberch, H 1
Creten, T 70
crijch, H 59
crijchsghebruyck spelen, U 299
crijgers, L 217
cryhierders, L 221
crijschknechten, L 205
crijschlieden, L 211
Crioel, Jan Claes, S 8
crollaers, L 198
cromhals, L 198
crone, nae coninlike - steken, A 61
cronen, H 41
cruce, met - geladen, A 104
Cruycen, vindinge des, L 192
cruysbroe(de)rs, A 102; L 72; H 78
kuecken, U 60
cuere, ter, U 114
kuevel, U 261
cuy1, U 235
kuylen, S 96
culsnijders, L 208
cunnen, niet, S 150
Cupido, A 50; H 26
curieuse, L 30

labberaers, L 186
Labsoeten, S 49
Laet, Gaspar, L 170
laccayen, L 261
lamoenen, L 163
lamoriën, L 163
landloopers, L 261
Langhestrate, H 120
Lant van Proesmol, L 4
lantsknechten, L 205
lappen, L 109
Lapsack, H 11
Latijnschumers, L 250
leecheyt, K 309
leelick sien, U 227; 228
leermaker, H 58
Leeu, T 30; 138; Gulden, S 141
leysleckers, L 255

leckaerts, L 197
leckaertspeeren, L 164
Leliën, T 15
lengen, A 81; H 56
Lens, Philip de, U 12; H 5
lepelvijsters, L 233
lesen, U 131
leuyaers, L 250
leuren, L 109
leurers, L 187

leuterers, L 187
 leven, U 27
 lexponeren, K 136
 lichtkens, K 250
 lieden van Luna, L 260
 Liere, A 3; Gummaer van, A 7
 Lieripe, L 3
 lijden, L 73; 258
 lijfcoop, S 54
 lijftocht(en), A 46; H 23
 lijc, te - gaen, S 198
 lijckhuysen, H 169
 Lijnken Halfcouse, H 25
 Lijse Vroechrijpe, U 205
 lijwaet toonen, S 111
 Lisken, U 197
     Druypneuse(n), H 61
 loftuytpeeren, S 211
 logeners, L 253
 lollaerts, L 198
 Lollepot, H 139
 Lombardiën, A 16
 loop, U 211; T 23; groten, U 189
 loop des buycx, T 94
 loosaerts, L 250
 Losaert, A 128
 lotherie, U 294; 295; 296
 Loven, S 152
 Lueven, U 252
 Luna, lieden van, L 260
 lutsen, L 109
 luxuriën, U 257

 maechdom, A 105
 Maecht, S 34
 maeyers, L 188; 220
 maendagen maken, S 90
 Maerta, L 256
 Magerman, A 22; 23
 magisters *in artem*, L 251
 Magnificat, S 248; H 64
 mayen, A 128; H 101
 makinge, L 176
 Malfus Knollebol, K 4; 27
 Mallegem, A 9
 malveseye, T 70
 mane, U 219

mans, oude, H 163
maren, L 53
Mariën Hemelvaart, A 135
Marscomplicen, L 205
Masseleer, Jan, H 139
maten, by, U 138; 193
materie, L 9
Mechelen, U 281; A 8
Mechelse hanssen, U 282
mee roepen, A 40
Meelbuydel, H 102
meersen, S 40
meersbloemen, L 161
meersman, L 182
meesters-discipulen, T 143
mey, den - planten, S 108
melancolieuse, L 189
melckoeien, S 73
menghelinge, T 30
meregaen, K 5
meridiaen, U 6
mericaet, L 3
Merckgravenlije, 's, K 251
mercurialisten, S 156
Mercuriusnappen, L 249
Mercxem, K 60
mesrapers, L 186
mest, H 18; 29
mestinghe, L 266
meter, A 3
mettelieven, L 164
meughen, bat, S 82
mieren, K 94
mijlen, halve, U 64; drie, K 23
mipsis, U 62
misbrieven, U 124
mispelen, A 95; H 70
mispelmande, S 193
moeder, A 11; S 257; H 92
moeyen, hem, L 181
Moge, Jan, S 49
moyaert, den - maken, U 266
molenaer, S 189; 191; L 252
Molfus, K 136
mollevangers, L 186
mommerijen, K 219
mom mom, *et vocabunt*, A 64
mom mom heeten, H 43
monde, haren, A 9

mont, L 37
monster, den - maken, S 158
moorden, A 92; H 67
moosjanckers, K 87
mordeners, L 206
morseel, U 240
mosselbanck, S 117
mottegaten, L 238
Mousolfus, K 9
mugghe, U 280

Muyepoorte, L 214
 muylen, K 207; S 60; L 213
 muyten, U 88
mulieribus, de - suis, H 97
 muncken, L 136
 murmureren, H 162
 Mutsaert, H 40

Nabbegat, K 23
 nachtegalen, H 75
 nachtuulen, L 232
 naderhant, L 55
 naeyen, L 235
 naeysters, L 234
 nagelmakers, L 223
nasa, sicut, A 57
 Natgat, Grietken, H 24
 nederlant, T 28
 Nederlant, S 124
 nedergaen, S 59
 nedervallen, S 82
 neerslaen, S 216
 neghenmaentsplaghe, K 258
 net, T 107
 netten spreyen, A 44
 nevel(en), A 36; H 18; 107; 108
 nichte, U 93; L 248
 nichtkens, K 249
 nierkens, L 199
 Niethagen, S 5
 nieuten, te - gaen, H 84
 niezen, U 158
 nigromansijnen, T 180
 Nyet Tevoren, S 167
 noene, over - gaen, U 264
 Norivaen, K 6
 noten, met - spelen, S 79
 Nout van Couwenbergh, A 27
nouvelles, que, L 33
 Nuerenborghers, T 115
 Nunc Dimittis, S 252

officiers, S 213
 occasie, L 125
 olie, A 120
 omer, K 262
 omganghen, L 267

omkeeren, L 73
onbedwingende, S 4
Onbescreven Boec, S 194
onderriemen, A 107
Onghelucke, Boec Van, S 169
ongemonsterde, L 21
onnoselic, A 92
onrechts, S 254
Onser Vrouwenkerkcke, H 13
ontcleeden, hem, S 165
ontladen, A 16
onweder, K 36; S 129
onwille, S 18
oomken, mijn - toespreken, H 85
oorsake, eerste, L 85; tweede, L 84
operatie, U 72; K 37
opereren, L 124
opgaen, S 59; 99
opheffen, hem, S 238
ophouden, T 160
oppositie, U 172; A 70; S 71; 140
oprecht, S 256
oprijzen, S 132; 235; L 134
opservanten, H 79
opsette, herdt van, U 28
ordinancie, S 119
oudde, L 95
Oude Tuynen, S 25
Ousterweele, H 110
ovens, U 122
overgheven, U 139
overloopen, S 21
overmercken, S 11
oversetten, T 2

paciëntiën, T 154
Padus, T 176
paeyen, S 149
Paeschavont, A 96
paescheveren, K 237
Paesdach, A 96
Paesschen, K 71; S 86; 222; H 140
packen, L 49
packers, L 221
palmslach, H 74
Pantagruel, L 55
papegay, A 99
partelijcheyt, L 134
partijen, T 16

pasteybacker, L 66
Pater Noster, S 121; 249
paternostervercoopers, L 198
pecuniam, A 111
Peer Bonts, H 123
peerde, L 239
peermissie, U 136
Peeter, H 115
Peeter Pots, S 14
Peeter Potsstraet, H 88

peysen, achterwaerts, K 98
 peysmaker, H 161
 pelgrimagiën, L 267
 pelgrims, L 262
 penitenciën doen, H 63
 penneleckers, L 251
 pensepoel, H 61
 peper, S 80
 pernitieux, L 123
 Perre, Jan de, K 318
 Pier Pincke, A 120
 pijlmakers, S 255
 pijpen, U 43
 pijpers, L 249
 picken, A 115
 pickers, K 112
 pilen, A 100
 Pincke, Pier, A 120
 pyoniers, L 221
 pipers, A 63
 pissen, U 219; ruym, S 160
 platijnwachters, L 232
 platte, in 't, S 21
 Platten Borssen, Boec Van, S 8
 pleckenuut, L 223
 pleuresis, L 96
 plucke, K 61
 poyaert, den - maken, U 266
 Pockaert, Jan, U 150
 pocken, U 242; L 238
 pockeners, L 233
 pont, T 116
 poorte, U 236
 Poortegale, A 36; 56; S 231; H 18; 107
 possemiers, L 126
 posten, L 261
 pot, U 115
 Pots, Peeter, S 14
 Potsstraet, Peeter, H 89
 pottagypot, S 133
 Pover, A 35; H 16; Claes, H 83
 Pover(j)oye, S 31; 91
 practijcken, K 15
 practiquieren, L 47
 practiseren, U 5
 predicaerts, A 125
 prenonicatiën, A 1

preut, A 272
 Priapus, K 18
 pripsis, U 62
 Proesmol, Lant van, L 4
 proeven, U 240
 prognosticatieschrijvers, L 171
 Procul, H 28
 procureurs, U 305; T 106
 prollaerts, L 198
 pronselinghe, U 36
 pronstelcatie, K 1; 10
 propositie, T 7; 14; 22
propter, A 77
 prospereren, T 98
 Protele, A 38
 Protel(l)oghe, U 40; 58; K 7
P.T., S 3
 Ptolomeus, T 174
 punten, U 65
 purgatie, L 127
 putiers, L 231

quadebetaelders, L 188
 quadegepeysen, L 185
 quadraten, L 47
 quaetclappen, A 85
 quaet cruyt, U 25
 quackelbeen, T 141
 quacsalvers, L 208
 quasselinge, L 50
que habent pone iuxta qui non habent, A 72
 quelen, U 298
 quenen, oude, L 52
 quinten, U 139
 quisselinghe, L 50

rabauwen, L 165
 raescoppers, L 185
 ramen, A 81; H 56
 Ramme, steert van den, S 92
 rapen, A 148; S 8; 182; L 153; 155; H 125
 rassen na, K 57
 rattecruyt, L 223
 rattenvalle, T 140
 regeerder, L 78
 regiment, K 279
 reghen, K 38
 reghenachtig, H 29
 regeren, U 80

regneren, U 81
reygher, U 153
rentvercoopers, L 187
retrogradatie, L 132
revolueren, L 43
rhetorizijns, L 254
Ribaert, A 30
ridders, S 60
rijen, K 209; A 55; H 53
rijckeliedenhuisen, H 50

rijsen, S 242
Robijn, car j'ay veu son robin, ma mere, je veulx -, U 247
 roep, L 33; 167
 roepen om den cost, U 132
 Roypoorte, H 2
 Rolwaghen, K 253
 ronsseneers, L 262
 rooster, S 2
 roovers, L 206
 rosen, A 121
 Rosen, T 15
 ruese, U 292
 ruets, L 146
 ruym pissen, A 160
 rumoer, S 176

 sachtlevens, L 197
 sacdragers, L 220
 saken, om alle - wille, H 50; om meer, A 25; om veel, A 15; A 41; om veel -
 wille, A 155; H 127; 164
 sacken, L 49
 Sacramentsdach, A 108
 salaes, H 159
 salaet, H 158
 salaetmande, S 134
 saluyt scriven, A 6; S 6
 sant, L 114
 Saturnusghezibbe, L 184
 sauweniers, L 206
 schabbeken, U 85
 schaduwe, L 22
 schaellieënhuys, U 63
 schaepherders, L 222
 scakers, L 253
 Schalck, Jan, H 86; 103
 champigh, L 7
 schapen wachten, L 215
 schenden, K 74
 schete, U 168
 schichte, Venus', U 92
 schicken, U 94
 schieten, K 83; A 94; 99; 100; S 96; 214; H 69
 schilderen, U 162; camer, K 190
 schilderijen, H 138
 schilders, S 194; L 252
 schilt, K 141
 schimpers, L 7

schinckelen, U 150
schipliën, L 262
schippers metten blauwen capkens, H 60
schoven, L 114
scolieren, A 113; T 143
scoolkinder, S 16
scoolmeesters, A 113; L 252
scoolsiec, S 220
scoot, S 37
Schorpio, van, T 131
Scorpio, in, S 175
schotel, U 254
schoven, d'elfste, U 125
schriveins, L 252
schuyffelschapraen, L 225
schuymers, L 255
schulden vinden, T 145
scutters, A 98
Schutters Hof, S 145
seditie, L 134
seerbaer, K 136
segenen met den voeten, L 215
seylen, K 253
seynden, K 236
secreet, A 106
sententie, T 63
septer van Maerta, L 256
Serberus, K 22
sergianten, L 207
sermoon(s), K 86; 124; H 95
sichten, L 62
sien, S 43; 63; onghelijc met oogen, S 190
silentiën, T 154
simminkelen, L 93
sindaelsnijders, L 186
zingen, H 75
Sinte-Gurck(en), U 283; 287
Sinte-Martensavont, K 291
Sinte-Reynuut, dienaers van, L 190
Sint-Jansavont, A 116
Sint-Jansdach, A 116
Sint-Jansmisse, S 127
Sint-Joos, L 264
Sint-Jorisvissop, U 120
Sint-Joriswinter, L 143
S.-Niclaes, L 245
Sinxten, A 108; S 2; T 41
slaen, vlees, S 178
slagen slaen, L 210

slagers, L 209
slampampens, U 77
sleypers, L 252
slicken, S 222
sloctor, U 2
slooren, K 93
sluyers, L 252
smachtelijk, L 30

smaecen, L 31
 smalle, in 't, U 44
 smedenhuysen, S 254
 smoutpeeren, L 165
 snaken na, L 31
 snappen, L 77
 snateren, L 77
 sneeuballen, U 225
 sneppen, K 194
 Snoeys, Peeter, T 5
 snotvincken, K 193; S 197; H 148; 178
 soetmelck, K 255
 soldermerytkens, L 231
 Soliogeslacht, L 218
 sommelen, U 185
 sonde, L 40
 sonen, S 54
 soolpeeren, S 212
 sorchvuldich, L 28
 Sorgeloos, S 27; Jan, H 32; van Kommerkerckce, S 3; Jan - van Commerkercke, S 5
 sorge sayen, T 12
 Sotmakere, Claes de, H 11
 Sotteghem, S 49
 Spaengjens Hof, K 254
 sparen, S 171; T 81
 speellieden, L 249
 speelvoghelkens, K 95
 speere, K 141
 specs, L 145
 speculatie, L 22
 spille, U 171
 spinnen, U 59; L 235
 Spinrock, H 25
spisum, propter bonum, H 52
 spitters, L 221
 sporten, L 62
 springen, U 88; K 282; A 35; S 32; H 17
 staen op, L 177
 staken, A 100
 stameleers, L 89
 stede houden, L 263
 steenputruymers, L 218
 Steert van den Drake, S 161
 Steert van den Ramme, S 92
 steke(n), U 175; L 248; H 168; nae crone, A 61
 stenen, S 100

sterfte, S 223; L 93
 stercken, A 122
 sternement, S 261
 sterrekykers, L 76
 sterven, A 138; S 221; L 92
 Steven Goossens, H 101
 Stier, S 162; hoornen van den, S 107
 stofferen, hem, U 156
 stooters, S 201
 stoppelwouters, L 37
 storiën, K 14
 storminge, S 117
 stouwen, U 38
 straet, K 146
 straetschenders, L 207
 stroo, L 240
 studeren, L 192
stultina, A 6
 subject zijn, L 258
 suetsinnigh, L 17
supra tafelen, A 55
 susannesboeven, L 232
 suspicimakers, L 185
 swaendragers, L 220
 swaermoedich, S 256
 swarteruyters, L 206
 swartesusterkens, L 121
 sweenders, L 222
 sweeren, H 180
 swellebuycks, L 197
 swert, S 119

taerten, A 54; S 48; H 32; 34; 108
 tailgioorbracken, L 255
 tanden, coude lijen aen, H 128
 Tantalus, A 19
 tantreckers, L 208
 tantsweeren, H 179
 tasten, K 23
 tauwers, L 209
 tavernen, A 25
 tavernmaerten, L 233
 teecsoekers, L 186
 teerlinck, K 100
 teghen, S 34; 120
 teghenover, S 52; 141; 162; 175; H 88; 140
 teveel, K 120
 thiende, U 125
 thuys liggen, S 110

Tybaut, Jan, L 170
tyteloosen, L 153
toecomen, U 45; K 11
toemaet, L 150
toertsen, A 63
toespreecken, H 133; mijn oomken, H 85
tooveressen, L 52
torfhoek, K 159
torfmanden, S 26
torven tasten, U 285

totum, per, H 19
totus mundus, hsn. H
 Transipalocin, T 3
 translateren, T 4
 trap, S 99
 treeckset, A 45
 trecken, H 156
 triakelproevers, L 251
 tripartiti, vierde, T 39
 tripsis, U 63
 trommelen, U 184
 trommelers, L 249
 trompers, L 249
 trongniën, verlichters van, L 219
 Trouweel, H 86
 trouwen, H 26
 truermoedighe, L 189
 Tu autem, L 57
 Tugrobel, T 3
 tuymelers, L 250
 Tuyndach, U 293
 tuynen, A 28; 29
 Tuynen, Oude, S 25
 tuysschers, L 253
 tuyten, Beele metten, U 205
 Turcken, K 199
 tweedrachticheyt, T 120; 123

Ulenborch, A 2
 Ulenspieghel, U 2; 13; 27; 29; 30; 33
 usantiën, T 58
 uul, K 162
 uutgaen, A 60
 uutcomen, S 144

vailiant, K 284
 valideren, L 122
 valkeneers, L 260
 vallen, S 242; L 146
 valschemunteners, L 209
 vanen, A 137; 140; 142
 varende vrouwen, L 52
 vastelaventpannen, S 71
 Vastelavont, K 218
 Vasten, K 229; A 79; T 37; den vorst in den, L 142
 vechten, S 35
 vegers, L 218

veynster, L 111
veltduyven, S 97
Venus' bedrijve, S 156
    schichte, U 92
venusjankerkerkens, L 231
venuscamenierken, U 90; K 249
venuskinderen, A 99: S 123
venuspagiën, K 246
Venusvassalen, L 230
veraccorderen, S 94
verbeteren, H 162
verdrincken, H 60
verdobbelen, A 74
verduysteren, K 33
vereenigen, S 94
verfraeyen, K 285; H 58
verga(de)ren, S 44; 62; 93; 107; 144; 155; 172
vergaen, A 91
vergaert, A 120
Verhage, Jan, S 25
verhuysen, S 127
verkeerbardt, H 51
verkeerders, L 253
verkeeren spelen, H 51
Verclincken, Gille, U 213
verladen, U 119
verleggen, A 72
verlichters van trongniën, L 219
verloren worden, U 30
vermufte, L 19
verprillen, S 33
verquaedde, U 77
verrevermaerde, U 6
verroecken, U 104
verschoonen, K 99
verschoren, A 142
versieren, L 119
versoecken, A 154; T 181
verslaen, T 77
verslaepen, hem, L 66
verspelen, H 49
verstopt, A 63; S 67
verstranghen, K 303
Versworen Maendach, A 67
verthooghers, L 254
verveernissen, H 92
vervriesen, H 153
verwarmt, S 130
verworgen, S 222

verworpen, A 72
vet, H 153
victus, U 254
vindinge des Cruycen, L 192
viercant, S 41; 63
vierwagens, S 61
vyleyn, U 202
vinden, S 220
vingheren, U 57

vincken met plumen, A 133; H 30; 119
 vincken vane, A 44
 vinnen, U 60
 Vissen, T 26
 visschers, L 263
 vleeshuys, S 201
 vlees slaen, S 178
 vliegers, L 260
 vlogghe, U 278
 vochticheden, A 37
 voden, L 53
 voeyeringen, H 87
 voeten, S 20
 voetgangers, L 261
 voetcouwen, S 75
 vogelers, L 222
 voghelers, eens - quackelbeen, T 140
 Voirstel, Herry Aelwarich, A 4; 6
 volgende, L 103; 132
 volprollen, K 82
 voordachtichsins, L 26
 voordanssen, S 199
 voornemen, hem, K 10; A 20; S 19
 voerslaepen, U 289
 voorstaen, S 260
 voortcomen, L 162
 voortstel, L 120
 vorenwonen, U 285
 vorsschen, L 136
 vorst, den - in den Vasten, L 142
 vorteries, L 233
 Vriesen, K 196; S 239; H 136; 170
 Vroechrijpe, Lijse, U 205
 vroevrouwen, H 182
 vrou, U 171
 vrou Backers, U 75
 vrouwe, U 239
 vrouwenlost, U 134
 vuyt, S 160
 vuylen, K 208
 vuylpruymen, L 153
 vulniskerre, K 90

 wachten na, A 146
 waechalsen, L 206
 Wael, U 272
 waerseggens, L 52

waerswanen, L 20
Wage, S 52; 173
waghenaers, L 263
waghens, U 267
wakers, L 206
Walcher, vrouwe van, S 241
wandelen, L 54
wandeleers, L 261
Warm Gadt, S 44
warme hebben, L 142
was, T 116
wasschen, scotelen, S 65
wasserssen, H 158
water bernen, A 121
water besien, A 18
watergat, S 243
waterneckers, L 53
Waterscap, S 62
wechvaeren, U 94
wederpartije, T 156
weedom, L 102
weelden, luttel, H 17
weerbeginnens, tot, T 160
weerhouden, hem, T 176
weert, S 91
weertastens, tot - toe, U 307
weerwolven, L 53
wege, uut dye - hangen, S 42
weyeners, L 260
weygeren, hem, S 74
weke, langhe, S 2
welgemockeld, L 17
wel varen, L 144; H 172
welwetende, L 19
wenden U 68
werckinge, L 84
weten, T 124
wetens, L 26
weven, U 34
wieghen, het kindeken, H 146
Wijgaertstrate, H 129
willekensperen, S 212
willens, L 26
winden, A 38; S 124; H 28
winnepenninghs, L 223
wisen, te vuer, A 30
wittebroot, K 255
woeckeners, L 187
wolcken, swerte, K 34

wreet, S 36
Wulrijck, K 60

zee, U 280; ter - varen, S 122
zeuren, L 109
zeurers, L 187